

..... SZELÍD, DE SZIGORÚ
ÉS EGYBEN NAGYON IGAZSÁGOS
BÁNÁSMÓDBAN..”

Arisztokraták nevelése-oktatása
Magyarországon a XIX–XX. században

Szerkesztette: Rébay Magdolna

A neveléstörténet politikai okokból sokáig nem kutatott területeinek egyikevel foglalkozik tanulmánykötetünk: az 1945 után kitzasztott, elüldözött arisztokrácia tagjainak nevelésével és oktatásával.

Arra voltunk kíváncsiak, hogy a polgárosodás útjára lépett magyar társadalomban a pozícióit sokáig sikeresen őrző hagyományos elit szakított-e gyermekei nevelésében-oktatásban az addig követett szokásokkal. Vajon a modernizálódó gazdaság és a polgári állam által megkövetelt, képzettségben meghatározott tudás megszerezhető volt-e továbbra is a rég bevált, magánnevelésre alapozott rendszerben?

Jelen kötetben nyolc tanulmány szerepel, azon kutatócsoport tagjainak írásai, akik az elmúlt tíz évben a Debreceni Egyetemen a témával foglalkoztak.

A tanulmányok forrásai igen sokszínűek: a szubjektív dokumentumok (memoárok, naplók), a korabeli fotók, illetve az iskolai források hű képet festenek a főnemesek neveléséről és oktatásáról, egy-egy személyt, családot vagy egy általuk preferált iskolát a vizsgálat fókuszába helyezve.

RÉBAY MAGDOLNA (SZERK.)

**„... SZELÍD, DE SZIGORÚ ÉS EGYBEN
NAGYON IGAZSÁGOS BÁNÁSMÓDBAN...”**

**„... SZELÍD, DE SZIGORÚ ÉS EGYBEN
NAGYON IGAZSÁGOS BÁNÁSMÓDBAN...”**

ARISZTOKRATÁK NEVELÉSE-OKTATÁSA
MAGYARORSZÁGON A XIX–XX. SZÁZADBAN

SZERKESZTETTE: RÉBAY MAGDOLNA

BELVEDERE MERIDIONALE
SZEGED, 2017

A könyv megjelenését az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja tette lehetővé.

A cím forrása: Jézus Társasága Ausztriai Rendtartományának Levéltára (AASI) KK Karton II. Anmeldebögen bis 1926, Andreas Baron Josika von Branyicka.

A címlapon báró Apor Gábor és Vilmos látható, a hátsó borítón gróf Apponyi Albert kalksburgi osztálytársaival. (A képek forrása: AASI KK Photosammlung.)

Lektorálta:

Pornói Imre, Virág Irén

© Boruzsné Bűdi Katinka, Ferkó Enikő, Losoncziné Munkácsi Edit, Mucsi László, Óváry Zoltán, Rébay Magdolna, Tamba Renátó

© Belvedere Meridionale

ISBN 978-615-5372-74-2 (print)

ISBN 978-615-5372-77-3 (online pdf)

Olvasószerkesztés és nyomdai előkészítés: Tamba Renátó

Kiadta: Belvedere Meridionale (www.belvedere.hu)

Nyomta: A-Színvonal Nyomda

Tartalom

Előszó: A kutatás története.....	7
LOSONCZINÉ MUNKÁCSI EDIT: A magyaros arisztokrata nevelés. A gróf Andrassy, a gróf Apponyi és a gróf Zichy család példája (1848–1867).....	9
FERKÓ ENIKŐ: Arisztokraták neveltetése a XIX–XX. század fordulóján és a Horthy-korszakban.....	37
BORUZNÉ BÚDI KATINKA – ÓVÁRY ZOLTÁN: Nevelési elvek, iskoláztatás és vallási értékek főnemesek neveltetésében a XIX–XX. században.....	67
MUCSI LÁSZLÓ – RÉBAY MAGDOLNA: A Wenckheim család története és neveltetési szokásai a XIX–XX. században.....	81
RÉBAY MAGDOLNA: Erdélyi főrangú családok gyermekei a kalksburgi jezsuita kollégiumban és a bécsi Theresianum gimnáziumában (1867–1918).....	109
TÁMBA RENÁTÓ: A szabadidő a kalksburgi jezsuita kollégium fényképein...	145
RÉBAY MAGDOLNA: A pozsonyi evangélikus gimnázium a dualizmus korában különös tekintettel az arisztokrata tanulókra	193

Előszó

A kutatás története

A jelen kutatási projekt – talán nevezhetjük ilyen hangzatosan – tíz éve indult, mégpedig több szálon. Az első szál: 2006 tavaszán tartottam először Neveléstörténeti forrásszeminárium c. kurzust pedagógia szakos hallgatóknak a Debreceni Egyetemen. Az ELTE Művelődéstörténeti Doktori Programjának hallgatójaként több olyan órán is részt vettem, amelyen irodalmi műveket és memoárokat használtunk történeti forrásként. Bácskai Vera tanárnő kurzusán pedig a polgárság és a polgárosodás volt a téma. Amikor kezdő oktatóként az említett neveléstörténeti szemináriumot megkaptam, kézenfekvő volt számomra a pesti példa követése, hiszen a nevelés és oktatás múltját is kitűnően lehet ezen forrásokon keresztül vizsgálni. A következő kurzusra 2007 őszén került sor, ekkor több pedagógia – történelem szakos hallgatót is tanítottam, közülük ketten, Ferkó Enikő és Munkácsi Edit arisztokraták nevelését mutatták be eképpen. Később a forrásbázist mind a ketten bővítették, szemináriumi dolgozatukat 2009-ben OTDK dolgozattá, 2010-ben szakdolgozattá érlelték. Utóbbiak rövidített változata olvasható a jelen kötetben.

A második szál: A téma a saját érdeklődésemet is felkeltette. 2010 februárját a Magyar Ösztöndíj Bizottságnak köszönhetően Collegium Hungaricum ösztöndíjjal Bécsben töltöttem. Ekkor kezdtem meg a kalksburgi jezsuita kollégium történetének magyar szempontú feldolgozását, mely iskoláról gróf Apponyi Albert emlékiratainak köszönhetően szereztem tudomást. 2013 szeptemberében Michael Dobeš igazgató úr jóvoltából – egy újabb CH ösztöndíjnak hála – már az iskolában őrzött forrásokba is bepillantást nyertem. A források gazdag tárházára találtam a Jézus Társasága Ausztriai Rendtartományának Levéltárában is, ahol kutatásomat Dr. Martina Lehner levéltáros, tudományos munkatárs segítette. Mindkettőjük támogatását ezúton is köszönöm. A bécsi kutatómunka eredménye az erdélyi arisztokrata családok nevelésével-oktatásával foglalkozó, e kötetben szereplő írásom, amely két korábbi – Erdélyben elektronikusan (CD-n) már megjelent – tanulmányom átdolgozása, kiégészítése.

A harmadik szál: A Debreceni Egyetem neveléstudományi doktori programjában ekkortájt Virág Irénnek köszönhetően már javában zajlott, sőt végéhez is ért egy nagyszabású arisztokrácia-történeti vizsgálat. Ennek eredménye a 2008-ben megvédett, *Az arisztokrácia neveltetése Magyarországon* című disszertáció. Saját doktori értekezéseim és a habilitációs dolgozat megírását követően – 2013 tavaszán – új témát keresve arra jutottam, érdemes lenne Irén nagyszabású kutatásának a folytatására vállalkozni. Ő az 1790 és az 1848 közötti időszakot vizsgálta, ezt a korszakot azonban nem akarta elhagyni. Beleegyezésével készült el a TAMOP 4.2.4.A Nemzeti Kiválóság Program keretében meghirdetett „Magyar Zoltán Posztdoktori Ösztöndíj a konvergencia régiókban” c. pályázatra *A magyar arisztokrácia iskoláztatási szokásai a dualizmus korában* c. kutatási terv, amelyet támogatásra méltónak

találtak. A pályázaton csak új, akkor kezdődő kutatási projekttel lehetett indulni. Kiemelten fontos feltétel volt az eredmények egyetemi hasznosulása, tehát a témához kapcsolódó órák hirdetése, s ezek keretében a hallgatók bevonása a kutatásba. Az ekkor létrejött kutatócsoport több tagjának – Boruzsné Búdi Katinkának, Mucsi Lászlónak, Óváry Zoltánnak és Támba Renátónak – az írása kerül kiadásra ebben a kötetben. A Magyary Ösztöndíjjal egy évig (2013. szeptember – 2014. augusztus) támogatott kutatást az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának köszönhetően további három éven keresztül folytatni tudtam. Ennek keretében számos tanulmányt készítettem el, ezek egyikét válogattam be a jelen kötetbe. Ez az írás a pozsonyi evangélikus főgimnáziummal és annak arisztokrata tanulóival foglalkozik.

E kötet tehát ízelítőt ad azokból az eredményekből, amelyek a témában az elmúlt tíz évben keletkeztek a Debreceni Egyetemen. Ezúton is köszönöm egykori hallgatóimnak, doktoranduszaimnak a közreműködést, a közös munka örömét.

Budapest, 2017. július 2.

Rébay Magdolna

LOSONCZINÉ MUNKÁCSI EDIT

A magyaros arisztokrata nevelés

*A gróf Andrassy, a gróf Apponyi és a gróf Zichy
család példája (1848–1867)*

Bevezetés

Kutatásunk¹ célja az volt, hogy körbejárjuk az arisztokrata nevelés problémakörét, különös figyelemmel az 1848–1867 közötti korszakra. Vizsgálatunkat három családra terjesztettük, vizsgált forrásaink memoárok és naplók voltak. A kutatás eredményeképpen született írásunkban a gróf Andrassy, a gróf Apponyi és a gróf Zichy család nevelési szokásainak, elveinek rekonstruálására vállalkozunk Mary Elizabeth Stevens *Levelek az Andrassy-házból* címmel kiadott levelei, gróf Apponyi Albert *Élmények és emlékek*, illetve *Emlékirataim* című munkája, valamint gróf Zichy Géza *Emlékeim* című memoárja alapján. Jelen tanulmányban bemutatjuk az arisztokrata ifjak nevelőit, majd vizsgálat alá kerülnek tanulmányaik, azt követően pedig az arisztokratáktól elvárt idegennyelvi ismeretek, képességek kerülnek tárgyalásra. Kiemelt kérdéskörként jelenik meg, hogy a három családban milyen különbségek fedezhetők fel a szülő-gyermek kapcsolatban, továbbá rávilágítunk arra, hogy a szülők mennyire találják fontosnak a nemzeti identitás fejlesztésére, megerősítésére irányuló nevelést, végül kitérünk az ifjak művészetekhez fűződő viszonyára és kedvteléseikre.

A nevelők

A kisgyermekkor vonatkozásában mindhárom család esetében elmondható, hogy a gyermekvigyázás feladatát a dajka látta el, azonban a dajkákat felváltó nevelők és házitanítók jelenléte és súlya már különbséget mutatott. A gróf Andrassy családban a gyermekek nevelésének feladata a férj elfoglaltsága miatt nagyrészt a feleségre, Andrassyné gróf Kendeffy Katinkára, a nevelőkre és a házi tanítókra hárult. A szülők gyermekeik mellé már kisgyermekkoruktól fogva *bonne*-okat, francia nevelőnőket fogadtak, 1864-ben pedig egy angol nevelőnőt.

A magyar elit körében a XVIII. század második felétől kezdődően jelentős érdeklődés volt megfigyelhető az angol kultúra, a technikai vívmányok, a gazdasági

¹ A kutatás 2010-ben zárult, jelen tanulmány az ekkor készült szakdolgozat átdolgozása, amelynek egyes részei megjelentek az *Iskolakultúra* c. folyóiratban (lásd MUNKÁCSI 2010, 91–96.).

fejlődés és a szigetország politikai berendezkedése iránt. A reformkori liberális nemzedék nagy része látogatást tett Angliában, s ezzel párhuzamosan megszaporodott a magyar főúri családokhoz érkező angol nyelvtanárok és nevelőnők száma. A XIX. század első évtizedeiben csak német nevelőket alkalmaztak, de az 1830-as évektől kezdve az arisztokrata családok egyre több francia és angol hölgyet kívántak gyermekeik mellé.² Igaz ugyan, hogy az abszolútizmus idején beszűkültek az utazási lehetőségek, az angol kultúra iránti vágy továbbra is fennmaradt.

Ekkor érkezett Bécsen keresztül Magyarországra Mary Elizabeth Stevens (lásd 1. kép), aki később az Andrássy-gyerekek nevelője lett. Édesapja születése előtt meghalt, édesanyja egyedül nevelte őt és nővérét. Valószínűleg anyagi okok vezették arra, hogy nevelőnőként tevékenykedjen külföldön. Családtagjai között nem ő az egyetlen, aki ezt az utat választotta, hiszen testvére Angliában nevelősködött, nagynénje pedig közvetítőként működött. Lánykorában először a franciaországi Boulogne-ba, majd Dunkerque-be költöztek.³ Az ottani zárdában nevelkedő lány kiválóan megtanult franciául, amiért leveleiben többször is háláját fejezte ki. Protestáns nevelésben részesült, ami az egész felfogását áthatotta; vélekedése szerint a gyerekek modorán már korán meglátszik, ha egy protestáns faluban nőnek fel.⁴

Andrássy Károlyné letenyei birtokára Mary Elizabeth először nagynénje nyomán került társalkodónőként, 1864-ben. Mindössze szűk fél évet töltött el az elzárt, egyhangú zalai kastélyban, majd fordulat következett: Andrássyné Kendeffy Katinka elkérte a lányt anyósától nevelőnőnek három gyermeke mellé.⁵ Ezt követően a gróf Andrássy család zempléni birtokain és pesti lakhelyén éltek felváltva. Itt már élénk társasági élet folyt, ami a lánynak kifejezetten elnyerte tetszését. 1867 februárjában a kiegyezési tárgyalások sikere következtében a családfő megbízást kapott, hogy alakítson felelős kormányt. Ezután a család a Sándor-palotába költözött, és Mary Elizabeth Stevens elmondhatta, hogy a kiegyezés utáni Magyarország miniszterelnöke gyermekeinek nevelője.⁶

A családhoz érkezésekor, augusztus végén nagyon jó véleménnyel volt a gyerekekről. A négyéves Duci, a hétéves Tivadar és a hatéves Ilona jól beszélt franciául, hiszen kisgyermekkoruktól volt francia nevelőnőjük. A gyermekek kedvesek, jól neveltek voltak, mert a gróf és a grófné nem engedett meg semmilyen szertelenséget.⁷ Novemberben azonban már panaszkodott nővérének, hogy bár az Andrássy-gyerekek mellett állandóan angol nevelőnők és *bonne*-ok vannak, semmit sem tudnak, nem is olvasnak.⁸ Valószínűsíthető tehát, hogy nem a tanulmányokra helyezték a hangsúlyt, hanem a jólneveltségre.

² STEVENS 2007, 12.

³ Uo. 14.

⁴ Uo. 83.

⁵ Uo. 70.

⁶ Uo. 205.

⁷ Uo. 72.

⁸ Uo. 2007, 84.

Maryvel párhuzamosan nővére is nevelősködött egy 5 éves Maud nevű kislány mellett Angliában. Folyamatosan tanácsokat kért tőle, és összehasonlította saját neveltjeivel a kislányt. Tőle kért régi gyermekkönyveket is, amelynek segítségével elkezdhette az angol nyelvórákat a két nagyobbik gyerekkel.⁹ Nem rögtön a leckék anyagát sajátította el velük, hanem igyekezett hozzászoktatni őket a nyelvhez. Megtanította mindannak a nevét, ami körülöttük van, amit tesznek, és amit akarnak. Mindig angolul szólt hozzájuk, és utána lefordította franciára, hogy mindkét nyelvet gyakorolják. Nővére tanácsára igyekezett mindig szemléltetni, amit tanított, ezzel is hozzájárulva a tanulás megkönnyítéséhez. Ekkor még így nyilatkozott róluk: „*Nagyon jó és kedves apróságok, és ragaszkodnak hozzám; könnyű velük bánni, mert jó nevelést kaptak, szófogadatlanság, szécsély nem volt megengedve nekik.*”¹⁰

Az utazások alkalmával is nagyon jól elboldogult a gyerekekkel, hiszen türelmesek voltak, főleg, ha volt a kocsiban egy kis csoki és sütemény. A nevelőnő még nem vállalta szexuális felvilágosításukat: amikor a gyerekek érdeklődtek, hogy honnan érkezik a kisbaba, ezt válaszolta: „*»Az angyalok hozzák őket, mert a kisbabák Istentől érkeznek.«* »Igen – felelték –, de senki sem látott még angyalokat, a mama mondta, és neki mégis születtek kisbabái.« Erre azt válaszolta: „*»Igen, mert az angyalok csaknem mindig éjszaka jönnek.«* »És az hogy van – kérdezte Ilona –, hogy a Mama mindig beteg, amikor a kisbaba megérkezik? Ez nagyon furcsa.« »*A Mama nem beteg, de ágyban marad, hogy melegen tartsa a babát, aki nagyon könnyen megfázhat.*»¹¹

A legtöbb gondja Ilonával akadt a nevelőnőnek. Leveleiben hosszasan elemzi hiányosságait, aminek pótlása rá hárul. Terebesi első levélében már rámutat Ilona hibáira. Van, mikor könnyen tanul, másnap meg nem tud semmit, „*[I]usta, álmodozó módon tanul, nem szentel figyelmet a tanulásnak*”.¹²

Ilonát reggel nyolckor tanította, mert jobban folyt a munka a jó alvás és a reggeli éltető hatása alatt. Egy nap 3 órát foglalkozott vele, hisz kisgyermek volt még. Nagy türelemre volt szüksége vele kapcsolatban. Ha megtanított neki két verset, a harmadikkal már teljesen belezavarta. Ha pedig egy tündérekről szóló történetet mesélt

1. kép. Mary Elisabeth Stevens

Forrás: Stevens 2007, oldalszám nélkül

⁹ Uo. 86.

¹⁰ Uo. 88.

¹¹ Uo. 262.

¹² Uo. 89.

neki, azonnal összekeverte egy bibliai történettel – így eshetett meg, hogy egy meseben szerepelt Hüvelyk Matyi és Noé. Az igaz és a hamis, a kitaláció és a tény kavardott Ilona fejében, amelyet a nevelőnőnek nehéz volt helyre tenni.¹³

Néhány hónappal később Ilona fejlődéséről számolt be, és kifejtette véleményét, mi szerint sikerült megkedveltetnie magát a kislánnyal. Számos kérdésben kötelességtudatra kívánta nevelni, mert e téren voltak hiányosságai. Ezért testvérétől kért két könyvet: első verses könyveit és édesanyja bibliai történeteit, melyekkel rá kívánta bírni Ilonát a kérdezésre és gondolkodásra.¹⁴ Nem tett másként akkor sem, amikor a zongoraleckékre kellett felkészülnie, hiszen itt nem állt rendelkezésére elég anyag, amire támaszkodhatott volna.

A nevelőnő 1865. júliusi levelében azt írta, hogy Ilonára a makacsság egyre kevésbé jellemző, úgy érezte, sikerült megszeli. Ám ugyanebben a hónapban máris rácáfolt erre. Amikor nem volt hajlandó kiejteni egy általa jól ismert szót pusztán csintalanságból, büntetésképpen hatszor ki kellett azt betűznie. Amikor ezt sem tette meg, duplázódott a büntetés. Végül azzal fenyegette meg a nevelő, hogy bezárja a szobájába, mellyel már sikerült a kislányra hatni. Az eset után így nyilatkozott: „*a kis majom, ha úgy akarja, néha nagyon kimerítő tud lenni, és mindig azonnal nyafogni kezd, amit egyáltalán nem bírok elviselni*”.¹⁵

Hiába bosszankodott sokat Ilona miatt, kedvelte a kislányt, hiszen születésnapjára egy teljes babakelengye varrását vállalta el. Ebben nemcsak ő, hanem a szobalányok és a grófnő is részt vett. Érdekes, hogy annak ellenére, hogy Ilona egy arisztokrata család kislánya, a babái ezelőtt csupaszon heverték. Az ajándék boldogsággal töltötte el a kislányt, a hasznos ajándék így elérte a kívánt hatást.¹⁶

Az egyik szeptemberi levelében a nevelőnő így fogalmazott: „*Úgy gondolom, hogy az én édes kis gyötrelmem, Ilona – mert néha valóban az – igazából jót tesz nekem, mert türelemre szoktat. Néha valósággal kőpadra von, annyira fel tud bosszantani dolgaival*”.¹⁷ Panaszkodott 1867. márciusi levelében is, hogy nem tudta Ilona fejébe plántálni a szorzótáblát. Még a kettővel való szorzás sem ment neki, hiszen kétszer hatra minduntalan azt válaszolta, hogy hét.¹⁸ A zenetanulás sem ment túl könnyen Ilonának, hisz hiába készült fel az órára, mire megérkezett a mester, mindent elfelejtett: „*annyi gondot okoz mind nekem, mind a zenetanárnak, hogy csaknem belepusztulunk*”.¹⁹

Ilonának 1867 karácsonyára gyapjú kézimunkát kellett készítenie, s a folyamatot nevelőnője felügyelte. Nem merült ki azonban ebben a gyermek feladata. A Karátsonyi grófokkal szerepelnie kellett egy vígjátékban, meg kellett tanulnia egy karácsonyi jókívánságot. A nevelőnő úgy vélte, nem okos dolog bemagoltatni egy gyermekkel egy sor olyan mondatot, amiből semmit sem ért. Ráadásul egy négykezes

¹³ Uo. 113.

¹⁴ Uo. 140.

¹⁵ Uo. 155.

¹⁶ Uo. 158.

¹⁷ Uo. 169.

¹⁸ Uo. 207.

¹⁹ Uo. 237.

zongorajáték megtanulása is várt Ilonára, amit meglepetésnek szántak édesanyjának. Az ünnepek tehát nem csekély feladatot róttak a gyermekre.²⁰

Tivadarról, a nagyobbik fiúgyermekről a nevelő kezdte pozitívan nyilatkozni: „*kedves, derék, hétéves fiúcska, gyors felfogású és értelmes*”.²¹ Egy év múlva már más-ként írt róla: igazán jó apróság, csak a tanóra alatt folyton ásítózik, és kérdezőgét, mikor lesz vége. Később így nyilatkozott: „*a létező legnagyobb semmittevő, akivel valaha is találkoztam*”.²² A nevelőnek egyre inkább fogyott a türelme a gyerekek mellett. Kezdetben mindegyikőjükéről jó véleménnyel volt, ám a hiányosságok és személyiségbéli hibák később nagyon bosszantóvá váltak számára.

Magyarországi tartózkodása alatt többször is írt levelében arról a félelméről, hogy elküldik. Elkieserítette őt nevelői helyzete: túl fiatal, hogy magasabb fizetést kapjon, protestáns vallása miatt pedig a királyi családok nem foglalkoztatták; sem Pesten, sem Bécsben nem volt állás, mert a gyermekek nem voltak olyan korban, amikor szükség lehetett volna rá.²³ Az öreg grófnő nem akarta, hogy Ilona nyolc éves korán túl nevelősködjön a gróf Andrássy családban, mert hiányolta zenei tudását és francia, illetve angol kiejtését sem tartotta megfelelőnek. Így fogalmazott: „*Nem hagyhatom, hogy ott maradjon, nem tudnék nyugodtan meghalni*”.²⁴ A grófnő azonban nem hallgatott anyósára, hiszen a fiatal lányban teljesen megbízott. Mivel az Andrássy családból hiányzott a vallásos szellem, nem tartották protestáns vallását zavarónak.

A gyermekek fejlesztése mellett párhuzamosan a nevelő maga is tanulmányokat folytatott. Nemcsak a magyar, hanem a német tudása is gyarapodott. Álma az volt, hogy ügýiratokat másoljon.²⁵ A németet olyannyira megkedvelte, hogy itt tartózkodása vége felé beszerezett néhány könyvet, hogy hazavigye magával. Beiratkozott Budán egy könyvtárba, amelynek remek volt a német könyvállománya.²⁶ Német tanárra 1868 végére már nem volt szüksége, hisz egyedül is elboldogult. Kívülről tanult meg néhány szöveget, főleg Schillert kedvelte.²⁷ Emellett zongora leckéket is vett és megtanult úszni is a gyerekekkel együtt.²⁸ Szórakozásra is volt lehetősége, hiszen eljutott színházba, operába, hangversenyre, bálba és soirée-ra. Ezeken az esteken nemcsak tánceleckéket vettek a felnőttek, hanem játékok és egyéb szórakozások vártak rájuk. Biztosítottak számára szabadnapokat is, amikor a nagyfiú vigyázott a gyerekekre.²⁹

Feltárul a naplóban a nevelő személyisége is. Angolként egy idegen országba, kultúrába került, de elég művelt és intelligens volt ahhoz, hogy hamar megismerje

²⁰ Uo. 240.

²¹ Uo. 90.

²² Uo. 117.

²³ Uo. 132.

²⁴ Uo. 140.

²⁵ Uo. 296.

²⁶ Uo. 232.

²⁷ Uo. 203.

²⁸ Uo. 290.

²⁹ Uo. 244.

az új környezetet. Nyitott szemmel járva meglátta a korszakalkotó eseményeket, amelynek ő csak szemtanúja, nem főszereplője lehetett. Tudását Magyarországról nyelvi akadályok miatt nem tudta elég gyorsan bővíteni, ráadásul egy-egy társasági esemény során elkapott beszélgetésből nem tudott teljes képet kialakítani egy adott témáról. Ezért lehet az, hogy gondolkodása előítéletes, az arisztokraták félinformációján alapult. Megjelenik leveleiben a nemzeti vívmányaira büszke angol hölgy felsőbbrendűségének érzése is.³⁰ A személyes tapasztalatok révén azonban gondolkodásában megfigyelhető némi enyhülés is, még egy zsidó istentiszteletet is szívesen meghallgatott, és három év magyarországi tartózkodás után már úgy nyilatkozott, hogy „[i]nkább egy vacsora a szokásos formásaival, mint egy piknik egy kedves, árnyas erdőben.”³¹

Magatartásában érdekes kettősség érhető tetten. Miközben távolságtartó módon szemlélte a mágnások életvitelét, maga is élvezte a kényelmet, kihasználta a művelődési lehetőségeket és részt vett a költséges bálokon. Élvezte a vidám társasági életet, melyet a rokonok és a baráti körök szerveztek a családnak.³² Objektíven látja a család és egyben a mágnások hibáit, aminek leveleiben hangot is ad: „*De az arisztokrácia különben is mindig unatkozik, ez a nagyság ára bitemre.*”³³

Nem a nevelő volt az egyetlen, aki a gyermekek oktatásában szerepet kapott az Andrassy-házban. Érkezésekor már volt a gyermekek mellett egy Emma nevű francia kisasszony, aki 1867 májusáig gondoskodott a gyerekekről.³⁴ A legnagyobb gyermeket már 1864-ben egy fiatal házi tanító oktatta. Egymást is tanították a nevelők: a házi tanító magyar nyelvre oktatta az angol nevelőnőt, aki pedig angol tudását csiszolta a házi tanítónak.³⁵ Az ifjú tanítót fél év múlva váltotta fel Bakonyi Úr,³⁶ mellette 1867 decemberétől a gyermekek oktatását egy Laza nevű magyartanárra bízta.³⁷ Emellett említést tett egy írástanárról is. Bakonyi Úr távozása után a miniszterelnökségből egy titkár vállalta feladatát, amíg meg nem találták a megfelelő személyt.³⁸ 1868 novemberében a nevelő megítélése szerint egy igazi úriember került a családhoz Mühlbeck tanító személyében, aki kitűnő szervezőképességről tett tanúbizonyságot a gyermekek órái kapcsán.³⁹ 1868 októberében a grófné egy második házitanítót is felfogadott a két kisebb gyermek mellé, aki többféle tárgyat tanított is elvállalta.⁴⁰ Ettől az évtől kezdve egy Mademoiselle Manion nevű hölgy adott

³⁰ Uo. 16.

³¹ Uo. 169.

³² Uo. 15.

³³ Uo. 219. Érdekes, hogy ezeket a sorokat franciául vetette papírra, talán ezzel emelve ki az angol szövegből.

³⁴ Uo. 207.

³⁵ Uo. 90.

³⁶ Uo. 132.

³⁷ Uo. 249.

³⁸ Uo. 263.

³⁹ Uo. 305.

⁴⁰ Uo. 309.

francialeckéket a gyermekeknek. 1868 júniusában került a családhoz egy francia szobalány. Bár a genfi lány nem nevelői szerepet kapott a házban, mégis rábízta a gyermekeket egy-egy séta alkalmával francia tudásuk gyarapítása érdekében.⁴¹

A tanítók és nevelők mellett a zenetanár, Gobbi úr is részt vállalt képzésükben.⁴² Mivel elég sok váltásra került sor a házitanítók között és a nevelőnő zongoratudása is szépen gyarapodott, nevelői szerepköre egyre bővült. Kezdetben csak angol nyelvre tanította a gyermekeket, de legfőképpen Ilona felügyelete volt a feladata. Amikor a francia kisasszony távozott az Andrassy-háztól, már a francia nyelvleckéket is ő adta délutánonként. Magyarországon tartózkodása második évében zongoraleckéket is adott Ilonának, majd a harmadik évben történelem, nyelvtan, földrajz tantárgyakkal bővült a tanított tantárgyak köre.⁴³ Ez azonban csak ideiglenes feladatnak számított, amíg a család meg nem találta a megfelelő házitanítót. Az 1868. év második felétől már újra csak az angol tanítására és Ilona felügyeletére korlátozódott feladatköre.⁴⁴

Gróf Apponyi Albert emlékiratában nem emelte ki nevelőit. Csupán annyit említett meg, hogy annak dacára, hogy családja gyermekkorában külföldön tartózkodott, mindig volt magyar nevelője, és ezt a nyelvet sajátította el először⁴⁵ és ezt a nyelvet sajátította el először. Kezdetben egy művelt papot bízták meg szülei, hogy irányítsa nevelését, majd 1855-ben Badenben kezdte meg gimnáziumi tanulmányait egy nagy tudású házitanító vezetésével.⁴⁶ Bár nem kifejezetten nevelői szerepben léptek fel, de 1857-től tanárai a jezsuiták iskolájában különösen nagy hatást gyakoroltak rá, sokat javítottak jellemén.⁴⁷

Másképp formálódott jelleme a Zichy fiúknak. Gézának és három fiútestvérének neveléséről kezdetben dajka gondoskodott, de amikor Géza három éves volt, megbetegedett, és helyét Csiky Mihály vette át. Fiúgyermekről lévén szó, nem nevelőnőre bízták őket, hanem egy idősebb, művelt férfira. Géza legkisebb gyermekként nevelője szobájában aludt.⁴⁸ Mivel Csiky bácsi nem bírt a csintalan Ernővel, felvettek mellé egy lengyel születésű francia nevelőt. Azonban hiába érkezett gróf Zichy Géza szerint Szent György lovag a sárkány ellen, Ernőt nem sikerült kordában tartani. Egyszerűen kigáncsolta nevelőjét, aki emiatt a sárba bukfacezett.⁴⁹ Egyik alkalommal, amikor gyomorfájdalmai voltak és napokig az ágyban kellett diétáznia, egy társalgót rendeltek az ágya mellé, név szerint Lojka Károlynak, az ifjú segédnevelőnek a személyében.⁵⁰ Csiky Mihály mindig a Zichy-fiúk mellett volt, hiszen élete végéig a család jó barátja és tanácsadója maradt. Amikor testvére, Ernő beteg lett,

⁴¹ Uo. 290.

⁴² Uo. 243.

⁴³ Uo. 262.

⁴⁴ Uo. 312.

⁴⁵ APPONYI 1922, 15.

⁴⁶ APPONYI é. n., 18.

⁴⁷ APPONYI 1922, 14.

⁴⁸ ZICHY 1912, 57.

⁴⁹ Uo. 66.

⁵⁰ Uo. 72.

Csiky bácsi ápolta súlyos vesebajában. Látható tehát: Csiky nem egyszerűen a hivatásos nevelő szerepét töltötte be, mindazonáltal mellette más emberek is meghatározó hatással voltak a gyerekekre. Ilyen egyéniség volt például gróf Caraciallo Vilmos, akit Csiky Mihály 80 éves korában élete végéig tanácsadójaként tudhatott a saját oldalán; a hat nyelven író és olvasó férfira valóságos élő lexikonként tekintettek.⁵¹

Tanulmányok

2. kép. Ifj. Gróf Andrassy Gyula

Forrás: Stevens 2007, 78.

A kor szokásainak megfelelően mindhárom általunk vizsgált arisztokrata magánnevelésben részesült már kisgyermekkorától fogva, eltérések pusztán a gimnázium tekintetében mutathatók ki.

Gróf Andrassy Gyula (lásd 2. kép) a budapesti piarista gimnázium magántanulója volt, így csak az év végi vizsgákat tette le az intézményben. Az érettségi után 1 évet töltött a honvédség 4. huszárezredénél, ahol hadnagyi rangot szerzett, de a harcias erényektől továbbra is távol állt. Apja szándékait követve, hozzá hasonlóan diplomata akart lenni. Pályája azzal kezdődött, hogy apja beajánlotta fogalmazójelöltnek a konstantinápolyi követségre. Az úton való elindítása sikeresnek bizonyult, hiszen 1884-ben sikeresen letette a diplomata vizsgát, majd pedig az uralkodó kinevezte követségi attasévá, és Berlint jelölte ki számára követségi helyül, ahol aztán elvégezte a jogi fakultást.⁵²

Gróf Apponyi Albert (lásd 3. kép) 11 éves koráig otthon nevelkedett. Egy művelt magyar papot bíztak meg szülei, hogy irányítsa nevelését, majd 1855-től Badenben kezdte meg gimnáziumi tanulmányait egy nagy tudású házitanító vezetésével.⁵³ 1857-től Kalksburgba, a jezsuiták ottani frissen megnyílt intézetébe került. Azért esett erre az iskolára a szülők választása, mert Magyarországon ekkor még hasonló iskola nem volt (Kalocsát 1860-ban vették át a piaristáktól), a szerzetesekben pedig megbíztak.

⁵¹ Uo. 77.

⁵² SZALAI 2003, 7–15.

⁵³ APPONYI é. n., 15.

Apponyinak ebben az iskolában nemcsak az idegennyelv-tudása bővült, hanem szó-noki készsége is itt fejlődött ki. Ő volt az úgynevezett házi deklamátor az évfárá és egyéb ünnepélyeken. Az érettségit a Theresianumban tette le 1863-ban, mert ekkor még nem volt nyilvánossági joga a jezsuiták intézményének.⁵⁴

A gimnázium elvégzése után nem ment rögtön egyetemre, hanem két évet kizárólag bölcsészeti tanulmányoknak szentelt autodidakta módon. A második évvel párhuzamosan azonban megkezdte jogi tanulmányait mint magántanuló, Bécsben. Az első két évet itt, majd a következő kettőt Pesten végezte 1866 és 1868 között. A fővárosunkban folytatott tanulmányainak az volt az oka, hogy szülei ideköltöztek az 1865. évi országgyűlésre, és ez felkeltette Apponyi érdeklődését a magyar politikai élet központja iránt. 1868-ban sikeresen letette a bírói vizsgát, azonban az erre épülő államtudományi vizsgát már elhalasztotta.⁵⁵

Az igen tudatos gróf Apponyi Albert nem tartotta elegendőnek az egyetemi képzés nyújtotta nemzetgazdaság-tudomány ismereteit, ezért autodidakta módon tovább akarta magát képezni a témában. Utazni akart, tapasztalato-kat kívánt szerezni Európában. Tisztában volt vele, hogy az ő hivatása a politikai pálya, ezért az erre való előkészületek terén tökéletességre törekedett. A bírói vizsga letétele után kétéves tapasztalatszerző körútra indult, hogy felkészítse magát választott hivatá-sára. Szülei beleegyezésével önállóan indult útnak, nem csatlakozott hozzá nevelő. Ez idő alatt hosszabb látogatást tett Párizsban, majd 1869 őszén részt vett a Szezi-csatorna megnyitásán, 1870-ben pedig hat hetet töltött Rómában az I. Vatikáni Zsi-nat idején. Az utazások alkalmával olyan jeles férfiakkal került összekötetésbe, akik gondolkodásmódjában és felfogásában formáltak. Római tartózkodása legnagyobb élményeként számol be audienciájáról IX. Pius pápánál. Anglia nem szerepelt az utazási helyszínek között, mert úgy gondolta, hogy erre nem elég egy rövidebb uta-zás, véleménye szerint legalább fél évet kellene rászánnia. Ennyi ideje azonban nem volt, ezért elhalasztotta.⁵⁶

Ezek az utazások visszaemlékezésében csak egy epizódot jelentettek, akkori éle-tének valódi tartalmát a nagy következetességgel keresztülvitt szellemi munka adta meg Eberhardon, ahol főleg társadalompolitikával és közgazdasággal foglalkozott.

3. kép. Ifj. Gróf Apponyi Albert

*Forrás: Bildarchiv Austria.
<http://www.bildarchiv.austria.at/Pre>*

⁵⁴ Uo. 36.

⁵⁵ APPONYI é. n., 16–19.

⁵⁶ APPONYI 1922, 17–24.

Később soha annyi könyvet nem olvasott, mint abban a tudatosan erre szánt két évben. Munkájának meg is lett az eredménye. Amikor 1870-ben az államtudományi vizsgájára sor került, olyan magabiztosnak érezte magát, hogy a mélyen tisztelt professzorával tudományos vitába keveredett. : Ebben az évben betöltötte a nagykorúságot – saját megítélése szerint hiányos előképzettséggel – bekerült a képviselőházba (1872).⁵⁷

Az általunk vizsgált két másik arisztokratához hasonlóan gróf Zichy Géza is magánnevelésben részesült, majd a gimnáziumot Pozsonyban végezte el, mint magántanuló. Tanulmányait meg kellett szakítania, amikor 1863-ban egy vadászbaleset során meglötte saját karját. Ennek nyomán jobb karját amputálni kellett. A 4. osztályba kellett volna lépnie, de eltöltötték mindenféle szellemi tevékenységtől. Édesapjának írt levelében a következőket fogalmazta meg: „*Nem elég, hogy testi nyomorúságomat viselnem kell, még ostoba és míveletlen is legyek? Én tanulni akarok, és be fogom bizonyítani, hogy képes vagyok tanévi vizsgáimat tisztességgel elvégezni.*”⁵⁸ A korábban akarat nélküli gyermek bátor ifjúvá formálódott a szerencsétlen baleset folytán.

Pozsonyban végezte el a jogakadémiát is. Viselkedése elég ügyetlennek bizonyult abból kifolyólag, hogy nem volt jártas a nyilvános iskolában. Az első előadáson szükségesnek vélte a bemutatkozást: „*Uraim, az én nevem Zichy Géza – a reakció természetesen kacagás – Azt hittem, hogy érett ifjak közé lépek, de sajnálattal látom, miszerint csak tanulók vannak.*”⁵⁹ Rövid időn belül azonban megszokta a környezetet, és vezető pozíciót töltött be a diákok között. Ő volt a segélyegylet, a vívőkör elnöke és az evezősök alelnöke.

Érdekes, hogy a jelen írásban vizsgált három személy közül egyedül gróf Apponyi Albert számol be külföldi utazásairól, ami kifejezetten abból a célból indult, hogy megismerje más országok politikai, társadalmi helyzetét, és összehasonlítsa Magyarországgal.

Nyelvek

Az európai arisztokraták szoros kapcsolatban álltak egymással, így mód nyílt a különböző kultúrák párbeszédére is. A kapcsolattartáshoz elengedhetetlen volt a jó nyelvtudás. Az Andrássy-gyerekek a francia és az angol nyelvben voltak igazán járatosak – erről a *bonne-ok* és az angol nevelőnő egyaránt gondoskodtak. Ennek ellenére gróf Andrássy Gyula francia nyelvvizsgálója a diplomata vizsgán történő megmérettetés során a bizottság megítélése szerint kissé hiányosnak bizonyult.⁶⁰

Gróf Apponyi Albert nagymamája Zichyként hiába tartozott az egyik legrégebbi magyar főnemesi családhoz, a Mária Terézia korabeli arisztokrata életstílusnak köszönhetően egy szót sem értett magyarul.⁶¹ Míg az egy generációval fiatalabb

⁵⁷ APPONYI é. n., 55.

⁵⁸ ZICHY 1912, 110.

⁵⁹ Uo. 142.

⁶⁰ SZALAI 2003, 13.

⁶¹ APPONYI é. n., 25.

Széchenyi Istvánnak vagy Batthyány Lajosnak még külön meg kellett tanulniuk magyarul, a konzervatív szellemű gróf Apponyi családban Albert már magyar nyelven nőtt fel, de már gyermekkorában tökéletesen megtanulta a nyugat-európai nyelveket.⁶²

Egy hétéves korában történt anekdotából kiderül, hogy a művelt, francia szellemenben nevelkedett nagymamája kisebb vizsga elé állította, hogy felmérje francia nyelvismeretét, sőt, ezen a nyelven – a család egyik szokása szerint – a gyermekek színdarabokat is adtak elő a rokonok születésnapján.⁶³ A gyermek számára tehát bizonyára rendelkezésre állt egy személy, akitől a francia nyelvet tanulhatta, de ezt nem hangoztatja emlékirataiban.

Ugyanakkor tudjuk, hogy kiemelt helyet foglalt el a francia mellett a német is. Nem jelentett számára gondot áttérni erre a nyelvre, amikor a kalksburgi kollégiumba került, hiszen már előtte is tökéletesen beszélt. Ugyanez áll a latinra is, amelyet Apponyi egy év alatt sajátított el.⁶⁴ Gyermekkorában gyakran hallgatta édesapja beszélgetését politikus társaival, ami felébresztette benne a vágyat, hogy latin tudásban hasonló fokra jusson. Ez megfelelő motivációt nyújtott számára, így történhetett, hogy meglehetősen rövid idő alatt sajátította el a nyelvet. A latint ebből kifolyólag nem tekintette tantárgynak, anyanyelvi szinten olvasta a könyveket, írta dolgozatait és tartott beszédeket. Visszaemlékezésében megemlíti, hogy e tudás a törvények olvasásánál politikusként nagy hasznára vált.⁶⁵ Az utolsó gimnáziumi években görög tudása is majdnem utolérte a latint. Az angol akkor még nem szerepelt a nevelési programokban, de mire az egyetem alatt tanulmányútra ment, az olasz mellett azt is elsajátította.⁶⁶

Gróf Zichy Géza korántsem volt ennyire tudatos a nyelvművelés terén. Mindenesetre volt francia nevelőjük a lengyel születésű gróf személyében,⁶⁷ s öt éves korában Géza már franciául tudatta érzéseit első szerelmével.⁶⁸ Bár emlékiratában nem szól német nyelvű tanítóról, szülei által valószínűleg ezt is bírta. Egyik betegsége alkalmával három nyelven beszélt álmában⁶⁹ – e három nyelv feltehetőleg a magyar, a német és a francia volt.

Mindhárom arisztokrata ifjú nevelésében jelentős szerepet kapott tehát az idegen nyelvek tanulása. A gróf Andrássy és gróf Zichy család nevelőkre bízta gyermekeik fejlesztését, a nyelvzseni gróf Apponyi Albert pedig részben nevelőktől, részben kalksburgi tanáraitól és tanulmányútjai során sajátította el azokat.

⁶² APPONYI 1922, 9.

⁶³ APPONYI é. n., 26.

⁶⁴ APPONYI 1922, 10.

⁶⁵ APPONYI é. n., 22.

⁶⁶ APPONYI 1922, 10–17.

⁶⁷ ZICHY 1912, 66.

⁶⁸ Uo. 69.

⁶⁹ Uo. 72.

Szülő-gyermek kapcsolat

Sisa József tanulmányában kiemeli, hogy arisztokrata körökben a szülő és a gyermek közötti személyes kapcsolatot a merev szabályok sokasága és a távolságtartás jellemezte.⁷⁰ Mindezt csak súlyosbította, hogy a szülők elfoglaltságuk miatt sokszor távol voltak otthonuktól. Gróf Andrassy Gyula igen fontos pozíciót töltött be a magyar politikai életben, ezért aztán hiába szerette gyermekeit, nem volt ideje velük foglalkozni.⁷¹ Ez a feladat feleségére és a nevelőkre hárult. Nyaranta azonban nem hanyagolta el gyermekeit, hiszen vidéki kastélyaikban minden szabadidejét velük töltötte, s miután elhagyta külügyminiszteri állását, még több időt tudott gyermekeinek szentelni. Bár a nevelés irányítása a felesége kezében volt, nem vette félvállról gyermekei útjának egyengetését; szigorú családfői szerepet töltött be egészen élete végéig.⁷²

1864 és 1869 között a családban alkalmazott angol nevelőnő szerint a gróf Andrassy családban nagymértékben hiányzott a családtagok közötti szeretet. A lányok elrejtették leveleiket anyjuk elől, a gyerekek tartottak szüleiktől, a szülők pedig örültek, ha megszabadultak tőlük. Véleménye szerint a grófnő keveset tudott gyermekei jelleméről, hiszen délutánonként csupán egy órát töltött velük. A gyerekek és a felnőttek élettere teljesen elkülönült egymástól.⁷³ Nem csoda, hogy a gyerekek néha olyan bosszantóak voltak, hiszen fiatal korukban nem csepegtettek beléjük szeretettel szilárd elveket. Szüleik számukra idegenek voltak, akikhez csak tiszta kézzel mehettek oda néhány percre. Csupán tisztelték és becsülték őket, de ez nem szeretet volt. *„Ezek a gyerekek álarcot öltenek a szüleik előtt.”* – Írja Mary Elizabeth Stevens.⁷⁴

Véleménye szerint olyannyira magához szoktatta a gyermekeket, hogy jobban szórakoztak vele, mint szüleikkel. Ha oda is mentek a szüleikhez játszani, rögtön engedélyt kértek, hogy visszatérhessenek Maryhez.⁷⁵ Következő levelében már rettentetes gyerekeknek nevezte őket, akik soha nem akartak szüleikkel lenni, és a szülők is akkor boldogok, ha nem kell rájuk vigyázniuk.⁷⁶ Inkább másokra bízták őket, míg ők az arisztokraták társadalmi életét élték.⁷⁷ Az arisztokrata hölgyeket meglehetősen önzőnek tartotta, ami szerinte a gyermekeikkel való bánásmódban mutatkozik meg. Ilona születésnapján a grófnő megígérte gyermekeinek, hogy kirándulnak a hegyekben, de elfoglaltságai miatt végül csak egy órányi kocsikázásra jutott idő, amit a gyermekek csalódottan fogadtak.⁷⁸ Am a nevelőnő sokszor pusztán pillanatnyi benyomásait önti papírra. Nem feltétlenül a szülők távolságtartása volt a jellemző, hiszen sokszor írta leveleiben azt is, hogy a grófnő gyakran játszik együtt gyermekeivel.

⁷⁰ SISA 2005. <http://korunk.org/?q=node/8042>.

⁷¹ WERTHEIMER 1910, 123.

⁷² SZALAI 2003, 9.

⁷³ STEVENS 2007, 270.

⁷⁴ Uo. 318.

⁷⁵ Uo. 239.

⁷⁶ Uo. 248.

⁷⁷ Uo. 254.

⁷⁸ Uo. 286.

Gróf Apponyi Albert egészen más képet festett le családjá kapcsolatrendszeréről, mint a gróf Andrassy családot kívülről szemlélő nevelő. Megfogalmazása szerint a szülői házban kölcsönös szeretet uralkodott. Szülei házasságára érzelmi és szellemi téren tökéletes összhang és bensőségesség volt jellemző.⁷⁹ Kiemelte szülei egyéniségét. Édesapjáról azt írta, hogy kristálytisza jelleme mellett jószívű és szeretetreméltó volt, amennyire csak ember lehet. A családi körben ridegségnek nyomát sem lehetett látni, annál inkább az ártatlan tréfáknak. Viszonyukról a következőt írta: „Mi, gyermekei rajongással szerettük őt; viszony közöttünk benső volt, de az apai tekintélyen soha csorba nem esett.”⁸⁰ Kiemelte, hogy vele minden gondolatát megoszthatta, nem voltak előtte titkai. Így nyilatkozott róla: „Noha rendkívüli módon imponált nekem s minden kijelentését szentnek és megfellebbezhetetlennek tartottam, ebbe a gyermeki kultuszba a félelemnek a legkisebb árnyalata sem vegyült.”⁸¹

Édesanyját – aki igen fiatalon, 50 éves korában meghalt – ideális, szent nőnek tartotta, hiszen soha mással nem volt elfoglalva, mint hogy férje és gyermekei iránti kötelességeit teljesítse. Szülei jelentették számára minden jónak a megtestesítőit, visszatekintve nem tudott volna szeretetteljesebb családi légkört elképzelni.⁸²

Gróf Zichy Géza ugyancsak felnézett szüleire, különösen édesapja vívta ki gyermeke csodálatát. Nemcsak tisztelete volt az övé, hanem mint ideál lépett fel előtte. Leírta, hogy édesapja igazságos, őszinte ember volt, aki az elhagyatottak pártfogójaként lépett fel. Udvaruk mindig tele volt emberekkel, hiszen beteg, szegény emberek folyamodtak segítségért és tanácsért a nemes lelkű emberhez. Apja senki elől nem zárta el szívét.⁸³ Gyermekeivel sem volt rideg kapcsolata, hiszen részt vett gyermekkedvteléseikben is. Valószínűleg több ideje maradt gyermekeire, mint gróf Andrassy Gyulának, így ő tanította meg őket lovagolni, együtt mentek kirándulni Terebesre.⁸⁴ Sokszor írt együtt töltött sétáikról is. Kitűnik a szülők domináns szerepe a nevelésben; a nevelőké háttérbe szorult, inkább a család jó barátaként léptek fel.⁸⁵

A jobb karját elveszítő gyermeküket különösen féltették szülei. 16 éves korában pénzzel és szülői jó tanáccsal ugyan kiengedték a szülői fészekből, ám a fiú bohém életviteléről értesülve azonnal megérkezett édesanyja dorgáló levele. Édesapja sürgönye sem váratott magára: „Hazajönni!”⁸⁶

A szülő-gyermek kapcsolatról – a források különbözősége miatt – meglehetősen vegyes kép tárul elénk. Másképp írt családjáról a felmenőinek méltó emléket állítani kívánó gróf Apponyi Albert és gróf Zichy Géza, s másként az eseményeket külföldi szemmel, mintegy kívülről szemlélő nevelő. A fiúk elfogultságát mindenesetre nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

⁷⁹ APPONYI é. n., 23.

⁸⁰ APPONYI 1922, 7.

⁸¹ APPONYI é. n., 22.

⁸² APPONYI 1922, 8.

⁸³ ZICHY 1912, 67–68.

⁸⁴ Uo. 58.

⁸⁵ Vö. uo. 57–58., 74–75., 144.

⁸⁶ Uo. 121.

Nevelési elvek

Az arisztokrácia neveltetésének hazai kutatója, Virág Irén tanulmányában kiemeli, hogy a XIX. század első felében az arisztokrata szülők nagy hangsúlyt fektettek a nevelésre.⁸⁷ Bár a vizsgált családfők nem írtak nevelési programot gyermekeiknek, a szubjektív dokumentumokból mégis kirajzolódik a család felfogása gyermekeik nevelésével kapcsolatban.

A gróf Andrassy családban a nevelőnő nem mindig értett egyet a család nevelési felfogásával, de pozitívként értékeli, hogy a házban „*a legszigorúbban betartott szabály a következő: »a gyermekeknek semmilyen okból és semmilyen ürüggyel sem szabad a személyzettel beszélgetniük, a cselédek pedig, ha hozzájuk beszélnek, azonnali elbocsátással büntetendők.«*”⁸⁸ Ha ezt nem így tették volna, akkor károsodás érte volna a formálódó, ítélethozatalra még nem képes elmét. A nevelőnő szerint a gyermek számára semmi sem olyan ártalmas, mint a tanulatlan emberekkel folytatott ostoba fecsegés. A szobalánnyal 10 percre sem hagyták együtt Ilonát, mert akár öltöztették, akár vetkőztették, a nevelőnő jelen volt. Véleménye szerint a grófnőt nem társadalmi rangjából fakadó lenézés vezette erre az elvre, mert a gyermekeitől mindig elvárta, hogy illő módon beszéljenek a személyzettel. Ha durvák vagy modortalanok voltak, azonnal bocsánatot kellett kérniük.⁸⁹

Negatívként értékeli a nevelőnő, hogy karácsony napján a szobalány, a gyermekek dajkája, egy inas, a gyerekek és ő maga díszítette fel a fát. A szülők e meghitt eseményen nem jelentek meg. A gyermekeknek adott ajándékok nem nyerték el tetszését. Szerinte csupa haszontalanság, mert nem szórakoztatnak és tanítanak egyszerre. Nem olyan tartós és jó játékok voltak ezek, mint amihez Angliában szokott.⁹⁰

Megállapítja, hogy a francia nevelési módszerek helytelen vonása, hogy a lányokat elvonják minden cselekvési szabadságtól. Így azonban csak oktatják, de nem nevelik őket. Megtanulnak ugyan sok haszontalan szót, de ezzel elméjüket, lelküket nem fejlesztik. Nem úgy bánnak velük, mint értelmes lényekkel, így nem csoda, hogy ha megszűnik a megszorítás, visszaélnék szabadságukkal. Szerinte a szüntelen felügyelet teszi őket azzá, amivé válnak. Anglia dicsőségét abban látja, hogy az anyák megbízhatnak gyermekeikben, mert ugyanúgy viselkednek távollétükben, mint jelenlétükben. „*Nagy szükség van anyákra: hol máshol, ha nem az anyaszívben lehet arra a rokonszenvre találni, amely a gyermekek jellemének alapjait biztosíthatja; a gyermeket jó példával ellátni a nő legszebb erénye.*” – teszi hozzá.⁹¹

Feldühítette a megfázástól, a huzattól és a szagoktól való aggodás, amit Magyarországon általánosnak vélt. Nem futkoshattak a gyerekek, ha sétálni mentek, attól félve, hogy kimelegsenek. A széltől óvást tehát nem normálisnak értékelte.⁹²

⁸⁷ VIRÁG 2004, 85.

⁸⁸ STEVENS 2007, 248.

⁸⁹ Uo. 249.

⁹⁰ Uo. 93.

⁹¹ Uo. 112.

⁹² Uo. 122.

Nem tartotta helyesnek a grófnő azon gondolatát, hogy a gyermekeknek nem kell túl korán templomba járniuk, és hittant sem kell tanulniuk, mert hamar megunták. Szerinte komolyan kell beszélni a gyerekeknek Isten jóságáról, így nem fognak megcsömörleni. Úgy gondolja, ha nem szoktatják őket a templomba járásra, akkor később kétszeresen fognak lázadni ellene. Vasárnap délelőttönként mindig olvasott nekik a Bibliából, hogy hozzászokjanak e különleges kötelességhez.⁹³ „*Szomorú látni milyen pogány módon nevelkednek, sosem járnak templomba, a szüleit sem látják soha templomba menni, és számukra a vasárnapot a többi naptól csak az különbözteti meg, hogy olyankor több idejük jut a játékra.*” – írta.⁹⁴ Az Andrássy családban a vallásos nevelést valóban teljesen mellőzték, ifj. gróf Andrássy Gyula már fiatalon ateistává vált.⁹⁵

Az angol nevelőnő nem szerette, ha a gyerekekre házitanító vigyázott, mert mellette szerinte csak neveletlenné váltak.⁹⁶ Elítélte őket, mert szerinte olyan fiatalemberek, akik komolyabb neveletésben nem részesültek. Csupán adósságaikat akarták kifizetni, amit házitanítóként szereztek. Ugyanakkor olyannyira nagyra tartották magukat, hogy kinyilatkoztatásaikat törvényként hirdették.⁹⁷ A nevelőnő ezen előítélete valószínűleg személyes konfliktusból ered, s így aztán minden házitanítóra általánosítva jelent meg vélekedésében.

Nem tetszett neki, hogy a gyerekek gyakran panaszkodtak szüleiknek, de a szülőket is hibáztatja érte, hiszen elővigyázatlanságot követnek el azzal, hogy panaszukat meghallgatják.⁹⁸ Tivadar vizsgálán teljesen felháborodott az angol nevelőnő. Túl könnyűnek találta egy 12 éves fiú eszéhez. Szégyenletesnek tartja azt a részrehajlást, amit a gyermek felé tanúsítanak, csak azért mert mögötte rang vagy éppen tömött pénztárca van. Szerinte a szegény gyerekek nem jutnak ilyen könnyen át a vizsgákon, így – teszi hozzá – nem csoda, hogy a grófnőt lenyűgözte gyermeke tudása.⁹⁹

Gróf Apponyi Albert neveletésénke középpontjában Kiss Endre szerint két vezető eszme érhető tetten: az általános harmóniára törekvés és a kiváltságtudat kifejelesztése.¹⁰⁰ Apponyi vallomása szerint olyan családi légkörben nőtt fel, ahol az erkölcsileg jó magatartás természetesnek, a rossz pedig inkább csak elméletben létező konstrukciónak tűnt számára. Részéről ez nem aszketizmus volt, hiszen, bár nevelésében érvényesült a kellő szigor, szem előtt tartották a gyermekkor boldogságát is. Emlékiratában kiemeli családi nevelésük szerencsés vonását, melyben a tekintély és a szeretet, a vidámság és a komolyság egyensúlyban tudott maradni.¹⁰¹ Kiss Endre szerint nem más volt ez, mint a belső háttér, a családi harmónia.¹⁰²

⁹³ Uo. 238.

⁹⁴ Uo. 261.

⁹⁵ SZALAI 2003, 12.

⁹⁶ STEVENS 2007, 221.

⁹⁷ Uo. 255.

⁹⁸ Uo. 260.

⁹⁹ Uo. 132.

¹⁰⁰ KISS 1986, 7.

¹⁰¹ APPONYI 1922, 8.

¹⁰² KISS 1986, 7.

Kiss szerint a család nevelésében tetten érhető az általános harmóniára törekvés is.¹⁰³ Apponyi visszaemlékezésében kitér arra, hogy a társadalom rút oldalát nem ismerte. Tudta, hogy vannak bűnözők, akiket bezárnak, de hogy néhányan szabadon lehetnek, arról nem volt tudomása. Elképzelhetetlen volt számára az is, hogy nem minden család él kölcsönös szeretetben, és nem minden igaz, amit mondanak. Ez a naivitás megítélése szerint később jellemvonásává válik, de ennek inkább áldásos hatását tapasztalta.¹⁰⁴

A gróf Andrassy családdal ellentétben nevelésében központi helyet töltött be a vallás. Nem egyszerűen a templomba járásról, a már-már rutinná váló imádkozásról van szó, ennél sokkal többet nyújtott ez számára. A szülői házban összhangot látott a hit és a cselekedet, a tanítás és a példa között. Nemcsak otthonukban valósult ez meg, hanem közvetlen környezetében is. Így teljesen természetesnek vette, hogy az ember a szerint él, amit igaznak vall.¹⁰⁵ A jezsuiták iskolájában is a tanítás és a példa összhangjával találkozott, így nem meglepő, hogy az élet viszontagsága sem ingatta meg katolikus hite szilárdságát. Mély vallásosságát jól mintázza, hogy ugyanaz az oltárkép díszíti birtoka kápolnáját, mint ami előtt hét évesen Griesben térdepelt. A visszaemlékező számára ez jelképezi a szülői házból kapott legnagyobb ajándékot: a rendíthetetlen hitet.¹⁰⁶

Kiss Endre szerint az általános harmóniára való törekvés a család mély vallásosságában is megfogható. Ugyanakkor roppant érdekes összefüggésre világít rá Apponyi emlékiratát elemezve: miután számára a rossz csak valami, szinte csak elméletben létező jelenség, mint például a pestis, melyben – annak minden szomorúsága ellenére – nem látja a veszélyt, ennél fogva érzés- és gondolatvilágában a harmónia válik természetessé és az általános válik kivételessé. Kiss interpretációja szerint mindez rögzült Apponyi gyermekévei alatt.¹⁰⁷ Bizonyítja ezt az is, hogy mint azt Apponyi említi, olyannyira beleivódott ez a felfogás, hogy még szomorú tapasztalatai sem tudták ebből kizökkenteni: „*sem a modern tudományosság minden irányzatával való megismerkedés, sem az élet viharai bennem soha egy percre meg nem ingatták katolikus hitem szilárdságát.*”¹⁰⁸ Személyisége mélyén olyan alapvető igazságok kristályosodtak ki, melyek fölötté állnak a később szerzett élettapasztalatoknak.

Apponyi szülei fontosnak tartották, hogy gyermekük nyilvános iskolába járjon. Erre azért volt szükség, mert így látták biztosítva gyermekük önállóságát, jellemének kifejlődését. Szerintük a hasonló korú társak nélkül ez nem valósulhat meg. Az iskoláról vallott jótékony hatás Apponyi szerint beigazolódott. Kigyógyult túlérzékenységéből és indulatosságából is, ami felnőtt korában sem jött elő újra. Gróf Apponyi Albert visszaemlékezik a kalksburgi nevelési elvekről is: „*Mindenféle sablón, minden üzletszerűség számírtva volt, ellenben szeretetteljes gondoskodás nyilvánult meg minden egyes növendék iránt, a lehetőség szerint az individualitás tekintetbevételével. Szóval a nevelés*

¹⁰³ Uo. 7.

¹⁰⁴ APPONYI é. n., 20.

¹⁰⁵ APPONYI 1922, 7–9.

¹⁰⁶ APPONYI é. n., 20.

¹⁰⁷ KISS 1986, 8.

¹⁰⁸ APPONYI 1922, 10–11.

*munkáját itt nem tekintették üzletnek, vagy hivatalos kötelességnek, de magasztos bivatásnak.*¹⁰⁹ „A szellemi javakat nem erőszakolták rá a fiatal lelkekre, mint valami kényszerzubbonyt, de beléjük oltották, hogy aztán a szervezete maga dolgozza fel azokat.”¹¹⁰

Végül, a szülői háznak és a kalksburgi nevelésnek a harmóniára törekvés és a kiváltságtudat kialakításában való együttes hatását juttatja kifejezésre Apponyi következő gondolatsora: „Egyáltalán az idealizmus uralkodott osztályunkban; nem volt divat, mint ma oly gyakran az ifjak körében, minden nemes törekvés cinikus lenézése; ellenkezőleg, bizonyára nem voltunk az ifjúság hibáitól mentesek, de jót akartunk és romlott lelkű fiú közöttünk nem volt.”¹¹¹

A gróf Zichy családban ezzel szemben nem a harmónia kialakítása szerepelt a fő nevelési elvek között, sokkal inkább Géza fiuk személyiségének megerősítése volt a cél. Gróf Zichy Géza (lásd 4. kép) félenk, álmodozó gyermek volt. Édesapja azonban nem akarta elfogadni gyermeke ezen tulajdonságát, hiszen „utóvégre pap lesz ebből a gyerekből”.¹¹² Engedelmes énjét mi sem bizonyítja jobban, hogy mikor büntetésből elvonták tőle az uzsonnát, szobájában megevett 32 legyet ablakpárkányáról.¹¹³ Édesapja nagyon örült, amikor az ideges és kissé gyáva gyermeke vadászni kezdett, hiszen úgy gondolta, az megerősíti.

4. kép. Gróf Zichy Géza

Forrás: Zichy 1912, 88.

A vadász-szenvedély miatt azonban nagy árat kellett fizetnie. 14 éves korában meglőtte jobb karját, amit már nem tudtak megmenteni az orvosok. A tragédia után nevelése középpontjába a féltés került. Ebben az elvben az orvosok is támogatták a

¹⁰⁹ Uo. 30.

¹¹⁰ Uo. 34.

¹¹¹ Uo. 10–14. p

¹¹² ZICHY 1912, 65.

¹¹³ Uo. 68.

szülőket, hiszen Zichynek minden komoly foglalkozást megtiltottak, ennek ellenére a kezdeti elkeseredettség után szinte megerősödött. Az akaratgyenge gyermekből érett ifjú vált.¹¹⁴ Vívóiskolába ment, újra zongorázott, hegyet mászott és átúszta a Dunát.

Az érett, akarat erős férfivá fejlődését az példázza leginkább, hogy az egészséges társaihoz hasonlóan katonának akart állni. Bátyja, Elek már huszárhadnagy volt, amikor 1866-ban háborús hírek keringtek a levegőben, és ő is követni akarta fél karja ellenére. Édesapjának írt levelében kiemeli, hogy csak a kard feledtetheti vele testi fogyatékoságát, apja azonban válaszlevelében elutasította fia kérését. *„Neked a jó Isten élénk felfogást és szellemet adott, a te jövőd nem a kardtól függ, hanem a tehetségtől és eszed súlyos gyümölcseitől. Amíg én élek, soha sem fogok beleegyezni, hogy tanulmányaidat megszakítsd és katona légy. Tanulj tehát szorgalmasan, és maradj nekem és mamádnak engedelmes és jó fia”*.¹¹⁵ Édesanyja is azt szerette volna, ha minden gyermeke betöltené azt a hivatást, amire tehetsége által hivatott. Legkisebb fiának a szellemi tevékenységet szánta. A szülői beleegyezést tehát nem sikerült megkapnia, így a 17 éves ifjú siratta sorsát, mely megfosztotta a dicsteljes haláltól.¹¹⁶

A jogi tanulmányokat nem kedvelte, de apja levele ebben is ad számára instrukciókat: *„Neked okvetlen be kell fejezned jogi tanulmányaidat; tudom, hogy jogász soha sem leszel belőled, de mivel művésztermészet vagy, páncélozni akarlak, hogy saját és embertársaid jogait ismerve szilárd talajon állhass a jövőben”*¹¹⁷

Az elemzett családoknál élesen elválnak a pozitív és a negatív nevelői hatások. Miután művükkel a memoárok szerzői saját identitásukat kívánják igazolni, személyiségüket pozitívan befolyásoló elvekről számolnak be. Ezzel szemben a nevelőnő, nemcsak mint külföldi, hanem mint más társadalmi réteget képviselő individuum, sorra veszi leveleiben a gyermekek fejlődését károsító tényezőket – legfőképpen a gróf Andrassy család valláshoz fűződő viszonyával nem tud megbékélni. A gróf Apponyi családban ezzel ellentétben a katolikus hit adta az alapját nemcsak a családi légkörnek, hanem a nevelési elveknek is, míg gróf Zichy Géza esetében egyértelműen az ifjú jellemének megerősítése volt a kitűzött cél.

Magyar nevelés

A nemzeti nevelésnek sokféle értelmezése ismeretes a szakirodalomban. Az egyik korabeli felfogás, nevezetesen Felméri Lajos megfogalmazása szerint a nemzeti nevelés nem más, mint *„a fegyvelmezés és oktatás oly folyamata, mely az ifjúságot a nemzet érzés-, gondolkodás- és cselekvés-módjába (étbosz) vezeti be. Mondhatnók röviden ezt az átalakulás oly folyamatának, mely szerint a nemzeti étbosz az egyének életboszává válik.”*¹¹⁸ Felméri nem

¹¹⁴ Uo. 110.

¹¹⁵ Uo. 135.

¹¹⁶ Uo. 136.

¹¹⁷ Uo. 142.

¹¹⁸ FELMÉRI 1890, 84.

csupán az iskola feladatának tartja a nemzeti nevelést, vélekedése szerint ennél sokkal szélesebb körű hatásról van szó, hiszen a gyermekszoba, a háztáj, a szülőföld, az iskola, az egyház, a sajtó, a költészet, a művészet, a tudomány és a politikai intézmények hatását egyaránt magában foglalja. Nem lehet elmenni a nemzeti játékok, a viselet, a történelem megismerése és a hagyományok mellett, amik befolyásolják a gyermek nemzethez kötődő viszonyát. Ezek a motívumok irányítják gondolkodásunkat és cselekedeteinket, és alakítják ki a nemzeti közszellemet. Ehhez a közszellemhez pedig az egyén alkalmazkodik nézeteiben, érzelmeiben és törekvéseiben egyaránt. *„Ekként asszimilálódik lassanként az egyes tag a nemzettest szervezetével, és éli bele magát annak múltjába, s jelen örömeibe és küzdelmeibe.”*¹¹⁹

Idősebb gróf Andrassy Gyula (lásd 5. kép) igen gondos, hazafias nevelésben részesült. Azonban az ő vonatkozásában minden iskolai képzésnél fontosabb volt azon időszak, amelyre ifjúsága esett. Mozgalmas időszak volt ez, melyben a haladásért és nemzetért felbuzduló közszellem uralkodott. Gróf Andrassy, akinek apja is az ellenzékhez tartozott, magáévá tette a kor eszméit, melyek mindvégig irányították hosszú pályáján. Még az ifjúkor szórakozásai közt sem feledkezett meg szelleme műveléséről, politikai hivatásáról.¹²⁰ Apja példáját követve gróf Andrassy Gyula korán beavatta gyermekeit az aktuális politikai ügyekbe. *„Az ifjú Andrassyban mély nyomokat hagyott magyar nemzeti liberalizmus nagy nemzedékéhez tartozó apjának a közügyekkel szembeni odaadása”* – nyilatkozik róla Szalai.¹²¹ Már gyermekkorában a nevelőnő egyik levelében dühödt magyarnak nevezni, aki igen nagyra tartja a becsületet. Az ifjú gróf Andrassy gyűlölt mindent, ami német, ellenben rengeteg történetet ismert a magyar zászlóról, a lovakról és a honvédekről, akik 1848-ban fegyvert fogtak hazájukért.¹²² Tehát már fiatalon hazafias eszméket vallott.

Magyaros nevelését már-már gyanúsan túlhangsúlyozza a konzervatív politikus, gróf Apponyi György fia. Dacára annak, hogy egész gyerekkorát külföldön töltötte, szülei gondoskodtak arról, hogy magyarságtudata kifejlődjön. 11 éves koráig tanulmányait magyar nyelven folytatta egy művelt magyar pap vezetésével. Ez volt az

5. kép. Benczúr Gyula:
Id. gróf Andrassy Gyula
(1887)

*Forrás: Magyar Kódex V.
1999. CD-melléklet.*

¹¹⁹ Uo. 86.

¹²⁰ Andrassy. In *Pallas Nagy Lexikona*.

<http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/004/pc000476.html#8>.

¹²¹ SZALAI 2003, 9.

¹²² STEVENS 2007, 93.

első nyelv, amit megtanult, ami akkoriban ritkának számított. Szülei ahhoz a nemzedékhez tartoztak, akik nem sajátították el tökéletesen a magyar nyelvet, a némettel sokkal jobban elboldogultak. Apja azonban, aki Tolna megyében kezdte politikai pályáját, nagyon szépen beszélt a nyelvet.¹²³ Már gyermekkorában megismerkedhetett hazája történelmével és politikai helyzetével. Édesapja megengedte neki, hogy főrangú vendégeivel – gróf Szécsen Antallal, báró Sennyei Pállal, gróf Dessewffy Emillel – folytatott tanácskozásai alatt gyermeke ott kucorogjon a szoba sarkában.¹²⁴ Bevallása szerint magyarsága az apai házban izzó szenvedéllé fejlődött, és el sem tudta képzelni, hogy valaki magyarabb lehessen, mint apja.

Egy gyermekkori anekdota is bizonyítja, mennyire fontos volt számára a magyarsága. Édesapja hagyatékában találta meg első leveleit, melyben evési zavarait osztja meg édesapjával. Egyik levelében így fogalmaz: „*Ha valamire azt mondják, hogy magyar étel, akkor rögtön megeszem.*”¹²⁵ Azonban egy étellel mégis meggyűlt a baja, amit a következő levelében szóvá tesz: „*nem tudom elbinni, hogy ez csakugyan magyar étel.*”¹²⁶ Születés- vagy névnapok alkalmával gyakran tartottak színi előadásokat a gyermekek a család barátainak és a környékbeli lakosoknak. Ezek egy része magyarul zajlott, amiből sokan nyelvi akadályok miatt alig értettek valamit, mégis hatalmas sikert arattak vele.¹²⁷ Egy másik történet összefügg gyermekkori dührohamaival, amit majd a konviktusban a társak segítségével, éppen az ő csipkelődéseikkel tudott legyőzni. Amint társai megtudták, hogy Bécsben született, rögtön utána kiabálták: „*Hiszen te nem is vagy magyar: Te bécsi vagy!*”¹²⁸ A magyarságára büszke fiatal e mondat mindig ki tudta hozni sodrából.

Felmerülhet azonban kérdésként, hogy Kalksburgban végzett tanulmányai alatt csorbult-e magyarsága. Ez mindig is kényes pontját képezte Apponyi politikai pályájának, így nem meglepő, hogy emlékiratában nyomatékosan foglalkozik e kérdéssel politikai arculatának világossá tétele érdekében. Az iskola gondoskodott a 25–30 magyar diákjáról, hiszen biztosított egy magyar páttert, akivel a magyar nyelvet és irodalmat alaposan megtanulták.¹²⁹ Hetenként kötelező magyar nyelv és irodalom órákat tartottak a magyar növendékek számára. Ezen kívül a nyári hónapok alatt a magyar páter vezetésével nagy sétákat szerveztek, amikor lehetőségük nyílt a magyar nyelv gyakorlására.¹³⁰ Iskolatársaival minél több időt akartak szentelni magyar tanulmányaiknak, így az érettségi előtti nyári szemeszterben engedélyt kaptak arra, hogy egy órával korábban kelhessenek, időt nyerve a magyar irodalom megismerésére. Rajongott a magyar költőkért, s igyekezett ezeket társai között is népszerűsíteni,

¹²³ APPONYI 1922, 9.

¹²⁴ APPONYI é. n., 21.

¹²⁵ Uo. 16.

¹²⁶ Uo. 16.

¹²⁷ Uo. 17.

¹²⁸ Uo. 31.

¹²⁹ APPONYI 1922, 14–15.

¹³⁰ APPONYI é. n. 16., 33–36.

mégpedig azzal, hogy lefordította német jambusokra Vörösmarty Mihály Áldozat című művének utolsó három felvonását.¹³¹

Minden évben előadtak egy hazafias történelmi színdarabot az intézet házi színpadán, amit persze a többség – nyelvi akadályokba ütközve – nem értett, de ez nem csökkentette népszerűségét. Bár gróf Apponyi Albert iskolai évei egybeestek a Bach- és a Schmerling-korszakkal, úgy nyilatkozik, hogy nem érte őket semmiféle sértő atrocitás, amely magyarságukat célozta volna. Hiába jártak a tüzes magyar fiúk osztárák többségű iskolába, sohasem került sor politikai okokban gyökerező összetűzésre.¹³² A jezsuita atyák nem léptek fel a magyar diákok nemzeti érzelmeinek megnyilvánulásai ellen, bizonyára azért, mert Magyarország későbbi politikai vezetőit látták bennük.¹³³

Bár Apponyi édesapja aulikus arisztokrata volt, visszaemlékezéseiben a hazafias neveltetést hangsúlyozza. Felmerülhet kérdésként, hogy hogyan egyeztethető össze az udvarhűség és a hazafias érzelmek. Külföldre járt iskolába, mégis a magyar nyelv volt, amit először elsajátított. Sajátos kettősség figyelhető meg ebben az esetben.

6. kép. Gróf Zichy Lipót

Forrás: Zichy 1912, 87.

Egyértelműbb gróf Zichy Lipót (lásd 6. kép) hazájához fűződő viszonya, amit egész családjára is közvetített. Gróf Zichy Géza magyaros nevelésével kapcsolatban kiemelendő, hogy a magyar volt az első nyelv, amit elsajátított. Az 1850-es évek végén a család az Ausztriával való kiegyezésben reménykedett. Magyar dalok hangzottak fel, a ruhák, a színház mind magyar érzelmeket tükröztek. Az ellenállás kifejezésként megszűntek a rangkülönbségek és megnyíltak a börtönajtók.¹³⁴ Ebben a felfokozott helyzetben Géza magyaros neveltetése abban mutatkozott meg leginkább, hogy amikor körülötte minden magyar és nemzeti színű volt, csak azt bánta, hogy nadrágja nem volt magyaros. Irigykedett bátyjára, Ernőre, aki már a másodikat koptatta akkoriban. A legkisebb Zichy azonban megoldotta a dolgot, hiszen 3 pengőt fizetett inasuknak, aki ezért átalakította pantalonját. Zichy így emlékezik vissza: „három legszebb emléke életemnek: első szerelmem, első rendjelem, első magyaros nadrágom.”¹³⁵ Mi sem fejezheti ki jobban ennél, hogy Zichy számára mennyire fontos volt megmutatni magyarságát, hovatartozását.

¹³¹ APPONYI 1922, 14.

¹³² APPONYI é. n., 36.

¹³³ KISS 1986, 10.

¹³⁴ ZICHY 1912, 81.

¹³⁵ Uo. 84.

A 1830-as években a nevelési programok és a házi nevelés hátrányai kapcsán kibontakozó vitákban a nemzeti nevelés hiánya fogalmazódott meg. Egyre inkább előtérbe került tehát a nemzeti szellemű nevelés igénye. Gróf Széchenyi István például azt remélte, hogy gróf Esterházy Károly „szélesvállú fiaiból igazí magyar emberek lesznek, de nem ám betyár, pópás, káposztaevő magyarok, hanem a Nemzetiség jeles és nemes értelemben”.¹³⁶ A vizsgált arisztokratákat – a vizsgált művek tanúsága alapján – ropantmód hazafias szellemű nevelésben részesítették; minderre valószínűleg az édesapák pozíciója nyomta bélyegét. Gróf Andrássy Gyula a kiegyezés utáni első kormány miniszterelnöke volt, míg gróf Apponyi György konzervatív politikus, udvari kancellár, 1849-től Bécsben a főurakból alakított ellenforradalmi csoport elnöki tisztségét töltötte be, gróf Zichy Lipót pedig honvédhuszár ezredes volt a szabadságharcban; szembeötlik tehát, hogy ők ketten két egymástól eltérő politikai oldalt reprezentáltak: az egyikük a ’48-as szellemiséget, míg másikuk a kiegyezés-párti felfogást képviselte. Ugyanakkor más szempontból is megosztott volt a csoport, ugyanis míg gróf Apponyi Albert és gróf Zichy Géza erősen katolikus, konzervatív felfogású volt, Addig gróf Andrássy kevésbé vallásosnak bizonyult és liberálisabb nézeteket vallott. Ugyanakkor a visszaemlékezésekből és a nevelőnap naplójából arra következtethetünk, hogy a nemzeti jelleg mindhárom családban tetten érhető, azonban Apponyinál mindez túlhangsúlyozás áldozatává vált.

Művészeti nevelés

A művészeti nevelés mindhárom vizsgált családban fontos része volt a gyermekek életének. Az Andrássy-gyerekek tanultak zongorázni; a családnál töltött öt évben a nevelőnő többször megemlítette, hogy gyakorol a gyerekekkel, illetve hallgatja őket, miközben a zongoratanár leckét ad nekik. Édesanyjukat meg is lepték a gyerekek egy négykezessel, ám az effajta kedvtelés nem állt hozzájuk túlságosan közel.¹³⁷

Gróf Apponyi Albert már kisgyermekként zongoraleckékben részesült, amit azonban ő maga fejlődésének egyetlen sablonszerű mozzanatának tartott. Ezek az órák nem jelentettek élvezetet számára, de még kedvezőtlenebbül emlékezik vissza azokra a szalondarabokra, amelyeket a rokonok jelenlétében kellett előadni az arisztokrata hagyományoknak megfelelően. Zongoratanára Kalksburgban szerettette meg vele a klasszikus zenét. Az intézményben hetente háromszori alkalommal, melléktantárgyként szerepelt egy félóra zongoratanítás, amelyet már sokkal szívesebben látogatott. Bár nem tartotta magát képzett zenésznek, a zenét egész egyéniségét alakító tényezőnek tekintette.¹³⁸

Gróf Zichy Gézának két szenvedélye volt: a zene és a vadászat. Az előbbit elmondása szerint édesanyjától örökölte. Három évesen kezdett el zongorázni, és öt évesen már ritmikus töredéktételeken dolgozott. Ekkor kapta első magántanárát is.

¹³⁶ Széchenyi Istvánt idézi VIRÁG 2004, 87–88.

¹³⁷ STEVENS 2007, 151., 236–237., 241.

¹³⁸ APPONYI é. n., 59.

Fejlődése elképesztőnek számított, hiszen hiába nem ismerte még a hangjegyeket, hallás után egy hónap múlva minden kisebb darabot eljátszott. Tanára mégsem nyilatkozott róla biztató szavakkal: „*A jobb kéz rendkívül ügyes, de a balból semmi sem lesz.*”¹³⁹ Nem csupán a zongora érdekelte, hiszen hét évesen a hegedűt is kipróbálta.¹⁴⁰

Pozsonyban kapott egy zongoramestert, akinek folyton a taktusütő pálcáját figyelte, de zongoratanulmányaiában nem haladt előre. Az akkor tíz éves gyermek mellé egy zongoramesternőt állítottak, Spányikné személyében, őt pedig nem sokkal később Frayman úr követte, aki egy igen alapos képzettségű zenész volt. A nyári hónapokban a zongoraleckék kimaradtak, de Pozsonyban aztán újra folytatódtak.¹⁴¹

Életének már többször említett nagy fordulópontja (karjának elvesztése) zenei tanulmányait is érintette. 1863. szeptemberi balesete után irtózott a zongorától, azonban az akaratgyenge gyermekből néhány hónap múltával erős ifjú formálódott. Új zongoramestert kapott, ujjait, karjait megerősítette, s jobb keze helyett megtanulta használni hüvelykujját.¹⁴² Elmondása szerint egyre gyakrabban nyaggatta a zongorát egy-egy ideálja kedvéért. Szerelmi dalok sorát írta ekkoriban. A gimnáziumi évek vége felé nem sok ideje maradt a zongorára, hiszen tanulmányai egészen lefoglalták.¹⁴³

Gróf Zichy Géza 1866-ban tartotta első hangversenyét, ahol szonátákat és magyar dalokat játszott. Az újságok is beszámoltak az eseményről és általános sikerként könyvelték el. Egyetemi évei alatt hanyagolta zongoratanulmányait, csak néhány színdarabot és táncdarabot írt. 1868-ban zongorázott először nyilvánosan Pesten, az Akadémia nagytermében.¹⁴⁴

Kedvtelések

Az angol nevelőnő leveleiből kiderül, hogy 1864 és 1869 között az Andrássy-gyerekek legfőbb szórakozásai közé tartozott a cirkusz, a színház, az állatkert, a kirándulás, a gyermekzsúr, a séta és a kocsikázás a Városligetben. Szinte bérletük volt a múzeumba, a délelőtti sétákat azzal ötvözték, hogy itt megnézték az érdekes tárgyakat. A Karátsonyi grófokkal és grófkisasszonyokkal hetente egyszer meglátogatták egymást, majd pedig a gróf Festetics családdal is felvették a kapcsolatot.¹⁴⁵ A gyermekek bálján is megjelentek, amit a grófoknak és grófkisasszonyoknak rendeztek. Már gyermekkorukban bevezették őket a társasági életbe. Itt gyakorolhatták igazán a viselkedési szabályokat és az arisztokratákra oly jellemző fegyelmet. Ezek az összejöveteleken rendszerint több volt a kisfiú, mint a kislány. Ez a grófnő szerint

¹³⁹ ZICHY 1912, 63.

¹⁴⁰ Uo. 65.

¹⁴¹ Uo. 87.

¹⁴² Uo. 111.

¹⁴³ Uo. 123.

¹⁴⁴ Uo. 127.

¹⁴⁵ STEVENS 2007, 233.

a kacérság iskolája volt a tíz-tizenegy éves lányok számára, azonban a nevelőnő igen kedves kis szórakozási lehetőségnek tartotta. Itt különféle játékokat játszottak a nevelőnők és a gyerekek, utána fagyaltot kaptak, majd pedig kezdődhetett a tánc. Ezután következett a vacsora, amellyel véget is ért az összejövetel.¹⁴⁶

Szintén szórakozási lehetőségként a nevelőnő a grófnő születésnapjára a gyermekeknek betanított egy kisebb színi előadást. A gyerekek jelmezt öltöttek: Ilona parasztlánynak öltözött, a nagy, fehér pudli játszotta a szamar szerepét, a két nagyobb gyermek angol utazót utánzott. Tivadar egy zarándokútról megtért szerzetest játszott, a kis Ducit pedig kislánynak öltöztették fel szőke fürtjei miatt.¹⁴⁷ Apponyi Albert említést tesz egy hosszabb vakációról: megtekintették az adelsbergi cseppkőbarlangot, majd Triesztből Velencébe utaztak, ami sokáig foglalkoztatta gyermeki fantáziáját. Hamar megjelent igénye a természet szépségei iránt, apját gyakran elkísérte Rosengartenbe.¹⁴⁸ Az eberhardi (itt volt kastélya a családnak) vakáció élményei között megemlíti gyermekkori játékeit, amelyeket kedvére használhatott hatalmas parkjukban. Fiatal felnőttként hódolt a sétalovaglásnak, kora reggelente Pest-Buda egy-egy környékét választotta színhelyül.¹⁴⁹ Egyetemista éve alatt minden alkalmat megragadott, hogy jó zenét hallgasson: színházba, hangversenyekre járt. A komolyzene, illetve a drámai színház érdekelte a belécsepegtetett kalksburgi hatások nyomán. Pest-Budára költözése után kezdett részt venni a nagyvilági multságokban.¹⁵⁰

Emlékirataiban gróf Zichy Géza gróf Apponyi Albertnél színesebben vázolja, mennyi mindennel foglalkozott gyermekkorában. Édesapjával kedvelt elfoglaltsága volt a terebesi kirándulás, lovagolni is tőle tanult meg. Seregélyesi kastélyukban biztosítottak számára egy négyes fogatot, ami elé három szamarat és egy kis lovat fogott be. Ezzel járt 12 éves korától vadászni.¹⁵¹ Balesete után még inkább megszorodtak az ilyen jellegű tevékenységei. Ekkor kezdte meg a vívás- és evezésszedéseket, rendszeresen járt hegyet mászni. Balatonfüreden szívesen látogatta a fürdőt és a német színházat is nagyra értékelte.¹⁵²

Összegzés

Írásunkban három arisztokrata család, a gróf Andrássy, a gróf Apponyi és a gróf Zichy család nevelési szokásainak bemutatására, illetve ezek összehasonlítására vállalkoztunk memoárok és naplók alapján, az 1848 és 1867 közötti időszakra vonatkozóan.

A főrangúakat gyermekkoruktól dajkák, majd nevelőnők és házitanítók vették körül és alakítják személyiségüket, s ez vonatkozik az általam vizsgált családokra is,

¹⁴⁶ Uo. 258.

¹⁴⁷ Uo. 183.

¹⁴⁸ APPONYI é. n. 18.

¹⁴⁹ Uo., 40.

¹⁵⁰ APPONYI 1922, 16–17.

¹⁵¹ ZICHY 1912, 91.

¹⁵² Uo. 115–132.

azonban a nevelők a családban más és más minőségben vannak jelen. Gróf Apponyi Albert első emlékiratában nem is számol be nevelőről, csupán magyar anyanyelvű dajkáját említi meg, a másodikban viszont egy művelt papról és egy nagy tudású házi tanítóról is beszámol. A gróf Andrássy családban a kor hagyományos felfogásához híven előszeretettel alkalmaztak angol és francia nevelőnőket is, akik a szerződés lejárta után elhagyták a családot. Más volt a helyzet a gróf Zichy családban, ahol a jellemformálás állt a középpontban. Gróf Zichy Géza számára Csiky Mihály igazából nem is nevelőként funkcionált, sokkal inkább a család jó barátja és hűséges tanácsadója volt.

A nevelő(nő)k kiválasztásában a szülők nagyon körültekintőek voltak. A gróf Andrássy családban az először a nagymama társalkodónőjeként alkalmazott lányt csak bevalása után fogadták fel nevelőnek. Az Apponyi-szülők az iskola megválasztásában mutattak nagyfokú tudatosságot, míg a gróf Zichy család hosszútávon egy becses barátnak szavazott bizalmat a gyermek nevelése-művelése vonatkozásában.

Mindhárom családra igaz, hogy a nevelőként tevékenykedő személyek polgári hátérrel rendelkeztek. Mary Elizabeth Stevens édesapja elvesztése miatt bekövetkezett anyagi gondjainak leküzdése érdekében érkezett az országba, de állását csupán átmeneti megoldásnak tekintette. Jól mutatja ezt saját nyelvismeretének és zongoratanulmányainak bővítése, amit később hazájában hasznosít majd. A jezsuiták tanári státuszukból adódóan vállalták a nevelés feladatát, Csiky Mihály pedig már-már családtagként került és maradt élete végéig ebben a szerepben.

Mindhárom arisztokrata növendék gimnáziumba járt, de csak gróf Apponyi Albert folytatott tanulmányokat a szó hagyományos értelmében, vagyis rendes tanulóként, ugyanis ifj. gróf Andrássy Gyula és gróf Zichy Géza a kor arisztokrata körökben elfogadott hozzáállása szerint csupán az év végi magánvizsgán vett részt. A nevelő a felsőoktatási intézménybe már nem követte az ifjakat. Mindhárman jogi tanulmányokat folytattak, azonban nem egy városban: gróf Andrássy Gyula Berlinben hallgatott jogot, Zichy Pozsonyban, Apponyi Bécsbe, majd Pesten.

Virág Irén külön hangsúlyt fektet az arisztokraták külföldi tanulmányainak tárgyalására,¹⁵³ azonban a három arisztokrata közül csupán egy, gróf Apponyi Albert volt az, aki felismerte a külföldi utak jelentőségét. Ennek nyomán más szemmel tekintett hazája állapotára és viszonyaira. Gróf Zichy Géza is tesz említést arról, hogy édesanyjával 15 éves korában Münchenben megcsodáltak egy képtárat, hosszabb tanulmányútról viszont nem számol be.

Virág Irén hangsúlyozza továbbá, hogy az 1830-as évektől kezdve mindinkább érezhetővé vált a nemzeti öntudatra való nevelés, de ez kevés családra volt jellemző.¹⁵⁴ Az általam vizsgált arisztokratákat az elemzett művek alapján igen hazafias szellemű nevelésben részesítették; ez főképp az édesapák hatásának volt köszönhető. Az eltérő politikai beállítódás ellenére a nemzeti jelleg mindhárom családban tetten érhető. A családokról elmondható, hogy nem a Hanák Péter által emlegetett

¹⁵³ VIRÁG 2004, 84.

¹⁵⁴ Uo. 86–89.

üres és léhűtő életet éltek,¹⁵⁵ hanem megpróbálták követni a reformkori nemzedéket áldozatkészségben. Ezt a hazafias érzetet adták át gyermekeiknek is. Ezt az ifjak későbbi pályája is igazolja: ifj. gróf Andrassy Gyula politikai pályára lépett, az 1806 áprilisa és 1810 januárja közötti időszakban belügyminiszterként tevékenykedett, ő töltötte be utolsóként az Osztrák-Magyar Monarchia közös külügyminiszteri posztját, míg gróf Apponyi Albert az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezést követő dualista korszak egyik emblematikus magyar politikusává vált. Gróf Zichy Géza jelentőségét pedig abban látja az utókor, hogy minden esendőségével együtt a hazai kultúra fejlődését tartotta szem előtt, mecenatúrájával a magyar tehetség kibontakozását segítette elő.

Felhasznált források

Elsődleges források

- APPONYI Albert (1922): *Emlékirataim, I. Ötven év: ifjúkorom – huszonöt év az ellenzékben*. Budapest, Pantheon.
- APPONYI Albert (é. n.): *Élmények és emlékek*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.
- Bildarchiv Austria* (é. n.). <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/14322432.jpg>. [2017.07.07.]
- STEVENS, Mary Elizabeth (2007): *Levelek az Andrassy-bázból (1864-69)*. Budapest, General Press.
- ZICHY Géza (1912): *Emlékeim, I*. Budapest, Franklin.

Másodlagos források

- ANDRÁSSY Gyula. In *Magyar Életrajzi Lexikon*, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>. [2017.06.10.]
- ANDRÁSSY. In *Pallas Nagy Lexikona*. <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/004/pc000476.html#8>. [2017.06.10.]
- DIÓSZEGI István (1999): Andrassy Gyula 1823–1890. *Rubicon* 10. évf. 91. sz., 7–23.
- FELMÉRI Lajos (1890): *A neveléstudomány kézikönyve*. Budapest, Ajtai Albert Könyvnyomdája, 74–89.
- GÁL Mária – RUSSU Tibor (2002): *A csíkszentkirályi és krasznaborkai Andrassy család nyomában*. Csíkszentkirály.
- GUDENUS János József (1990): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája, I*. Budapest, Natura.

¹⁵⁵ HANÁK 1993, 20.

- HANÁK Péter (1993): Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. In LEDERER Pál (összeáll.): *Úri Magyarország. Társadalomszerkezet és rétegrajzok a kiegyezéstől a II. világháborúig, I.* Budapest, T-Twins Kiadó, 18–28. p.
- KEMPELEN Béla (2001): *Magyar nemes családok, I.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata.
- KISS Endre (1986): Apponyi, a politikus és ideológus. *Történelmi Szemle*, 29. 1. sz., 6–22.
- Magyar Kódex*, V. (1999). Budapest, Kossuth Kiadó. CD-melléklet.
- MUNKÁCSI Edit (2010): A magyaros arisztokrata nevelés (1848–1867). *Iskolakultúra* 20. évf. 10. sz., 91–96.
- SISA József (2005): A szolga és a gyermek a kastély társadalmában (1840-1914). *Korunk* 16. évf. 12. sz. <http://korunk.org/?q=node/8042>. [2017.06.10.]
- SZALAI Miklós (2003): *Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája*. Budapest, MTA Történettudomány Intézete.
- VIRÁG Irén (2004): A magyarországi arisztokrácia neveltetésének vizsgálata a 19. sz. első felében a források tükrében. *Magyar Pedagógia* 104. évf. 1. sz., 77–93.
- WERTHEIMER Ede (1910): *Gróf Andrássy Gyula élete és kora, I-III.* Budapest, Magyar Tudományok Akadémia.

FERKÓ ENIKŐ

Arisztokraták neveltetése a XIX–XX. század fordulóján és a Horthy-korszakban

Bevezetés

A tanulmány célja¹ az arisztokrata családok gyermekeit érintő nevelési mintázatok feltárása a XIX–XX. század fordulójának és a Horthy-korszak vonatkozásában.² Írásunkban bemutatjuk az arisztokraták nevelési szokásait: a nevelési célokat, eszményeket és elveket, valamint a pedagógiai módszereket. Kutatásunk során olyan irányadó kérdések merülnek föl, mint például, hogy milyen lehetőségekkel rendelkeztek a rangjukhoz, nevükhez és címükhez való méltó viselkedés bizonyítása által motivált arisztokrata fiatalok? Mennyire volt meghatározó számukra a gyermekkori nevelés? Miért helyeztek olyan nagy hangsúlyt a szülők a lehető legjobb, legtökéletesebb nevelő(nő) kiválasztására? Kutatásunk során ezen kérdések megválaszolása céljából memoárokat⁴ használunk, hiszen ezen primér források segítségével közvetlen információk birtokába juthatunk a neveltetéssel és a családok életével kapcsolatban. Forráselemzési szempontjaink közül az első (1.) a szülő-gyermek kapcsolat vizsgálata, ezt követi (2.) a nevelési elvek leírása, majd (3.) a magánnevelés, (4.) az iskolai és (5.) a vallásos nevelés kérdésének körbejárása.

A szülő-gyermek kapcsolat

A visszaemlékezésekben viszonylag kevés információt kaphatunk arról, hogy milyen volt a főrangú gyermekek szüleihez fűződő kapcsolata. Ezzel szemben gyakran írnak származásukról, esetleg szülei neveltetéséről, továbbá a szülők elfoglaltságairól, az arisztokratákra jellemző társadalmi kötelezettségekről és szórakozásokról. Gyermekeik nevelésében a szülők közvetlenül nem vettek részt, hiszen dajkát, nevelőnőt, később pedig tanárt fogadtak fel melléjük, illetve iskolába küldték őket.

Gróf Károlyi Lajos szerint a családjukban meghonosodott nevelési rendszer feltehetőleg a viktoriánus Anglia pedagógiai viszonyait követve alakult ki: *„Lényege röviden abban állt, hogy a gyerekekre nem a szülők, hanem – ahogyan mi neveztük – a guvrák (a*

¹ A tanulmány szakdolgozatom átdolgozásának eredményeképpen született. A szakdolgozati kutatás 2010-ben zárult.

² Az előzményekkel Virág Irén és Munkácsi Edit foglalkozott (lásd VIRÁG 2004, MUNKÁCSI 2010).

⁴ NEMESKÉRI KISS 2007, KÁROLYINÉ 1985, KÁROLYI SZÉCHENYI 2005, ODESCALCHI 1987, ERBA ODESCALCHI 1991, EDELSHEIM GYULAI 2007.

francia gouvernante, a nevelőnő sajátos rövidítése) ügyeltek; ők neveltek, szoktatták rendre, tisztaságra, fegyelemre őket. Ők tanították meg az illendő viselkedés és magatartás alapszabályait. Ebben a rendszerben a gyerekek, amíg fel nem cseperedtek, naponta csak aránylag ritkán és rövid időre találkoztak szüleikkel, többnyire valamelyik szalonban és akkor is nevelőük kíséretében.”⁵

Károlyi Lajos nevelőnők társaságában nevelkedett, s szüleit csak meghatározott időpontban láthatta. Ezt a rendszert – utólag – hasznosnak tartotta, hiszen szerinte így tanulták meg tisztelni és becsülni szüleiket. Még elképzelni sem tudták, hogy szüleikkel ne a megfelelő hangnemben és formában beszéljenek. A kor és a rang kívánalmainak megfelelően szüleiket, akárcsak nagyszüleiket, magázták, így adták meg számukra a kellő tiszteletet.⁶

A szülők általában a közös ebédek, vacsorák és az azt követő esti programok során találkoztak gyermekeikkel, akik a nap többi részét a nevelőnőkkel töltötték. Az efféle magatartás a korszak szerves velejárója volt, mégpedig a szülők elfoglaltságai – nevezetesen birtokaik igazgatása, politikai pozícióik gyakorlása, külföldön való tartózkodásaik, társadalmi kötelezettségeik teljesítése – miatt, így aztán nem maradt elegendő idejük a gyermekeikkel való foglalkozásra.⁷ Az arisztokraták életmódjára utal művében gróf Széchenyi Ilona is, akinek a szülei gyakran voltak távol: Belgiumban, Olaszországban, Ausztriában és az észak–magyarországi hegyekben töltötték a nyarat.⁸

A szülők gyermekeikkel a nap meghatározott időszakában találkozhattak tehát, előre megszabott időben köszöntek jó reggelt és jó éjszakát. A szülőknek legfőképpen esténként volt idejük gyerekeikre, ilyenkor közös felolvasást tartottak,⁹ zongoráztak vagy éppenséggel játszottak. Andrassy Katinka és testvére által igen kedvelt esti program volt a „parlament” játék.¹⁰ Erba Odescalchi Sándor hercegnek édesapja minden este felolvasott, kezdetben az Ezeregyéjszaka meséiből, később pedig történelmi személyek életéről, részleteket a Bibliából vagy az éppen aktuális orvostudományi újításokról számolt be fiának. A visszaemlékezésben élete legszebb élményei között tartja számon ezeket az estéket, melyek nagy valószínűséggel hozzájárultak ahhoz, hogy író lett.¹¹ Sándornak nemcsak édesapjával, hanem édesanyjával is jó kapcsolata volt. Gyakori közös programjuk volt az iskola utáni délutáni séta.¹² Szülei nagyon szerették őt, és igyekeztek mindenben a legjobbat adni neki.

A szülők abban az esetben tudtak több időt tölteni gyermekeikkel, ha elutaztak vidéki birtokaikra, ahol nemcsak közös kirándulásokat, játékokat szerveztek,¹³ hanem vadászatok is tartottak. A vadászat, az arisztokraták egyik kedvelt szórakozási

⁵ KÁROLYI 1985, 13.

⁶ Uo. 14.

⁷ NEMESKÉRI KISS 2007, 33.; KÁROLYINÉ 1985, 32, 33, 53.; KÁROLYI SZÉCHENYI 2005, 17.; ERBA ODESCALCHI 1991, 71–72.

⁸ KÁROLYI SZÉCHENYI 2005, 13.

⁹ NEMESKÉRI KISS 2007, 52.

¹⁰ KÁROLYINÉ 1985, 53.

¹¹ ERBA ODESCALCHI 1991, 71–72.

¹² Uo. 105.

¹³ KÁROLYINÉ 1985, 31.

formája a gyerekek számára igen izgalmas volt, hiszen, ha már elérték a megfelelő életkort, édesapjukkal együtt részt vehettek rajta. Ezzel kapcsolatban érdemes megállnunk egy fényképes dokumentumnál, mely Odescalchi Eugénie visszaemlékezésében található, témája pedig nem más, mint a családi vadászat (lásd 1. kép). Mint láthatjuk, a család minden tagja megjelent a vadászat helyszínén, azonban magán a vadászaton valójában Eugénie férje és legidősebb fia, Frigyes vettek részt. A férj és a fiúgyermek – még a legkisebb is – fegyvert tartanak kezükben. A legfiatalabb gyermek a kép készítésekor négy év körüli lehetett, ám fiatal kora ellenére büszkén tartja kezében a már-már nála is nagyobb fegyvert. Az apa idősebb fia mellett áll, az anya a legifjabb kezét fogja, jobb és bal oldalán pedig idősebb fiai láthatók. A képet szemlélve roppant szembötlő a család összetartása, hiszen szemlátomást szívesen vesznek részt a közös családi, az arisztokraták körében igen népszerű programon.

1. kép. Odescalchi Eugénie és családja
(Családi „kisvadászat” Lovrinban, 1936)

Forrás: Odescalchi 1987, oldalszám nélkül (o. n.)

Az Andrassy család egyik kedvelt üdülőhelye az erdélyi Dubrin volt, ahol a szeptember hónapot töltötték; erről Katinka a következőképpen írt: „itt sokkal többet lehattunk együtt szüleinkkel, mint egyébként, amikor jóformán nem is találkoztunk velük, annyira elfoglalták őket a különféle társadalmi kötelezettségek.”¹⁴ Gyakran szerveztek kirándulást a hegyekbe, az egész család örömeire.

Ha az Andrassy szülők fényképét (lásd 2–3. kép) összehasonlítjuk, egy szembeötlő különbségnek lehetünk szemtanúi. Andrassy Tivadar a képen egy melegszívű, jó szándékú, segítőkész, határozott, talpraesett ember benyomását kelti. Ahogyan a székben ül, egyik kezét felhúzott lábára teszi, másikkal pedig pipáját szorongatja.

¹⁴ Uo. 31.

Ahogy a távolba néz, látszik a tekintetén, hogy gondolkodik valamin. Ezzel szemben a Theodóra császárnőnek beöltözött Zichy Eleonóra szigorúan tekint előre, mogorva, bocsánatot nem ismerő arckifejezéssel, mintha valóban ő volna a császárnő. Megjelenése határozott, magabiztos, céltudatos és következetes nő képét sugallja, olyan emberét, aki szereti a rendet és határozott elképzelései vannak az életről, a gyermeknevelésről; feltehetően ezért választotta ezt a képet anyjáról Andrassy Katinka. A következőkben a Zichy Eleonóra által képviselt nevelési elvek részletesebb ismertetésére vállalkozom, aki, mint majd látni fogjuk, lányai nevelését illetően a legkevésbé sem engedett elveiből.

2-3. kép. Andrassy Katinka szülei

Forrás: Károlyné 1985, o. n.

Andrassy Katinka és édesapja kapcsolata a szereteten alapult. Andrassy Tivadar nagyon szeretete lányait, és korai halála Katinkát mélyen megrázta. Édesapja halála után, két év elteltével nagybátyja, Andrassy Gyula (akit csak Duci bácsiként említ visszaemlékezésében) feleségül vette édesanyját. A gyerekek szerették őt, bár tisztában voltak azzal, hogy édesapjukat nem pótolhatja. A szülők többnyire Olaszországba utaztak nyaralni, ahol régiségeket, műtárgyakat kerestek, hogy a meglévő reneszánsz gyűjteményüket új darabokkal bővíthessék. Gyakran elutaztak a tiszadobi birtokra, délutánoként csónakáztak, golfoztak, krocketteztak, esténként pedig Zichy Eleonóra felolvasása következett. Amikor Rómában jártak, múzeumokat látogattak, megnézték a város nevezetességeit, a templomokat, kiállításokat, antikváriumokat.¹⁵ Édesanyjával való kapcsolatáról így írt: „szenvédélyesen szerettem anyámat; szeretetembe csodálat és félelem vegült.”¹⁶

¹⁵ Uo. 99, 127.

¹⁶ Uo. 18.

Hasonlóan jó kapcsolata volt gróf Edelsheim Gyulai Ilonának édesapjával. Édesanyjával ugyan tartotta a kapcsolatot, de mivel már igen korán elhagyta lányait egy másik férfiért, lányai nem közeledtek hozzá, csak nyaranta találkoztak vele. Édesapja újránősült, feleségül vette Rothkugel Rollerhausen Ellát, aki lányával együtt Felső-Elefantra költözött.¹⁷ A négy lánygyermek jól megértette egymást, szerették nevelőanyjukat is, aki igyekezett fegyelmet tartani a lányok között.

A 4. képen Ilona két évesen édesapja lábán ül. A képen megfigyelhető testi kontaktus (az édesapa egyik kezével kislánya kezét fogja, másik kezével pedig átöleli) kifejezi az apa szeretetét lánya iránt. Ez a jó kapcsolat az évek során még szorosabbá és bensőségebbé vált, s ezt még a földrajzi távolság sem tudta elhalványítani. Az 5. képen nevelőanyjával, vagy ahogyan a gyerekek nevezték, Ellamamával, valamint testvéreivel együtt látható: a lányok odabújnak hozzá, ő pedig kezével átöleli őket. A kép érzékelteti a lányok nevelőanyjuk és egymás iránti szeretetét, egymáshoz való ragaszkodását.

4. kép. Gróf Edelsheim Gyulai Ilona és édesapja

Forrás: Edelsheim Gyulai 2007, o. n.

5. kép. Gróf Edelsheim Gyulai Ilona Ellamamával és testvéreivel

Balról jobbra: Myro, Sya, Ily, Ellamama és Éva.

Forrás: Edelsheim Gyulai 2007, o. n.

¹⁷ EDELSHEIM GYULAI 2007, 27.

Odescalchi Eugénie és édesanyja között szintén szoros kapcsolatról beszélhetünk, melynek oka az édesanya betegsége lehetett, s miután Eugénie nővére is férjhez ment, még inkább egymásra voltak utalva.¹⁸ Összességében elmondható, hogy a szülők mindenben a legjobbat szerették volna megadni gyermekeiknek. Igaz ugyan, hogy csak a nap meghatározott időszakában találkoztak gyermekeikkel, a vacsorákat és az utána lévő esti programot azonban igyekeztek közösen eltölteni.

Nevelési elvek

Az arisztokraták a nevelési elveket tekintve meglehetősen konzervatív nevelésben részesítették gyermekeiket, hiszen úgy vélték, hogy gyermekeik számára a rég bevált nevelési elvek a legmegfelelőbbek. Andrassy Katinka leírásában a századfordulóra jellemző nevelési elv a következőképpen fogalmazódott meg: *„Abban az időben a gyermekeiket legjobban szerető szülők is kötelességüknek tartották a gyermekek akaratát megtörni, engedelmességre és alázatra nevelni, körülbelül úgy, ahogy a vadlovakat törik be. Nem az volt a cél, hogy a gyermek boldog legyen, hanem illedelmessé és szőfogadóvá kellett formálni.”*¹⁹ Ezek voltak tehát szerinte a kívánatos elvek, melyeket egy gyermek nevelése során a szülőknek be kellett tartaniuk és ennek megfelelően ki kellett választaniuk a nevelőnőket és a tanítókat. Ha az utolsó mondatot figyelmesebben szemügyre vesszük, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szülők az arisztokrata létformához való igazodást fontosabbnak tartották, mint a gyermeki boldogságot.

A családok nevelési elvei között egymással megegyező kitételeket is találunk. A legfőbb közös elv a következetes nevelésre való törekvés volt, továbbá a családok fontosnak tartották, hogy gyermekeik a státusukhoz illő neveltetést kapjanak, illetve rangjukhoz méltóan viselkedjenek.²⁰

A nevelési elveket tekintve érdemes kiemelni gróf Zichy Eleonóra elképzelését, aki kipróbálta és megválogatta az új nevelési elméleteket-módszereket. A teóriákat és metódusokat elsőszülött gyermekén tesztelte, s ha az eredmény megfelelő volt, előszeretettel alkalmazta többi gyermekén is. Az egyik jellemző módszer megfontolása szerint a gyermekeknek minden reggel jéghideg vízű patakon kellett átgázolniuk; ezt a gyakorlatot Kneipp német professzor javasolta, s Wassertreten-nek nevezték el. Andrassy Katinka igen jónak tartotta e módszert, mert testvéreivel együtt sohasem voltak betegesek.²¹

Zichy Eleonóra roppant szigorú napirendet írt elő gyermekei számára, s annak a gyermekei, illetve a nevelőnők általi betartását szűrőpróbaszerűen ellenőrizte. Ha mulasztást észlelt, akkor büntette őket. Rendkívül érzékeny volt az utasítások be nem tartására, így például arra, ha a lányok fürdővize melegebb volt az előírtnál, vagy ha hosszabb ideig öltözködtek az előírásban rögzítettnél. Nevelőnőitől tehát

¹⁸ ODESCALCHI 1987, 53.

¹⁹ KÁROLYINÉ 1985, 50.

²⁰ ODESCALCHI 1987, 17.

²¹ KÁROLYINÉ 1985, 23–24.

nem mást várt el, mint utasításai pontos végrehajtását. A gyermekek napi időbeosztása a következő volt: „*Fogmosás naponta háromszor: három perc. Kézmosás: négy perc. Öltözködés: hét perc. [...] Fésülködés: hat perc. Reggel hideg fürdő (15 fok Réaumur), este meleg fürdő (20 fokos Réaumur), öt-öt perc tölthető a fürdőkádban.*”²²

Az édesanya a napi időbeosztáson túl megszabta azt is, hogy milyen könyveket olvassanak fel a nevelőnők, majd később milyen könyveket olvashatnak el maguk a gyermekek. Szigorú cenzúra alá esett minden könyv, mielőtt a gyermekei olvasták volna. A kor szokásainak megfelelően előzetesen elolvasta azokat, és ha nem odaillő szavakat talált, akkor azokat egyszerűen áthúzta, hogy a nevelőnők zökkenőmentesen olvashassanak, ha pedig több oldal nem nyerte el tetszését, akkor egyszerűen összevarrta a lapokat. Mindezekből látszik, hogy nagyon odafigyelt lányai megfelelő nevelésére. Főképpen a nemiséggel, nemi étellel és szerelemmel kapcsolatos szavakat húzta ki a könyvből: „*nászagy, ágyas, fattyú, szerető, természetes gyermek*”²³ „*S ami a legfurcsább a dologban, olyan nagy tekintélye volt előtünk, hogy egyetlenegy esetre sem emlékszem, amikor felfejtettem volna a tüköt, tehát izgalmasan érdekes lapokat. Legfeljebb megpróbáltam kőzűjük kukucskálni, ha lazán voltak összeférelve.*” – Írta Andrassy Katinka.²⁴ Mindezek ellenére két olyan könyv is Andrassy Katinka birtokába jutott, melyet nem lett volna szabad elolvasnia; az egyik könyv Tolsztoj Az Úr és a szolga című elbeszélése, a másik pedig Maria Baskircsev naplója volt, ami nagy hatással volt rá. Édesanyja a lányainak megengedte, hogy Goethe, Schiller, Corneille, Racine, Molière, Felix Dahn, Jókai Mór regényeit és német filozófusok írásait olvassák, s állandó olvasmányuk éveken keresztül a Faust volt.²⁵ A könyveket tudatosan választotta ki, hiszen arra törekedett, hogy lányai műveltek, a kor szellemi színvonalának megfelelően tájékozottak legyenek.

Nemcsak Zichy Eleonóra nevelte tudatosan, meghatározott elvek szerint lányait, hanem így tett gróf Edelsheim Gyulai Ilona (lásd. 6. kép) nevelőanyja is, aki szintén nagy figyelmet fordított a megfelelő neveltetésre. Ilona így ír erről: „*Mindig egyformán kellett öltözködnünk, és kis kereszték voltak ruháinkra varrva. En voltam a négyes számú, négy keresztet volt. Azt mondta, csak akkor vesznek bennünket észre, ha egyformán öltözünk. Az étkezések közben nem beszélhettünk, csak ha megkérdezték; meg kellett enni mindent a tányérunkról, és nem nézhettük meg előzőleg a komornyik által behozott tálakat. Ellamamival, nem lehetett vitatkozni, mindig neki volt igaz! Tudom, a maga módján szeretett bennünket és biztos volt abban, hogy értünk a legjobbat teszi. Nem volt elnézőbb Syával, saját lányával szemben sem, velünk egyformán kezelte őt.*”²⁶

Szigorú és következetes nevelési módszereket alkalmazott, kivételt még saját lányával sem tett, hiszen arra törekedett, hogy ne tegyen különbséget nevelt lányai és édesgyermeké között. Igaz ugyan, hogy Ellamama nem volt olyan szigorú, mint Zichy Eleonóra, ám annyiban mindketten hasonlítanak, hogy lányaik neveltetését a

²² Uo. 25.

²³ Uo. 21.

²⁴ Uo. 21–22.

²⁵ Uo. 22.

²⁶ EDELSHEIM GYULAI 2007, 29.

nevelőnők elveik alapján végezték. Ellamama egyébként igencsak szerette, ha lányai egyforma ruhába öltöznek, ami egyrészt felhívta az emberek figyelmét, másrészt egységet mutatott a lányok között.

6. kép. Gróf Edelsheim
Gyulai Ilona

Forrás: Edelsheim Gyulai 2007, o. n.

Szinte kivétel nélkül minden memoárban találunk utalást arra, hogy a szülők nem tűrték meg a hazugságot és igazmondást követeltek gyermekeiktől. Az Andrassy családban büntetesképpen előfordult, hogy a hazugságon ért gyereket napokon keresztül bojkottálta a család, vagy bezárták egy sötét fülkébe.²⁷ Odescalchi Eugéniét is erre tanították szülei, sőt, arra is törekedtek, hogy gyermekeik származástól függetlenül mindenkivel tiszteltudóan viselkedjenek, ne legyenek irigyek és ne gyűlöljék sem egymást, sem pedig másokat.²⁸

Az arisztokrata családok tehát igyekeztek gyermekeiket a számukra leginkább megfelelő nevelési elvek alapján nevelni, gondolva itt Andrassy Katica édesanyjára és Ellamamára egyaránt. Végül összegzeképpen még egyszer leszögezhető, hogy a családi nevelés átfogó, közös vonásának tekinthető a hazugság büntetése és az igazmondás követése.

Magánnevelés

A vizsgált arisztokrata családok hagyományaiknak megfelelően magánnevelésben részesítették gyermekeiket, s e célból alkalmazták a nevelőnőket és a tanítókat, bár néhányan közülük már iskolába is jártak. A nevelőnők látták el a gyermekek nevelését. A családok törekedtek arra, hogy külföldi, angol, német, francia, valamint magyar nevelőnők egyaránt hozzájáruljanak gyermekeik szellemi fejlődéséhez. Az idegen nyelvű nevelőnőknek köszönhetően a gyermekek nyelvtanulása egész fiatal korban elkezdődött. A külföldi nevelőnők általában az iskolás kor eléréséig tanították az ifjakat. Ezt követően magyar nyelvű nevelőnőt és tanítót fogadtak fel. Előfordult az is, hogy a családban a testvéreknek ugyanazok voltak a nevelőnői, hiszen mikor az idősebbek nevelését már nem ők látták el, akkor elkezdtek foglalkozni a fiatalabb testvérekkel. Az arisztokrata családokra jellemző leginkább ez a nevelési forma, hiszen nekik megvolt a szükséges vagyonuk, palotáikban pedig jutott hely a nevelőnők elszállásolására is. A nevelőnők alkalmazásának egyik oka az volt, hogy az arisztokraták tudatosan el akartak különülni más társadalmi rétegektől,

²⁷ KÁROLYINÉ 1985, 50.

²⁸ ODESCALCHI 1987, 17.

másrészt pedig a ranghoz illő nevelést csak magánúton tudták biztosítani gyermekeik számára.

7-8. kép. Erba Odescalchi Sándor és ugyanő katonaiskolai egyenruhában

*Forrás: Erba Odescalchi
1991, 15.*

*Forrás: Erba Odescalchi
1991, 109.*

Az arisztokrata származásúak között igen ritka volt, hogy gyermekeiket egyáltalán nem részesítették magánnevelésben. Az általam vizsgált életutak közül ez csak egy esetben fordult elő, Erba Odescalchi Sándor hercegnél (lásd 7–8. kép). Szülei nem fogadtak fel mellé sem külföldi, sem magyar származású nevelőnőt. A család a világháború és a Tanácsköztársaság után úgy döntött, hogy inkább bentlakásos intézetbe küldi. Ennek valószínűleg praktikus okai voltak.²⁹ A többi elemzett családban azonban nevelőnők foglalkoztak a gyermekekkel, olykor még az iskolás kor alatt is, a nagyobbak mellé pedig magántanárokat fogadtak (vagy pedig iskolába járatták őket). A nevelőnők résztvevői voltak a családi programoknak, eseményeknek is, gyakran kísérték el neveltjeiket és családjukat a különféle közös programokra. Erről Andrassy Katinka is említést tesz, s hozzáteszi, hogy a családi hierarchia még ilyenkor sem bomlott fel, elől ment a legidősebb gyermek a nevelőnőjével, s őt követték a többiek a születési sorrendet betartva.³⁰

Nemeskéri Kiss Margit³¹ (lásd 9. kép) mellé 10–11 éves korában német nevelőnőt fogadtak fel, akivel nem volt jó a kapcsolata, s hamarosan meg is váltak tőle. A nevelőnő hazugsággal vádolta tanítványát, bezárta a toronyszobába, s büntetésként

²⁹ ERBA ODESCALCHI 1991, 62.

³⁰ KÁROLYINÉ 1985, 33.

³¹ Nemeskéri Kiss Margit (1891–1973) félig arisztokrata származású, hiszen édesanyja, Szapáry Vera grófnő volt, édesapja azonban polgári származású (Nemeskéri Kiss Pál). Kéziratának kiválasztása ennek ellenére azzal indokolható, hogy nemcsak a származása révén kötődött (félig) az arisztokráciához, hanem mert az arisztokrata hagyományoknak megfelelő neveltetésben részesült. Első férje, gróf Bethlen Károly hősi halált halt az első világháborúban. Margit később újból férjhez ment: az altábornagy Száhlender Bélához. (NEMESKÉRI KISS 2007, 286.)

a füzetbe németül ötszázszor akarta leíratatni, hogy „hazudtam”. Igen talpraesett és leleményes gyermek lévén azonban Margit megszökött a „fogságból”, elbújt, s csak egy nap múlva tért haza. Azért is tartottam fontosnak megemlíteni ezt az esetet, hogy lássuk, hogy a nevelőnők egy-egy sarkított helyzetben hogyan próbáltak meg viselkedni. Margitnak egészen más volt a kapcsolata másik nevelőnőjével. Andrásfi Rózát nagyon megszerette, mert ő rájött arra, hogyan kell bánni az eleven Margittal. Megállapodtak abban, hogy ha időben elvégzi a teendőit, akkor jutalomként könyveket ad neki, amelyeket olvashat. Ezek a könyvek nem magyar, hanem angol, francia és német nyelvűek voltak. Miközben idegen nyelven olvasott, fejlesztette a szókincsét, tökéletesíthette nyelvtudását.³² Ebben az esetben láthatjuk, hogy a nevelőnő nem szigorral közelített neveltje felé és nem azt sugallta, hogy mivel ő a nevelőnő és idősebb is, ezáltal joga van ítélkezni neveltje felett, hanem törekedett a jó kapcsolat kialakítására. Nem az arisztokráciára inkább jellemző tekintélyelvű nevelési módszerrel tudta kellőképpen motiválni a növendékét, hanem együttműködést felkínálva, úgy, hogy ő azt ne érezze tehernek. A könyvek kiválasztása tudatos volt, olvasásuk révén szókincsét és látókörét egyaránt fejlesztette, így jó módszernek bizonyult az érdeklődés fenntartására. Azáltal, hogy ilyen kapcsolat jött létre közöttük, eredményesebb volt a tanulás is, hiszen a tanulás folyamatát oldott hangulat, illetve egyfajta partneri kapcsolat és játékoság kísérte végig.

9. kép. Nemeskéri Kiss Margit

Forrás: Nemeskéri Kiss 2007, 3.

Andrássy Katinkának (lásd 10. kép) német, angol, francia nevelőnője volt. Esetében is láthatjuk, hogy a nevelőnők kiválasztásánál törekedtek arra, hogy a gyermekek különféle nyelveket anyanyelvi szinten tanuljanak meg. Mivel a különféle nemzetiségű nevelőnők gyermekkorban kerültek a családhoz, a lányok könnyen megtanulták a nyelveket, s ennek hasznát vették a későbbiek során. Katinka angol nevelőnője Miss Hill volt.³³ Először angolul tanult meg, s csak ezután magyarul. Ez

³² NEMESKÉRI KISS 2007, 37-41.

³³ KÁROLYINÉ 1985, 18.

azért is volt lehetséges, hiszen nem édesanyja, hanem Miss Hill foglalkozott vele, aki, mivel magyarul nem tudott, angolul beszélt Katinkához. Idősebb testvéreinek a nevelésével Fräulein Stahl bízta meg, akit Katinka Lalatájnak hívott. Így ír róla: „szerfelett hiszékeny volt, könnyű volt rászédni, s így gyakran vált elég kíméletlen tréfáink áldozatává. Nagyon félénk volt és nagyon falánk...”³⁴

Katinka nevelőnője volt Mrs. Mead is, akinek a családban különleges helye és nagy tekintélye volt. Azt írja, hogy „el sem lehetett képzelni, hogy Mrs. Meaddal tiszteletlenül viselkedjék az ember.”³⁵ Később aztán Lalatáj nevelte, tanította, akinek nem volt egyszerű dolga vele, hiszen nem egy átlagos lánygyermekkel állt szemben. Katinka minden eszközzel próbálta a nevelőnők dolgát megnehezíteni, nem volt könnyű megtalálni vele a közös hangot. Gyakran tette fel a „miért”-tel kezdődő kérdéseit; mint minden gyermek, Katinka nagyon kíváncsi természetű volt és szeretett önállóan gondolkodni. A készen kapott válaszokat nem fogadta el rögtön, hanem megpróbálta megérteni, mindennek az értelmét keresni. Ezért is volt nehéz dolguk vele a nevelőnőknek és később a tanítóknak, tanároknak.

Katinka neveltetéséhez és tanításához tevékenyen hozzájárult a német származású Fuhrmann Irén, aki eleinte társalkodónő volt a családnál, s csak később lett nevelőnő. Német filozófiát tanított az Andrassy család lányainak, s Schopenhauer, Kant és Nietzsche műveit olvastatta Katinka nővéreivel, később pedig Katinkát tanította, s még sikerült az elismerését is kivívnia egy Oscar Wilde aforizmával. A kezdeti nehézségek után sikerült jó kapcsolatot kialakítania vele, s megindult az érdemi tanulás is. Katinka kezdetben ugyanis nagy ellenszenvvel fogadta.³⁶

Húga nevelőnője, Miss Cooney ír származású volt.³⁷ Őt és Lalatájt családtagként kezelték. Miss Cooney időnként megfenyegette Káját (testvérét, Klárát) rossz magaviselete miatt, de a fenyegetést tett sohasem követte, már csak azért sem, mert a családban szigorúan megtiltották, hogy a lányokat verjék. Inkább más büntetést találtak ki. Így fordulhatott elő, hogy Katinkának burgonyazsákból készült ruhát kellett viselnie.³⁸ A lányok francia nevelőnője Mademoiselle Robert volt, aki az első világháború kitörése után elsőként hagyta el az Andrassy házat, s tért vissza Franciaországba, Rouenba.³⁹ Láthatjuk tehát, hogy a külföldi nevelőnőkben nem volt hiány az Andrassy családban, magyar származású nevelőnőt mégsem alkalmaztak.

10. kép. Andrassy Katinka előadóként

Forrás: Károlyiné 1985, o.

³⁴ Uo. 37.

³⁵ Uo. 48.

³⁶ Uo. 53–55.

³⁷ Uo. 151.

³⁸ Uo. 49.

³⁹ Uo. 156.

Francia nevelőnőt alkalmazott a Széchenyi család is, mégpedig Mlle Mathilde személyében, aki történelmet és zenét oktató tanítványainak. Széchenyi Ilona Fräulein Else német nevelőnőjére türelmes, kiegyensúlyozott, kedves teremtként emlékszik vissza, aki több mint tizennyolc éven keresztül szolgált náluk és oktatta a gyermekeket. Nagyon szerették őt, s ez a szeretet kölcsönös volt. Ugyanakkor ebben a családban is elég gyakran váltották egymást a nevelők és a tanárnők. Széchenyi Ilona jó szívvel emlékszik vissza Ilona Bourgeot Cecille kisasszonyra is, aki mielőtt távozott volna, búcsúzóul kedves könyvvel ajándékozta meg őt. Az angol nyelv tanítására először Deerham kisasszonyt fogadták fel, de mivel módszerei nem bizonyultak a legsikeresebbeknek (a szünidőben angol mondatokat ismételtettek, és úgy tanulták a nyelvet), ezért elbocsátották, s helyette egy másik tanárnőt fogadtak fel Rose kisasszony személyében.⁴⁰

Széchenyi Ilona a hagyományt folytatva férjével, gróf Károlyi Viktorral gyermekeik mellé is nevelőnőket fogadtak fel, hiszen számukra természetesnek tűnt, hogy gyermekeiket magánnevelésben részesítik. Lajos fiuk is megemlíti angol, valamint német nevelőnőjüket. Érvel a magánnevelés mellett, hisz ebben az esetben a tanár csak egyetlen diákra összpontosítja figyelmét, ellenben az iskolában előfordul, hogy egyszerre harminc gyerekkel is törődnie kell.⁴¹ Kétségkívül ez a legnagyobb előnye az otthoni tanulásnak, hátránya azonban, hogy a gyermek nem érintkezik, ismerkedik a kortársakkal. Az arisztokraták e hiányosságot más családok gyakori vendégül látásával pótolták, s odafigyeltek arra, hogy gyermekeiknek legyenek játszótársaik.

Odescalchi Annának (Nini) saját angol nevelőnője volt Miss Lawrence személyében. Mivel Odescalchi Eugénie és fiútestvére, Károly között nem volt nagy a korkülönbség, sokáig együtt tanultak francia és német nevelőnőikkel. Az arisztokraták gyermekei – Eugénie szerint – „nyilvános iskolába akkor még nem jártak”.⁴² Ez ugyan nem volt teljesen igaz, akkoriban azonban még körükben valóban elterjedt volt az otthoni nevelés. Károly és az ő nevelése később elvált, hiszen bátyja magyar nemzetiségű tanárt kapott.

Eugénie azonban németül és franciául tanulta az iskolai tárgyakat, magyarul csak írni és olvasni tanult. Az ő nevelőnője Fräulein von Wendeler volt, akit csak Mádi-nak becéztek. Eugénie így írt róla: „Ő volt az, akit mind között a legjobban szerettünk. Többet jelentett számunkra nevelőnőnél: nemcsak tanított, de a barátnőnk is volt. Minden problémát meg lehetett vele beszélni, és mindent megértett.”⁴³ A jó kapcsolatot mutatja, hogy Eugénie még több mint 80 év távlatából is szeretettel emlékezik rá. A nevelőnő nem úgy tekintett a gyermekekre, mint növendékekre, hanem, mint saját gyermekeire. Nemcsak tanított, nevelt, hanem ténylegesen is foglalkozott a gyermekek érzelmeivel, bátran fordulhattak hozzá bármilyen kérdéssel, melyekre igyekezett mindig kielégítő és pontos választ adni. A nevelőnőnek nem feltétlenül csak az volt a

⁴⁰ KÁROLYI SZÉCHENYI 2005, 15–16.

⁴¹ Uo. 14.

⁴² ODESCALCHI 1987, 29.

⁴³ Uo. 32.

dolga, hogy különféle nyelvekre tanítson, hanem, hogy növendékeit az életre is nevelje. Fräulein von Wendeler mielőtt az Odescalchi családhoz került volna, Lippe hercegnéknél dolgozott, s Lippe hercegné ajánlotta a család figyelmébe a kitűnő bizonyítvánnyal rendelkező hölgyet.⁴⁴

Odescalchi Eugénie férjét, báró Liphay Bélát kezdetben német és francia nevelőnők vették körül, majd őket felváltva kerültek a család szolgálatába magyar nevelőnők.⁴⁵ Gyermekük nevelését – miután azok Svájcból hazaérkeztek – magántanárra bízta, azonban a szülők gyermekek mellé ugyanúgy igyekeztek nevelőnőt is fogadni, mint ahogyan az ő szüleik is tették. A későbbiek során lehetőségük már nem volt erre, de amíg tudták, magánnevelésben részesítették őket; egy idős tanár úr foglalkozott velük, később pedig magyarországi iskolákba jártak.⁴⁶ A legkisebb gyermek, Bandi már akkor fejezte be az általános iskolát, amikor Magyarországon éltek; ő egészségügyi problémái miatt lett magántanuló. A gimnáziumba először származása miatt nem vették fel, az érettségit utóbb mégis megszerezte.⁴⁷

11. kép. Gróf Nádasdy Tamásné hét gyermekével. 1917 k.

Balról jobbra: Ferenc, Ilona, Kata, László, Orsolya, Nádasdy Tamásné, Tamás.

Forrás: Bányai 2007, 6.

Gróf Nádasdy Ferenc (lásd 11. kép) neveltetését a szülői és az arisztokrata hagyományoknak megfelelően nevelőnők és magántanárok látták el. Angol nevelője Mr. Linner volt, rajta kívül egy német nevelőnő németre, egy román származású gyermeklány pedig franciára oktatta. Annak ellenére, hogy nem francia származású nevelőnőt alkalmaztak, a család törekedett arra, hogy gyermekeik a diplomácia nyelv-

⁴⁴ Uo. 32–33.

⁴⁵ Uo. 131–132.

⁴⁶ Uo. 247–248., 260., 262–263.

⁴⁷ Uo. 344., 361.

vét is megtanulják. Mikor már elérték az elemi iskolás kort, magyar – ahogyan fogalmaz –, „*bentlakó tanítónők*”⁴⁸ kezébe került az oktatás-nevelés feladata; az 1910-es években Sajó Rózsi és Sajó Mária, az 1920-as években Jády Gizella gondoskodott a gyermekek intellektuális fejlődéséről, végül a középfokú oktatás feladatát Molnár Antal⁴⁹ gimnáziumi tanár látta el. Az elemi vizsgákat a nádasladányi iskolában tették le, később pedig egy budapesti gimnáziumban vizsgáztak magántanulóként. A Nádasdy uradalomban és erdőkben kirándulva szinte úgy tanultak, hogy észre sem vették azt. Nádasdy Ferenc gyermekei szintén magánnevelésben részesültek, egy német nevelőnő segítségével tanultak meg németül, a hittan oktatásával pedig apjuk tanárát, dr. Molnár Antalt bízták meg.⁵⁰ Esetükben is láthatjuk, hogy noha a gyermekek már az 1930-as években születtek, a szülők igyekeztek a főúri hagyományokat betartva neveltetni őket.

A gróf Edelsheim Gyulai család szintén nagy gondot fordított arra, hogy gyermekeik megfelelő nevelésben részesüljenek. Rendszerint négy nevelőnő tartózkodott otthonukban, mindegyiknek megvolt a feladata: „*A magyar tanárnő a rendes iskolai tantárgyakat tanította, míg a többiek nyelvekre, történelemre és művészetekre oktattak bennünket. Papi tanított minket földrajzra, és azokat az órákat nagyon szerettem, mert játékosan tanított. Egy könyvből találomra betűt választottunk, és öt percet adott arra, hogy e kezdőbetűvel leírjuk az összes országot, várost, folyót vagy hegyet, mely eszünkbe jut.*”⁵¹ A három másik nevelőnő angol, francia és német nemzetiségű volt. Külön kiemeli angol nevelőnőjét, Kate Mastersont, akit Missynek szólítottak. Nagyon szerették őt, kedves volt, gyermekdalokat énekelt nekik, közös varrást, játékot szervezett a lányoknak, vagy pedig felolvasott nekik. Úgy gondolta, hogy mindenben az angol módszer a legjobb, amit ő szülőhazájából hozott, s alkalmazott a nevelés során: „*Úgy tanultunk angolul Missytől, hogy észre sem vettük. De e korai években anyanyelvünk mellé – minden nehézség nélkül – a németet és a franciát is felvettük.*”⁵²

Az arisztokraták igyekeztek gyermekeiket már igen korán többféle nyelvre taníttatni, hiszen ez számukra roppant fontos értékként jelent meg, s ezért törekedtek külföldi nevelőnőket alkalmazni. Mivel a diplomácia nyelve a francia maradt, lehetőleg elsőként francia nevelőnőket fogadtak fel, hiszen tudták, hogy mennyire nehéz nyelv, és ilyenkor sokkal könnyebben megy a nyelvtanulás, mint később.

Iskolai nevelés

Az általam vizsgált arisztokrata családok gyermekeiket nemcsak magánnevelésben részesítették, hanem előfordult, hogy nyilvános iskolába jártak, még ha néhány esetben ez csak egy rövid időszak is volt. Egyedüli kivétel Erba Odescalchi Sándor

⁴⁸ BÁNYAI 2007, 15.

⁴⁹ Katolikus pap, görög nyelv-történelem szakos gimnáziumi tanár. 1922-ben került a Nádasdy családhoz, hogy a gyermekeket oktassa.

⁵⁰ BÁNYAI 2007, 15–19.

⁵¹ EDELSHEIM GYULAI 2007, 31.

⁵² Uo. 32–33.

herceg, aki már 6 éves korától iskolába járt. A szülők az iskolákat megválogatták: kiválasztották, mely intézmény nevelési felfogása felel meg az általuk elvártaknak.

Képzőművészeti iskolák

Nemeskéri Kiss Margit tizenkét évesen (1903-ban) a pesti Sacré Coeur Leánynevelő-intézet félbennlakó diákja volt. Ebben az időben családjával Pesten tartózkodott, melynek célja az volt, hogy felkészüljön az elsőáldozásra.⁵³ Margitnak otthon esténként azokat a tárgyakat kellett tanulnia, amelyekből gyengébb volt. Ő tehát járt egy ideig nyilvános tanulóként iskolába, de magánnevelésben is részesült. Heti háromszor tanították pesti reáltanárok, hogy tanulmányi előmenetelét segítsék.⁵⁴ Történelemre Marczali Henrik tanította, két éven keresztül, aki igyekezett a magyar történelmet úgy megtanítani, hogy gyakran kultúr- és világtörténelmi eseményeket is kapcsolt hozzá. Nagyon sajnálta, hogy Póli, Marczali Henrik lánya leérettségizett, mert ezután már nem tanulhatott Marczalitól. Margit szülei várakozásaival ellentétben vonzalmat érzett a festészet iránt. Tehetségesnek is bizonyult, s sikerült édesapját meggyőznie, hogy finanszírozza festészeti tanulmányait. Éppen ezért hetenként egyszer rajztanárnő járt hozzá, majd édesapja engedélyével beiratkozhatott Wilmann Róbert rajziskolájába.⁵⁵ Ekkor a gimnázium hetedik–nyolcadik osztályos tanulója volt; minden nap vonattal ment fel Pestre, s az út alatt tanult. Itt tanulta meg azt, hogy miképp kell látni a természetet, legalábbis a korabeli képzőművészeti látáskonvenciók szerint. A rajziskola mellett továbbra is folytatta gimnáziumi tanulmányait, majd az iskola elvégzését követően kizárólag rajzzal és festéssel foglalkozott. Münchenben két éven keresztül Kuro mester tanítványa volt, aki sokat segített neki, bár nagyon szigorú időbeosztást és nagy figyelmet követelt növendékeitől.⁵⁶ Ekkor már elmúlt húsz éves. Évekkel később ismét visszament Münchenbe tanulni; ekkor a három hónapos kurzus vezetője Mallier volt, aki az anatómiát oktatta.⁵⁷ A későbbiekben, immár anyaként, Dachauban folytatott festészeti tanulmányokat, majd rendkívüli hallgatóként beiratkozott az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskolára.⁵⁸

Gróf Széchenyi Ilona Nemeskéri Kiss Margithoz hasonlóan szintén nagy érdeklődést mutatott a művészetek, a festészet iránt, e vonzalom már hétéves korában jelentkezett nála. Burckhardt úr tanította őt festészetre, s sokat segített az ifjú Ilonának.⁵⁹ A magántanulás után Budapesten, s Margithoz hasonlóan Münchenben képezte magát tovább; kitűnő portrékat, táj- és állatképeket, valamint csendéleteket

⁵³ NEMESKÉRI KISS 2007, 41. (Noha Nemeskéri leánygimnáziumként beszél erről az iskoláról, feltehetőleg a rend István úti [ma Ajtósi Dürer sor] polgári leányiskolájába járt. A Sacré Coeur Sophianum leánygimnáziumát ugyanis csak 1914-ben alapították.)

⁵⁴ Uo. 42.

⁵⁵ Uo. 53.

⁵⁶ Uo. 77.

⁵⁷ Uo. 93.

⁵⁸ Uo. 171–177., 180–183.

⁵⁹ KÁROLYI SZÉCHENYI 2005, 24–25.

készített.⁶⁰ A család a II. világháború alatt emigrált, s Ilona igen nagy hasznát vette a festészetnek Ausztriában, hiszen festőként alkalmazták az amerikai megszállási zónában. Amikor innen távozni kényszerült, Svájcban is festészettel kereste a kenyerét.⁶¹

Leánynevelő intézmények

Ahogy láthattuk, Nemeskéri Kiss Margit a Sacré Coeur leányiskolájába járt. Andrassy Katinka édesapja halála után a Notre Dame de Sion budai leányiskolájába⁶² került, 1909-től 1913-ig tanult ott. Aki gyermekkorától kezdve otthon nevelkedett, s magánnevelésben részesült, annak igen nehéz lehetett megszokni a bentlakásos iskola rendjét, a rideg hálóteremet, a tanterv szerinti merev tanulmányi rendet és diáktársai olykor zavaró megjegyzéseit. Saját bevallása szerint meglehetősen nehéz természete volt, s így még nehezebben illeszkedett be. Egy vadló befogásához és megszelídítéséhez lehetne hasonlítani Katinka és az iskola kapcsolatát. A tanítási mód szerfelett különös volt számára, hiszen hosszú szövegeket kellett szó szerint memorizálniuk, s ha valaki tévesztett, akkor megkapta a „szekundát”.⁶³ Annak, aki már gyermekkorától kezdve igyekezett mindennek a lényegét és értelmét keresni, valóságos szenvedés lehetett e reprodukív-mechanikus tanulási stílus.

A második évben már sokkal felszabadultabb lett, s játékokban, csintalanságban elsők között volt.⁶⁴ Családja nem volt mélyen vallásos, s az ebből adódó konfliktus még inkább nehezítette beilleszkedését az iskolába, és jó kapcsolat kiépítését a társaival. A magyar tanárnő által tanított tantárgyakból: történelemből, irodalomból és matematikából jó eredményeket ért el. Barátnőjével, Kállay Helénnel közösen jelentettek meg egy havi lapot, melynek a címe Csirkelap volt. A szépirodalmi művek Andrassy Katinka tollából származtak, a filozófiai cikkeket pedig Kállay Helén írta. A lapot kézzel írták. Az apácák azonban hamarosan felfedezték és elvették az addig megjelent számokat.⁶⁵ Mindez tiltott dolog volt az iskolában, s az apácák nem nézték jó szemmel a diákok önálló tevékenységeit. A zárdaiskolában szóba került a nemiség témája is; anyja ettől féltette leginkább Katinkát, az iskolában pedig csak titokban lehetett erről beszélni, de így is állandó témául szolgált: a lányok egymás között a fiúkról és flörtjeikről szerettek igazán szót ejteni.⁶⁶

Az iskolai évek (1909–1913) után Andrassy Katinka otthon folytatta tanulmányait: Angyal Dávid irodalomtörténetre, Marczali Henrik pedig történelemre tanította.⁶⁷ Nemeskéri Kiss Margithoz hasonlóan ő is pozitívan ír a történelem órákról, melyek figyelemfelkeltőek voltak. Mivel érettségi vizsgát nem tett, nem iratkozhatott be az

⁶⁰ Uo. 5.

⁶¹ Uo. 158–167.; 175–177.

⁶² Uo. 80. Az iskolába a középosztály felső rétegiből származó lányok jártak, katonatisztek, magasabb rangú állami tisztviselők gyerekei. Ő volt egyedül arisztokrata származású.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Uo. 88–89.

⁶⁶ Uo. 90.

⁶⁷ Uo. 102.

egyetemre. Csak a felsőbb leányiskola négy osztályát végezte el. Lehetősége lett volna arra, hogy háromévi tanulás után könyvelőnő vagy üzletvezető legyen. Édesanyja és annak férje, Duci bácsi nem ellenezte a tanulást, viszont akkoriban nem volt megszokott és általánosan elfogadott dolog, hogy egy arisztokrata származású fiatal hölgy bármilyen szakmát tanuljon. Mégis felfogadtak mellé egy fiatal egyetemi házitanítót, hogy a nyári hónapokban felkészítse a könyvelőnői, üzletvezetői vizsgákra. Leginkább a matematikát kellett tanulnia. Noha a világ legunalmasabb munkájának tartotta a könyvelői, kereskedelmi tisztviselői pályát, a függetlenség reménye miatt valamilyen szinten mégis vonzóvá vált számára.⁶⁸

Odescalchi Eugénie (lásd 12–13. kép) Andrásy Katinkához hasonlóan rövid ideig szintén zárdaiskolában nevelkedett, amikor nővére férjhez ment, édesanyja pedig a bécsi szanatóriumba került gyógykezelésre. Két intézmény, a pressbaumi Sacré Coeur és a bécsi szaléziánusi nővérek zárdaiskolája⁶⁹ közül édesanyja az utóbbit választotta. Mivel év közben kérték a felvételt, segítséget kértek Ferenc József legfiatalabb leányától, Valéria főhercegnőtől. A zárda főnöknője örömmel teljesítette Valéria főhercegnő kérését. A főnöknőt Soeur Marie Gabrielle-t mamának kellett szólítani a bentlakóknak. A főnöknő különös helyet foglalt el Eugénie szívében, amit többek között az bizonyít, hogy harmadik kisfia megszületésekor elment a zárdába, hogy bemutassa neki a jövevényt. A főnöknő mindenkinek odament esténként az ágyához, hogy jó éjszakát kívánjon, s hogy egy kis keresztet rajzoljon a homlokára; ezzel könnyítette meg nekik az ottani életet, így feledtetve honvágyukat. A reggeli ébresztésnek megszokott rendje volt: „*Amikor elhangzott az »Au nom de Dieu« – »Isten nevében« – köszöntés, ... felhangzott a második jelzés, »Faites vos prières« – »Imádkozzunk!« –: egy »Avé«-t kellett elmondani... hamarosan követte a harmadik utolsó felszólítás: »En rang et en silence« – »Csendben sorakozni!«*” – Emlékezik vissza Eugénie.⁷⁰

12. kép. Odescalchi Eugénie

Forrás: Odescalchi 1987, o. n.

⁶⁸ Uo. 134–135., 137.

⁶⁹ Bécsben a Rennweg 10. szám alatt működött, főleg az előkelő lányok jártak ide.

⁷⁰ ODESCALCHI 1987, 54.

Az első reggel nagyon nehézkesen ment az öltözködés Eugénié-nek, ezért még aznap elhatározta, hogy éjszaka felkel, felöltözik. A reggeli ébredéskor az első között készült el. Azonban egyik reggel a tisztelendő anya megkérdezte, mi az oka annak, hogy ilyen gyorsan elkészül, s válaszul azt felelte, hogy esténként felébred, hogy reggel időben kész legyen. A főnöknőt nagyon meglepte a válasz és azt felelte, hogy esténként aludni kell, az öltözködést pedig majd előbb-utóbb megszokja. Attól kezdve esténként nem kelt fel, és hamarosan megszokta a rendet. Számára is szokatlanok voltak kezdetben a szerzetesi iskola szokásai, akárcsak Katinkának, de mivel Eugénie nem volt olyan „vad” természetű, mint ő, hamarabb megszokta az iskolát, amely valószínűleg kevésbé is volt szigorú. Szerette a zárdaiskolai életet és igyekezett minél hamarabb hozzászokni a szokásokhoz: „A növendékek közt is igen jó szellem uralkodott. Fegyelmezettek és önmagukkal szemben igényesek voltak. Tanárnőimet kivétel nélkül szerettem. Természetesen voltak fokozatok, Soeur Marie Gabrielle-re, a »mamára«, a növendékek főnöknőjére, szinte rajongással és áhítattal néztem föl.”⁷¹ Neki mindenkihez volt egy jó szava és igyekezett „anyjuk helyett, anyjuk lenni”. Úgy kezelte őket, mintha saját gyermekei lettek volna mindannyian; azt tapasztalhatjuk, hogy a bécsi szaléziánus nővérek zárdejában is fontos volt a rend, a fegyelem, de mégis, mintha szeretetteljesebb kapcsolat alakult volna ki a nővérek és a növendékek között.⁷²

13. kép. Odescalchi Eugénie gyermekeivel. 1934

Forrás: Odescalchi 1987, o. n.

Az iskolában a növendékek az érdemjegyeknek megfelelően különböző színű szalagokat kaptak: „A zárdejában az érdemjegyeket havonta, minden első vasárnapon osztották ki. A jegyek minősége szerint vállunkra tűzve megkaptuk az ezekért járó szalagot. A febér jelentette a mindenben kitűnő jegyet. A lila a nagyon jót, a zöld pedig a megfelelőt. Néha febér csokrot is

⁷¹ Uo. 56.

⁷² Uo. 56–57, 61.

*keaptam, de többnyire lilát; zöldet soha.*⁷³ E mai szemmel szokatlannak ható módszer mögött többféle gyakorlati megfontolás is megbújt. Egyrészt ösztönözte a diákokat arra, hogy jobban tanuljanak, hiszen mindenki számára a fehér szalag jelentette a kívánatos célt. Másrészt a kitüntetés szerepét is betölthette a kis fehér szalag, s büszkeséggel viselte azt a tanuló, jelezve társai számára, hogy ők is képesek lehetnek, sőt, képesek is arra, hogy elnyerjék a fehér szalagot. Eugénie a jó tanulók közé tartozott, s ennek megfelelően többnyire a lila színű szalagot viselte. A tanároknak a szalagok színe szerint könnyebb volt megkülönböztetni a lányokat, s így könnyebben ösztönözhatték a rosszabbul tanulókat azzal a reménnyel, hogy ők is kaphatnak lila színű szalagot, nem csak zöldet. De nem pusztán előnye volt a szalag viselésének, hanem hátránya is, hiszen egyes tanulókat – ahelyett, hogy ösztönzött volna a jobb tanulásra – a megelégedettség érzése kerítette hatalmába, továbbá a társak akár ki is közösihettek valakit maguk közül a nem kellőképpen magas színvonalú tanulmányi eredmény miatt.

A zárdában a nővérek ügyeltek arra, hogy méltón megünnepeljék a jeles ünnepeket, például a karácsonyt. Két karácsonyestét is rendeztek: az egyik az „Eltern Christbaum”, a másik a „Kaisers Christbaum” volt. A szülők karácsonyán a szülők és a fiútestvérek is részt vehettek, s megajándékozták gyermekeiket, testvéreiket. A „Kaisers Christbaum” alkalmával Ferenc József császár karácsonyfája alatt ott állt az a sok ajándék, amelyet a növendékeknek küldött. De nemcsak a karácsonyt ünnepelték meg, hanem a farsangot is.⁷⁴ Eugénie nagyon szerette az iskolát, s jó szívvel emlékezett vissza az itt töltött időre, s sajnálattal vette tudomásul, hogy betegsége után már soha nem tér vissza ott tanulóként a bécsi szaléziánus nővérekhez.⁷⁵

Fiúnevelő intézmények

Erba Odescalchi Sándor herceg az egyetlen a vizsgált arisztokraták közül, aki soha nem részesült magánnevelésben. Már hatévesen (1920) a Szent József Fiúnevelő Intézet⁷⁶ lakója lett. Nem szerette ezt az intézetet, mert ahogyan írja, itt gyerekek vették körül, ő pedig a felnőttek társaságához volt hozzászokva. Az intézetben nevek helyett számokkal azonosították a gyerekeket. Sándor száma a 44 lett.⁷⁷ Ezt a számot belevarrták a fehérneműjükbe, s ha valamilyen rosszaságot követtek el, akkor azt ez alapján jegyezték fel. Egy hatéves gyermek számára igen furcsa lehetett, hogy nevük helyett számokkal azonosították őket. A számok alapján a tanítók nem tudtak különbséget tenni a gyermekek között származásukra vonatkozóan, hiszen a szám egyfajta egyenrangúságot fejezett ki közöttük. A tanítás egyéb szempontok szerint is rendkívül szigorú rend szerint zajlott – erről Sándor lejegyzéseiből is informálódhatunk, hiszen pontosan leírja többek között, hogy mire tanították meg

⁷³ Uo. 59.

⁷⁴ Uo. 60.

⁷⁵ Uo. 61.

⁷⁶ ERBA ODESCALCHI 1991, 61–62. Francia alapítású katolikus tanítórend vezette, a budapesti Istenhegyen.

⁷⁷ Uo. 62.

őket már rögtön az elején: „... *mindjárt az első órán megtanították arra, hogy csak kétféle ülés lehetséges: »Padra kéz« vagy a »Hátra kéz«, ahogy a tanító testvér megszabja.*”⁷⁸

A tanulókat megtanították írni, olvasni, számolni, s katolikus intézetről lévén szó különösen fontos szerepe volt a vallásnak, a hitoktatásnak. A bentlakó gyerekek vasárnaponként rövid időre hazamehettek a szüleikhez, délután azonban vissza kellett térniük az intézetbe. Már a hatéves gyermekeket is katonás rend és fegyelem vette körül, amit Sándor nehezen szokott meg – tudott ugyan alkalmazkodni az előírt szabályokhoz, de sohasem érezte magát „otthonosan” az ilyen jellegű intézményekben.

Tanítói közül kiemeli Gebhardt testvért, aki osztályfőnöke volt. Ő magyarázta el a hatéves fiúknak, hogy mi a különbség a bocsánatos és a halálos bűn között. Húsvét alkalmával feltámadást ábrázoló kinyitható képet kapott tőle, amit sokáig megőrzött. Másik kedves osztályfőnöke Róbert testvér volt, akit a legjobb tanítónak tartott.⁷⁹ Az intézetben megtanulta azt, hogy mi az önállóság, az önfegyelem és az önmegtartás. Családja, mint már korábban említettük, nem fogadott mellé házitanítót. Tanulmányait illetően teljes mértékben magára volt hagyva. Önmaga osztotta be az idejét, hogy mikor és mennyit tanul. Már nem gyerekként bántak vele, hanem mint egy ifjúval, akinek megvan minden képessége ahhoz, hogy az idejét saját magának ossza be.

Három év után kivették az intézetből és a lakóhelye közelébe, a Szentkirály utcai népiskolába (1923) írárták be. A Szent József Intézetben több olyan ismeretre is szert tett, amit itt a negyedik elemiben tanítottak: „*a Szent József intézet sokkal szigorúbb és alaposabb volt, itt nekem negyedik elemiben semmi új tanulnivalóm nem lett, az egész anyagot én már az előző években tanultam, játék volt itt is a legjobb bizonyítványt szereznem.*”⁸⁰ Az idézetből is látszik, hogy nemcsak szigorú rendet, fegyelmet követeltek a bentlakó diákoktól a Szent József Intézetben, hanem a tananyagot tekintve is nagyobb volt a követelmény, mint a népiskolában. Sándort nagy örömmel töltötte el, hogy újból otthon lakhat, és ebben a környezetben sokkal jobban ment neki a tanulás, főleg, mert szinte csak ismételnie kellett. Az otthon melege volt az, ami a legjobban hiányzott neki az intézetben eltöltött évek alatt.

A IV. osztály elvégzése után szülei ismét egy jó hírű intézetben szerették volna őt taníttatni, mégpedig az Ausztriában található jezsuita gimnáziumok egyikében, Kalksburgban vagy Feldkirchben. De elutasító választ kaptak, mert német nyelvtudás nélkül nem tudták felvenni.⁸¹ Itt látszik a különbség a magánnevelés és az intézeti nevelés között, hiszen a magánnevelés során a szülők külföldi nevelőnők segítségével taníttatták gyermeküket nyelvekre, míg ez hiányzott az iskolarendszerbe bekapcsolódott gyermekek esetében. Így aztán Sándor a budapesti piarista gimnáziumban folytatta tanulmányait. Mivel egy igen jó hírű iskoláról volt szó, a túljelentkezés miatt felvételi vizsgán kellett részt vennie.

⁷⁸ Uo. 63.

⁷⁹ Uo.66.

⁸⁰ Uo. 67.

⁸¹ Uo.

A jól sikerült felvételit követően az iskola diákja lett (1926). Osztályának létszáma kezdetben 72 fő volt. Osztályfőnöke dr. Bartha György volt, akiről visszaemlékezésében a következőképpen ír: „Bartha tanár úrnak is a tanárság annyira lényévé vált, hogy nem volt magánélete és még tanártársaival szemben sem tudott egy pillanatra sem »nem tanár« lenni. Tanítványainak tanulmányi színvonala volt életének vezérfonala. Tantárgyán és a tanuláson kívül semmi másra nem vetett tekintetet. Ellenezte, hogy osztályának tanulói cserkészek legyenek, vagy bármi mást csináljanak a tanuláson kívül. Viszont tantárgyában kiváló volt és a latintanítás precizitását egyéni túlságokkal még kivizsgálta.”⁸² Bartha tanár úr nagyon sokat tett azért, hogy tanítványai alapos latin tudással rendelkezzenek; például készített számukra kiegészítő jegyzetet, hogy még könnyebben menjen a tanulás.⁸³ Mivel piarista gimnáziumról van szó, nagy hangsúlyt helyeztek a klasszikus műveltség elsajátításához szükséges tárgyak megfelelő mélységű oktatására, s természetesen a hit-tanra. A vallásos szellemiség mélységét juttatja kifejezésre az a mozzanat is, hogy a diákoknak reggelente mise előtt fél órával kellett megérkezniük.

Ezekben az években (harmadikos gimnazista korában) született meg Sándor első saját iskolai színdarabja, a *Drégely ostroma*, tanári felkérésre.⁸⁴ Ezt a színdarabot a fiú egy iskolai kirándulás alkalmával, Drégelyben adta elő, majd az előadás sikeresén felbuzdulva írta meg második darabját, ezúttal *Temesvár ostroma* címmel, melyben – az elsőhöz hasonlóan – ugyancsak a magyarság török haderőkkel szembeni harcát tárta fel. Negyedikes gimnazista korában újból felkérték arra, hogy írjon egy darabot a kirándulásra, amely végül a *Hegyen-völgyön* címet kapta.⁸⁵ Amikor a pápai nuncius, Orsegnio Cesare érsek Magyarországra látogatott, Erba Odescalchi Sándor hercegnek kellett köszöntenie két soros latin nyelvű üdvözléssel, viszont mielőtt még elmondhatta volna, szóltak neki, hogy ne latinul, hanem magyarul hangozzék el a köszöntés. Sándor ezenkívül többször is szereplője volt az iskolai ünnepségeknek.⁸⁶

A piarista gimnázium után Sándor egy újabb iskolába, a Bocskai István Magyar Királyi Reálnevelői Intézetbe került (1928),⁸⁷ ahová szintén nehéz volt felvételt nyerni, hiszen a jelentkezőknek több tantárgyból is vizsgáznuk kellett. Itt nem számított, hogy ki milyen családból származik, milyen ismeretességgel rendelkezik – az Intézet azokat a jelentkezőket vette fel, akik sikeresen teljesítették a felvételi vizsgákat. Sándor felvételt nyert, így újból el kellett hagynia otthonát és beköltözött a katonaiskolába. Édesapja úgy gondolta, hogy gyermeke számára ez lesz a legjobb választás, ám ezzel kapcsolatban tévedett.⁸⁸

Mivel az iskola neve ellenére valóban katonaiskola volt, szigorúan beosztották a diákok minden percét. Minden reggel fél hatkor ébresztették őket, amit közös testgyakorlat követett, majd reggeli, amikor egy nyolcadéves ült az asztalfőnél minden asztalnál. A testgyakorlat és a reggeli után mentek a tanterembe, ahol megkezdődött

⁸² Uo. 99.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Uo. 103.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Uo. 104.

⁸⁷ Az intézmény Budán található, a hűvösvölgyi m. kir. gyalogsági kadétiskola fedőneve volt.

⁸⁸ ERBA ODESCALCHI 1991, 118.

a kadétek oktatása. A tízórai szünetben, ami húszperces volt, lehetőséget kaptak arra, hogy saját dolgaikat elintézhessék. Délben ebédeltek, utána pedig a nagyszünetben az udvaron kellett tartózkodniuk az előre kijelölt helyen, évszaktól függetlenül. Még itt is be kellett tartaniuk a szigorú szabályokat: „*Többnyire nem volt szabad leülni, vagy lefeküdni a földre, némely ügyeletes tiszt szolgálati idejében még megállni sem volt szabad egy helyben és ezt a gyakorlótéri ellenőrzött nyüzsgést nevezték »szabad idő«-nek.*”⁸⁹

Ezután torna, gyorsírás, vívás, katonai gyakorlatok következtek, s ezeket a tanrendben álcából „cserkész kiképzés” névvel láttak el, amit sorakozó, fegyelmező gyakorlat és parancskiadás követett, amelyben meghatározták, hogy a nyolcadévesek felügyelete alatt mit kell megtanulniuk a következő napra. Az ismétlés után következett a vacsora, végül az előkészület a következő napra.⁹⁰ A nyolcadévesek valóságos terrort alkalmaztak az alsóbb évesekkel szemben és az éppen elkövetett vagy csak kitalált vétségért megbüntették őket (például félórán keresztül kellett guggolniuk). Ha ennek vége volt, akkor végre nyugovóra térhettek. „*Semmit sem vártam úgy, mint az álmot, hogy megszünjön öntudatom működése, mert ez volt az egyetlen mód, hogy legalább egy kis időre ne érezzem magam a pokolban.*” – Ekképpen számol be ezzel kapcsolatos érzéseiről Erba Odescalchi Sándor.⁹¹

Alapvető hasonlóság fedezhető fel a Szent József Intézet és ezen iskola között, hiszen mindkettő bentlakásos intézmény volt és a lakóktól katonás fegyelmet követeltek meg. A különbség az volt, hogy míg a Szent József Intézetben szerzetesek oktatták a fiúgyermeket, nem a katonai előképzés volt a cél, és nem voltak kitéve a felsőbb évesek bosszújának, addig a Bocskai István Reálnevelő Intézetben a nyolcadévesek előszeretettel keserítették meg a bentlakók mindennapjait. Sándor herceg ugyan megpróbált alkalmazkodni a katonai fegyelmehez, mégsem tudta egy életen át a katonatiszt apja által „kitaposott” utat járni, mivel nála érzékenyebb és sérülékenyebb volt.

A katonaiskolában a nyolcadikosok éjjelente kétóránként felkeltették az elsősöket, minden nap levágták a gombjaikat a kabátjukról, szünetekben a szépen megveztett és összerendezett ágyat feldúlták, reggelente hideg papírcsomókat tūrtek a kesztyűbe, sőt, az is előfordult, hogy a reggeli tornagyakorlatot a vizes és jéghideg kesztyűben kellett elvégezniük. A növendékek megtanulták, hogyan uralkodjanak érzéseiken és hogyan tūrják a fájdalmat, s hogy tiszteljék a felettük álló diákokat. Tisztelniük kellett őket, ahogy szüleiket, rokonaikat és tanáraikat. El sem tudták képzelni azt, hogy esetleg feleseljenek nekik vagy árulkodjanak velük kapcsolatban. A bentlakók számára vigaszt jelentett a vasárnap délutáni kimenő, amelyet akkor kaphattak, ha jól viselkedtek: a „*jó előmenetelűek*” havonta háromszor, a kevésbé jók csak kétszer.⁹²

A nyolcadévesek az érettségi közeledtével, az alsóbb évesekkel dolgoztatták ki a tételeket, amelyeket puskaként használtak a vizsga során. A sikeres érettségi után a

⁸⁹ Uo. 120–121.

⁹⁰ Uo. 121.

⁹¹ Uo.

⁹² Uo. 118–122., 128.

Ludovika Akadémián tanultak tovább, s helyükre a hetedikesek kerültek, akik hasonló intézkedéseket alkalmaztak fiatalabb társaikkal szemben, mint elődeik.⁹³

Odescalchi Sándor humán beállítottságú volt egészen fiatal korától kezdve. Szerette az irodalmat, érdeklődött a művészetek iránt, s ő maga is írt verseket, novellákat, regényeket, később pedig megírta egyik ősének, XI. Ince pápának az életét. Egy ilyen ember számára szenvedés volt a katonaiskola, ahol tehetségére nem tudtak felfigyelni a tanárok, hiszen itt a reáltárgyak tanítására helyeztek nagy hangsúlyt. Első „regénye” a Bulcsúvér volt, melyet nem mutatott meg senkinek. A második Mu földje a Csendes-óceánban címet viselte, amelyet odaadott akkori magyar tanárának, Vargha László századosnak. A regényt felolvasta tanárának, aki reagálásként annyit válaszolt, hogy még nem érett meg arra, hogy kiadják.⁹⁴ A kritikát követően nekilátott a regény átdolgozásához, de az ekkori magyar tanárának, Bujdos Balázsnak már nem mutatta meg. Neki nem volt jó kapcsolata tanítványával, nem állt velük szóba a tanórákon kívül.⁹⁵ Gyermekkori művét bekötötte és Fátum címmel látta el. Pünkösti Andor híres esztéta elolvasta a könyvet, s nagy jövőt jósolt számára.⁹⁶ Sándor legkedvesebb tanára Halasy százados volt, aki szívesen tartott a tanórákon kívül köré seregülő diákoknak előadást különféle témákban, verseket szavaltak latin nyelven, Sándorral pedig görögül tanult, pusztá magánszorgalomból.⁹⁷ Rajta kívül más tanárok is igyekeztek jó kapcsolatot ápolni a diákokkal.

Összességében azonban nem érezte magát jól a katonaiskolában, s arra jutott, hogy a katonai pálya helyett a családi tradíciókban szintén jelen lévő papi hivatást választja. Két év után végül úgy döntött, otthagyja az iskolát. Elhatározását és jövőbeli elképzelését megírta édesapjának, aki csalódottan, de megértéssel vette tudomásul, hogy fia nem fogja követni őt a katonai pályán, s megengedte számára, hogy a következő tanévtől tanulmányait a piaristáknál folytassa. Már korábban beszélgetést folytatott a piarista gimnázium igazgatójával, Kisparti Jánossal, aki biztosította a felől, hogy a torna elégtelen eredménye ellenére átveszi. Így megnyugvást jelentett számára a tanári konferencián elégtelent kérni tornából. A tanárok tiszttában voltak szándékával.⁹⁸ Ugyanakkor azt, hogy pap kíván lenni, nem tárta fel vitéz Lukács Béla főigazgató előtt, pusztán annyit mondott, hogy a diplomata pálya iránt mutat érdeklődést. Ez hihetőnek bizonyult, hiszen akkortájt a diplomáciai szolgálat származásához és rangjához illő foglalkozásnak számított. Búcsúzásként ezeket szavakat intézte hozzá az igazgató: „*Ön imponált nekem. Első pillanattól kezdve láttam, hogy nem való természetének az itteni élet és bár mindent megtett és sohasem volt Ön ellen panasz, mégis éreztem, hogy nem tört meg és lélekben egy pillanatra sem alkalmazkodott ehhez az élethez. Erősebb volt, mint a környezete. Isten segítse további életében!*”⁹⁹ Az igazgató szavaiból is érezhetjük, hogy Sándor mindent megtett, hogy látszatra alkalmazkodjon a katonaiskola rendjéhez,

⁹³ Uo. 130.

⁹⁴ Uo. 245., 129–130.

⁹⁵ Uo. 132.

⁹⁶ Uo. 133.

⁹⁷ Uo. 134–135.

⁹⁸ Uo. 136–137.

⁹⁹ Uo. 141.

de lelke mélyén mégsem tudta elfogadni az ott kialakult légkört. Ezért aztán örömmel tért vissza a piarista gimnázium falai közé (1930); úgy érezte, mintha „haza” tért volna. Boldog volt, hogy tanítás után hazamehet, ahol szüleivel és más felnőttekkel lehet. A szülei vendégei kedvéért gyermekeiket is magukkal hozták, így az egyik szalomban az ifjak találkozhattak egymással. Sándor végre újra azt a szabadságot érezhette, amit már korábban is tapasztalt a piarista gimnáziumban töltött idő alatt.¹⁰⁰

A piaristáknál Wagner Lajos tanította görögre, aki a nyelvtan helyett inkább a görög kultúrával ismertette meg tanítványait. Fontosnak tartotta, hogy ne csak a nyelvi sajátosságokat tanítsa meg növendékei számára, hanem a kultúrát is, hátha ezáltal jobban tudnak azonosulni a tantárggyal és a tananyaggal. Sándor a következőképpen írt az órákról: „... a lényegét éreztük ezeken az órákon és nemcsak görögül, hanem embernek lenni is tanultunk.”¹⁰¹

Lovagolni, vívni, táncolni, zongorázni is tanult ezekben az években, mert az arisztokrata világában ezek követelmények voltak. Ám számára mindennél fontosabb lett az írás; ekkoriban novellákat és verseket írt. Gyermekkori novelláit Búbánat völgye, verseit El nem sírt könnyek tengerén címmel jelentette meg az érettségi vizsga, illetve első könyvének kiadása után. Megyer József fedezte fel tehetségét, aki a másik nyolcadikos osztály magyar tanára volt. Első nyomtatásban megjelent regényének előzménye az a házi feladat volt, melyet nyolcadik osztályban a téli szünetben kaptak. Tacitus alapján kellett novellát írniuk. Írása Istenek és rabszolgák címmel Tiberius császárról szólt, s kétszer jelent meg (először 1934-ben).¹⁰²

A jeles érettségit követően Sándor beiratkozott a budapesti egyetem jogi fakultására,¹⁰³ amelyet 1936. június 13-án fejezett be, ekkor volt az ünnepélyes doktorrá avatása.¹⁰⁴ Utolsó szigorlatára felkészülve kérték fel, hogy írja meg családja egyik őséneke, XI. Ince pápának az élettörténetét.¹⁰⁵ Végül ügyvédi és bírói oklevelet szerzett, majd ügyvédként helyezkedett el.

Az Erba Odescalchi Sándor hercegnél tíz évvel fiatalabb gróf Károlyi Lajos (lásd 14. kép) szintén egy katonaiskola, a Zrínyi Miklós Kadétiskola bentlakó diákja volt 14 éves korától (1938). Szülei úgy gondolták, hogy fiuk számára megfelelő lesz az intézet és katonai kiképzéséhez is hozzájárul. Lajos Sándor herceghez hasonlóan írja le ennek a katonaiskolának a légkörérét. Furcsa volt neki is megszokni a szigorú rendet. A nap minden percét beosztották, s igen korán keltették a hadapródokat: nyáron 6 órakor, télen valamivel később. Az ébresztés után következett a napi fél óra futás és torna, hogy frissek, edzettek legyenek. A torna után „mosdás, ágyvetés, reggeli” volt.¹⁰⁶ A tanítás pontban 8 órakor kezdődött és szünet csak egyszer volt, tíz órakor, majd egészen délig tartott. Ebéd után elkészítették a házi feladatot, sportol-

¹⁰⁰ Uo. 169–170.

¹⁰¹ Uo. 170.

¹⁰² Uo. 171–172.

¹⁰³ Uo. 178.

¹⁰⁴ Uo. 243.

¹⁰⁵ Uo. 241.

¹⁰⁶ KÁROLYI SZÉCHÉNYI 2005, 36.

tak és lehetőségük volt önképzőköri munkában részt venni. A napirend szinte egyezett a Bocskai István Intézetben alkalmazottal. Sándorhoz hasonlóan az első év Lajos számára sem volt kellemes, hiszen az otthoni meleg légkört egy merev, rideg, a nap minden percét szabályozó intézet váltotta fel, s a kamaszkorú fiataloknak mindehhez szó nélkül alkalmazkodniuk kellett.¹⁰⁷

Lajos a második évben nagyon sokszor betegeskedett, de később megszokta az itteni légkört. A másik katonaiskolához hasonlóan a rangidős kadétok itt is mindent elkövettek, hogy az apródok életét megnehezítsék az általuk viccesnek, tréfásnak tartott, de korántsem veszélytelen gyakorlatokkal, megtorlásokkal, büntetésekkel. Itt azonban egy esetben ráijesztettek a felettes kadétra, aki ezt követően már nem bánt olyan kegyetlenül a kisebbekkel.

Lajos nem tartozott a mintadiákok közé, igen gyakran részesült valamilyen büntetésben, s többször is zárkába zárták rossz magaviselete miatt. Az iskolában nem számított a származás, hogy ki milyen címet visel. Itt egyetlen dolog számított, hogy mindegyik apródból katonát neveljenek, aki szükség esetén megvédi hazáját. Amikor ő és osztálytársai lettek a végzős diákok, hasonló módszereket alkalmaztak a fiatal apródokkal szemben, pontosan úgy, ahogyan egykor velük is tettek.

Felsőbb osztályos korában tanulmányi eredményei többnyire jók voltak, lövészetből és vívásból pedig kiemelkedett társai közül. Lövéstudománya az itt töltött idő alatt még jobb lett, s mindennek hasznát tudta venni az általa igen kedvelt vadászatok során.¹⁰⁸ Az iskola hatását ő maga így foglalta össze: „*Elsősorban és legfőképpen a fegyelmet, a bajtársiasságot, a férfias keménységet tanultam meg, a bármi áron való helytállás képességét sulykolták belénk azokban az években. Mindebből persze idő kellett, a karakterformálás nem megy percek alatt.*”¹⁰⁹ Miután leérettségizett, gazdasági iskolákban tanult tovább. Két éven keresztül Mosonmagyaróváron tanult, majd átjelentkezett a keszthelyi Georgikonba, amely megítélése szerint alapos és korszerű képzést nyújtott az ott tanulóknak.¹¹⁰

Nemcsak ő tanult gazdálkodást: miután Nádasdy Ferenc leérettségizett, egy évig Angliában élt, majd hazatért, beiratkozott a magyaróvári Gazdasági Akadémiára.¹¹¹ Az arisztokraták körében a felsőfokú tanulmányoknak ez volt az egyik preferált iránya.

14. kép. Gróf Károlyi Lajos hadapródiskolás, 1938

Forrás: Károlyi Széchenyi
2005, o. n

¹⁰⁷ Uo. 36–37.

¹⁰⁸ Uo. 37–46.

¹⁰⁹ Uo. 41.

¹¹⁰ Uo. 56.

¹¹¹ BÁNYAI 2007, 15.

Odescalchi Eugénie gyermeke, Antal a pécsi katonaiskola tanulója volt, de sokat betegeskedett, ezért otthagyta az iskolát, és az Eötvös Gimnáziumban folytatta tanulmányait, majd pedig a II. kerületi királyi katolikus gimnáziummal kapcsolatos Ferenc József Intézetben. Felsőfokú tanulmányait édesanyja és nagynyája kívánságára a keszthelyi Mezőgazdasági Akadémián végezte. Másik fia, Frigyes a pesti egyetemen tanult tovább, miután sikeresen leérettségizett. Bandi fiuk az elemi iskolai tanulmányait magánúton folytatta, sikeres érettségi után egy finommechanikai tanulmányt végzett el Pesten.¹¹²

A zárdaiskolákat és a fiúnevelő intézeteket összehasonlítva azt a következtetést vonhatjuk le, hogy bár az intézmények többnyire bentlakásosak voltak, mégis sokban eltértek egymástól. Mindenhol a megszokott rend szerint, szigorúan nevelték az ott élőket, de a katonaiskolában megnehezítették a növendékek életét a nyolcadévesek állandó „kegyetlenkedései”. A szaléziánus nővérek zárdaiskolájában pedig a nővérek igyekeztek minél családiasabb légkört kialakítani, ugyanakkor ügyeltek arra is, hogy a rend és a fegyelem egyaránt része legyen a lányok életének.

Vallásos nevelés

A vizsgált korszakban a vallás rendkívül nagy jelentőséggel bírt, akárcsak az elemzett arisztokrata családok többségének életében; egyedüli kivételnek az Andrássy családot tekinthetjük. Gyermekeik neveltetése során a szülők odafigyeltek arra, hogy azok vallásos szellemben és környezetben nőjenek fel. Ha tehették, a hittan tanítására is házitanítót fogadtak fel.

A vallás Nemeskéri Kiss Margit családjában is nagy szerepet kapott. Minden kötelező egyházi előírást betartottak. A család járt a vasárnapi misére, megtartották a böjtöt, reggel és este is imádkoztak.¹¹³

Az Andrássy család életében – a többi tárgyalt családhoz képest kivételes módon – nem játszott nagy szerepet a vallás, bár vasárnaponként az volt a szokás, hogy a gyermekek a templomba mennek, ahol a család részére egy külön karzatot tartottak fent. Szüleik azonban csak húsvétkor és karácsony alkalmával vettek részt a templomi misén. Katinkát foglalkoztatták vallási kérdések, s emiatt gyakran kereste fel gimnazista korában a főnökasszonyt, hogy választ kapjon azokra. Tizenöt évesen, amikor áldozni ment, bevallotta a papnak, hogy nem hisz abban, hogy ő feloldozhatja bűnei alól. Véleménye szerint, ha Istenhez közel akar kerülni, akkor közvetlenül is megteheti, nem kell feltétlenül templomba járni és gyónni. A pap válaszként a következőket mondta: „*Ha nem hisz abban, hogy hatalmam van feloldozni a bűnei alól, akkor nincs is semmi értelme, hogy feloldozzam; akkor legalább áldoznia sem kell vasárnap a többiekkel.*”¹¹⁴ Katinka Berta nővérnek bevallotta, hogy a pap megtagadta tőle a feloldozást, s ez nagy felháborodást keltett. A főnökasszony levelet írt édesanyjának, aki megkérte Prohászka

¹¹² ODESCALCHI 1987, 257–362.

¹¹³ NEMESKÉRI KISS 2007, 41.

¹¹⁴ KÁROLYINÉ 1985, 85.

püspököt, hogy oldozza fel lányát. A püspök eleget tett a kérésnek és a következő szavakat intézte hozzá: „*A hittételek csak jelképek a nagyobb igazságok kifejezésére, nem kell hát szó szerint értelmezni őket, legfeljebb csak azoknak, akik képtelenek felfogni rejtett jelentésüket. Ne törődjön a formásokkal és szavakkal, higgyen az életben, a szeretetben, a szívében lakozó Istenben. Ő majd segít magának, hogy megértse.*”¹¹⁵

Odescalchi Eugénie hatéves volt akkor, amikor szülei neki és testvérének hitoktatót választottak a kapucinus rend tagjai közül, ugyanis családi hagyomány alapján a gyermekek első hitoktatójának kapucinusnak kellett lennie. Pater Rafaelre, a pozsonyi kapucinus rend házfőnökére esett a család választása, aki különösen nagy hatást gyakorolt Eugénié-re. Eleven gyermekként meglepően nyugodt volt a hittanórákon és minden alkalommal várta, hogy elkezdődjön az oktatás. Figyelmesen hallgatta végig P. Rafael tanításait.¹¹⁶ Az ő életében is nagy eseménynek számított az első szentáldozás, amit a pozsonyi Orsolya-zárda kápolnájában tartottak, amelyen részt vettek családtagjai, pozsonyi ismerősei és barátai is.¹¹⁷ Külön kiemelte, hogy édesapja is eljött erre az eseményre Szolcsányból.¹¹⁸ A szalézianus nővérek nevelőintézetének lakója volt, amikor a bérnálásra készült. Bérmaanya Odescalchi Ninette nagynénje lett, aki ez alkalomból ametiszt rózsafüzért ajándékozott neki. Amikor betegsége miatt a Löw szanatóriumba szállították, meglátogatta őt P. Pámer László.¹¹⁹ Minden délután bement hozzá és beszélgettek, vigaszt és támaszt nyújtott neki. Nagyon sokat jelentettek számára ezek a beszélgetések, hiszen erőt adott neki a gyógyuláshoz.¹²⁰

Erba Odescalchi Sándor herceg gyermekkorának egyik fontos eseménye volt az elsőáldozás.¹²¹ A piarista gimnáziumban az volt a szokás, hogy a diákoknak reggelente ministrálniuk kell. A reggeli misét Szölgyény nyugalmazott rendfőnök tartotta.¹²² Családjukban tradicionálisan fontos volt a vallás. Ő és Eugénie is büszkén emlékezett meg rokonukról, XI. Ince pápáról.¹²³

Összességében elmondható, hogy a vallásnak általában fontos szerepe volt az arisztokrata családok életében, akik igyekeztek gyermekeiket is e szellemben nevelni. Előfordult, hogy házitánítót fogadtak fel, hogy a hittant oktassa, vagy más esetben olyan iskolába írták be a gyermeket, ahol a vallás meghatározó jelentőséggel bírt.

Összegzés

Annak ellenére, hogy a vizsgált korszakban az arisztokraták kezdtek kiszorulni a politikai életből, szűk körükben igyekeztek fenntartani a hagyományokat és szokásokat,

¹¹⁵ Uo. 104.

¹¹⁶ ODESCALCHI 1987, 31–32.

¹¹⁷ Uo. 40.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ A kalksburgi jezsuita kollégium tanára és nevelője.

¹²⁰ ODESCALCHI 1987, 62.

¹²¹ ERBA ODESCALCHI 1991, 64.

¹²² Uo. 100.

¹²³ Uo. 241.; ODESCALCHI 1987, 16.

ami a neveletésben is megmutatkozott. Habár kezdtek részeseivé válni a nyilvános iskolai oktatásnak, törekedtek arra, hogy megfelelő külföldi nevelőnő is részt vegyen gyermekeik oktatásában és nevelésében. El akarták érni, hogy az általuk képviselt értékek és nevelési elvek gyermekeik révén tovább éljenek.

Minden vizsgált családra jellemző volt, hogy a szülők maximálisan törekedtek arra, hogy gyermekeik a legjobb neveletésben és oktatásban részesüljenek. Kapcsolatuk gyermekeikkel a kor szokásainak és követelményeinek megfelelő volt, hiszen a családok többségében csak meghatározott időpontban találkozhattak velük. Mindez mutatja azt a rendet, amely az arisztokraták életmódjára oly jellemző volt.

Nevelési elveiket tekintve leginkább a következetesség, a szeretetteljes szigor, a mértékletesség, a becsületesség, a tisztesség, valamint a fegyelem és a rend jellemezte a bemutatott családokat. Kivétel nélkül minden családra jellemző volt a törekvés, hogy gyermekeiket igazmondásra neveljék, becsületes embereket akartak faragni belőlük. Arra tanították gyermekeiket, hogy mindig az igazat mondják, hiszen szerintük ez az egyik legfontosabb emberi tulajdonság.

Erba Odescalchi Sándor herceg szerint „*az arisztokráciának szent kötelessége, hogy példát mutasson.*”¹²⁴ Odescalchi Eugénie testvérével, Károllyal sokáig nem is sejtette, hogy mit jelent a hercegi, grófi, bárói cím; úgy gondolták, hogy a névhez tartoznak. Édesanyjuk magyarázta el nekik, hogy miért kaptak főnemesi címet. „*Csak kötelességünk van: hogy méltóak legyünk a nevünk, címünk viselésére. Mindenben jó példát kell adnunk, mert maga az arisztokrata elnevezés jelenti: »kiváltságos« – tehát mindenki között a legbecsületesebbnek és legkiválóbbnak kell lenniük.*”¹²⁵

Az arisztokrata gyerekek a magánnevelés során megtanulták a nyelveket, felkészültek az iskolai tárgyak tananyagából, és mint magántanulók tettek vizsgát minden évben az iskolákban. A legtöbb család így részesítette gyermekét „iskolai nevelésben”. A családok nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy gyermekeik minél több nyelven beszéljenek anyanyelvükön kívül – e célból fogadtak fel külföldi nevelőnőket. A gyermekek számára későbbi életük szempontjából nagy jelentősége volt annak, hogy már kis gyermekkortól kezdve a nevelőnők látták el nevelésüket, így szinte kivétel nélkül legalább három nyelven beszéltek a magyaron kívül. Akkor még nem sejtették, mi vár majd rájuk, s hogy a nyelvtudás nagy segítségükre lesz az emigráció során. Enélkül és a kapcsolataik nélkül csak nagyon nehezen tudtak volna talpra állni. A szülők fontosnak tartották továbbá, hogy a nevelőnőket gondosan megválogassák.

A gyerekek iskoláit igyekeztek úgy kiválasztani, hogy megfeleljenek nevelési céljaiknak. Választásukban szerepet játszott, hogy milyen pályát gondoltak el gyermekeik számára. A nők leginkább otthon maradtak, s a férfiaknak volt nagyobb lehetőségük egy-egy akadémián vagy egyetemen továbbtanulni, mint például Nádasdy Ferencnek, Erba Odescalchi Sándor hercegnek vagy gróf Károlyi Lajosnak. A szülők törekedtek arra, hogy gyermekeiket vallásos szellemben neveljék, s ezért akár külön hitoktatót is felfogadtak gyermekeik mellé, úgy, mint például Odescalchi Eugénie esetében.

¹²⁴ ERBA ODESCALCHI 1991, 76.

¹²⁵ ODESCALCHI 1987, 48–49.

Források

Elsődleges források

- BÁNYAI Balázs (2007): *Gróf Nádasdy Ferenc (1907–1944)*. Budapest – Székesfehérvár, Műemlékek Nemzeti Gondnoksága – Alba Civitas Történeti Alapítvány.
- EDELSHEIM Gyulai Iлона gróf (2007): *Becsület és kötelesség, I. 1918–1944*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- ERBA ODESCALCHI Sándor, herceg (1991): *Testamentum*, I. Budapest, Dóvin Művészeti Kft.
- KÁROLYI Lajos gróf (1998): *Élmények, visszapillantások*. Fejér Megyei Levéltár Közleményei 25. Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár.
- KÁROLYI Mihályné (1985): *Együtt a forradalomban*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- KÁROLYI SZÉCHENYI Iлона gróf (2005): *Kileng az inga. Egy arisztokrata festőművész emlékiratai*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.
- NEMESKÉRI KISS Margit (2007): *Emlékeim*. Budapest, Kairosz Kiadó.
- ODESCALCHI Eugénie (1987): *Egy hercegnő emlékezik*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Másodlagos források

- BARTA Róbert (1999): Rendszerváltozások túlélői – arisztokraták a Bethlen-konzolidáció idején. In PÜSKI Levente – TÍMÁR Lajos – VALUCH Lajos (szerk.): *Politikai, gazdasági és társadalmi a XX. századi magyar történelemben*. Debrecen, Kosuth Lajos Tudományegyetem Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke, 35–38.
- GYÁNI Gábor (1999): *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- GYÁNI Gábor (2007): A felső négyezer. A társadalmi hierarchia csúcsán. *Rubicon* 18. évf. 4–5. sz., 22–26.
- HOREL, Christine (2008): Az arisztokrácia Magyarországon a két világháború között: látszólagos folytonosság. *Valóság* 51. évf. 10. sz., 117–125.
- MUNKÁCSI Edit (2010): A magyaros arisztokrata nevelés (1848–1867). *Iskolakultúra* 19. évf. 10. sz., 91–97.
- NAGY Beáta (1987): Az elit társasélete a klubok, kaszinók keretében. In Á. VARGA László (szerk.): *Rendi társadalom, polgári társadalom*. Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 69–77.
- PRITZ Pál (1995): Arisztokraták a magyar külügyi szolgálatban (1918–1944). In PRITZ Pál: *Magyar diplomácia a két világháború között*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 19–37.
- PÜSKI Levente (2007): Tekintély és közélet. Arisztokrácia a Horthy-korszakban. *Rubicon* 18. évf. 4–5. sz., 44–52.

- PÜSKI Levente (2008a): Arisztokrácia a 20. századi Magyarországon, I. *Korunk* 19. évf. 9. sz., 82–93.
- PÜSKI Levente (2008b): Arisztokrácia a 20. századi Magyarországon, II. *Korunk* 19. évf. 10. sz., 97–108.
- VIRÁG Irén (2004): A magyarországi arisztokrácia neveltetésének vizsgálata a 19. sz. első felében a források tükrében. *Magyar Pedagógia* 104. évf. 1. sz., 77–93.

Nevelési elvek, iskoláztatás és vallási értékek főnemesek neveltetésében a XIX–XX. században

Bevezetés

Az arisztokrácia történetének vizsgálata a történészek és neveléstudósok számára egyaránt számos kutatási lehetőséget rejt magában. Tanulmányunkban¹ elsősorban a neveléstudományi megközelítési módot alkalmazzuk. Vizsgálat tárgyává tesszük a nevelésben alkalmazott elveket, kitérünk a gyermekek iskoláztatására, majd a gyermekek nevelésében, iskolai oktatásában megjelenő vallási értékekre fókuszálunk.

A dokumentumelemzés módszerével áttekintett forrásaink a következők voltak: Bánffy Katalin (2014): *Ének az életből*; Gróf Degenfeld-Schonburg Sándor (2008): *Elmélkedések*; Dessewffy Gyula (1986): *Tanúvallomás*; Károlyi Mihályné (2011): *Együtt a forradalomban*; Károlyi Mihály (2013): *Hit illúziók nélkül*; Váli Éva (2008): *Árkos üzenete egy világpolgárnak: Beszélgetés gróf Jankovich-Bésán Andrással életútjáról*.

Általános nevelési elvek

Tanulmányunkban kiindulópont gyanánt az elemzett családokban alkalmazott általános nevelési elvek áttekintésére teszünk kísérletet. A családok (nemegyszer külföldi) nevelőket alkalmaztak, akik a gyerekek napi programjáról, oktatásáról és – különösen idegen ajkú nevelők esetében – nyelvtanításáról gondoskodtak. Gróf Andrassy Katinka (lásd 1. kép) már gyermekkorában három világnyelven tudott kommunikálni, s vallomása szerint angol „anyanyelvét” Mrs. Mead nevű nevelőnőjének köszönheti. Édesanyjuk rendkívül szigorú napi beosztást írt elő számukra, melyet a nevelők tartattak be.² Hasonló fontossággal említi külföldi származású nevelőnőit, elsősorban a német kisasszonyokat gróf Bánffy Katalin.³ Gróf Károlyi Mihály gyermekkorá szülei korai halála miatt nem mondható átlagosnak; őt egy pap nevelte, ami fiatal éveire meghatározó jelentőséggel bírt.⁴

¹ Jelen írásmű 2015-ben megjelent tanulmányunk átdolgozása és kiegészítése nyomán jött létre. Lásd BORUZNÉ BÚDI – ÓVÁRY 2015.

² KÁROLYINÉ 2011, 26.

³ BÁNFFY 2014, 34–41.

⁴ KÁROLYI 2013, 19.

Az arisztokrata hagyományoknak megfelelően gróf Jankovich-Bésán András családjában is fontos szerepet kapott a nevelőnő. Rövid időn belül hét gyermek született, így az édesanya főleg a kicsikkel volt elfoglalva. A nevelő, Gabriella von Trautsmannsdorf, anyjuk egykori iskolatársa, részben az ő segítségével, részben a gyermekek felügyelője volt. Tőle tanulták a katonás fegyelmet, illetve, valamint vigyázójuk volt a kirándulások, egyéb programok során. A gyermekek zongorázni is tanultak.⁵

1. kép. Andrásy-lányok

Forrás: Károlyiné 2011, IV.

Gróf Degenfeld-Schonburg Sándor családja a nevelés terén részben eltért a hagyományoktól, hiszen ő a testvéreivel együtt iskolába járt, de délutánonként külön házitánító foglalkozott velük, aki az idegen nyelvek tanítása mellett sportolt, kirándult is a gyerekekkel.⁶

A vizsgált arisztokrata családok fontosnak tartották a szellemi és testi nevelést, a műveltséget, a művészetekben való jártasságot és az edzett fizikumot. A fizikum megerősítésének legszigorúbb példáját Andrásy Katinka édesanyja valósította meg, hiszen gyermekeit minden életkorban és évszakban lengén öltöztette, novemberig rövid ujjú blúzt viseltek, harisnyát és kesztyűt pedig egész évben tilos volt viselniük.⁷

Az általános műveltség megszerzésére gyakran a kastélyok házi könyvtárai biztosították a megfelelő feltételeket: Degenfeld-Schonburg Sándor a hadadi kastély több mint 3000 kötetét említi.⁸ Az olvasás fontosságát, gyakoriságát szinte mindannyian kiemelik.

⁵ VÁLI 2008, 20., 25.

⁶ DEGENFELD-SCHONBURG 2008, 22.

⁷ KÁROLYI NÉ 2011, 25.

⁸ DEGENFELD-SCHONBURG 2008, 20.

A művészetek megismerése során mind zenei, mind képzőművészeti tevékenységekre találtunk példákat. A zenei nevelés elsősorban a zongoratanulást jelentette, amely Jankovich-Bésán András gyermekkori élményei között nehézsége miatt kevésbé örömteli módon jelenik meg.⁹ Bánffy Katalin édesanyja színésznő volt, édesapja pedig a politikai szerepvállalása mellett a Nemzeti Színház és az Operaház igazgatójaként is működött. Ebből adódóan kulturális érdeklődése és művészetek iránti érzékenysége már gyermekkorában kialakult. Édesanyja még táncoktatásra is beíratta, amelyre a többi vizsgált személy esetén nem volt példa.¹⁰

A reformkorban került középpontba a főnemesség nemzeti érzületű nevelésének kérdése, miután már az 1825–27. évi országgyűlés is kritikával illette a főúri magánnevelés zárkózott világát. Mindinkább szorgalmazták a nyilvános iskolák látogatását az arisztokrácia gyermekei számára is, melynek hatására – céljaik szerint – a felnövekvő nemzedék megismeri a magyar nemzeti érzést és a magyar nép sajátos életét.¹¹ Az egyre inkább csökkenő, de el nem tűnő elszigeteltséget oldotta Jankovich-Bésán András édesanyja is, amikor gyermekeihez szegényebb gyerekeket hívott játszani, hogy megismerjék az ő világukat, grófi zsúrokra pedig nem jártak.¹²

1. táblázat. Meghatározó nevelési elvek

Főnemese	Nevelési elvek
Gróf Károlyi Mihály (1875–1955)	szigorú, elszigetelt magánnevelés, haszonlevűség: a gazdálkodásra való felkészítés, míg a tudományokkal való foglalkozás ellenzése
Gróf Andrássy Katinka (1892–1985)	szigorú, szabályok szerinti nevelés
Gróf Dessewffy Gyula (1909–2000)	politikai szerep, nemzeti szempontok, hagyományos értékek (történelem tisztelete, föld tisztelete)
Gróf Degenfeld-Schonburg Sándor (1922–)	oldottabb nevelési elvek, iskolai nevelés
Gróf Bánffy Katalin (1924–)	oldottabb nevelési elvek, általános műveltség, művészetek fontossága
Gróf Jankovich-Bésán András (1934–)	oldottabb nevelési elvek

⁹ VÁLI 2008, 25.

¹⁰ BÁNFFY 2014, 63.

¹¹ VIRÁG 2004, 88.

¹² VÁLI 2008, 27.

Dessewffy Gyula apai nagyapjától meghatározó értékrendet kapott, hiszen ő volt az a Dessewffy Aurél, aki tanulmányokban foglalkozott az arisztokrácia nemzeti szellemű nevelésével.¹³ Dessewffy Gyula nemzeti célkitűzésekkel rendelkezett, elsődleges célja volt a függetlenség elérése, valamint az emberi jogok összekapcsolása a gazdasági, szociális és társadalmi reformokkal.¹⁴

Az általános nevelési elvek áttekintése során két csoport körvonalazódott számunkra (lásd 1. táblázat). Az egyikbe a szigorúbb, elszigetelt, az arisztokrácia hagyományaihoz igazodó nevelési gyakorlatot követő családok tartoznak. A másik csoportba kerülők már egy oldottabb, szabadabb légkörben nevelkedtek. E körben mások voltak az iskoláztatási szokások is. Ennek oka vélhetően a születési időben is kereshető, hiszen a második csoport tagjai a fiatalabb generációból kerültek ki. A visszaemlékezésekből egyértelműen kimutatható, hogy a XX. század politikai eseményei, az első világháború következményei jelentős hatást gyakoroltak az arisztokrácia életére és ezáltal a gyermekek neveltetésére.

Iskoláztatási szokások

Az általános nevelési elvek áttekintése után az arisztokrata családok iskoláztatási szokásaira térünk ki. Elsősorban az elemi és középiskolai tanulmányokra fókuszálunk (vö. 2. táblázat), mindenekelőtt arra a kérdésre, a szülők mely iskolákat választották gyermekeik számára, a növendékek mennyi időt töltöttek azokban és milyen tanulmányi státuszban, s ha nyilvános tanulók voltak, hogyan élték meg az iskolai élet mindennapjait.

Gróf Andrássy Katinkát édesanyja az édesapa halála után íratta be a Notre Dame de Sion zárdaiskolába, ugyanis az apa ellenezte lányai egyházi iskolába adását. Valószínűsíthetően két okból került ebbe a szigorúságáról híres és inkább a felső középrétegek körében preferált iskolába. Az egyik ok, hogy Katinka magatartása tíz éves korától mutatott ugyan némi javulást, mégis ráfért, hogy az otthoni környezetén kívül intézményszerű keretek között is „megregulázzák”. Az érintett saját sejtése szerint a másik ok az lehetett, hogy édesanyja a későbbi sikeres férjhez adás lehetőségét római katolikus körökben látta. Mivel az Andrássyak ateizmusának már messze földön híre ment, ily módon próbálta helyrebillenteni – katolikusként – családjá megítélését.

Katus – így szólította a család – két évet töltött az intézményben, mely során meghatározó élményeket szerzett. Az első év az iskolában nem volt zökkenőmentes. Magaviseletével nem volt különösebb probléma, ám tanulmányi eredményei hagytak kívánnivalót maguk után. Az iskolára jellemző metódust, az írott szövegek szó szerinti bemagolását csak nehézségek árán sikerült elsajátítania. Lázadó természete itt is bajba sodorta. Amellett, hogy már pusztán családi hovatartozása miatt is (az

¹³ VIRÁG 2004, 89.

¹⁴ DESSEWFFY 1986, 12.

iskola egyetlen arisztokrata származású tanulója volt) mindenki érdeklődéssel figyelte előmenetelét, külön tett arról, hogy az ott töltött két éve „emlékezetes” legyen maga és az intézmény számára egyaránt. Kétkedése az egyház tanaiban itt sem hagyta nyugodni. Rendszeresen bombázta az iskolában őt tanító francia nyelvű apácákat azon elképzeléseivel, melyek szerint a megannyi kanonizált egyházi tan teljesen mellőzi a logikát, hogy pokol nem is létezik, és hogy nincs szüksége gyónásra sem. Ez utóbbi „spekulációjának” köszönhetően már elsőáldozása is akadályokba ütközött, mivel a zárda papja nem volt hajlandó őt feloldozni. Kizárólag édesanyja befolyása és jó kapcsolatai húzták ki a bajból, aki rávette a liberális beállítottságú Prohászka Ottokárt, hogy gyóntassa meg leányát.

2. táblázat. A választott iskolák

	Elemi iskola	Középiskola
Gróf Andrássy Katinka	(Házi nevelés)	Notre Dame de Sion budapesti zárdaiskola
Gróf Bánffy Katalin	Budapesti elemi iskola	Angolkisasszonyok budapesti leánygimnáziuma
Gróf Degenfeld-Schonburg Sándor	Erdőszádai református iskola, amelyet édesapja alapított	Nagyváradai Góydu Líceum, kolozsvári Református Kollégium
Gróf Jankovich-Bésán András	Somogyvári elemi iskola	Feldkirchi jezsuita intézet, ealingi bencés apátsági iskola, grahamstowni jezsuita intézet
Gróf Károlyi Mihály	(Házi nevelés)	Magántanuló egy gimnáziumban

Katus a magyar nyelvű tanárnője óráit sokkal jobban élvezte. Az általa tanított tantárgyakból (matematika, irodalom, történelem) már lényegesen jobban teljesített. Tanulmányai ezen időszakában metafizikai érdeklődésén túl politika iránti vonzalma is kezdett kibontakozni. Minden bizonnyal elősegítette ezt az a feszültség, mely közte és iskolatársai között alakult ki családjaik felfogásának világnézeti-politikai különbözőségei miatt. Előfordult, hogy provokálták is emiatt Katinkát, aki erre – a rá jellemző vehemenciával – egy Ferenc József mellszobor nyilvános földhöz vágásával válaszolt. Katinka egy hozzá hasonló beállítottságú (ugyanúgy császárelenes) is-

kolatársával titkos iskolai folyóiratot alapított az apácák tudta nélkül Csirkelap címmel, amelyben szépirodalmi alkotásait publikálta. Sajnálataikra a gondos kézírással készült újságjukat felfedezték és minden számát elkobozták.

Annak ellenére, hogy Katus zárdai karrierje nem indult zökkenőmentesen, idővel mégis büszkesége lett iskolájának. Az itt eltöltött két év alatt – saját meglátása szerint – a csúnyácska Katusból jó megjelenésű, hosszú gesztenyebarna hajú, szép hölgy lett. Iskolájára nem csak büszke volt, de egy ízben, amikor a szociáldemokrata Népszava élesen támadta az egyházi nevelést és különösen a Notre Dame de Siont, mérges hangvételű cikket írt válaszul. Egy katolikus lap le is közölte volna, de mikor anyja tudomására jutott, ő megtiltotta, hogy megjelenjen, mondván: illetlenség újságban publikálnia.¹⁵

Mivel érettségi vizsgát nem tett, egyetemen sem tanulhatott tovább. A középiskola négy osztályának anyagát azonban elvégezte, így lehetősége volt arra, hogy könyvelői vagy üzletvezetői képzést szerezzen. Ehhez további három év szakirányú tanulmányokra és vizsgákra volt szüksége. Édesanyja egy egyetemi hallgatót fogadott mellé magántanárként, aki segítette a felkészülésben. Katalint is meglepte, hogy anyja mennyire pozitívan viszonyult továbbtanulási elképzeléseihez, ugyanis ő ezt a függetlenedés jegyében tette. Az Andrassy családban a lányokat korántsem akadályozták abban, hogy iskolákat végezzenek; például Katus nővére, Ilona még az Oxfordon is tanult évet.¹⁶

A gróf Jankovich-Bésán család életében nyolc gyermek (a legkisebb már Ausztriában született) lévén a tanulmányok megszervezése igen komoly feladatot jelentett a szülők számára, főként az emigrációs helyszínek változása során. András kitelepülésük előtt négy évet töltött Somogyváron elemi iskolában, majd a második világháború után, 1946 őszétől különböző országok más és más intézményében folytatott tanulmányokat. Édesapja mindvégig fontosnak tartotta, hogy egyházi iskolába írassa be gyermekeit, ezért – ahogy a 2. táblázatban is látható –, főként jezsuita és bencés gimnáziumban tanultak.¹⁷

1946 őszétől egy éven keresztül a feldkirchi Stella Matutina intézet diákja volt, ahol több magyar gyermek tanult, a tanárok nagy része pedig svájci volt. Az újabb utazásnak köszönhetően 1947-től Angliában folytatta tanulmányait, egy londoni iskolában. Az angol nyelvre magántanító, egy angol hölgy tanította a nyári szünidőben. Ebbe az iskolába András csak egy évig járt, ezzel befejezte elemi tanulmányait. Itt a gyerekek szigorú büntetést (verés a tanár cipőjével) kaptak a rossz viselkedésért vagy a házi feladat mulasztásáért. Ezután intézetbe került testvérével együtt, Ealingbe, a bencésekhez. Itt szerzetes és civiltanárok is tanították őket. Eleinte nem szerették, de utóbb megkedvelték az iskolát és a tanárokat is.

Ezt követően újabb költözésre került sor: 1948 végén Dél-Afrikában, Durbanban találjuk a családot. Itt nem időztek sokat, hiszen ezután egy farmra utaztak, ahol

¹⁵ KÁROLYINÉ 2011, 80., 85–104.

¹⁶ Uo. 147–148.

¹⁷ Uo. 147–148.

az édesapjuk munkát kapott. Itt a gyermekek magántanítókhoz jártak. Januárban a nagyobbaknak intézetbe kellett költözniük a grahamstown-i jezsuita kollégiumba. András három évet töltött el itt. Nagyon szigorú, komor, barátságatlan intézet volt ez, ahol keményen kellett tanulni és igen szigorú büntetési rendszer volt érvényben. Évente háromszor utazhattak haza. Az iskola befejezése után felsőfokú mezőgazdasági képzésben vett részt Rhodéziában, levelező tagozaton.¹⁸

Gróf Bánffy Katalin (lásd 2. kép) mellé még iskolás kora előtt nevelőnőket fogadtak, hogy megtanulja a német nyelvet. A memoárban német kisasszonyok sorát említi. Addig volt Fräulein a háznál, míg folyékonyan meg nem tanult tőle beszélni. Ezután francia kisasszonyt fogadtak mellé, később az angol nyelvet is elsajátította. A család gyakran utazott. A közös kirándulások mellett nagy hangsúlyt fektettek a sporttevékenységekre is, Katalin nyolcéves kora körül lovagolni, később úszni, majd teniszezni tanult. Édesanyja táncoktatásra is beíratta azzal a céllal, hogy minél több barátot szerezzen lányának. Budapesten laktak. Katalin kilenc éves koráig magántanuló volt, majd egy kerületükben lévő lányiskolába járt két éven keresztül. Sokat köszönhetett a szüleinek, mert édesanyja révén művészeti érzéke fejlettebbé vált diáktársainál, édesapjának köszönhetően pedig történelmi ismeretei voltak gazdagabbak azokénál. Tíz éves korában beírták az angolkisasszonyok gimnáziumába. Később

2. kép. Gr. Bánffy Katalin édesapjával Visegrádon

Forrás: Bánffy 2010, 264.

édesapja Bonchidára költözött a családjával, s Katalin mellé egyetemi hallgatót fogadtak, így magántanulóként folytatta gimnáziumi tanulmányait, míg végül 1942-ben érettségi vizsgát tett. A napirendje sokkal kellemesebb volt, hiszen reggeli után írta meg a leckéjét, majd nagy séta következett, és ebéd után voltak a tanórák.¹⁹ Az érettségi után édesapja kérésére jelentkezett Gallé Tibor festőiskolájába. Ezzel párhuzamosan házi ápolási tanfolyamra is járt a poliklinikára.²⁰

Gróf Degenfeld-Schonburg Sándor édesapja kiemelten fontosnak tartotta az iskoláztatást, s nem csak a saját gyermekei részére. Erdőszádán ezért magyar iskolát hozott létre, amelyhez úgy biztosította az elegendő tanulói létszámot, hogy birtokán többgyermekes családokat alkalmazott. Ő biztosította a helyszínt, fizette a tanítónőt.

¹⁸ Uo. 147–148.

¹⁹ BÁNFFY 2014, 57–61.

²⁰ Uo. 177., 181.

A régi hagyományokhoz híven Sándor és testvérei több nyelvet is megtanultak gyermekkorukban, így tíz évesen már franciául, németül és angolul is tudtak. Ebben házitanítók voltak segítségükre, akikkel sportoltak, kirándultak is, és általában sokat voltak velük. Az angol nyelv egy kicsit gyengébben ment nekik, mert háború miatt nem volt megfelelő tanár. Mivel a család Erdélyben élt, az első világháború után, a gyerekeknek a román nyelvet is meg kellett tanulniuk, hiszen ez az érvényesülésüket is segítette.

Sándor az Erdőszádán apja által létrehozott elemi iskolában kezdte tanulmányait, délutánonként pedig külön tanítónő, név szerint Ferenczy Irén foglalkozott vele és testvéreivel. A középiskolát szinte végig magántanulóként végezte. Kolozsvári egyetemisták jártak hozzájuk, akikkel naponta volt számtan és írás órájuk. A tananyagból a nagyváradai Gojdu Líceumban vizsgáztak évente kétszer, ami nem volt egyszerű, mert bizonyos tantárgyakból (történelem, földrajz, irodalom) román nyelven kellett megfelelni. Sándor később (1940/41.) a kolozsvári Református Kollégium tanulója lett, majd itt érettségizett 1942-ben, színjeles eredménnyel. Ezt követően, 1942-ben, mivel édesapja unokatestvére 1937-ben megajándékozta a téglási és baktalórántházi kastéllyal és birtokkal, beiratkozott a budapesti József Nádor Műegyetem Mezőgazdasági Karára. Két évig tanult itt, majd hazautazott Erdőszádára. A háború miatt tanulmányait nem tudta Budapesten folytatni, ezért Kolozsvárott a Bolyai Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán szerezte meg oklevelét, 1946-ban.²¹

3. kép. Károlyi Mihály háromévesen Erzsébet nővérével és dajkájával

Forrás: Károlyi 2013, 12. kép, oldalszám nélkül (o. n.)

Gróf Dessewffy Gyula elemi és középfokú iskoláit emlékiratában nem említi. Érettségi után édesapja külföldre küldte tanulni, hiszen tudta, hogy később szüksége lesz az ott szerzett tapasztalatokra és a magas szintű nyelvtudásra. A svájci Lausanne-i Egyetemen tanult, majd két éven keresztül egyetemi hallgató volt Bécsben.²²

Az eddig elemzett arisztokratákkal ellentétben gróf Károlyi Mihály (lásd 3. kép) édesapja ellenezte, hogy fia tanuljon, kizárólag a gazdálkodással, azon belül a lovakkal kapcsolatos tanulmányokra buzdította, illetve arra, hogy inkább a vadászattal ismerkedjen meg, semmint holmi tudományokkal. Az Állatorvosi Főiskola egyik oktatója járt hozzá házitanítóként. Természetesen ezzel is inkább csak elvenni tudták Károlyi kedvét a lótenyésztéstől. Nagyanyja

²¹ DEGENFELD-SCHONBURG 2008, 16–24.

²² DESEWFFY 1886, 40.

azonban segített abban, hogy titokban, magánúton elvégezze a gimnáziumot és lehetőségé legyen folytatni tanulmányait felsőfokon.

Mihály tudását a főtí kastély könyvtárában található művek olvasásával próbálta kiegészíteni, de így sem tudott kellően felkészülni az egyetemi évekre, mivel tanulási folyamatában nem volt rendszeresség. A matematikát kedvelte leginkább, mivel a rendszerekben való gondolkodás és a problémák megoldása nagyon közel állt hozzá. Hiába végezte el kitűnő eredménnyel a gimnáziumot, ez tudásának gazdagodását, képességeinek fejlődését tekintve nem jelentett semmit, hiszen a vizsgakérdéseket mindig előre megkapták. Ez volt az oka annak, hogy felsőfokú tanulmányait az átlagnál felkészületlenebbül kezdte. A budapesti tudományegyetemre joghallgatóként iratkozott be. Megesett az is, hogy megbukott egy szigorlaton, de ez egyáltalán nem vette el a kedvét, sőt, még jobban tisztelte tanárait és az intézményt egyaránt. A pótvizsgán már felkészülten jelent meg és jeles osztályzatot kapott.²³

Vallásos neveltetés

Kutatásunk egy másik szakaszában a vallási értékek megjelenési módjait vizsgáltuk az egyes családok nevelési attitűdjében, s ennek során elsősorban a visszaemlékezések azon momentumaira fókuszáltunk, amelyekben a szülők vagy a magántanítók által közvetített erkölcsi példáról esik szó. Az általunk elemzett arisztokrata családok életében az egyházakhoz való kötődés, s ennek következtében a vallásos neveltetés jelentősége eltérő erősségű volt. A nevelési elvek, a szülők és nevelők által közvetített nevelési értékek vizsgálata során nem minden esetben mutatható ki egyértelműen a vallásosság jelenléte.

Gróf Jankovich-Bésán András gyermekkori emlékei közt erőteljesen élnek a vallásos ünnepek hagyományai, a miséken való részvétel, valamint a nagyobb ünnepek (karácsony, húsvét) élményei, amikor édesapjuk velük együtt játszott és ünnepelt, s a családi szeretet erős köteléke övezte őket.²⁴ Édesapjuk az emigráció során is fontosnak tartotta ezeknek a hagyományoknak a megőrzését, valamint gyermekeinek egyházas szellemben történő neveltetését, ezért amikor csak lehetett, felekezeti iskolákban tanultak.²⁵

Gróf Degenfeld-Schonburg Sándor családjának szoros kapcsolata volt a református egyházzal, a család szinte minden tagja sokat adakozott, mégpedig templomépítés és a lelkészlakás felújítása céljából, illetve az iskola számára. A család tagjai a református egyházban vezető tisztséget is betöltöttek: 1859-ben Degenfeld Imre a Tiszántúli Egyházkerület főgondnoka lett. Szintén főgondnok volt gróf Degenfeld József, kinek temetésén Horthy Miklós kormányzó is részt vett. A család harmadik tagjaként gróf Degenfeld Pál szolgált tisztviselőként az egyházat.²⁶ Sándor édesapja

²³ KÁROLYI 2013, 17–23.

²⁴ VÁLI 2008, 27.

²⁵ Uo. 28–34.

²⁶ DEGENFELD-SCHONBURG 2008, 15.

szintén támogatta az egyházat, a két világháború között a templomok és iskolák karbantartását is segítette adományaival. Az egyházi nevelés jelentőségét mutatja az is, hogy Sándor apja Erdőszádára nagyobb ünnepek alkalmával lelkészt hozatott, s itt templom híján az iskolában tartottak úrvacsorás istentiszteletet. Sándor visszaemlékezései során egyik 1944-ben írott levelében így fogalmazza meg korának jelenségét: „Keresztyén vallás, családi élet szentsége, a tulajdonból eredő munkakedv mind korszerűtlennek és helytelennek vannak bélyegezve”.²⁷ A keresztyéni alapokon nyugvó szeretet azonban mindvégig megmaradt családjukban, így emigrációjuk után is segítették az erdélyieket, kezdetben csomagokkal, később szervezett keretek (Hilfsverein Nymphenburg) között.²⁸

Gróf Dessewffy Gyula hívó katolikus családba született, az életét vezérlő legfőbb értékeket apai nagyapjától, Dessewffy Auréltól sajátította el. Tőle tanulta meg a lelkiismeret és a szeretet fontosságát, az emberi jogok tiszteletben tartásának érnét, melyek segítségével a társadalmi igazságokat kell keresni. Isten előtt minden ember egyenlő, különbség csak a tudásban és a szellemi, erkölcsi magatartásban van.²⁹ A családi szellemiséget a hagyományos értékek tisztelete határozta meg. A nagyapa, Dessewffy Aurél felismerte az arisztokrácia egyre nehezebb helyzetét, melynek megoldására a nevelési rendszer átalakítását javasolta, megerősítve a fiatal

nemzedék nemzeti szellemű nevelését. 1835-ben oktatási tervet készített a 9–14 éves fiúk számára, melyben az idegen nyelvek oktatását, a természettudományos képzést és a vallásos neveltetést részesítette előnyben, utóbbit a pozitív vallás és a rousseau-i vallásos szentimentalizmus szellemiségének egyesítésével.³⁰

Gróf Károlyi Mihály édesapja (lásd 4. kép) fontos szerepet tulajdonított gyermeke vallásos neveltetésének, ezért nevelője egy francia, majd egy magyar pap volt. Serdülőkorban ő is pap akart lenni, gondolatai rendszeresen vallási és etikai problémák köré fonódtak.³¹ Azonban az édesapja által sugalmazott szigorú szabályokhoz kötöttség később pont az ellentétét szülte, Mihály ugyanis felnőttként elfordult az egyháztól, politikusként kifejezetten antiklerikális nézeteket vallott.

Felesége, gróf Andrassy Katinka neveltetésében fontos tényező volt az erkölcs. Édesapjuk a hazugságot tartotta a legnagyobb bűnnek, gyermekeiktől pedig min-

4. kép. Károlyi Mihály apjával és Erzsébet nővérével

Forrás: Károlyi 2013, 13. kép, o. n.

²⁷ Uo. 26.

²⁸ Uo. 36.

²⁹ DESSEWFFY 1986, 21.

³⁰ VIRÁG 2004, 89.

³¹ KÁROLYI 2013, 16–17.

den esetben feltétlen igazmondást követelt meg. Édesapja korai halála után édesanyja katonai szigorral leírható nevelésben részesítette gyermekeit, legfontosabb célja a szófogadásra és az engedmességre nevelés volt.³² A vallásos nevelési értékkel a zárdaiskolai tanulmányai alatt is találkozott, azonban ezekről mélyreható részletességgel nem szólt visszaemlékezésében.

3. táblázat. Vallásos nevelési értékek bibliai alapjai

	Vallásos nevelési értékek	Bibliai tanítások
Gróf Jankovich-Bésán András	családi összetartás, családi együttlét szeretetben,	Pál apostol: keresztény családmodell (vö. Kolossé levél)
Gróf Degenfeld-Schonburg Sándor	családi összetartás, munka tisztelete és szeretete, hazaszeretet, a hit védelme és a rászorulóknak segítése, adakozás,	Ószövetség: Tíz Parancsolat („Tiszteld apádat és anyádat...”) (2Móz. 20:12), „hat napon át dolgozz és végezd mindenféle munkádat...” (2Móz. 20:9), Jézus: „Én nem küldettem máshoz, csak Izrael házának elveszett juhaihoz.” (Máté 15:24), „A jótékonyaságról pedig és az adakozásról el ne felejtkeztek, mert ilyen áldozatokban gyönyörködik az Isten.” (Zsidó 13:16)
Gróf Dessewffy Gyula	szeretet, lelkiismeret, emberi jogok tisztelete, Isten előtt minden ember egyenlő, bölcsség, ismeret	A nagy parancsolat (Mk. 12:30-31), A szeretet (1Kor. 13.), „Ne kívánd felebarátod...” (2Móz. 20, Prédikátor könyve)

A 3. táblázatban összefoglaltuk azokat a nevelési értékeket, amelyek a memoárok alapján körvonalazódnak. Mindezek három személy életében mutattak mindvégig

³² Uo. 54–56.

meghatározó hátteret (Jankovich-Bésán András, Degenfeld-Schonburg Sándor és Dessewffy Gyula), így mindenekelőtt az ő nevelésükben megnyilvánuló értékeket ismerhetjük fel táblázatunkban. Mivel az egyes bibliai tanítások, passzusok alapvetésként szolgálnak a nevelési értékek tekintetében, ezért a táblázatban ezeket is felüntetettük.

Összegzés

Tanulmányunkban leszögeztük, hogy az elemzett családok az általános nevelési elvek tekintetében két csoportba oszthatók: az idősebbek szigorú, következetes, konzervatív nevelésben részesültek, míg a fiatalabbak családjában oldottabb légkör uralkodott, s ezért ők nagyobb szabadságot élveztek. Az iskoláztatással kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy gróf Károlyi Mihály és gróf Andrássy Katinka – tehát a legidősebbek – voltak azok, akik nem jártak elemi iskolába, hanem házi nevelésben részesültek. Középiskolában azonban már Katinka is tanult, míg későbbi férje ugyan elvégezte a gimnáziumot, de magántanulóként. A nyilvános iskolai tanulás tehát egyre korábban kezdődött, középiskolás korban pedig jellemzővé vált.

Megvizsgáltuk a vallásos neveltetést is. Mind a hat család esetében megállapítható, hogy a hagyományok erőteljes jelenlétet mutattak a neveltetés során, illetve a történelmi egyházakkal kialakult kapcsolat generációkon keresztül a neveltetés alapjául szolgált. Az arisztokrácia társadalmi pozícióinak változása a keresztény nevelésre egyértelmű hatást gyakorolt, de ez nem változtatott az egyházi intézmények preferálásán, sőt, inkább az azokhoz történő ragaszkodást mutatta. A bibliai alapon nyugvó keresztény nevelési elvek megtartó erejét az emigrációba kényszerült családok vonatkozásában határozottan jellemzőnek véljük. A legfőbb értékeknek a szülők iránti tisztelet, a szeretet és a munka megbecsülése bizonyultak, s ezek nem állnak szemben a keresztény tanítással. A vallásos nevelés tehát általánosan jelen volt, de intenzitása, kifejezési formája eltérőnek bizonyult a különböző családok esetében.

Források

Elsődleges források

- BÁNFFY Katalin (2014): *Ének az életből*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Gróf DEGENFELD-SCHONBURG Sándor gróf (2008): *Elmélkedések*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó.
- DESSEWFFY Gyula (1986): *Tanuvallomás*. Budapest, Agroinform Kiadóház, Országos Eckhardt Tibor Alapítvány, Universe Publishing.
- KÁROLYI Lajos gróf. (1998): *Élmények, visszapillantások*. Fejér Megyei Levéltár Közleményei 25. Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár.

- KÁROLYI Mihály (2013): *Hit Illúziók nélkül*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- KÁROLYI Mihályné (2011): *Együtt a forradalomban*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Gróf KÁROLYI SZÉCHENYI Ilona gróf (2005): *Kileng az inga*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.
- VÁLI Éva (2008): *Árkos üzenete egy világpolgárnak. Beszélgetés gróf Jankovich-Bésán Andrással életútjáról*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia.

Másodlagos források

- BORUZSNÉ BÚDI Katinka – ÓVÁRY Zoltán (2015): Vallási értékek az arisztokrácia neveltetésében. In TÓTH Zoltán (szerk.): *Új kutatások a neveléstudományokban 2014: Oktatás és Nevelés – Gyakorlat és Tudomány*. Budapest, MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság, 48–58.
- FERKÓ Enikő (2010): *Arisztokraták neveltetése a XIX–XX. század fordulóján és a Horthy-korszakban*. Szakdolgozat. Debrecen, Debreceni Egyetem BTK Pedagógia Tanszék.
- KORNIS Gabriella (2002). Kastélyélet a XX. század elejétől a második világháborúig. In KORNIS Gabriella (szerk.): *Elődök és Utódok. Erdélyi főnemeselek a XX. században*. Budapest, Unikornis, Kiadó, 16–45.
- MUNKÁCSI Edit (2010): A magyaros arisztokrata nevelés (1848-1867). *Iskolakultúra* 19. évf. 10. sz., 91–97.
- VIRÁG Irén (2004): A magyarországi arisztokrácia neveltetésének vizsgálata a 19. sz. első felében a források tükrében. *Magyar Pedagógia* 104. évf. 1. sz., 77–93.

A Wenckheim család története és neveltetési szokásai a XIX–XX. században

Bevezetés

A hazai arisztokrácia kutatásának nagy hagyományai vannak a magyar történetírásban. Már a XIX. század második felében sorra készültek olyan adattárak, melyek Magyarország nagybirtokos–arisztokrata családjainak történetét kívánták bemutatni,¹ s születtek olyan művek is, melyek egy-egy család történetét vázolják fel.² A tendencia természetesen a XX. században is folytatódott, amikor megannyi kutató és szerző értekezett a magyar arisztokráciáról. A legújabbak közül érdemes megemlíteni Gudenus János Józsefet és Püski Leventét, akik rendkívül hasznosan forgatható, tudományos igényességgel elkészített kötetekkel és tanulmányokkal jelentkeztek a témában.³ Mellettük szinte minden olyan kutató megemlékezett az arisztokráciáról mint társadalmi rétegről, aki Magyarország egy korszakának történetével vagy speciálisan az adott korszak társadalomtörténetével foglalkozott.⁴ A neveléstörténeszek közül pedig feltétlenül említésre méltó Virág Irén kutatása.⁵

Bár jelen írásunkkal számottevő mértékben nem befolyásolhatjuk a fent említett szakemberek kutatási eredményeit – sőt, inkább támaszkodni szándékozunk azokra –, mégis árnyalhatjuk az általuk rajzolt képet, illetve némi adalékkal hozzájárulhatunk egyfajta árnyaltabb kép kialakításához. Jelen tanulmány⁶ célja a Wenckheim család történetének bemutatása, különös tekintettel a család neveltetési–oktatási szokásaira. Kísérletet teszünk arra, hogy az egyes családtagok életpályáján keresztül következtetéseket vonjunk le a család neveltetési hagyományaira vonatkozóan (ha vannak olyanok), s ezt a családtagok későbbi karrierjének tükrében értékeljük.

¹ Példának lásd NAGY 1865.

² Példaként említhetném azt a munkám során használt kötetet, mely a Harruckern család históriáját beszéli el, természetesen a korszak tudományos elvárásainak megfelelően: ÉBLE 1895.

³ A teljesség igénye nélkül ezekhez a szerzőkhöz ld: GUDENUS – SZENTIRMAY 1989; GUDENUS 1990, 1998, 1999; PAPP – PÜSKI szerk. 2009. PÜSKI 2008a, 82–92; PÜSKI 2008b, 97–107.

⁴ Az általam vizsgált korszakra vonatkozóan lásd DOBSZAY – FÓNAGY 2005, 435–438.; GYÁNI – KÖVÉR 2006, 221–236.; ROMSICS 2004, 54–56, 190–191; ORMOS 2006, 139–141.; GUNST 1999, 240–243.; WEIS 1930, 126–145.

⁵ Eredményeinek az összefoglalását lásd VIRÁG 2013.

⁶ A tanulmány a Jézus Társaság Ausztriai Rendtartományának Levéltára vezetőjének engedélyével kerül közlésre. A kalksburgi jelentkezési adatlapok átírását Szász Lajos végezte el; ezúton kívánjuk kinyilvánítani köszönetünket irányában.

A Wenckheim család története

„Az igazi főúr fogalmát a nagybirtok és a vezető politikai szerep határozza meg.”⁷ Szekfű Gyula ezen megállapítása szerint tehát főúrnak, azaz arisztokratának az nevezhető, aki megfelelő nagyságú vagyonnal (ami általában földbirtokot jelent) és meghatározó politikai befolyással rendelkezik.⁸ A szakirodalom egységes állásponton van abban a tekintetben, hogy nagybirtokosnak az 1000 holdon felüli birtokkal rendelkező földtulajdonosok számítottak, mind a dualizmus időszakában, mind a Horthy-korszakban. Ez az egyébként meglehetősen szűk társadalmi réteg politikai befolyását nagyrészt gazdasági erejéből származtatta, tehát a szekfűi kritériumok gyakorlatilag egymásból következtek.⁹ A Wenckheim család tagjai természetesen mind a két kritériumnak megfeleltek, hiszen elég csak arra gondolnunk, hogy gróf Wenckheim Frigyes (1842–1912) tulajdonában 1886-ban egy 90 000 holdra rúgó birtok együttes volt, mindemellett pedig a főrendiház tagjaként szerepelt, bár ekkor, mint a borosjenői kerület választottja, a képviselőházban foglalt helyet.¹⁰ A család politikai befolyásának nagyságát egyébként mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a família bárói ágából származó Wenckheim Béla (lásd 9. kép) pályája során a miniszterelnökségig vitte, bár a pozíciót nem sokáig töltötte be. Az ideiglenes Wenckheim-kabinet 1875 tavaszától ugyanazon év őszéig működött.¹¹ Ennyire azonban ne ugorjunk előre, előbb tekintsük át a család eredetét.

A család magát Németországból, a Hund törzsből származtatta. Ez a hagyomány rendkívül erős lehetett a századok során, amire bizonyíték, hogy egy dualizmus-kori divatlap is említi ezt a származási vonalat.¹² A család legősibb tagja, akiről biztos információink van, az a Wenck János, aki 1515–1518 között apát volt. Ugyanebből az évszázadból ismerjük Wenck Henriket, aki a máltai lovagrend nagymestereként szerepelt. A család 1559-ben kapott nemességet I. Ferdinánd német-római császártól. Egy későbbi leszármazott, Wenck Sebestyén tüzérségi főtisztként szolgált és 1658-ban Győrött harcolt a törökök ellen. Az ő utóda Wenck Kereszt János bölcsészként és orvosként tevékenykedett, akinek Mária Terézia 1748-ban lovagi címet

⁷ SZEKFI 2007, 309. (Reprint kiadás az 1934-ben megjelent változat nyomán)

⁸ Fontos megjegyezni, hogy az arisztokrácia nem minden tagja tartozik az elithez a polgári társadalomban. Azaz az elit nem biztos, hogy azonos a főúri rangok és címek birtokosaival. Az 1885. évi főrendiházi reform (a főrendiházi tagságot vagyoni cenzushoz kötötték) során ugyanis bebizonyosodott, hogy nem minden főnemes tagja az elitnek, ugyanis számos főrangú kezén lévő birtok egész egyszerűen nem volt olyan jövedelmező, hogy a cenzust megüsse. Így előfordulhatott, hogy grófok és bárók maradtak ki a főrendiházból (GYÁNI – KÖVÉR 2006, 224.; vö. VÖRÖS 1987, 397–407.)

⁹ Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a trianoni határváltozások következtében az ezer hold feletti birtokkal rendelkező mágnások száma jelentősen megcsappant, egyszerűen azért, mert vagyonuk az új határokon kívül rekedt. Ugyanakkor a birtokaikat elvesztők között számos olyan akadt, aki politikai befolyását meg tudta őrizni a Horthy-rendszerben is. Erre talán a legekleltásabb példa Bethlen István személye. (ROMSICS 2005, 103–104.)

¹⁰ HALÁSZ szerk. 1886, 198.

¹¹ KATUS szerk. 1979, 165.

¹² Egy grófi pár ezüstlakodalma 1897, 433–437.

<http://epa.oszk.hu/00000/00030/02263/pdf/02263.pdf>

adományozott, és a Wenckheim családi nevet is ő vette fel.¹³ A fia Wenckheim József Ágoston volt, aki 1748. április 27-én birodalmi lovagi címet kapott, mindkét jog doktora, majd császári tanácsos és Alsó-Ausztria kancellárja lett. Felesége báró Harruckern Cecília volt. Ebből a házasságból származott a magyarországi Wenckheim grófi és bárói ága.¹⁴

Meghatározó ponthoz érkeztünk, ugyanis a família ekkor fonódott össze a szintén német területről érkező és később magyar indigenátust nyert Harruckern családdal. Azt még Móricz Zsigmond is tudni vélte, hogy az első Harruckern egy linzi pék volt, azonban az ő ismeretei is helytelenek voltak.¹⁵ Bár valóban polgári származású család volt, de nem linzi, hanem schenkenfeldeni, mely egy kis város Felső-Ausztriában. A család kulcsfigurája Harruckern János György (1664–1742) volt, akit papi pályára szántak, ő azonban felhagyott ezzel és „*tisztes szerény hivatalba*” került.¹⁶ Előbb az alsó-ausztriai udvari kamarai számvevőség alkalmazta a számtisztek sorában, majd 1692-ben áthelyezték a hadi élelmezéshez, császári élelmezési biztosnak. Pályája itt teljesedett ki. Részt vett a spanyol örökösödési háborúban, majd az 1715–18-as török elleni háborúban, ekkor már Magyarország területén. A hadseregellátás területén véghezvitt reformjai annyira jól sikerültek, hogy cserébe 1718-ban német birodalmi lovaggá nevezték ki, 1719-ben pedig, harmincévi szolgálat után birtokot kért és kapott az uralkodótól.¹⁷ Jellemző volt a XVIII. század első felére, hogy a főleg katonai szolgálat után járó indigenátust szerzett birodalmi nemesek a töröktől visszafoglalt, jórészt elpusztult és elnéptelenedett területeket igyekeztek megszerezni. A valósághoz hozzátartozik, hogy az udvar is őket preferálta. Harruckern János György ezeknek a birodalmi nemeseknek a sorait erősítette. Ő a Békés vármegyei fiscalis helyeket és helységeket kívánta birtokba venni (Gyula, Doboz, Gerla, Csaba, Kőrös-Ladány, Békés, Gyarmath, Öcsöd, Vésztő, Szentés, Szeghalom) a hozzá tartozó földekkel együtt. Végül ezt a birtok-együttest meg is kapta 1720-ban, 1722-ben pedig a honfíúsítást is elnyerte.¹⁸ Második házasságából született mind az öt gyermeke. Két fia közül József még apja életében meghalt, így a birtokot Ferenc Domonkos örökölte, ő azonban fiú utód nélkül hunyt el, és csak két leányt hagyott hátra. Így kerültek előtérbe Harruckern János György leányai és azok leszármazottai. Arról már beszéltünk, hogy Harruckern Cecília Wenckheim József Ágostonhoz ment feleségül 1730-ban, nővére, Johanna pedig Gruber János ezredeshez. Az ő frigyükből született Gruber Ferenc Lajos, akinek Mária Terézia nevű leánya ahhoz a Wenckheim Józsefhez (1733–1803) ment feleségül, aki Wenckheim József Ágoston és Harruckern Cecília frigyéből született.¹⁹ Később, mikor Harruckern Ferenc Domonkos meghalt, birtokai gyakorlatilag három részre tagolódtak: a Harruckern családba két ágon is benősült Wenckheim család kapta a birtokok döntő többségét,

¹³ HANKÓ 2000, 13.

¹⁴ ÉBLE 1895, 69.

¹⁵ MÓRICZ 2006, 85.

¹⁶ ÉBLE 1895, 16.

¹⁷ Uo. 39.

¹⁸ Uo. 44.

¹⁹ Uo. 69–70.

a maradékon pedig Ferenc Domonkos két leánya osztozott. Időközben pedig a Wenckheimék is magyar nemességet szereztek.

1. kép. Wenckheim István, Heinz és Feri. 1906

Forrás: AASI KK Photosammlung.

Wenckheim József Ágoston és Harruckern Cecília frigyéből három gyermek született: József, János György és Xavér Ferenc. Wenckheim János György papi pályára lépett és a főesperességig vitte. A már említett József és Xavér Ferenc a katonai karriert választották és 1776-ban egyszerre kapták meg az osztrák bárói méltóságot, 1781-ben pedig a magyar indigenátust. József 1802-ben a magyar grófi címet is megkapta,²⁰ így az ő leszármazottai lettek a család grófi, a Xavér Ferenc gyermekei pedig a bárói ága. Láthatjuk tehát, hogy a Wenckheimék azok közé az arisztokraták közé tartoztak, akik honfíúsítás, indigenátus révén kapták rangjukat. Ez az eljárás a Habsburg királyok uralkodásával jelent meg Magyarországon, de igazán elterjedté a XVIII. században vált. Érdekes, hogy a hazai indigéniák soha nem alkották az arisztokrácia domináns részét, ebből a szempontból tehát a Wenckheimék a kivételek közé tartoztak.²¹

Wenckheim József és Gruber Terézia házasságából két fiúgyermek született: József Antal (1780–1852) és Seraf Ferenc (1785–1838), tehát a család grófi ága ezen a ponton gyakorlatilag kettévált.²² A továbbiakban előbb a József Antal nevével fémjelzett idősebb ággal kívánunk foglalkozni.

Wenckheim József Antal, az arisztokrácia szokásának megfelelően, magántanítótól és házi nevelőktől nyerte műveltségét, méghozzá két tekintélyes nevelőtől, Somogyi Jánostól és báró Révai Páltól. Egy későbbi visszaemlékezés leírja, hogy a gróf tudományosan képzett, igen művelt férfi volt, aki minden nap éjfélig olvasott,

²⁰ JÁROLI é. n., 66.

²¹ PÜSKI 2008a, 82–83.

²² GUDENUS 1998, 248–249.

szép könyvtárat gyűjtött, folyóiratokat járatott és buzgó pártolója volt az irodalomnak. A magyaron kívül folyékonyan beszélt németül, franciául és latinul.²³ Tanulmányai végeztével Arad vármegyében vállalt jegyzői hivatalt, azonban rövid hivatalnokskodás után átvette birtokai kezelését, a kigyósi, a békési, a székudvari és az aradszentmártoni uradalmakat.²⁴ Rendkívül sikeres gazda volt, ő telepítette le azokat a dohánykertész családokat, akik a későbbi Újkígyós községet alapították, és akiknek eredményes munkája országosan ismertté tette a Wenckheim-birtokot.²⁵ A magánéletben meglehetősen sikertelen volt, háromszor nősült, de csak harmadik, Scherz Krisztinával²⁶ kötött házasságából született gyermeke, 1849-ben.

Wenckheim Krisztina születése után három évvel idős apja elhunyt Pesten. A mindösszesen hároméves kislány nevelését és a rá maradt birtokok kezelését gyámjai, ifj. Scherz József, Gödöcs Benedek és Farkas József végezték. A gyermek tényleges gondozása azonban nagyanyjára, Müller Katalinra maradt. Krisztinát a főúri követelményeknek megfelelően nevelték, melynek eredményeképpen később Erzsébet császár- és királyné udvarhölgye lehetett.²⁷ 1872-ben házasságot kötött Wenckheim Frigyessel, azaz unokatestvérével, aki annak a Wenckheim Károlynak (1811–1891) volt a fia, aki Wenckheim Seraf Ferenc és Pálffy Borbála másodszülött gyermeke volt. Itt egy pillanatra vissza kell kanyarodnunk a fiatalabb grófi ág bemutatásához.

Wenckheim Seraf Ferenc császári és királyi kamarás és Pálffy Borbála 1808-ban kötött házasságából négy gyermek született.²⁸ A legidősebb József (1809–1869; lásd 2. kép) volt, akit jogi tanulmányainak befejezése után Pozsony vármegye jegyzőjévé választottak, de a császári és királyi kamarás és a kőszegi kerületi királyi tábla közbírája címetek is viselte. 1840-ben Békés vármegye másodalispánjává választották. Erről a címéről 1842. június 13-án lemondott, és visszavonult birtokaira. Az országgyűlésnek 1861-ben és 1865–1868-ban jelen levő,

2. kép. Gróf
Wenckheim József

*Forrás: AASI KK Photo-
sammlung (rendezetlen)*

²³ Gróf Wenckheim József Antal 1882, 774.
<http://epa.oszk.hu/00000/00030/01500/pdf/01500.pdf>

²⁴ JÁROLI é. n., 66.

²⁵ JÁROLI – SZIGETI szerk. 1991, 8–9.

²⁶ Scherz Krisztina Scherz József uradalmi tiszt és Müller Katalin gyermeke volt, aki szintén Krisztina nevű leánya születése után néhány hónapon belül meghalt. Ekkor mindösszesen 24 éves volt. Állítólag a fiatal polgárleány és az idős (67 éves) gróf házasságának története ihlette Jókai Mórt az „Egy magyar nábob” című regényének megírásakor. (HANKÓ 2000, 19–20.)

²⁷ JÁROLI é. n., 72.

²⁸ GUDENUS 1998, 249.

1869-ben meghívott főrendi tagja volt.²⁹ Gyula nevű fia (1835–1905), akiről tudjuk, hogy a pannonhalmi Szent Benedek-rend győri gimnáziumában tanult 1846-ban,³⁰ később Békés vármegye aljegyzője lett. József öccse, Károly (lásd 3. kép) katonai pályára lépett, ahonnan, mint huszárcapitány és császári- és királyi kamarás szerelt le. Felesége Radetzky Friderika volt.³¹ Leszerelése után gerlai birtokait igazgatta.³² Antal (1813–1864) nevű testvére a nagy múltú Theresianum falai között nevelkedett 1825–1833 között,³³ később Sopron vármegyénél, mint aljegyző dolgozott, majd a magyar királyi helytartótanácsnál lett fogalmazó. Mint császári és királyi kamarás nőül vette Zichy Mária grófnőt. Házasságukból hét gyermek született. Wenckheim Seraf Ferenc harmadik gyermeke, Rudolf (1814–1889), bátyjához hasonlóan szintén megjárta a Theresianumot (1825–1832 között),³⁴ majd ő is katonai pályára lépett, a vérteseknél szolgált. Ezután a dobozi és vésztői uradalmak irányítását vállalta magára.³⁵

3. kép. Wenckheim Károly. 1886. november 2.

Forrás: AASI KK Photosammlung

Wenckheim Károlynak összesen öt gyermeke született: három leánya Borbála (1838–1929)³⁶, Anna (1840–1858) és Matild (1852 – n. a.), két fia pedig a már említett Frigyes és Géza (1847–1924). Frigyes neveltetéséről tudjuk, hogy a pannonhalmi Szent Benedek-Rend győri főgimnáziumában tanult és itt érettségizett kitüntetéssel

²⁹ Gróf Wenckheim József é. n. http://www.bekes-archiv.hu/index.php?action=view_item&item=457&chk=2141f7e91d3890cb2a49b5bffc41cef0. http://www.bekes-archiv.hu/index.php?action=view_item&item=457&chk=2141f7e91d3890cb2a49b5bffc41cef0

³⁰ Értesítő Pannonhalma 1901/02., 509.

³¹ Radetzky Friderika annak a Johann Redetzky tábornoknak volt a leánya, aki többek között 1848. július 25-én győzelmet aratott az olasz seregek felett Custozzánál, s ezért a császári sereg legjobb tábornokának tartották. (CSORBA – VELKEY 1998, 214.)

³² HANKÓ 2000, 36.

³³ Album 1913, 132–133.

³⁴ Uo.

³⁵ HANKÓ 2000, 42.

³⁶ Walterskirchen Ernő felesége lett.

1860-ban.³⁷ Ezután Budapesten és Pozsonyban hallgatott jogot, majd két évig joggyakornok volt a királyi táblán. Ügyvédi vizsgáját 1866-ban tette le.³⁸ Kiváló gazda hírében állt, de emellett a politikai életben is aktívan részt vett. 1878–1881 között a gyulai kerület, később a kisjenői kerület képviselőjeként szerepelt. A parlamentben a Nemzeti Párt sorait erősítette.³⁹ Emellett a császári és királyi titkos tanácsosi és a magyar királyi főpohárnoki címet is viselte.⁴⁰ Mint már említettük, rokonát, Wenckheim Krisztinát vette feleségül és ebből a házasságból összesen négy leány és három fiúgyermek született, akik név szerint Friderika (1873–1957), Krisztina (1874–1970), József (1877–1952), László (1880–1956), Pál (1881–1945), Mária (1883–1968) és Ilona (1885–1971) voltak. A leányok, Mária kivételével, mind császári és királyi palotahölgyek lettek. József a piaristák budapesti gimnáziumában tanult, ezután jogot hallgatott Budapesten, majd Sopronban teljesített önkéntes katonai szolgálatot. Ennek letelte után államtudományi vizsgát tett. 1900-ban diplomáciai pályára lépett és előbb Bécsben, majd Münchenben, Párizsban, Pétervárott és Washingtonban teljesített diplomáciai szolgálatot. 1906-ban elhagyta a diplomata pályát és a család borossebesi birtokainak irányítását vette át. Harcolt az I. világháborúban, majd a Tanácsköztársaság ideje alatt börtönbe került. Szabadulása után ókiyósi birtokán gazdálkodott.⁴¹ László és Pál a gimnáziumot szintén a piaristáknál végezték, Budapesten, s jelesre érettségiztek.⁴² László jogi és államtudományi doktori diplomát szerzett, 1910-ben a kisjenői kerületből került a képviselőházba.⁴³ Wenckheim Frigyes és neje mindamelllett, hogy az ország egyik legnagyobb birtokosai voltak, elsősorban jótékony természetükkel tűntek ki koruk arisztokratái közül. A sok példa közül említhetjük azt az esetet, amikor a már özvegy Wenckheim Frigyesné 1923 márciusában 100 000 koronát adományozott az újpesti árvízkárosultak segélyezésére.⁴⁴

Wenckheim Frigyes testvére, Géza tanulmányait magánúton, jeles eredménnyel végezte, majd másfél évig hallgatója volt a magyaróvári Gazdasági Akadémiának, ahol kiváló gazdasági képzettséget szerzett. Atyjától megörökölte a gerlai uradalmat, amelyet valóságos mintagazdasággá fejlesztett. Polgári sorból házasodott, Deshayes Eugéniát vette el 1876-ban, akit származása ellenére a család bálványozott.⁴⁵ Házasságukból öt gyermek született. A legidősebb Károly gróf (1876–1926) huszárkapitányként szolgált Sopronban, öccse Béla (1881–1915; lásd 10. kép) a hallei egyetemen és a magyaróvári akadémián is tanult, majd egy idegen uradalomban vállalt

³⁷ Értésítő Pannonhalma 1859/60, 32–33.

³⁸ STURM szerk. 1888, 336.

³⁹ HANKÓ 2000, 38.

⁴⁰ GUDENUS 1998, 249.

⁴¹ LENGYEL – VIDOR szerk. 1931, 407.

⁴² A piarista... 1898, 102–104.

⁴³ VÉGVÁRY – ZIMMER szerk. 1910, 463.

⁴⁴ MFI, Napi hírek, 1923. márc. 5./12. kiadás.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1923_03_1/?pg=76&layout=s&query=Wenckheim

⁴⁵ HANKÓ 2000, 41.

munkát közönséges gazdatisztként. Jenő gróf (1883–1944; lásd 4. és 9. kép) államtudományi vizsgát tett és a külügyminisztériumban dolgozott, mint fogalmazó. A legkisebb fiú Ferenc (1885–1958; lásd 1. és 5. kép) volt. Rajtuk kívül született még egy Géza (1878–1882) nevű fiú is, de ő négy esztendőskorában meghalt, illetve egy Matild (1879–1963) nevű leány. A család ezen ágának érdekessége, hogy az öt fiú közül négyen is folytattak tanulmányokat a kalksburgi jezsuita gimnáziumban, sőt, Jenő fia, Béla (1921–1967) is ebbe az iskolába járt.⁴⁶ Ezen tények értékelése azonban a későbbiek feladata lesz.

4. kép. Wenckheim Jenő. 1903

Forrás: AASI KK Photosammlung

Most térjünk vissza a Wenckheim család ifjabb grófi ágának egy másik szálához, Wenckheim Antal leszármazottainak bemutatásához. Már fentebb rögzítettük, hogy neki összesen nyolc gyermeke volt. Négy leányáról, Máriáról (1854–1927), Ilonáról (1860–1883), Saroltáról (1860–1946) és Stefániáról (1863–1937) most helyszűke okán nem szólunk részletesen. A fiúk közül a legidősebb Ferenc (1855–1939; lásd 1. és 5. kép) volt, aki katonai pályára lépett és a főhadnagyi rangig vitte, majd 1881-ben kamarási méltóságot nyert.⁴⁷ Testvére Henrik (1857–1908) szintén a hadseregben kezdte, de onnan kilépve a legbohémebb életet élte, birtokait is testvérenek, Dénesnek (1861–1933; lásd 8. kép) kellett igazgatnia, aki kitűnő gazda hírében állt és komoly társadalmi szerepvállalásai voltak. Az 1920-as években például rendszeres tagja volt a Nemzeti Kaszinó háromtagú igazgatóságának.⁴⁸ A testvérek közül a negyedik fiú, István (1858–1923; lásd 1. és 7. kép) csakúgy, mint bátyjai, fiatal éveiben

⁴⁶ AASI KK IV. Anmeldebögen bis 1926; AASI KK 37/2

⁴⁷ HALÁSZ szerk. 1887, 171.

⁴⁸ MTI, Napi hírek, 1926. febr. 1./1. kiadás.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1926_02_1/?pg=0&layout=s&q-ery=Wenckheim.

szintén belépett a hadseregbe. 1883-ban viszont kamarási méltóságot nyert, felsőházi tag lett, az 1905-ös választásokon pedig már választott képviselőként került be a parlamentbe.⁴⁹ A fiútestvérek kapcsán itt is elmondható, hogy mind a négyen megjárta a kalksburgi jezsuita gimnáziumot. Sőt, István két fia, Miklós (1890–1967) és Antal (1891–1971) is látogatta az intézményt.⁵⁰ Miklós arisztokratákhoz némileg szokatlanul, az orvosi pályát választotta, Antal pedig magyar királyi hadnagy és császári és királyi kamarás lett.⁵¹ Hozzájuk hasonlóan Wenckheim Henrik Sándor (1900–1968) nevű fia szintén tanult Kalksburgban.⁵²

5. kép. Wenckheim Ferenc

Forrás: AASI KK Photosammlung

Írásunkban mindeddig méltánytalanul elhanyagoltuk a család bárói ágát, pedig ők legalább olyan tekintélyes szerepet töltöttek be a magyar arisztokrácia soraiban, mint a fentebb tárgyalt grófok. Mint ahogy már említettük, a bárói ág Xavér Ferencel kezdődik, akinek fia, József (1778–1830) a család ezen ágának legkiemelkedőbb alakja. Békés vármegye követe volt 1805-ben és 1811-ben, az 1809. évi insurrectio alkalmával pedig a békési sereg alezredesévé nevezték ki. Krassó, majd 1823-tól Arad vármegye főispáni helytartója volt, 1825-ben pedig Arad vármegye tényleges főispáni méltóságát kapta meg.⁵³ Nagy lótenyésztőként ismert, elméleti és gyakorlati szinten is foglalkozott a kérdéssel, a témában való publikálás területén az 1815-ös

⁴⁹ FABRO szerk. 1905, 425.

⁵⁰ AASI KK IV. Anmeldebögen bis 1926, Wa-Wim. Dionysius Wenckheim, Franz Wenckheim, Heinrich Wenckheim, István Wenckheim, Nikolaus Wenckheim, Anton Wenckheim. Istvánnak egyébként második, Pálffy Margittal kötött házasságából összesen hat gyermek született: Miklóson és Antalton kívül Erzsébet (1888–1964), Margit (1892–1964), Frigyes (1895–1953) és Mária (1898–1977).

⁵¹ GUDENUS 1998, 253.

⁵² AASI KK 37/2.

⁵³ Gróf Wenckheim József é.n.

http://www.bekes-archiv.hu/index.php?action=view_item&item=456&chk=080706bc42d2696ecc20acba59ab82b3.

megjelenésű „*Ideen über einer Wiederherstellung der verfallenen Ungarischen Pferde-Zucht*” című művével magát Széchenyi Istvánt is megelőzte.⁵⁴ Második, báró Orczy Teréziával kötött házasságából hét gyermek született. Köztük van az a Wenckheim Béla (1811–1879) (lásd 6. kép), aki előbb a pesti piarista főgimnáziumban tanult,⁵⁵ majd jogot hallgatott és 19 éves korára ügyvédi oklevelet szerzett. Ezután indult el a politikusi ranglétrán és egészen a miniszterelnökségig vitte, de maradandót belügymiszterként alkotott.⁵⁶ Az ő testvérének, Lászlónak (1814–1879) – aki apjához hasonlóan szintén nagy lótenyésztő és mezőgazdász volt⁵⁷ – a fiai, János (1846–1913) és József (1850–1884), grófi rokonaikhoz hasonlóan, szintén látogatták a kalksburgi gimnáziumot.⁵⁸

6. kép. Wenckheim Karl és Béla

Forrás: AASI KK Photosammlung

A fentiekben igyekeztünk rövid összefoglalást adni a Wenckheim család közel négy évszázados történetéről, melyből jó pár családtag életének részletes ismertetése kimaradt. Ugyannakkor annak céljából, hogy egyfajta képet kapjunk a család által a XIX-XX. században elfoglalt társadalmi pozíciókról, e vázlat megfelelő alapnak tűnik. Az egyes személyek bemutatása során hangsúlyozottan koncentráltunk azok tanulmányaira és az ebből fakadó pályáivékre, mégpedig azért, hogy ebből később következtetéseket tehessünk a vizsgált személyek neveltetésében megmutatkozó nevelési szokások meglétére vagy épp hiányára. A következőkben tehát az arisztokratákra vonatkozó nevelési elvek, konvenciók problémájára összpontosítunk.

⁵⁴ VÁRI 2005, 106.

⁵⁵ TAKÁTS 1895, 11.

⁵⁶ WENCKHEIM 1879, 221.

⁵⁷ GUDENUS 1998, 255.

⁵⁸ AASI KK IV. Anmeldebögen bis 1926, Johan Wenckheim, Joseph Wenckheim.

A Wenckheim család neveltetési szokásai

Arról, hogy a Wenckheimék gyermekeik alapfokú oktatását miként szervezték meg, kevés biztos információ áll rendelkezésre. Csupán kevés esetben tudjuk, hogy a felnövekvő gyermekek hogyan szerezték meg alapfokú műveltségüket. A meglévő adatokból azonban kitűnik, hogy a XX. századig a család ifjú tagjai hagyományosan otthon, házi tanítók és nevelők segítségével sajátították el az alapfokú ismereteket. A XVIII. század végén felnőtt Wenckheim József Antal esetében például ismerjük házi tanítóit: Somogyi Jánost és Révai Pált. Az oktatásnak ez a formája a XIX. században is dívott: az 1850-ben született és később a kalksburgi jezsuita kollégiumban tanult Wenckheim József is otthon részesült alapfokú oktatásban. Ez a képzés meglehetősen széles körű volt, hiszen a fiatal gróf nem csak az akkori elemi iskola első három osztályának megfelelő tárgyakat tanulta, hanem e mellett földrajzot, latint, történelmet és természettant is, valamint tökéletesen beszélt németül.⁵⁹ A nyelvtanulás alapvető jelentőséggel bírt a Wenckheimék nevelésében: Wenckheim Miklós (1890–1967) például a németen kívül franciául és angolul is megtanult.⁶⁰ Ezen kívül alapvető művészeti képzésben is részesültek a fiatalok: Wenckheim Henrik (1857–1908) odahaza zongorázni és rajzolni tanult.⁶¹ A rendszeres testmozgás is a nevelés fontos részét képezte: Wenckheim János (1846–1913) órarendjében a gimnasztika mellett az úszás is szerepelt,⁶² hasonlóan Wenckheim Istvánhoz (1858–1923; lásd 7. kép)⁶³ és a már említett Józsefhez.⁶⁴ Természetesen a lányok esetében is az otthoni nevelés volt a jellemző, bár róluk jóval kevesebb konkrét adatot ismerünk. A család egyik leghíresebb tagjának, Wenckheim Krisztinának (1849–1924) az esetében például tudjuk, hogy magántanulónaként kezdte tanulmányait és házi tanítók oktatták.⁶⁵

A házi nevelésre még a XX. században is találunk példát, Wenckheim Béla (1921–1967) ugyanis még egészen biztosan otthon részesült elemi iskolai oktatásban, mielőtt gimnáziumba került volna.⁶⁶ Ekkor azonban már előfordultak a család történetében olyan növendékek is, akik már tanrendszerű elemi iskolába jártak. Ilyen volt Wenckheim József (1877–1952) két gyermeke, Szigfrid (1921–1943) és Krisztin (1928–1975). Szigfrid elemi iskoláit Budapesten végezte, bár egy évet tanult

7. kép. Wenckheim István

Forrás: AASI KK
Photosammlung

⁵⁹ Uo. Joseph Wenckheim.

⁶⁰ Uo. Nikolaus Wenckheim.

⁶¹ Uo. Heinrich Wenckheim.

⁶² Uo. Johann Wenckheim.

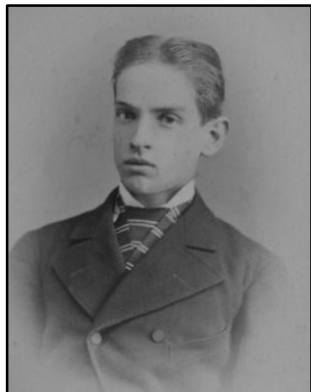
⁶³ Uo. István Wenckheim.

⁶⁴ Uo. Joseph Wenckheim.

⁶⁵ JÁROLI é. n., 72.

⁶⁶ AASI KK IV. Anmeldebögen bis 1926, Béla Wenckheim.

Ókígyóson is,⁶⁷ Krisztián pedig végig Ókígyóson járta az elemi.⁶⁸ Láthatjuk azonban, hogy ők már a két világháború közötti években voltak iskoláskorú gyermekek. Ebből arra következtethetünk, hogy a Wenckheim család a XX. század derekáig magántanítókra bízta gyermekei neveltetését, legalább is elemi szinten. Mindez teljességgel megfelelt a kor szokásainak. Más arisztokraták életrajzaiból tudjuk, hogy a gyermeket csak akkor írták be valamelyik elitgimnáziumba, ha elvárták tőle, hogy az átlag arisztokratára jellemző felületes ismeretanyaggal szemben elmélyültebb szaktudást szerezzen.⁶⁹ Ugyanakkor el kell mondanunk, hogy például a nyelvtanulás területén kifejezetten előnyös volt a házi nevelők alkalmazása.⁷⁰ A szokás, hogy az arisztokrata családok főleg magánnevelőkkel taníttatták gyermekeiket, főleg abból fakadt, hogy ez a társadalmi réteg a XIX. században, de még a két világháború között is, meglehetősen elzárkózottan élt és ritkán érintkezett az alsóbb néposztályokkal. A kastély és a hozzá tartozó birtok egy elzárt kis világot teremtett a számukra; itt zajlott a gyermekeknek az iskolaitól meglehetősen eltérő nevelése is.⁷¹ A Wenckheimék példájából azonban kitűnik, hogy az első világháború után ez a szigorú elzárkózottság bizonyos mértékben enyhült, hiszen ekkor már találunk olyan növendékeket, akik átlagos népiskolákban is megfordultak.⁷²

8. kép. Wenckheim Dénes

Forrás: AASI KK Photo-sammlung (rendezetlen).

A középiskolai tanulmányokat illetően már jóval nagyobb nyitottság mutatkozott, bár nem volt ritka, hogy az arisztokrata gyerekek a középiskolát is magántanulóként végezték, osztályösszevonásokkal.⁷³ Ennek ellenére számos Wenckheimet találunk, akik középiskolai tanulmányaikat a birodalom valamelyik elitgimnáziumában végezték, bár ezek, egy kivétellel, már a XIX. század második felében voltak iskoláskorúak. A kivétel Wenckheim Gyula (1835–1905), aki 1846-ban bizonyosan tanulója volt a győri Benedek-rendi gimnáziumnak, ahol később Wenckheim Frigyes (1842–1912) is tanult és 1860-ban érettségi vizsgát tett.⁷⁴ Szintén egyházi iskolában, a piaristák budapesti gimnáziumában tanult Wenckheim József (1877–1952), Pál (1881–1945) és László (1880–

⁶⁷ HANKÓ 2000, 88.

⁶⁸ Uo. 93.

⁶⁹ ROMSICS 2005, 17.

⁷⁰ HAJDU 2012, 22.

⁷¹ KATUS 2012, 503.

⁷² A lányok esetében a szóban forgó elzárkózott életmód még szigorúbb volt. Nem volt ritka, hogy a lányok férjhez menetelükig csak nevelők útján kaptak képzést, ezen kívül legfeljebb egy-egy nagy múltú polgári iskolában eltöltött néhány tanulóév jöhetett szóba. Az arisztokrata hölgyek neveltetéséhez autentikus forrásként ajánlott mű: KÁROLYI 2011.

⁷³ PÖLÖSKEI 1985, 14.

⁷⁴ Értesítő Pannonhalma 1859/60. 32–33.

1956), akik testvérek voltak.⁷⁵ Ez a körülmény arra utal, hogy az arisztokrata családokban, jelesül a Wenckheim családban, szokás volt, hogy a testvérek ugyanabba a gimnáziumba járjanak, egyfajta hagyományt teremtve ezzel.

1. táblázat. A Wenckheimék kalksburgi tanulmányai

Keresztnév	Születési dátum	Tanulmányok időtartama
Antal	1891	1900–1901.
Béla	1881	1890–1898.
Béla	1921	1931–1935.
Dénes	1861	1871–1877.
Ferenc	1855	1866–1874.
Ferenc	1885	1894–1901.
Henrik	1857	1867–1875.
István	1858	1867–1876.
Jenő	1883	1892–1900.
Károly	1876	1886–1897.
Miklós	1890	1899–1901.
Sándor	1900	1910–1913.
János (báró)	1846	1863–1864.
József (báró)	1850	1859–1868.

Forrás: AASI KK IV. Anmeldebögen bis 1926, AASI KK 37/2.

Érdekes továbbá, hogy a három fivér apja az a Wenckheim Frigyes volt, aki – mint láthattuk – szintén egy katolikus felekezeti gimnáziumban tanult, bár ő Győrött. Azonban nem ők voltak az egyedüliek a családban, akik középiskolai tanulmányaik során szinte hagyományyszerűen ugyanazt az iskolát preferálták. Wenckheim Géza öt fiából négy – Károly (1876–1926), Béla (1881–1915; lásd 10. kép), Jenő (1883–1944) és Ferenc (1885–1958) – a kalksburgi jezsuita gimnáziumban folytatott tanulmányokat.⁷⁶ Géza nevű fia valószínűleg csak azért nem, mert 4 éves korában meghalt. Az intézményhez való ragaszkodás annyira erős lehetett, hogy Jenő fia,

⁷⁵ A piarista... 1898. 102–104.; BERTÉNYI 2010, 334.

⁷⁶ AASI KK IV. Anmeldebögen bis 1926, Franz Wenckheim, Béla Wenckheim, Jenő Wenckheim, Karl Wenckheim (utóbbit lásd 6. és 9. kép).

Béla (1921–1967) szintén ide járt gimnáziumba.⁷⁷ Ugyancsak a kalksburgi jezsuita gimnáziumban folytatta tanulmányait Wenckheim Antal (1813–1864) mind a négy fia: Ferenc (1855–1939), Henrik (1857–1908), István (1858–1923; lásd 7. kép) és Dénes (1861–1933; lásd 8. kép).⁷⁸ A hagyomány itt is öröklődött a következő generációra. Henrik fia, Sándor,⁷⁹ illetve István Miklós (1890–1967) és Antal (1891–1971) nevű gyermekei látogatták még a kalksburgi iskolát.⁸⁰ A család bárói ágából Wenckheim László (1814–1879) két fia, János (1846–1913) és József (1850–1884) járt ugyanebbe a gimnáziumba.⁸¹ A tanulmányok időtartamáról lásd az 1. táblázatot.

A tizennégy fiúból öten Bécsben születtek és laktak, egy pedig Ischlben. Nekik kézenfekvő lehetett a kalksburgi gimnáziumot választani, hiszen valószínűleg kiválóan beszéltek németül. A nyelvismeret azonban a többiek esetében sem lehetett akadály, hiszen, mint azt már korábban említettük, a család általában nagy gondot fordított a gyermekek nyelvoktatására, a preferált nyelvek között pedig a francia mellett a német foglalt helyet. A tanulók – néhány kivételtől eltekintve – úgynevezett előkészítő osztályokban kezdték meg tanulmányaikat,⁸² amire nyilvánvalóan azért volt szükség, hogy esetleges hiányosságait pótolni tudják. Az előkészítő osztályok elvégzése két évet is igénybe vehetett, attól függően, hogy a felvételnél milyennek ítélték meg a diákok felkészültségét. Az iskolában töltött átlag időtartam a család tagjainál valamivel több, mint hat év volt, amely annak tükrében értékelendő, hogy a gimnáziumi tanulmányok ebben az időben nyolc évig tartottak.⁸³ A tizennégy kalksburgi Wenckheim tanulóból négyen pontosan ennyi ideig jártak a gimnáziumba, de több mint kétharmaduk is legalább hat évet töltött az intézmény falai között. Az, hogy adott esetben a tanulók nem töltötték ki egy adott intézményben a tanulmányi idejüket, a korszak arisztokrata fiataljainál jellemző volt. Ezzel ellentétben volt három Wenckheim fiú, akik több mint nyolc évet jártak Kalksburgba, azonban ez sem példa nélküli, hiszen többek között Bethlen István is tíz évet töltött el az egyébként nyolc év alatt elvégezhető Theresianumban.⁸⁴ Voltak, akiknek komoly gondot okozott a tananyag elsajátítása és meg kellett ismételniük egy-egy osztályt: Wenckheim Jenő (lásd 9. kép) az 1897/1898-as tanévben bukott meg latinból és matematikából,⁸⁵ testvére, Ferenc pedig a következő, 1898/1899-es tanévben volt

⁷⁷ Uo. Béla Wenckheim

⁷⁸ Uo. István Wenckheim, Franz Wenckheim, Heinrich Wenckheim, Dionysios Wenckheim.

⁷⁹ Uo. Sándor Wenckheim

⁸⁰ Uo. Nikolaus Wenckheim, Anton Wenckheim.

⁸¹ Uo. Johan Wenckheim, Joseph Wenckheim.

⁸² Uo.

⁸³ Ferenc József 1849 szeptemberében az „*Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich*” című oktatási dokumentumot, mely a gimnázium és a reálskola szervezeti felépítését, működési szabályait, tantervét és a gimnáziumi tantervhez fűzött instrukciókat foglalta magába. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a hatosztályos gimnáziumot nyolcosztályossá bővítette és előírta az érettségi vizsgát. Később ezt Magyarországra is átültették. (KELEMEN 2002, 25.)

⁸⁴ ROMSICS 2005, 20–21. Bethlennek a német nyelv gyenge ismerete miatt a gimnáziumi osztályokat előkészítő Vorbereitungs-klassze felső tagozatát kellett kétszer járnia.

⁸⁵ KKI Hauptkatalog 1897/98.

képtelen sikeresen abszolválni a latin és görög tárgyakat.⁸⁶ Nekik évet kellett ismételnük. Ez egyrészt az iskola szigorú követelményeire és az oktatás magas színvonalára, másrészt a tanulók nem mindig megfelelő hozzáállására utal. Az előbb említett Ferencről például a család beiratkozáskor a „*nem különösebben szorgalmas*” jellemzést adta, amely némiképp magyarázatul szolgál gyenge tanulmányi eredményeire.⁸⁷

A kalksburgi gimnázium elsősorban a XIX. század utolsó harmadában volt népszerű a Wenckheim család körében. A jezsuita neveléshez való ragaszkodást mutatja, hogy négy kalksburgi diák (István [1858], Béla [1881], Jenő [1883; lásd 9. kép] és Ferenc [1885]) a rend kalocsai főgimnáziumában fejezte be tanulmányait, s tett érettségi vizsgát.⁸⁸ A papi pályát választó, pápai prelátusi és jáki apáti címet elnyerő Frigyes (1895–1953) a VI. osztályt végezte itt, s megkezdte a következőt is, ahonnan azonban kimaradt.⁸⁹ (Két testvére, Miklós és Antal, valamint édesapja, István, kalksburgi diák volt.)

A család körében a leginkább népszerű iskola a XX. század első évtizedében már a pozsonyi királyi katolikus főgimnázium lett. 1901–1912 között hat Wenckheim is megfordult az intézmény falai között. Nagyon érdekes, hogy közülük ketten Kalksburgból érkeztek ide. Wenckheim Antal 1900–1901 között járt a kalksburgi kollégiumba, majd a pozsonyi gimnáziumba iratkozott be és itt tanult 1909-ig. Testvére, Miklós hasonlóképpen járt: ő két év (1899–1901) kalksburgi tanulmány után került Pozsonyba, ahol 1908-ban érettségizett.⁹⁰ Az is érdekes, hogy a dualizmus korában még mindig elit intézménynek számító Theresianumba ekkor már nem jártak Wenckheimék, korábban is csak ketten. Wenckheim Antal (1813–1864) 1825–1833, Rudolf (1814–1889) pedig 1825–1832 között nevelkedett itt.⁹¹

A középiskolai tanulmányoknál meg kell említenünk még Wenckheim Szigfridet és Krisztiánt, akikről már volt szó, méghozzá annak kapcsán, hogy ők már az elemi iskolát is nyilvános iskolában járták. Szigfridről annyit tudunk, hogy Budapesten végezte középiskolai tanulmányait, de az intézmény nevét nem ismerjük. Krisztián esete érdekesebb, mert az elemi iskola után a békéscsabai Magyar Királyi Állami Mezőgazdasági Középiskolában tanult, meglehetősen rossz eredménnyel. Tanulmányait a háború miatt nem tudta befejezni.⁹²

⁸⁶ KKI Hauptkatalog 1898/99.

⁸⁷ AASI KK IV. Anmeldebögen bis 1926, Franz Wenckheim.

⁸⁸ István a VIII., Béla a VII–VIII., Jenő a VI–VIII., Ferenc a négy felső osztályt végezte el Kalocsán. (KFL VI. 1–9. Érettségi kimutatás 1877., KFL VI. 1–9. Érettségi kimutatás 1900, KFL VI. 1–9. Érettségi kimutatás 1903, KFL VI. 1–9. Érettségi kimutatás 1905.)

⁸⁹ Értesítő Kalocsa 1911/12. 118.; Értesítő Kalocsa 1912/13. 168.; Wenckheim Frigyes, gróf é. n. <http://www.lexikon.katolikus.hu/W/Wenckheim.html>.

⁹⁰ Értesítő Pozsony kat. é. n. [1902] 47., 50; 1908/a., 72., 77., 84., 88.; 1912, 46., 49.

⁹¹ Album 1913, 132–133.

⁹² HANKÓ 2000, 93–95.

Jól látszik, hogy a Wenckheim család a nagy múltú, katolikus gimnáziumokat részesítette előnyben, amely utal a család hithű katolikus voltára. Erdemes megfigyelni, hogy ezekből a gimnáziumokból a család fiatal tagjai tovább tanultak-e, ha igen hol, s milyen karriert futottak be később.⁹³

9. kép. Wenckheim Mathilde, Béla, Feri, Karl és Jenő

Forrás: AASI KK Photosammlung

A Wenckheimék közül jó néhányan a gimnázium elvégzése után is folytatták tanulmányaikat. Wenckheim Béla (1811–1879) a későbbi belügyminiszter és miniszterelnök a klasszikus arisztokrata pályát járta be és a pesti tudományegyetemen szerzett ügyvédi oklevelet.⁹⁴ A még magántanulóként leérettségiző Wenckheim Géza (1847–1924) azonban a magyaróvári Gazdasági Akadémián tanult tovább és később a gerlai uradalom vezetője lett. Ő tehát már azok közé a mágnások közé tartozott, akik tudatosan készültek fel arra, hogy gazdaságukat modern tudás birtokában, minél eredményesebben igazgathassák.⁹⁵ Géza, céljainak megfelelően, ténylegesen va-

⁹³ A család tagjai közül többen is.

⁹⁴ Korszakunkban a felsőoktatás legmagasabb szintjét az egyetemi képzés jelentette. A budapesti tudományegyetemen teológiai, filozófiai, jogi és orvosi fakultás működött. Négy kara volt az 1875-ben alapított kolozsvári tudományegyetemnek is, ahol a teológia helyett önálló természettudományi fakultás is létrejött. A pozsonyi és a debreceni tudományegyetem felállítását 1912-ben rendelte el az országgyűlés. Az egyetemeken kívül jogi képzés folyt tíz jogakadémián is, azonban doktorátust csak az egyetemen lehetett szerezni. 1913–14-ből tudjuk, hogy az egyetemeken, a jogakadémiákon és a hittudományi főiskolákon csaknem 17 ezer diák tanult, s közülük legtöbben (38%) jogot hallgattak. A felsőoktatásban tanulók között a nagy- és középbirtokosok aránya körülbelül 5% volt (KATUS 2012, 521–522.).

⁹⁵ A párhuzamok miatt ismét hivatkoznom kell Bethlen István életútjára, aki a budapesti tudományegyetem jogi karán eltöltött évek után szintén látogatta a mosonmagyaróvári gazdasági akadémiát, bár

lóságos mintagazdasággá fejlesztette a gerlai uradalmat. Példája ekkor még ritka kivételnek bizonyult, testvére, Frigyes (1842–1912) ugyanis már Pesten és Pozsonyban folytatta tanulmányait, ahol ügyvédi oklevelet szerzett. Később fő tevékenysége neki is birtokainak igazgatása volt, de a Nemzeti Párt képviselőjeként tagja volt a magyar parlamentnek, továbbá a császári és királyi titkos tanácsosi és a királyi magyar pohárnoki címeket is megszerezte.⁹⁶

A jogi pálya rendkívül népszerű volt a korban, sőt, a jogi oklevél megszerzése a XIX. század végére szinte elvárásá vált a főméltóságok körében.⁹⁷ Az előző generációk soraiban egyedül Wenckheim Józsefről (1809–1869) tudjuk, hogy jogi tanulmányokat folytatott és később másodalispán lett, ahol ismereteit nyilvánvalóan kamatoztathatta.⁹⁸ Az ő fia a másik győri diák, Gyula (1835–1905), akiről azonban nem tudjuk, hogy a gimnázium után hol tanult tovább, azt azonban igen, hogy apja nyomdokain járva a megyei politikai-hivatalnoki életben vett részt, ugyanis Békés vármegyei aljegyző lett.⁹⁹ A piaristák budapesti gimnáziumában nevelkedett Wenckheim József (1877–1952) és László (1880–1956)¹⁰⁰ apjukhoz, Frigyeshez hasonlóan jogot végeztek, Józsefről azt is biztosan tudjuk, hogy a budapesti egyetemen. Tanulmányai befejezése után önkéntes katonai szolgálatot teljesített, majd egy, az arisztokrácia köreiben nagyon kedvelt pályára, a diplomácia világába került és hivatásos diplomata lett.¹⁰¹ Hat év külügyi szolgálat után azonban elhagyta a diplomáciai pályát és bár a politikai élet aktív szereplője maradt, visszavonult borossebesi birtokaira.¹⁰² László államtudományi doktori diplomával rendelkezett, így valószínűleg a budapesti tudományegyetemen tanult. Ő is teljesített önkéntes katonai szolgálatot és többször választott képviselőként szerepelt a képviselőházban.¹⁰³ Azt nem tudjuk, hogy László és József Pál (1881–1945) nevű testvére hol tanult, de mivel a katonai szolgálat után diplomata volt Berlinben, feltételezhetjük, hogy képzett volt.¹⁰⁴

A kalksburgi jezsuita gimnázium diákjainak felsőfokú tanulmányairól nem sokat tudunk. Mindössze két személy van, akinek az előmeneteléről pontos adataink vannak. Az egyikük Wenckheim Béla (1881–1915; 10. kép), aki rokonához, Wenckheim Gézához hasonlóan a gimnázium elvégzése után a hallei egyetemen tanult, majd a

csak vendéghallgató volt. Ez az akadémia a kor legjobb magyar agrárfőiskolájának számított. Hallgatóinak többsége gazdatiszti, jószágigazgatói pályára készült, de időről időre akadt köztük egy-egy gazdálkodást komolyan vevő arisztokrata is (ROMSICS 2005, 28.).

⁹⁶ VÁSÁRHELYI szerk. 1910, 42.

⁹⁷ HAJDU 2012, 26.

⁹⁸ Gróf Wenckheim József é. n. http://www.bekes-archiv.hu/index.php?&action=view_item&item=457&chk=2141f7e91d3890cb2a49b5bffc41eef0.

⁹⁹ HANKÓ 2000, 36.

¹⁰⁰ 1860–1920 között a budapesti piarista főgimnázium a későbbi, két világháború közötti tudáselit által a leginkább látogatott középiskola volt (KOVÁCS–KENDE 2011, 80.).

¹⁰¹ A korszak diplomáciai testületeiben az arisztokrácia több mint 60%-os arányban képviseltette magát (PÜSKI 2008a., 85–86.)

¹⁰² LENGYEL – VIDOR szerk. 1931, 407.; VÉGVÁRY – ZIMMER szerk. 1910, 463.

¹⁰³ VÉGVÁRY – ZIMMER szerk. 1910, 463.

¹⁰⁴ HANKÓ 2000, 40.

mosonmagyaróvári Gazdasági Akadémiára járt, egyértelműen azzal a szándékkal, hogy később sikeresen gazdálkodhasson. Ő azonban még elődjénél is nagyobb különnek számított, ugyanis nem a saját birtokait kezdte el igazgatni, hanem mint gazdatiszt, teljesen idegen uradalmakban teljesített szolgálatot, egyébként kiváló színvonalon.¹⁰⁵

10. kép. Wenckheim Béla. 1898

Forrás: AASI KK Photo-sammlung.

Az ő testvéréről, Jenőről tudjuk még, hogy államtudományi vizsgát tett, és a külügyminisztériumban dolgozott, előbb, mint fogalmazó, később pedig, mint követségi tanácsos.¹⁰⁶ A fent említett Wenckheim Józsefhez hasonlóan ő is a külügy területén kamatoztatta nyelvtudását és széleskörű műveltségét. Wenckheim Miklósról ugyan nem tudjuk, hogy melyik egyetemen tanult, azt azonban igen, hogy orvosdoktor lett,¹⁰⁷ ami egy rendkívül szokatlan foglalkozás volt az arisztokrácia körében.¹⁰⁸ A többi kalksburgi illetőségű Wenckheim felsőfokú tanulmányairól egyelőre nincsenek adatok. Közülük öten is katonai pályára léptek, de leszerelésük után gazdálkodással foglalkoztak, illetve állami hivatalokat vállaltak. Kettejükről a legfőbb információnk, hogy fő tevékenységük birtokaik igazgatása volt, ezen kívül szinte valamennyien felsőházi tagok voltak. A kalksburgi jezsuita gimnáziumban tanuló Wenckheimék életútját a 2. táblázat szemlélteti.

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kalksburgi gimnázium oktatási–nevelési színvonala teljes mértékben kielégíthette az arisztokrata családok igényeit, hiszen az itt tanuló fiatalok később a klasszikus életutakat járták be, szintén klasszikus foglalkozásokkal. Ebből kivételt talán csak Miklós esete képez, aki egy merőben szokatlan foglalkozást, az orvosi tevékenységet választotta hivatásául. Ő azonban (hivatkozva az 1. számú táblázatra) csupán két esztendőt töltött a kalksburgi jezsuitáknál. Természetesen azok esetében, akikről nem tudjuk pontosan, hogy egyáltalán továbbtanultak-e a gimnázium után, előfordulhat, hogy nem. Ugyanis a korszakban a gimnázium elsődleges célja alapvetően az egyetemre való előkészítés volt, viszont az érettségi önmagában egy önálló

¹⁰⁵ Uo. 41.

¹⁰⁶ Uo.; GUDENUS 1998, 251.

¹⁰⁷ Uo. 253.

¹⁰⁸ Az orvosi pálya tipikusan az a szabadfoglalkozás volt, ahol elsősorban a középosztály, azon belül is a zsidóság dominált. 1920-ban a magánorvosok 59,9%-a volt zsidó származású. A helyzet egyébként az ügyvédi pályán sem különbözött, itt a főleg középosztályból származó zsidóság aránya 50,6%. Ugyanakkor a bíróknak csak a 4,3%-át adták. (UNGVÁRY 2012, 28.) Jól látszik tehát, hogy a jogászok között a szabadfoglalkozású ügyvédek sorában foglaltak helyet nagy számban zsidók, az állami szférában számuk elenyésző volt. Az arisztokrata származású jogászok viszont pont itt érvényesültek.

státust biztosíthatott a magán- és közhivatalok széles spektrumában.¹⁰⁹ Ugyanakkor, mivel a századfordulón már szinte elvárás volt az arisztokratákkal szemben a felsőfokú képzettség, úgy gondolom, pusztán forráshiányból kifolyólag nem tudjuk, hogy a szóban forgó Wenckheimek hol tanulhattak a gimnáziumi éveket követően. Ennek kiderítése további kutatások feladata lesz.

2. táblázat. A Kalksburgban tanult Wenckheimek karrierje

Kereszt-név	Karrier
Antal	cs. és kir. kamarás, magyar királyi hadnagy
Béla	gazdatiszt
Béla	huszárfőhadnagy
Dénes	kiváló gazda, a m. főrendiház örökös tagja, ott a pénzügyi bizottság tagja
Ferenc	cs. és kir. kamarás, pápai kamarás
Ferenc	szolgálaton kívüli cs. és kir. hadnagy
Henrik	a m. főrendiház örökös tagja
Jenő	cs. és kir. főhadnagy, m. kir. követségi tanácsos, minisztériumi fogalmazó
Károly	huszárcapitány
Miklós	orvos
Sándor	nincs adat
István	cs. és kir. kamarás, a m. főrendiház örökös tagja, Pozsony megyei nagybirtokos
János (báró)	nincs adat
József (báró)	nincs adat

Forrás: Gudenus 1998. 251–254.

Azok közül, akiknek biztosan tudjuk a legfelsőbb iskolai végzettségét, hatan jogászok voltak, hárman gazdasági fő-, illetve középiskolát végeztek, egy pedig orvos volt. A családban tehát a jogi képzés dominált. A hagyományok itt is érvényesültek, gondoljunk csak a jogi végzettségű Wenckheim Józsefre és Lászlóra, akiknek az

¹⁰⁹ GYÁNI – KÖVÉR 2006, 175.

apja, Frigyes maga is jogot végzett. Szembetűnő, hogy a jogi végzettség több pozícióra is predesztinálhatta a fiatal arisztokratákat. A hat jogász között van másodalispán, állami tisztviselő, politikus, diplomata és katona is. Mindebből arra következtethetünk, hogy a jogi végzettségre a korszakban úgy tekinthettek, mint olyan szakmára, amely a pályalehetőségek széles tárházához biztosított megfelelő előképzettséget. Ugyanakkor a célirányos szakképzettség kevésbé volt népszerű a Wenckheim családban. Ez azonban nem speciális jelenség, mindez a korszak arisztokratáinak nagy többségéről elmondható.

Összegzés és további kutatási célok

Miután a párhuzamokra és az általános tendenciákra a megfelelő helyeken igyekeztünk felhívni a figyelmet, összegzőképpen csupán annyit érdemes leszögezni, hogy a Wenckheim család neveltetési szokásai nem mutattak szembetűnő különbséget a korszak más arisztokrata családjainak gyakorlatához képest. A gyermekek iskolaválasztása, tanulási szokásai és a tanulmányi idő letelte utáni pályáévek a klasszikus arisztokrata hagyományokat tükrözik. Ugyanakkor a Wenckheim család kapcsán érzékelhető tendenciák e tanulmányban adott vázlatán túl a kutatás további fázisai során elmélyültebben, illetve több információ birtokában kívánunk értekezni a család nevelési szokásairól. Továbbá szükségesnek tűnik a családtagok iskolázási, képzési adatainak alaposabb áttekintése, illetve a tanulmányokat követő pályáé (a kifejtett tevékenységek) felvázolása. A családtagok által látogatott intézmények háttértörténetei hozzájárulhatnak egy, a család oktatási-nevelési szokásaira, iskola- és pályaválasztási motivációira vonatkozó, a jelenleginél elmélyültebb elemzés megteremtéséhez. Jelen tanulmány fő célja a későbbi kutatások megalapozása, illetve az e kutatási irányban rejlő lehetőségek megvilágítása volt.

Források

Elsődleges források

AASI KK 37/2 = *Archiv der Österreichischen Provinz der Gesellschaft Jesu/ Archivum Provinciae Austriae Societatis Iesu Kollegarchiv Kalksburg 37/2. Register der eingeschriebenen Zöglinge Bd. 2.*

AASI KK IV. Anmeldebögen bis 1926. = *AASI KK Karton IV. Anmeldebögen bis 1926. Wa–Wim*

Album (1913) = *Album der k. k. Theresianischen Akademie (1746–1913)*. Zusammenge stellt von Max Freiherr von GEMMEL-FLISCHBACH. Fortgesetzt und ergänzt von Camillo MANUSSI Edler von Montesole. Wien, Brünn, K. u. k. Hofbuchdrucker Fr. Winiker & Schickardt, 1913.

Egy magyar grófi pár ezüstlakodalma. (1897) *Vasárnapi Ujság* 44. évf. 27. sz. 433–434.

- Értesítő Kalocsa 1911/12 = *A Jézus-társasági kalocsai érseki kath. főgimnázium értesítője az 1911/12. iskolai évről*. Kalocsa, 1912.
- Értesítő Kalocsa 1912/13 = *A Jézus-társasági kalocsai érseki kath. főgimnázium értesítője az 1912/13. iskolai évről*. Kalocsa, 1912.
- Értesítő Pannonhalma 1859/60. = *Tudósítvány a Pannonhgyi Sz. Bence-rend Győri Főgymnásiumáról 1859/60-diki tanévben*. Győr, Nyomtatott Sauervein Gézánál.
- Értesítő Pannonhalma 1900/01 = *Értesítő a Pannonhalmi Szent Benedek-rend Győri Főgymnásiumáról 1900–1901*. Közlétesít: ACSAY Ferenc. Győr, Győregyházmegeye Könyvsajtója, 1901.
- Értesítő Pozsony kat. 1901/02. = *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium értesítője az 1901/1902. iskolai évről*. Közli: POLIKEIT Károly. Pozsony, Eder István Könyvnyomdája, 1902.
- Értesítő Pozsony kat. 1907/08. = *A pozsonyi kir. kath. főgimnázium értesítője az 1907/1908. iskolai évről*. Közli: POLIKEIT Károly. Pozsony, Eder István Könyvnyomdája.
- Értesítő Pozsony kat. 1908/09. = *A pozsonyi kir. kath. főgimnázium értesítője az 1908/1909. iskolai évről*. Közli: POLIKEIT Károly. Pozsony, Eder István Könyvnyomdája.
- Értesítő Pozsony kat. 1911/12. = *A pozsonyi kir. kath. főgimnázium értesítője az 1911/1912. iskolai évről*. Igazgatói közlés: POLIKEIT Károly. Pozsony, Eder István Könyvnyomdája.
- KÁROLYI Mihályné (2011): *Együtt a forradalomban*. Budapest, Európa Kiadó.
- KFL VI. 1–9/71. Érettségi kimutatás 1877. = *Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár VI. 1–9. Vol. 71. Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Főgimnázium Érettségi Kimutatása 1877*.
- KFL VI. 1–9/73. Érettségi kimutatás 1900. = *Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár VI. 1–9. Vol. 73. Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Főgimnázium Érettségi Kimutatása 1900*.
- KFL VI. 1–9/75. Érettségi kimutatás 1903. = *Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár VI. 1–9. Vol. 75. Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Főgimnázium Érettségi Kimutatása 1903*.
- KFL VI. 1–9/77. Érettségi kimutatás 1905. = *Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár VI. 1–9. Vol. 77. Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Főgimnázium Érettségi Kimutatása 1905*.
- KKI Hauptkatalog 1897/98. = *Kollegium Kalksburg Irattár Hauptkatalog 1897/98*.
- KKI Hauptkatalog 1898/99. = *Kollegium Kalksburg Irattár Hauptkatalog 1898/99*.
- MÓRICZ Zsigmond (2006): *Úri muri*. Budapest, Akkord Kiadó.
- MTI, *Napi hírek*, 1923. márc. 5./12. kiadás. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1923_03_1/?pg=76&layout=s&qquery=Wenckheim. [2017.07.02.]
- MTI, *Napi hírek*, 1926. febr. 1./1. kiadás. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1926_02_1/?pg=0&layout=s&qquery=Wenckheim. [2017.07.02.]
- Wenckheim Béla. (1879) *Nemere. Politikai, társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági lap*. IX. évf. 56. sz. 1879. júl. 13. 221. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Nemere_1879/?pg=220&layout=s. [2017.07.01.]
- Wenckheim József Antal gróf (1882) *Vasárnapi Ujság* 29. évf. 49. sz. 774.

Másodlagos források

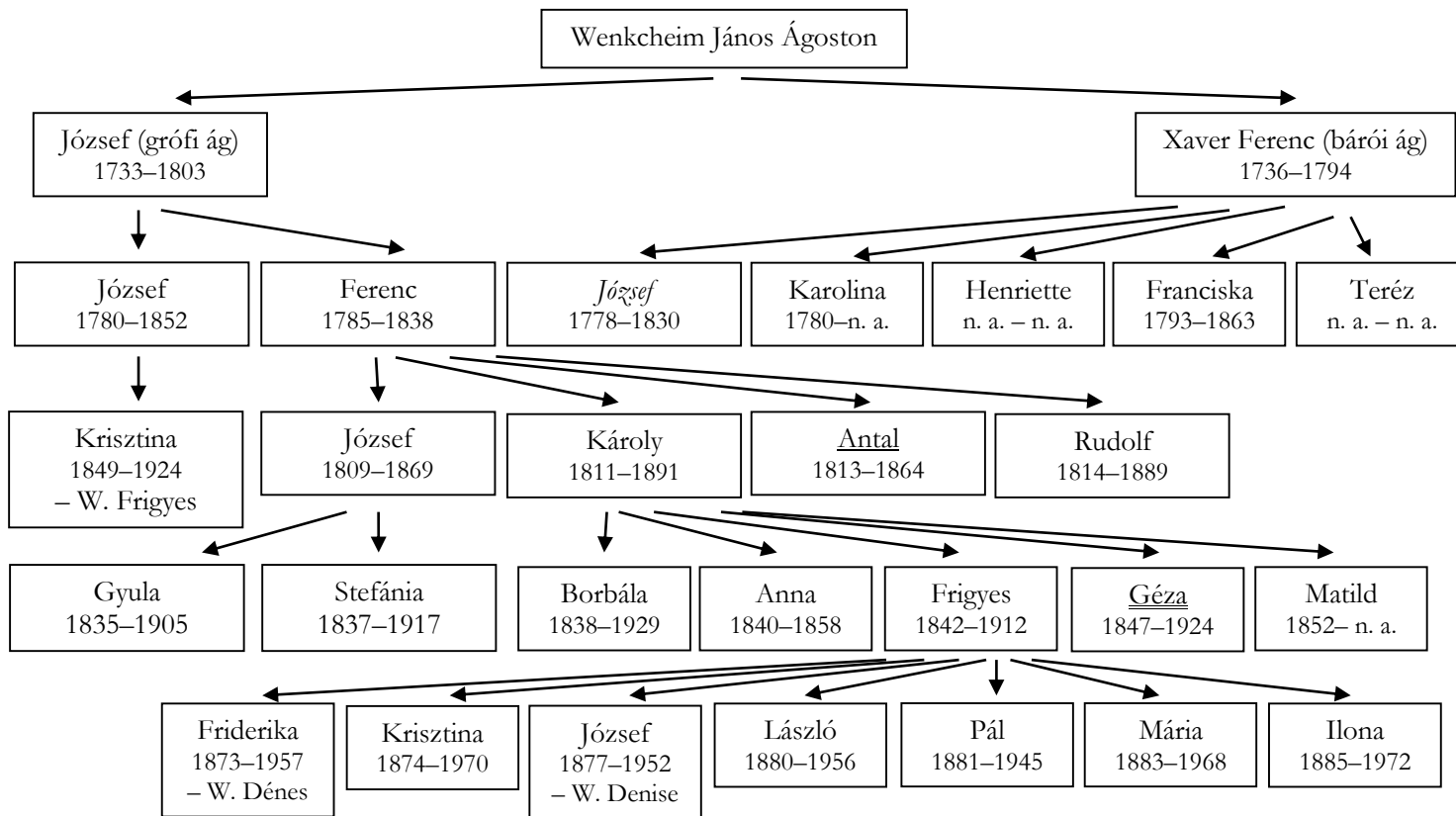
- A piarista iskolák háromszázéves fennállásának emlékünnepe.* (1898) Budapest, HORNÁNSZKY Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája.
- BERTÉNYI Iván ifj. (2010): Az elit gimnáziumai vagy a gimnáziumok eliteje? A budapesti piarista és a Mintagimnázium diákságának vizsgálata (1879/80–1896/97.). In FORGÓ András (szerk.): *A piarista rend Magyarországon.* Budapest, Szent István Társulat, 316–350.
- CSORBA László – VELKEY Ferenc (1998): *Reform és forradalom. (1790–1849).* Debrecen, Csokonai Kiadó.
- DOBSZAY Tamás – FÓNAGY Zoltán (2005): Magyarország társadalma a 19. század második felében. In GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században.* Budapest, Osiris Kiadó, 397–459.
- ÉBLE Gábor (1895): *A Harruckern és a Károlyi család. Geneológiai tanulmány.* Budapest, Hornyánszki Viktor Könyvnyomdája.
- FABRO Henrik – UJLAKI József (szerk., 1905): *Sturm-féle országgyűlési almanach 1905–1910. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól.* Budapest, Pesti Lloyd-Társulat Könyvnyomdája.
- Gróf Wenckheim Frigyes (é. n.). In *Magyar Katolikus Lexikon.* <http://www.lexikon.katolikus.hu/W/Wenckheim.html>. [2017.07.01.]
- GUDENUS János József – SZENTIRMAY László (1989): *Összetört címerek. A magyar arisztokrácia sorsa és az 1945 utáni megpróbáltatások.* Budapest, Mozaik Kiadó.
- GUDENUS János József (1990): *A magyarországi főnemesség XX. századi geneológiája, I.* Budapest, Natura Kiadó.
- GUDENUS János József (1993): *A magyarországi főnemesség XX. századi geneológiája, II.* Budapest, Tellér KFT.
- GUDENUS János József (1998): *A magyarországi főnemesség XX. századi geneológiája, III.* Budapest, Heraldika Kiadó.
- GUDENUS János József (1998): *A magyarországi főnemesség XX. századi geneológiája, IV.* Budapest, Heraldika Kiadó.
- GUDENUS János József (1999): *A magyarországi főnemesség XX. századi geneológiája, V.* Budapest, Heraldika Kiadó.
- GUNST Péter (1999): A nagybirtokos arisztokrácia. In VELIKY János (szerk.): *Polgárosodás és szabadság. (Magyarország a XIX. században).* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 240–243.
- GYÁNI Gábor – KÖVÉR György (2006): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Budapest, Osiris Kiadó.
- HAJDU Tibor (2012): *Ki volt Károlyi Mihály?* Budapest, Napvilág Kiadó.
- HALÁSZ Sándor (szerk., 1886): *Országgyűlési almanach. 1886. Képviselőház.* Budapest, Athenaeum R. Társ. Kiadása.
- HALÁSZ Sándor (szerk., 1887): *Országgyűlési almanach. 1887. Főrendibász.* Budapest, Athenaeum R. Társ. Kiadása.
- HANKÓ József (2000): *Két évszázad a Wenckheim családdal.* Gyula, Linotype Betéti Társaság, 2000.

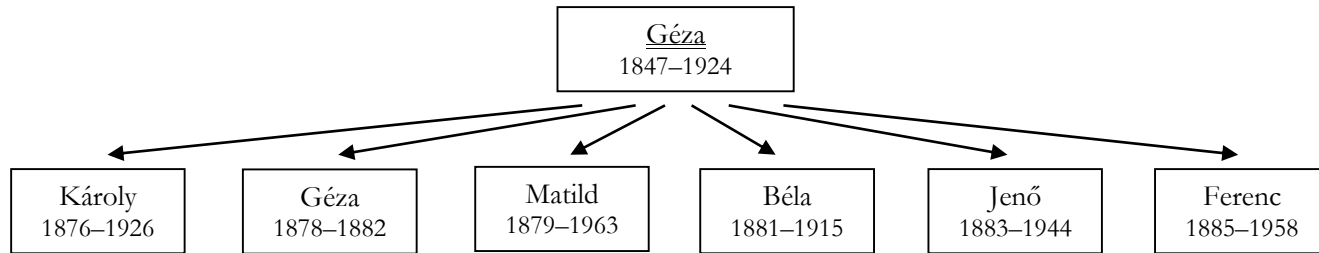
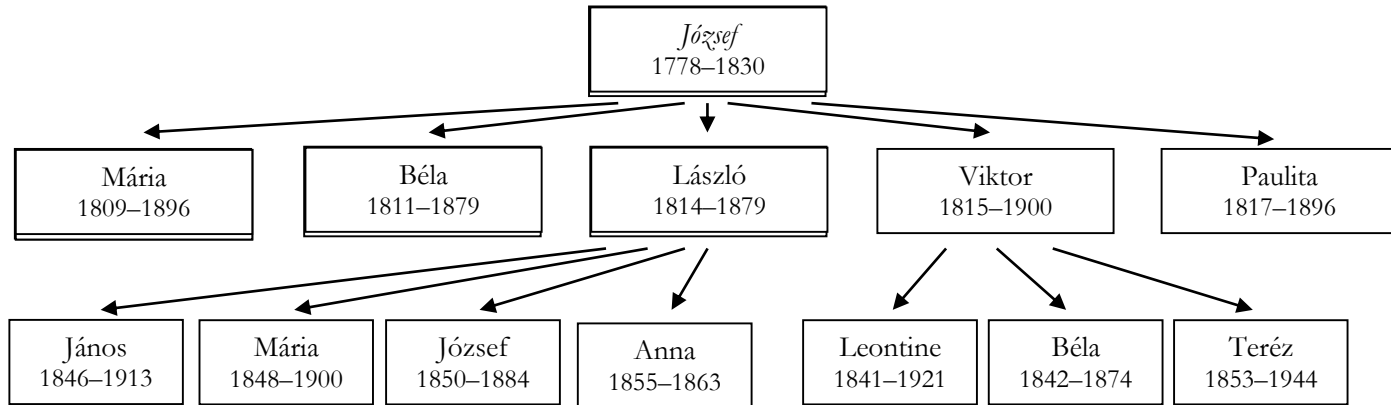
- JÁROLI József – Szigeti Antal. Gyula (szerk., 1991): *Újkégyós mindennapjai a 19. század első felében*. Békés Megyei Levéltár.
- JÁROLI József (é. n.): *Szabadkégyós-Újkégyós*. Budapest, Száz magyar falu könyvesháza Kht.
- KATUS László (2012): *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. Pécs, Kronosz Kiadó.
- KATUS László (szerk., 1979): *Magyarország története 1848–1990, II.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KELEMEN Elemér (2002): *Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon*. Budapest, Oktatókutató Intézet – Új Mandátum Kiadó.
- KOVÁCS I. Gábor – KENDE Gábor (2011): A tudáselit iskolái. A két világháború közötti tudáselit középszintű iskoláztatása 1860 és 1920 között. In KOVÁCS I. Gábor (szerk.): *Eliték és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom és kultúrtörténeti tanulmányok*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 75–98.
- LENGYEL László – VIDOR Gyula (szerk., 1931): *Magyar országgyűlési almanach. Ötszáz magyar élet 1931–1936*. Budapest, Globus Nyomdai Műintézet Részvénytársaság.
- Gróf Wenckheim József. *A Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltárának Archontológiája* (é. n.). http://www.bekes-archiv.hu/index.php?action=view_item&item=457&chk=2141f7e91d3890cb2a49b5bffc41eef0 [2017. 07. 01.]
- NAGY Iván (1865): *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal, I–XII.* Pest, 1857–1865.
- ORMOS Mária (2006): *Magyarország a két világháború között (1914–1945)*. Debrecen, Csokonai Kiadó.
- PAPP Klára – PÜSKI Levente (szerk., 2009): *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet.
- PÖLÖSKEI Ferenc (1985): *Tiszta István*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- PÜSKI Levente (2008a): Arisztokrácia a XX. századi Magyarországon, I. *Korunk* 3. évf. 9. sz., 82–92.
- PÜSKI Levente (2008b): Arisztokrácia a XX. századi Magyarországon, II. *Korunk* 3. évf. 10. sz., 97–107.
- ROMSICS Ignác (2004): *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó.
- ROMSICS Ignác (2005): *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, Osiris Kiadó.
- STURM Albert (szerk., 1888): *Új országgyűlési almanach 1887–1892. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és képviselőház tagjairól*. Budapest, Ifjabb Nagel Ottó bizománya.
- SZEKFŰ Gyula (2007): *A három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, Mecenás Könyvkiadó.
- TAKÁTS Sándor (1895): *A főváros alapította budapesti piarista kollégium története*. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája.
- UNGVÁRY Krisztián (2012): *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944*. Pécs-Budapest, Jelenkor Kiadó.
- VÁRI András (2005): Angol játék a magyar gyepen. A Magyar Gazdasági Egyesület előtörténete. *Korall* 6. évf. 19–20. sz., 99–131.

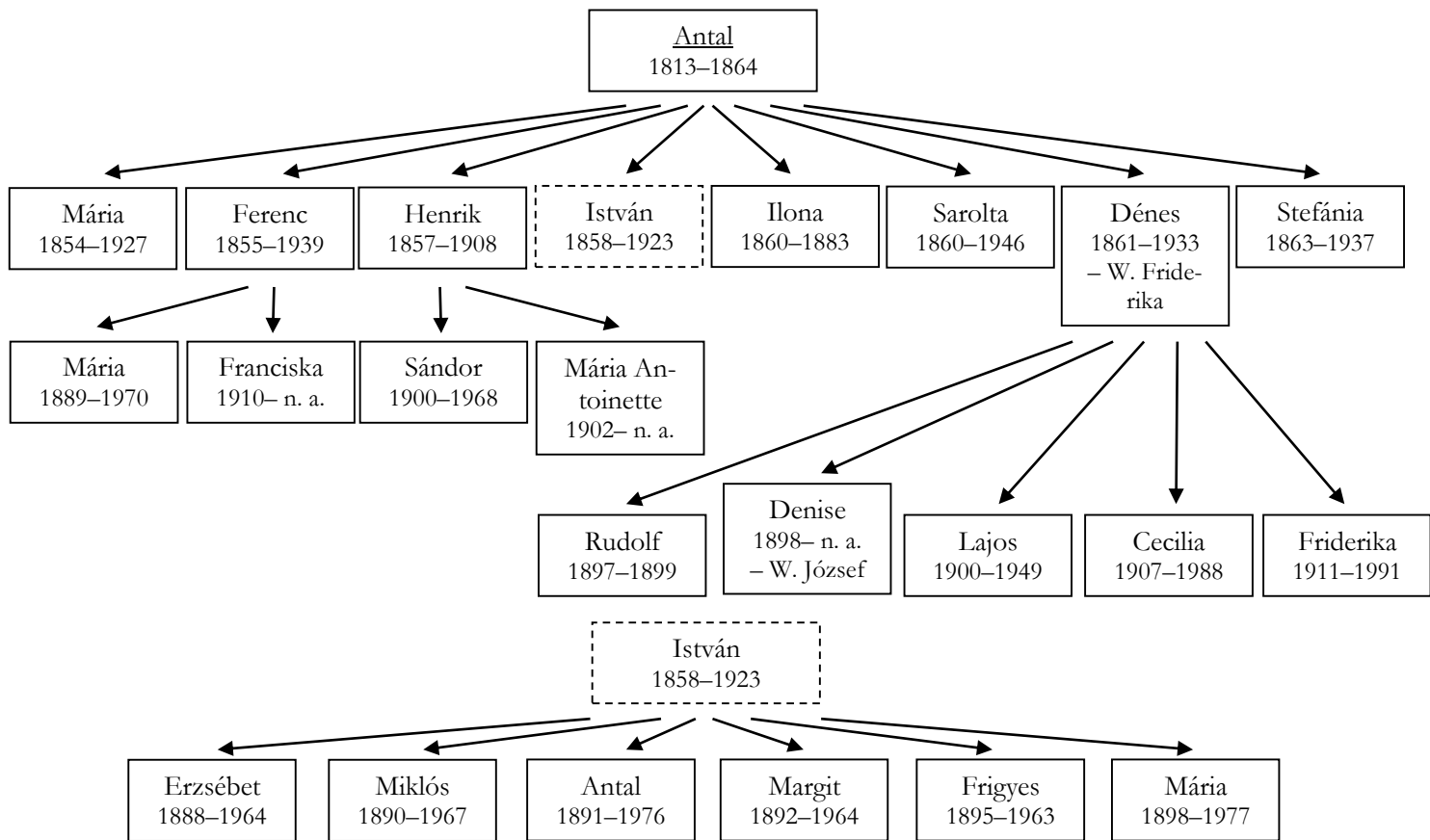
- VÁSÁRHELYI Ferenc (szerk., 1910): *A Magyar Országgyűlés. A Főrendiház és Képviselőház tagjainak életrajzi adatai*. Budapest, „Jókai” Könyvnyomdai Műintézet.
- VÉGVÁRY Ferenc – ZIMMER Ferenc (szerk., 1910): *Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól*. Budapest.
- VIRÁG Irén (2013): *A magyar arisztokrácia neveltetése (1790–1848)*. Eger, Líceum Kiadó.
- VÖRÖS Károly (1987): A főrendiház 1885. évi reformja (Egy kutatás tervei és első eredményei). In Á. VARGA László (szerk.): *Rendi társadalom-polgári társadalom*, I. Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 397–407.
- WEIS István (1930): *A mai magyar társadalom*. Budapest, Magyar Szemle Társaság.

Függelék

A Wenckheim család leszármazási rendje a XVIII. századtól 1915-ig

Forrás: Gudenus 1998. 248–256.

Erdélyi főrangú családok gyermekei a kalksburgi jezsuita kollégiumban és a bécsi Theresianum gimnáziumában (1867–1918)*

Bevezetés

Az arisztokrácia dualizmuskori iskoláztatásával foglalkozó kutatásunkban egyrészt az általunk kiválasztott gimnáziumokban megvizsgáltuk ezen társadalmi réteg jelenlétét, másrészt egyes családokra vonatkozóan gyűjtöttünk adatokat. Az a kérdés foglalkoztatott minket, vajon a társadalom polgárosodása folytán, az iskolai végzettségek felértékelődésével az arisztokrácia megváltoztatta-e a körében addig divó tanulási szokásokat. Vajon felértékelődött-e az iskolában megszerezhető tudás? Voltak-e az arisztokrácia képviselőinek sajátos elvárásai az iskolákkal szemben, amelyek az iskolaválasztásban megmutatkoztak?

Az alábbiakban – a két kutatási irányt összekapcsolva – azt vizsgáljuk meg, hogy egyes erdélyi mágnás családok (báró Apor, gróf Béli, báró Bornemisza, gróf Klebelsberg, báró Jósika, gróf Mikes, báró Majthényi) fiúgyermekei közül kik tanultak a jezsuiták kalksburgi intézetében, milyen előzetes, nyilvános iskolában vagy magánúton megszerzett tudással érkeztek, s a szülők milyen különleges igényeket támasztottak az iskolával szemben, milyen tanácsokat adtak a gyerekeik nevelésére vonatkozóan. Kutatásunkat kiterjesztettük a bécsi Theresianum gimnáziumára is, s ezáltal a vizsgálatba bevontuk a gróf Bethlen és a gróf Teleki család fiúgyermekeit is. Azonban mivel ezen iskola esetében mindössze az értesítők és a diákok névsora áll rendelkezésre – a többi iskolai forrás elpusztult –, pusztán azt rögzíthettük, hogy e vizsgált családok tagjai közül kik és mennyi ideig voltak az intézmény növendékei.

* A kutatás egyrészt a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. Ez a projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Megvalósulását másrészt az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja tette lehetővé. A bécsi kutatómunkára a bécsi Collegium Hungaricum Ösztöndíjnak köszönhetően került sor. Az írás a Jézus Társaság Ausztriai Rendtartományának Levéltára vezetőjének engedélyével kerül közlésre. A tanulmány *Az Apor család tagjai a kalksburgi jezsuita kollégiumban és a bécsi Theresianumban (1867–1918)* c. tanulmányunk (2015), valamint a *Négy erdélyi arisztokrata család/ nemzetség (Jósika, Klebelsberg, Majthényi, Mikes) tagjai a kalksburgi jezsuita kollégiumban és a bécsi Theresianumban a dualizmus korában* c. írásunk (2016) átdolgozásával, kiegészítésével született.

Az erdélyi arisztokrácia

Az erdélyi arisztokrácia a dualizmus korában kb. 50–60 családból¹ állt, s a magyarországi főnemesség sajátos csoportját alkotta. E társadalmi csoport elkülönült erős regionális identitása, viszonylag kis kiterjedésű birtoka, s ebből kifolyólag kevésbé jelentős vagyona miatt. Az erdélyi mágnások befolyásukat elsősorban nem vagyoni helyzetüknek, hanem generációkra visszamenő katonai és hivatali pályafutásuknak köszönhették. A társadalomban vezető szerepet vállalva a közügyekben, a gazdasági és a kulturális életben is irányító pozíciókat töltötték be – főként Erdélyben. Az ország más vidékeitől eltérően az erdélyi mágnások kevésbé váltak el a középnemességtől: életszínvonaluk hasonló volt, s gyakran kötöttek házasságok a nemesség e két csoportja között.²

Az erdélyi főrangú gyermekek neveltetése

A XVIII. század végén és a reformkorban

A reformkorban az erdélyi mágnáscsaládokban a magánnevelés dominanciája mutatható ki. A házi nevelésben a dajkák, a külföldi nevelőnők és a házitanítók mellett a szülők és a nagyszülők is fontos szerepet játszottak. Az anyának a nevelés folyamatában betöltött jelentős szerepét világítja meg báró Jósika Kálmán (1837)³ példája, míg báró Jósika Miklós (1794) életében az apai útmutatás irányadó volta emelhető ki. Utóbbi naplójának tanúsága szerint hálás volt apja szigorú és következetes nevelési elveiért.⁴ Az idősebb generációhoz tartozó gróf Teleki László (1764) szintén köszönettel emlékezett vissza az édesapjára: „*Pénzed nem kímélted, és nem fősvénykedtél: ugy folytattad Atyám a nevelésemet, hogy egyszersmind meg is nyerted a Szívemet. Apám voltál, s együtt jó barátom, ezen virtust vajon hány Apákba látom?*”⁵ Gróf Wass Samut (1814) pedig gyermekkorában gyakran bízta az apai nagyapa gondoskodására.⁶

Az Erdélyben letelepedő John Paget is kiemelte a nevelésben a szülői közreműködést: „*A gyermeknevelés többnyire az anya gondja. A gazdagabb családokban egy nevelőnő és házitanító is segít neki, a kevésbé jómódúaknál egyedül reá hárul e kötelesség, teljes egészében azonban sehol sem bízzák ezt idegenekre. A bentlakásos iskola intézménye csaknem ismeretlen, így aztán a fiúkat, míg el nem érik azt a kort, amikor kollégiumba lehet őket küldeni, házitanítók, többnyire katolikus vagy protestáns lelkészek oktatják.*”⁷ Melyek voltak azok az intézmények, amelyekbe a házi nevelést követően beírták a gyermekeket? Az egyik preferált iskola a bécsi Theresianum volt, amelynek elvégzése jó ajánlólevélként szolgált

¹ Tanulmányunkban az egyszerűség kedvéért nem teszünk különbséget család és nemzetség közt. A család kifejezést nemzetség értelemben is használjuk.

² MAKKAI 1940; VIRÁG 2013, 24–26.

³ Zárójelben a születési dátum.

⁴ VIRÁG 2013, 35–36., 78–80.

⁵ Idézi: VIRÁG 2013, 36.

⁶ VIRÁG 2013, 34.

⁷ Idézi: VIRÁG 2013, 47.

a katonai és a hivatali pályákon. Ebben az intézményben tanult az általunk vizsgált családok számos tagja, így gróf Teleki Ferenc (1785), báró Jósika Kálmán (1837), báró Apor Lázár (1784), Károly (1815), György (1818), Sándor (1820), Adalbert (1826), gróf Mikes Mihály (n. a.), Benedek (1819), Kelemen (1820) vagy gróf Klebelsberg János (1774).⁸ Többen tanultak kolozsvári felekezeti iskolákban: a piarista gimnáziumban (báró Jósika Miklós [1794], gróf Mikes Antal [n.a.], gróf Haller Ignác [1794], gróf Wass Samu [1814]), a református kollégiumban (gróf Bethlen Miklós [1819?], gróf Wass László [n. a.], gróf Bánffy Béla [1831?]) vagy az unitárius kollégiumban. Keresett volt e társadalmi körben a nagyenyedi református kollégium is (gróf Bethlen János [1792], báró Kemény Zsigmond [1814], gróf Teleki Domonkos [1810]).⁹ Ezen iskolák sora bővült ki az 1856-ban alapított kalksburgi jezsuita kollégiummal.

A dualizmus korában

Az erdélyi mágnások a XX. század elején jellemzően sok gyermeket vállaltak, gyakran találkozunk körükben négy-, öt- vagy hatgyermekes családokkal. Az anyák csak néhány hónapig szoptatták a gyermekeket, majd a dajkára bízta őket, aki egy szobában lakott velük. Három-, négyéves korukig ők gondozták a kicsiket. A dajka fiatal, általában elsőgyermekes asszonyként került a házhoz, s rendszerint haláláig a családnál maradt. A személyzet felett állt. Tőle külföldi – német, francia, ritkábban angol nyelvű – nevelőnőkhöz kerültek a gyermekek, akik egymást váltották kb. 10 éven keresztül, míg a gyermekeket iskolába nem adták. A mágnások számára tradicionálisan fontos nyelvoktatás tehát igen korán, s anyanyelvi környezetben megkezdődött.¹⁰ Beszélve sajátították el a nyelvet.¹¹ A gyerekek a nevelőnőktől megtanultak idegen nyelven írni, idősebb korban pedig irodalmi olvasmányaikról kellett nekik beszámolniuk szóban vagy írásban.

A kötelező elemi iskolai oktatást és sokszor az első négy gimnáziumi osztályt a fiúk magánúton végezték házitánító segítségével, akinek a munkáját a szülők rendszeresen ellenőrizték. Ha a gyermek nem kedvelte meg a tanítót, akkor elbocsátották. A tanító nem csak a vizsgákra készítette fel a gyermekeket, hanem sportleckéket is adott. A fiúk úszni, lovagolni, teniszezni, sízni, olykor vívni tanultak tőle. A hittant is ő tanította. A gyermekek szigorú napirend szerint éltek: a tanulás kora reggel kezdődött, a reggelit követően folytatódott, majd a sportra került sor. Az ebéd után ismét tanultak, majd játék és uzsonna következett, ezután pedig újra tanulás, egészen a vacsoráig. Az étkezések a tanuló- vagy gyerekszobában zajlottak a tanító és a nevelőnő jelenlétében az összes gyermek számára.

⁸ Album 1913, 318.; VIRÁG 2013, 48.

⁹ VIRÁG 2013, 48.

¹⁰ A XX. század elején a társasági nyelv Erdélyben a francia volt, ennek a helyére lépett a német. Angolul csak igen kevesen tudtak. Ha magyarul folyt a beszélgetés, gyakran használtak idegen szavakat. (KORNIS 2002, 28.)

¹¹ Kornis Gabriella szerint a külföldi nevelőnők rossz kiejtésének is köszönhető, hogy az arisztokrata fiatalok körében oly gyakorta előfordult a raccsolás. (Uo. 21.)

Az erdélyi mágnás családokban hagyományosan fontosnak tekintették a magas szintű műveltség elsajátítását. A XX. század első felében a férfiak szinte kivétel nélkül egyetemi diplomát szereztek. Az ennek feltételeként szabott középiskolai végzettséget általában egyházi iskolákban szereztek meg. Közkedvelt volt körükben – ahogy már említettük – a kolozsvári református és piarista gimnázium, a nagyváradi piarista gimnázium, a nagyenyedi református gimnázium. S mint látni fogjuk, Erdélytől oly távol eső bécsi, illetve Bécs környéki elitiskolákba is eljutottak. (1919-től a jogszabályok miatt a fiúk a katonaeveik előtt csak Romániában tanulhattak; a lányok viszont kaphattak útlevelet, közülük többen budapesti bentlakásos felekezeti iskolába iratkoztak be.)

A nyarakat a gyermekek a nagyszülőknél vagy más rokonnál töltötték. Ha hosszabb ideig maradtak, a szülők gondoskodtak arról, hogy – főleg a sport terén – szervezett oktatásban is részt vegyenek: tánc-, úszó- és tornatanár(nő)t fogadtak melléjük.¹²

A kalksburgi jezsuita kollégium és a bécsi Theresianum gimnáziuma

A jezsuita rend a társadalmi elit nevelésében a XVI. századtól kezdve aktív szerepet játszott. A Táraság újjászervezését (Habsburg Birodalom: 1820) követő lassú megerősödés és a kedvezővé vált politikai helyzet ezért szinte természetesen iskolaalapításokhoz vezetett. Az első új jezsuita gimnázium a csehországi Mariascheinben (1852) nyitotta meg kapuit. A Bécs melletti Kalksburgban, valamint a voralbergi Feldkirchben 1856-ban hoztak létre gimnáziumot. Magyarországon 1860-tól Kaloocsán, 1912-től pedig Pécsen működtek középiskolák. A kalksburgi gimnázium eleinte nem rendelkezett nyilvánossági joggal, azt 1892-től felmenő rendszerben kapta meg, tanulói ezért 1897-ig más intézményben, általában a bécsi Theresianum gimnáziumában tették le az érettségi vizsgát. A két iskolának hasonló volt a célja: az elit nevelő- és tanintézetévé vált, s így mindkettő az arisztokrácia egyik leginkább preferált iskolája lett. A kalksburgi kollégium tanulói közt a kezdetektől fogva magas számban találunk magyarokat vagy szülőhelyük/lakóhelyük szerint magyarországiakat. Ők választható tárgyként tanulhatták a magyart.¹³

Hasonlóan magas volt a magyarországiak aránya a Theresianumban, amely kezdetben szintén jezsuita vezetésű intézmény volt. Alapítását (1746) Mária Terézia kezdeményezte, hogy az állam számára hűséges tisztviselőket képezzen – főként – a nemesség köréből. Az iskolát számos alapítvánnyal vette vonzóvá, amelyeknek a száma többször növekedett. 1754-ben a királynő kivette a jezsuiták kezéből az intézet gazdasági vezetését, valamint az akadémiai szintű jogi képzést egyaránt. A gimnáziumi és a filozófiai oktatást ezután is ők látták el.¹⁴ 1783-ban II. József valamennyi nemesi akadémiát, így a Theresianumot is felszámolta. 1797-ben I. Ferenc

¹² Uo. 16–38.

¹³ RÉBAY 2010, 149–169.

¹⁴ SCHWARZ 1903, 1., 11. Történetének első korszakáról részletes elemzést ad KÖKÉNYESI (2013).

lehetővé tette, hogy immár a piaristák vezetésével folytatódjék a munka. Az iskola az 1848-as forradalom után (1849) államosításra került, s immár minden társadalmi réteg számára nyitottá vált.¹⁵

A Theresianumban¹⁶ a dualizmus korában a rendkívüli tárgyak közt szerepelt a magyar nyelv, emellett falai közt magyar történelmet és földrajzot is lehetett tanulni. A magyar órák látogatását a királyi magyar ösztöndíjasok számára, illetve a Magyarországon a közszférában elhelyezkedni kívánók számára 1870-ben kötelezővé tették. Beleszámított az év végi érdemjegyükbe, és külön bizottság előtt, a magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) felügyelete alatt kiegészítő érettségi vizsgát kellett tenniük. Az iskolának egy, később több magyar tanára volt, s a magyarok magas száma miatt több csoportban tanították a nyelvet.¹⁷

Erdélyi családok tagjai Kalksburgban és a bécsi Theresianumban

A báró Apor család

Az Apor régi székely család (Opour, Opur lehetett az eredeti családnév). Központja a bálványosi vár, a XVI. századtól pedig a torjai kastély. (Előneve – altorjai – innen származik.) Az Apaffy Mihály fejedelemsége alatt jelentős pozíciókat betöltő, katolicizmust támogató István szerzett bárói, majd grófi rangot, neki azonban nem maradt életben gyermeke. János öccse, az igen művelt, íróként és költőként is ismert Péter az, aki ismét elnyerte a bárói címet a családban (1713).¹⁸ Az ő dédunokája, Lázár (1784–1868), és annak a három fia közül kettő a Theresianum tanulója volt. Az iskola a család másik ága (?) számára is népszerű volt, annak három tagja¹⁹ tanult falai közt a XIX. század első felében. A család egyértelműen kötődött Bécshez, tagjai magas állami pozíciókat foglaltak el, kitüntetett címekkel rendelkeztek. A későbbiekben a család más iskolák felé fordult: a Theresianumot csak egyetlenegy fiú számára (ő Lázár Géza nevű fiának unokája, István) választották.²⁰ A Theresianum helyére – ha nem is egyedülként – a kalksburgi kollégium került. Lázár Sándor nevű fia (1820–1867) már mindegyik fiát ide íratta be. A legidősebb, Gábor (1851–1898) – akinek egyedül voltak fiúgyermekei közülük – apjához hasonlóan döntött: mindhárom fiúgyermeke Kalksburgban kezdte meg középiskolai tanulmányait.

¹⁵ Album 1880, VII–VII.

¹⁶ Theresianum alatt a továbbiakban a gimnáziumát értjük.

¹⁷ Jahresbericht Theresianum 1871/72., 73. és 1878/79, 73. A nem magyar anyanyelvűek számára külön csoportot szerveztek. (Vö. Jahresbericht Theresianum 1878/79, 63.)

¹⁸ NAGY 1857, 53–56.

¹⁹ A genealógiákban nem szerepelnek, így nem tudtuk megállapítani, a család melyik ágához tartoznak. Ők név szerint: Adalbert (1826–1846), György (1818–1848), aki a szabadságharc áldozata lett, valamint Lázár, aki 1813 és 1815 között tanult a Theresianumban. Utóbbi a József Huszároknál kapitányi rangban szolgált. (Album 1913, 116, 140. és 143.)

²⁰ Uo. 299.

Térjünk vissza az első kalksburgi Apor diákra, a már említett Gáborra (lásd 1–2. kép). Gábor édesapja, Sándor Brűnben töltött be vezető pozíciót az igazságszolgáltatásban, amikor fiát Kalksburgba küldte. Az elemi iskola első két osztályát Gábor otthon végezte el. A III. osztály második félévében pedig egy brűnni népiskolába járt, ahol a tanulmányait jó eredménnyel fejezte be. Ennek ellenére szülei szerint a számolásban és az olvasásban elmaradásai voltak. „Egész jól” beszélt viszont szerintük magyarul és németül és „valamelyest” franciául. A szülők határozottan kérték az iskolától, hogy az „anyanyelvre” (magyar?)²¹ és a francia tanulmányokra nagy súlyt fektessen. Rajzra is beírták a fiúkat. Gábor szülei szerint könnyen tanult, de sokszor szétszórt, s kevésbé kitartó gyermek volt. 1860-ban²², az előkészítő osztályban kezdte meg a tanulmányait, s 1867-ig maradt. (Az érettségi vizsgát tehát egy másik intézetben tette le.) További tanulmányai nem ismertek. A diplomáciai pályát választotta, külügyi államtitkári pozícióig jutott.²³

1–2. kép. Id. báró Apor Gábor kalksburgi diákként az 1860-as években

Forrás: AASI KK Photosammlung

Gábor²⁴ legidősebb gyermeke, Sándor az elemi III. osztályának elvégzését követően jelentkezett Kalksburgba, az előkészítő osztályba. Korábban francia és magyar

²¹ Édesanyja Strezow/Stresow Sarolta orosz származású. (GUDENUS 1990, 55–56.)

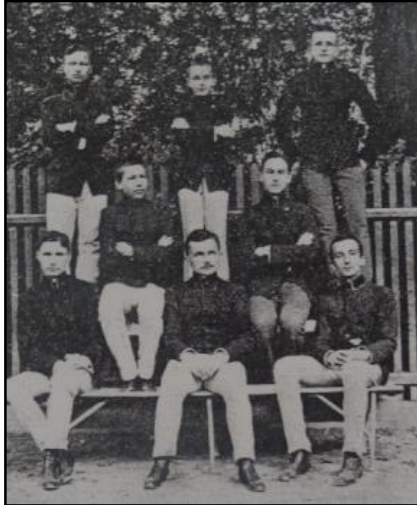
²² A felvételi adatlapja szerint, viszont a Registerben 1861-es dátum szerepel.

²³ AASI KK I. Anmeldebögen bis 1926, Gábor Freiherr von Apór; AASI KK 37/2.; GUDENUS 1990, 56.

²⁴ Báró Apor Gábor Károly Vilmos 1851. április 12-én Bécsben született, és a Bécs melletti Badenben halt meg 1898. augusztus 19-én. 1882. május 6-án Brassóban feleségül vette gróf Pálffy Fidele-t, akitől hat gyermeke született: 1. Sándor (1883–n.a.), 2. Gizella (1886–1971) a Vöröskereszt kiemelkedő alakja, 3. Sarolta (1887–1903), 4. Gábor (1889–1969), 5. Vilmos (1892–1945) és 6. Henriette (1893–1972). (GUDENUS 1990, 56.; AASI KK I. Anmeldebögen bis 1926, Vilmos Apor; AASI KK 37/2.)

tanulmányokat is folytatott, a magyar nyelv tanulását választható tárgyként folytatni akarta a jezsuitáknál. Nyolc évig maradt az iskolában.²⁵

3. kép. Egykori kalksburgi diákok a kalocsai jezsuita gimnáziumban

Felső sor jobb oldalt ifj. báró Apor Gábor,
középső sor bal oldalt báró Apor Vilmos
Forrás: Eine Kalksburger Kolonie in Ungarn, 1908, 24.

Második fia, Gábor²⁶ (lásd 3–4. kép) szülei szerint kimondottan tehetséges és ambiciózus gyermek volt. Véleményük szerint megfelelő szigorral és helyes motiválással eredményesen lehet nevelni. A kalksburgi jelentkezéskor 9 éves volt, az elemi első két osztályát a Katolikus Iskolaegyesület magánintézményében végezte el jó eredménnyel. Ez egy bécsi iskola lehetett, mert a szülei az osztrák fővárosban éltek, ahol az apa államtitkárként dolgozott. Gábor korábban magánúton tanult franciául olvasni és írni. Anyanyelvi szinten beszélte ezt a nyelvet. A szülők a francia nyelv tanulását folytatását kérték, s emellett a magyarra is beíratták. Gábor Kalocsán érettségizett, a bécsi konzuli akadémián folytatta tanulmányait, fényes diplomata karriert futott be.²⁷

²⁵ AASI KK I. Anmeldebögen bis 1926, Sándor Baron Apor de Al-Torja; AASI KK 37/2. A jelentkezési lapok szövegének kiolvasásában Szász Lajos volt a segítségemre, akinek ezúton is köszönöm a munkáját.

²⁶ Ifj. Apor Gábor 1889. november 6-án született Kőröspatakon, és Rómában hunyt el 1969. február 21-én. Házasságot nem kötött. Diplomata pályára lépett, 1935-től a német megszállásig a külügyminiszter állandó helyettese volt, 1939-től 1944-ig pedig szentszéki magyar nagykövet. (GUDENUS 1990, 56.)

²⁷ AASI KK I. Anmeldebögen bis 1926, Gábor Baron Apor de Al-Torja; AASI KK 37/2.; GUDENUS 1990, 56.

Gábor öccse, a boldoggá avatott Vilmos²⁸ (lásd 3–4. kép) szintén 7 évig maradt a kalksburgi kollégiumban. Az V. osztály elvégzését követően mindketten átjelentkeztek a jezsuiták kalocsai gimnáziumába, s itt tették le az érettségi vizsgát (vö. 3. kép).²⁹ Vilmos bátyjánál egy évvel korábban, 8 évesen került a jezsuitákhoz. Ugyanabba a magán elemi iskolába járt, ahol két osztályt végzett el jó eredménnyel. Testvérével ellentétben szülei szerint nem volt elég ambiciózus, nem tanult annyira könnyen, viszont szorgalmas volt. Lehet, hogy ezért nem írárták be választható tárgyra, de később minden bizonnyal ő is tanult magyarul. Ezt bizonyítja az a képeslap, amelyet a magyar tanárnak, P. Pámer Lászlónak írt (lásd 5. kép). A jelentkezése előtt Vilmos szintén megkezdte a francia tanulmányait, már „*egész jól*” beszélt, s valamelyest írni is tudott ezen a nyelven.³⁰

4. kép. Báró Apor Vilmos (nyíllal megjelölve) családi körben

Forrás: AASI KK Photosammlung

Mind Gábor, mind Vilmos tagja volt Kalksburgban a Mária Kongregációnak, az iskola hitbuzgalmi egyesületének, amelynek tagjai tanulmányi szempontból is csak a legkiválóbbak lehettek. Apor Gábor 1904-ben, V. osztályos korában „*A kereszténység*

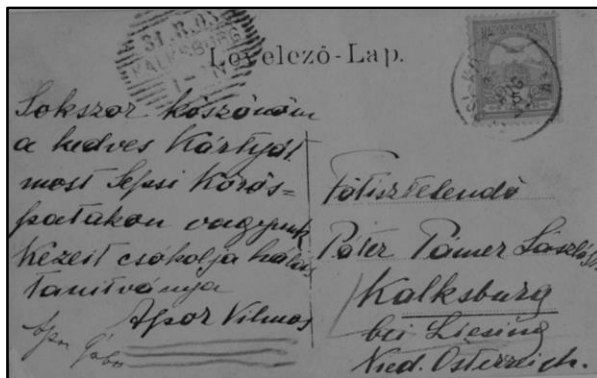
²⁸ Apor Vilmos Segesvárt született 1892. február 29-én, és Győrött szovjet katonák okozta sebesülésben halt meg 1945. április 2-án. 1915-ben szentelték pappá, 1941-ben a győri egyházmegye püspökévé nevezték ki. (GUDENUS 1990, 56.)

²⁹ KKI Hauptkatalog 1904/05–1907/08. (Ezúton is köszönöm a gimnázium igazgatójának, Michael Dobešnek, hogy a kutatást lehetővé tette, illetve a Kollégáinak a megvalósításban nyújtott szíves segítségüket.)

³⁰ AASI KK I. Anmeldebögen bis 1926, Vilmos Apor; AASI KK 37/2.

csodálatos elterjedése Krisztus istenségének egyik bizonyítéka” címmel tartott előadást a felsőbb osztályosok disputációja keretében. Vilmos a kisebbek (I–IV. o.) kongregációjának vezetője, prefektusa volt. A kollégiumban aktív színházi élet folyt: minden évben egy vagy több darabot előadtak. Mind a két Apor fiú vállalt szerepet előadásokban.³¹

5. kép. Vilmos (és Gábor) levele a magyartanító jezsuita atyának.
Sepsikőröspatak, 1908(?)

Forrás: AASI KK Photosammlung

Ahogy fentebb már említettük, az Apor család tagjai közül id. Gábor öccse, Sámuel³² is Kalksburgban tanult. Sámuel (Samu) otthon végezte el dicséretes eredménnyel az elemi iskola első négy osztályát magyar nyelven. Tanult franciául, s szülei megfogalmazása szerint korának megfelelő szinten beszélt a nyelvet. Jó zenei érzékeléssel rendelkezett, ezért jelentkezése előtt elkezdett zongorázni tanulni, s szép eredményt ért el ezen a téren. Rajzoktatáson is részt vett egyre nagyobb kedvvel. Szülei szerint igen érzékeny, jó fejű gyermek volt. 10 évesen alkalmasnak tartották a diplomata pályára, s az erre való felkészítést várták az iskolától. Úgy látszik, a testgyakorlás terén is ügyes lehetett, mert ekkor már tudott úszni, s a szülők gimnasztika vagy úszásoktatást is kértek számára (a rajz, a zene és a magyar tanulmányok mellett). Sámuel mindössze két évet töltött Kalksburgban. 1875-ben a bécsi hadapródiskola növendéke lett, igen sikeres katonai pályafutásának az első világháborúban szerzett sérülései miatt bekövetkezett halála vetett véget.³³

³¹ Kongregationsnachrichten 1905, 7., 13.; Disputationen 1905, 20.; Fasching 1905, 17.; Die kleine Marianische Kongregation 1905, 15.

³² Báró Apor Sámuel Sopronban született 1856. augusztus 27-én, és harctéren szerzett betegségben hunyt el Budapesten, 1917. augusztus 17-én. Szép katonai pályát futott be (királyi szárnyszegéd, cs. és királyi altábornagy, a 13. huszárezred parancsnoka, az 5. honvéd lovas hadosztály parancsnoka), számos kitüntetéssel ismerték el eredményeit (2. oszt. katonai érdemkereszt, II. oszt. Vaskoronarend, a Lipót-rend lovagkeresztje, II. oszt. Vaskereszt). Házasságot nem kötött. (GUDENUS 1990, 56.)

³³ AASI KK I. Anmeldebögen bis 1926, Samu Freiherr Apór von Al Torja; AASI KK 37/2.

A gróf Béli család

A Béli régi székely család, amely előnevét a máramarosi Uzon faluról kapta. E katolikus család több tagja egyházi pályára lépett, de legtöbben a vitézségükkel tűntek ki. József, fogarasvidéki főkapitány 1770-ben kapott grófi címet maga és gyermekei számára. Az ő dédunokája, Ákos az egyetlen, aki a családból a kalsburgi jezsuita intézetben tanult. Ő a család XIX. századi történetének legjelentősebb alakja. Társadalmi életben is aktív politikus, aki az erdélyi katolikus egyházban is vezető pozíciót töltött be.³⁴ Gróf Béli Ákos iskolai pályájáról viszonylag keveset tudunk. 1857-ben, 11 évesen jelentkezett a kalsburgi kollégiumba. Szülei szerint jó képességű gyermek volt, akit addig otthon tanítottak. Magánúton végezte el tehát az elemi iskola első három osztályának tananyagát jó eredménnyel. Francia nyelvű tanulmányait is elkezdte, valamelyest tudott írni és olvasni. Rajz- és zeneoktatásban szintén részt vett. Szülei az ő esetében is a zenei (zongora) és a nyelvi (magyar, francia, német) tanulmányok folytatását kérték az iskola vezetésétől. Ákos két évig maradt Kalsburgban. Arról, hogy hol végezte el a középiskola többi osztályát, nincs tudomásunk. Felsőfokú tanulmányokat Kolozsvárt folytatott.³⁵

A Béli család tagjai ritkán tanultak a császárvárosban. A Theresianumba ketten jártak közülük, Ákos egyetlen fiúgyermeke, Ferenc³⁶, valamint a másik ágról Kálmán³⁷. Előbbi a teljes középiskolai tanulmányait itt végezte, az előkészítő osztály felső tagozatára íraták be 1883 szeptemberében, s 1892-ben itt érettségizett. A kiegészítő magyar érettségi vizsgát is letette.³⁸ Kálmán viszont egy tanévet sem töltött Bécsben, évközben kimaradt.³⁹ Tanulmányairól nincs további információnk; mint a családban többen, ő is katonai pályára lépett, a főhadnagyi beosztásig jutott.⁴⁰

³⁴ Gróf Béli Ákos Kolozsvárt született 1846. december 19-én, és Budapesten hunyt el 1932. március 2-án. Valóságos belső titkos tanácsos, a Főrendiház örökös tagja, Kolozs vármegye és Kolozsvár főispánja volt (1887–1905), valamint az EMKE díszelnökévé választották. Sokat tett Kolozsvár fejlesztése érdekében. Az erdélyi római katolikus státusz igazgatótanácsának elnöki tisztjét is betöltötte. Kétszer nősült, első feleségétől (gróf Bethlen Emma) öt gyermeke született: Ferenc (1872–1941), Emma (1873–1957), Zsófia (1874–1930), Klára (1878–1931) és Margit (1891–1974). Idősebb korában, jóval első felesége elhunytát követően elvette Bárdy-Heckel Gabriella színésznőt és operettprimadonnát, akinek első férje gróf Zay Imre volt. (GUDENUS 1990, 137.; NAGY 1857, 278–280.)

³⁵ AASI KK I. Anmeldebögen bis 1926, Dionis, Franz, Akos (Achil) Beldi de Uzon; AASI KK 37/2.; A magyar társadalom lexikonja 1930, 53.

³⁶ Gróf Béli Ferenc Kolozsvárt született 1872. szeptember 23-án, és Mezőméhesen halt meg 1941. május 28-án. 1898-ban nősült meg, feleségül gróf Mikes Rózát választotta. Egy fiú- és két lány gyermekük lett. (GUDENUS 1990, 138.)

³⁷ Gróf Béli Kálmán Báldon látta meg a napvilágot 1882. január 9-én, és Deccen halt meg 1946. december 23-án. Báro Wesselényi Pálmát Zsibón vette feleségül 1907-ben. Tőle két fia és két lánya született. A magyar Főrendiház örökös tagja volt. (GUDENUS 1990, 139.)

³⁸ Vö. Jahresbericht Theresianum 1883/84–1891/92. Érettségi: Jahresbericht Theresianum 1891/92, 59–60.

³⁹ Az év végi névsorban nem szerepel ugyanis. (Jahresbericht Theresianum 1899/1900, 44–46.)

⁴⁰ GUDENUS 1990, 139.

A báró Bornemisza család

A báró Bornemisza székely eredetű erdélyi család. A Csíkből származó Kászoni János alapította, aki 1717-ben erdélyi bárói rangot nyert, és Bornemiszára változtatta a vezetéknevét. Az ő leszármazottja volt Tivadar (1843–1902) császári és királyi kamarás, akinek báró Jósika Rózától hat gyermeke született. Három gyermekkort megért fia közül kettőt a jezsuiták kalsburgi intézetébe adott, Gyulát⁴¹ és Jánost⁴².

Érdekes, hogy középiskolai tanulmányaik nagy részét a feldkirchi jezsuita kollégiumban folytatták (ezt megelőzően otthon tanultak), s innen jelentkeztek át. Az értesítők hiányában nem lehet megmondani, hogy Gyula hányadik osztályba került. Ha a korából indulunk ki, akkor valószínűsíthető, hogy Kalsburgban végezte el a VIII. osztályt. János 1888 és 1895 között tanult a voralbergi jezsuita gimnáziumban, összesen hét esztendő telt ott. Tanulmányait minden bizonnyal az előkészítő tagozaton kezdte, majd a gimnáziumban folytatta. A IV. osztályt Kalsburgban megismételte⁴³, a 2. félévben azonban betegség miatt kimaradt. Sikertelenül azonban átlépte a V. osztályba, ahol viszont problémái adódtak a latin nyelvvel, s az év végén megbukott. A javító vizsgája azonban sikerült, így felléphetett a VI. osztályba, amelyet jó eredménnyel végezett el. Az év végén más iskolába iratkozott át.⁴⁴ Egyikük további tanulmányáról sincs információnk. Gyula diplomata pályára lépett, követ is volt, a császári és királyi kamarási címet is elnyerte. János a magyar Főrendiház örökös tagja lett.⁴⁵

A bécsi Theresianum gimnáziumába a Bornemisza családból egyedül egy másik ág tagja, Károly⁴⁶ járt. Károly itt érettségizett. Magyar kiegészítő vizsgát is le kellett tennie, ami fogalmazásból állt. Témája ebben az évben a következő volt: „*A haszaszeretet a legnemesebb tények kútfeje*”.⁴⁷

A gróf Klebelsberg család

A Klebelsberg tiroli család, Thumburg várának ura, ezért a család tagjai a Klebelsberg von Thumburg (utóbb thumburgi Klebelsberg) nevet használták. A törökök elleni háborúban tanúsított katonai érdemeinek köszönhetően János-Ulrik 1669-ben cseh bárói, majd Ferenc Miklós 1702-ben cseh grófi címet nyert. A katonai

⁴¹ Báró Bornemisza Gyula Kolozsvárt született 1873. december 16-án, és Brixenben hunyt el 1925. december 30-án. 1912-ben a Brixen melletti Samban feleségül vette gróf Bethlen Katát, aki öt gyermekkel ajándékozta meg. (GUDENUS 1990, 208–209.; NAGY 1858, 181.). A családról lásd VEKOV 2007.

⁴² Báró Bornemisza János Marosillyén született 1878. december 21-én, és Bloomfield Hillsben (USA) halt meg 1959. január 21-én. Feleségétől, báró Luzsénszky Alexandrától nem született gyermeke. (GUDENUS 1990, 209.)

⁴³ Szülei a választható tárgyak közül a zongorára és a tornára írátták be.

⁴⁴ KKI Hauptkatalog 1895/96–1898/99.

⁴⁵ GUDENUS 1990, 209.

⁴⁶ Báró Bornemisza Károly Bornemisza Károly és gróf Mikes Etelka gyermeke. Nagydebrecen született 1865. február 5-én, és Kolozsvárt halt meg viszonylag fiatalon 1905. március 3-án. Császári és királyi kamarási címmel rendelkezett. (GUDENUS 1990 212.)

⁴⁷ Jahresbericht Theresianum 1881/82, 22–23.

pálya ezt követően is vonzó maradt a család tagjai számára. Többen a XVIII. században a Magyar Királyság területén szolgáltak. József (1808–1848), aki a lovasságnál őrnagyi rangig jutott, kerülhetett először Erdélybe, ahol 1847-ben báró Bornemisza Borbálával házasságot kötött. Testvére, Vilmos (1812–1870) 1846-ban szintén erdélyi főnemest választott párjául, gróf Kuún Jozefint (1816–1881), akitől két fiúgyermeke született, név szerint: Vilmos (1847–1915; lásd 6. kép) és Zdenko (1852–1914); mindkettő a kalksburgi kollégium diákja lett.⁴⁸

A testvérpár⁴⁹ korábbi – elemi és gimnáziumi tanulmányait – magánúton végezte. A két testvér között 5 év korkülönbség volt, az idősebb 12, az ifjabb 11 évesen jelentkezett a kalksburgi kollégiumba, a III., illetve a II. osztályba.⁵⁰ Minden bizonynyal a többi gimnáziumi osztályt is itt végezték el, hiszen Vilmos (lásd 1. kép) 19, Zdenkó 18 éves koráig az iskola tanulója volt. Felvételük előtt mind a ketten tanultak már franciául, Vilmos ezen kívül rajzolni is. Őt a magyar mellett angolra is beíratták, az öccsét egyedül magyarra.⁵¹ További tanulmányaikról nincs információnk. Zdenkó publicista, politikus lett. Indult az 1887. évi képviselőválasztáson a keszthelyi kerületben az Istóczy-féle antiszemita párt színeiben, a parlamentbe azonban nem jutott be.⁵²

6. kép. Gróf Klebelsberg Vilmos kalksburgi osztálytársaival
(alulról a második sorban, baloldalt). É. n.

Forrás: AASI KK Photosammlung

⁴⁸ GUDENUS 1993. 83–87.; BERTA 2007. http://www.kjf.hu/nevelestortenet/index.php?act=menu_tart&rovat_mod=archiv&eid=35&rid=2&id=270.

⁴⁹ A két fiúnak egy lánytestvére is volt. Egyiküknek sem lett gyermeke. (GUDENUS 1993. 87.; PIM Névtér, Irodalmi adattárak. <http://opac.pim.hu/index.jsp?page=search&group=1>.)

⁵⁰ Hogy tanulmányaikat végül melyik osztályban kezdték meg, arról nincs tudomásunk. (Vö. AASI KK 37/2.)

⁵¹ AASI KK II. Anmeldebögen bis 1926, Wilhelm Graf Klebelsberg Thumburg; Zdenko Gf. Klebelsberg.

⁵² Az antiszemita párti kerületek és képviselőjelöltek 1887.

http://mtdaportal.extra.hu/tizenket_ropirat/7_evfolyam/7_evf_8_szam.pdf.

A báró Jósika család

A Jósika Erdély egyik legnevezetesebb családja. A Temesi Bánságból származott át Hunyad vármegyébe. Első jeles alakja, István a XVI. század végén nyerte el Báthory Zsigmond fejedelemtől Branyicskát, amelyet előnévként felvett. István a kancellári címig emelkedett, s hatalmas vagyonra tett szert. Éppen ezért veszélyessé vált a fejedelem számára, aki elfogadta, majd lefejezte. A vagyont fiai azonban visszaszerezték. A család a XVII. században két ágra (branyicskai és szurdoki)⁵³ szakadt. E két ág tagjai 1699-ben nyerték el a bárói címet. Előbbi számos magas rangú állami hivatalnokot adott az országnak, utóbbiból származik a híres író, Miklós.⁵⁴

A báró Jósika családnak összesen hét tagja járt a kalsburgi kollégiumba. A két legidősebb közülük testvér volt: Gyula (1850–1880) és Andor (1851–1900).⁵⁵ A fiúk édesanyja korán meghalt. A gimnázium I–III., illetve I–IV. osztályát nyilvános tanulóként, jó eredménnyel végezték el Gyulafehérvárt, ahol egy tanárnál laktak. Haynald Lajos püspök felügyelte a nevelésüket. Mind a ketten tanultak franciául és németül, valamint zongorázni és rajzolni. A család azt kérte,⁵⁶ hogy a franciát ne felejtsek el a gyerekek, lehetőleg minden nap foglalkozzanak a nyelvvel. Igényelte továbbá a magyar nyelv és irodalom oktatását minimum heti három nap. A gyerekeknek az édesapjukkal magyarul kellett levelezniük. A zongora és a rajz tanulmányaikat is folytatniuk kellett – a kérés szerint felváltva, minden második nap kellett foglalkozniuk ezekkel a tárgyakkal. A fiúkat feltehetőleg a német nyelv elsajátítása miatt írárták be 1865-ben a kollégiumba, hiszen csak egy évig maradtak ott. A német tudásuk igen gyenge lehetett, Miske báróné szerint ennek az oka a „*hazafias lelkesedés*” volt. A báróné azt várta el az iskolától, hogy a gyermekeket „*tiszteséges, szolid, nyugodt gondolkodású, vallásos, erkölcsös férjivé*”, „*a király és a hazá megbízható, hű szolgájává*” neveljék. Mindez egybevágott a kollégium nevelési céljaival.⁵⁷

Míg báró Jósika Gyulának egyetlen gyermeke sem, addig Andornak hat fia és egy leánya született.⁵⁸ A négy idősebb fiú (Gyula [1877; lásd 7. kép], Gábor [1878; lásd 7. kép], Andor [1880; lásd 8. kép] és Aladár/Géza [1882; lásd 9. kép]) szintén tanult a kalsburgi kollégiumban.⁵⁹ Egyszerre 2-2 testvért írártak be (1888-ban és 1891-ben), s mind a négyen egy időben (1892) távoztak.⁶⁰ A kalocsai jezsuita főgimnázium tanulói lettek. A testvérek (lásd 2–4. kép) a családban „*szeléd, de szigorú és egyben nagyon*

⁵³ Gudenus I. és II. ágat említ, s utóbbinak két ágát (szurdoki és várfalvi).

⁵⁴ Jósika. <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/053/pc005364.html#1>; GUDENUS 1990, 611–617.

⁵⁵ Édesapjuk báró Jósika Pál (1819–1892), édesanyjuk báró Miske Angelika (1829–1861). (GUDENUS 1990, 616–618.)

⁵⁶ A két jelentkezési lap szerzője Miske Anna báróné, aki a nagymama lehet (a szöveg nehezen olvasható). Saját bevallása szerint 4 éve nem látta a gyermekeket.

⁵⁷ AASI KK II. Anmeldebögen bis 1926, Baron Gyula Jósika; Baron Andor Jósika.

⁵⁸ Édesanyjuk báró Wesselényi Anna (1856–1902). Arról nincs tudomásunk, a két legfiatalabb fiú hol tanult.

⁵⁹ GUDENUS 1990, 616–618.

⁶⁰ AASI KK 37/2.

igazságos bánásmódban” részesültek.⁶¹ A szülők az egyéniséghez igazították a nevelést. Aladár például katona akart lenni, ezért „*nagy szabadságot élvezett*”, „*önállóságra szoktaták*”.⁶² Andor pedig az apja kedvence volt, így főleg az ő társaságában tartózkodott, eljárta vele vadászatokra.⁶³ A két idősebb gyermeket egy francia és egy magyar nevelő oktatta, ők a jelentkezéskor a gimnázium első osztályát már elvégezték. A fiatalabakat a helyi – gyéresszentkirályi – lelkész, Zathureczky Károly tanította az elemi iskolai tárgyakra. Egyedül Alfrédnél szerepel, hogy tud egy kicsit németül, de feltételezhetjük, hogy a többiek is tanulták ezt a nyelvet, különben nem kérték volna felvételüket a II., illetve az I. osztályba. E kérésnek azonban nem – vagy nem minden esetben – adott helyt az iskola vezetősége. A fotódokumentumokból tudjuk ugyanis, hogy Gábor az előkészítő osztályba került. Ennek legvalószínűbb oka pedig éppen a német nyelvtudás elégtelensége lehetett.

A kalksburgi kollégiumban a választható tárgyak közül a szülők az első helyre a franciát tették: mind a négy gyermeknek folytatnia kellett ezirányú tanulmányait. Háromnál szerepelt a magyar nyelv és a rajz, egnél a hegedű. A rajzzal kapcsolatban megjegyzi, hogy egyiküknek van érzéke hozzá, másikuk pedig szívesen tanulna. Ebből akár arra is következtethetünk, hogy a készségtárgyaknál számításba vették a gyermekek adottságait.⁶⁴

7. kép. Báró Jósika Gyula és Gábor kollégiumi egyenruhában. 1889

Forrás: AASI KK Photosammlung

⁶¹ AASI KK II. Anmeldebögen bis 1926, Andreas Baron Josika von Branyicka. Vö. uo. Báró Gabriel von Josika von Branyicka; Báró Julius von Josika von Branyicka; Alfréd – Géza – Paul Baron Josika von Branyicka. (Utóbbi nevét Aladár-ra kijavították. A kalocsai értesítőben Gézaként szerepel.)

⁶² AASI KK II. Anmeldebögen bis 1926, Alfréd – Géza – Paul Baron Josika von Branyicka.

⁶³ AASI KK II. Anmeldebögen bis 1926, Andreas Baron Josika von Branyicka.

⁶⁴ AASI KK II. Anmeldebögen bis 1926, Andreas Baron Josika von Branyicka; Alfréd – Géza – Paul Baron Josika von Branyicka; Báró Gabriel von Josika von Branyicka; Báró Julius von Josika von Branyicka.

A négy testvér további életútjáról kevés információval rendelkezünk. Gyula a kalocsai jezsuita gimnáziumban folytatta tanulmányait, itt 1892-ben magántanulóként levizsgázott a III–IV. osztály anyagából, s nyilvános tanulóként beiratkozott az V. osztályba. Az iskola Stephaneum nevet viselő kollégiumában lakott. Francia tanulmányait nem hagyta abba, rendkívüli tárgyként egészen a VII. osztályig tanulta a nyelvet. A haladók közt 1892/93-ban a legjobb, a 3. (legfelső) tanfolyamra járók sorában két évvel később a 2–3. legjobb eredményt érte el. A rajz tanulását valószínűleg már Kalksburgban elkezdte, s ezt folytatta Kalocsán (V., VII–VIII.). A legfelső 3 osztályban vívni is tanult. Az érettségi vizsga idején még államtudományi pályára készült, de szándékát utóbb módosította: az egyházi hivatást választotta.⁶⁵ Később Bécsben, Budapesten és Leuvenben hallgatott teológiát, majd a Felvidéken szolgált papként. Balesetben halt meg mindössze 34 éves korában.⁶⁶

Gábor magántanulóként vizsgázott le a II. osztály tananyagából, majd két évig járt a jezsuiták kalocsai gimnáziumába (III–IV. osztály). Bátyjához hasonlóan a Stephaneum növendéke lett. Rendkívüli tárgyként ő is foglalkozott a franciával.⁶⁷ Gábornak három gyermeke született, a Szovjetunióban hunyt el 67 évesen 1945-ben.⁶⁸ A két kisebb fiút szülei szintén a kalocsai gimnáziumba írták át: egy évet jártak ide. Tanulmányaikat másik iskolában folytatták, mégpedig talán rossz eredményeik miatt, hiszen mindketten megbuktak 2-2 tárgyból.⁶⁹ Andor 21 évesen, Aladár 32 évesen öngyilkosságot követett el. Előbbi huszárezredben szolgált önkéntesként, utóbbinak egy régészeti tanulmánya ismert.⁷⁰

8-9. kép. Báró Jósika Andor (é. n.) és Báró Jósika Aladár. É. n.

Forrás: ASI KK Photosammlung

⁶⁵ Értesítő Kalocsa 1892/93. 117., 119., 121., 129.; Értesítő Kalocsa 1893/94. 90., 98., 115.; Értesítő Kalocsa 1894/95. 112., 119.; Értesítő Kalocsa 1895/96. 239., 263.

⁶⁶ Jósika Gyula, branyicskai, báró. In Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/J/J%C3%B3sika.html>.

⁶⁷ Értesítő Kalocsa 1892/93. 114., 116.; Értesítő Kalocsa 1893/94. 84., 94., 130.

⁶⁸ GUDENUS 1990, 617.

⁶⁹ Értesítő Kalocsa 1892/93. 108. (Az értesítőben Aladár és Géza néven szerepelnek, ami tévedés lehet.) Gábornak nem volt elégtelen érdemjegye, más lehetett a távozás oka. (Értesítő Kalocsa 1893/94. 84.)

⁷⁰ GUDENUS 1990, 618.; JÓSIKA 1914.

A Jósika család még egy tagja járt a kalksburgi jezsuita gimnáziumba, mégpedig 1898 és 1905 között, a fentiek távoli rokona, János (1888–1958; lásd 10. kép).⁷¹ János az elemi tanulmányait otthon végezte magántanár irányítása mellett. Erdélyi szokások szerint már 10 évesen tudott valamennyire franciául. A szülők a kollégiumtól teljes körű nevelést kértek számára: a francia mellett magyarra, rajzra, tornára és zongorára írátták be.⁷² Később vívni is tanult (lásd 10. kép). Tanulmányait, ahogy családja több tagja, ő is Kalocsán, az érseki főgimnáziumban folytatta. Itt végezte el a VII. osztályt kiváló eredménnyel – csak két „jó” érdemjegye volt a jelesek mellett –, az érettségi vizsgát azonban nem itt tette le. Kalocsán francia kurzusra is járt, a legjobbak társalgási órájára, ahol dicséretet kapott. Vívásoktatáson szintén részt vett.⁷³ Báró Jósika János további tanulmányaira nézve nem találtunk adatot. A két világháború közt aktív szerepet vállalt az erdélyi politikai életben: hat alkalommal is képviselővé választották az Országos Magyar Párt színeiben.⁷⁴ Észak-Erdély visszaszátolását követően Szilágy vármegye főispánjává nevezték ki. Tisztségéről 1944-ben a zsidók deportálása elleni tiltakozásul lemondott.⁷⁵

10. kép. Báró Jósika János vívőleckét vesz (jobb szélen, alulról a harmadik). 1903/04 körül.

Forrás: AASI KK Photosammlung

A gróf Mikes család

Egy másik történelmi erdélyi családnak, a Mikesnek is több tagja tanult Kalksburgban. A család tagjai a XVII. században az erdélyi fejedelmek szolgálatában már ma-

⁷¹ GUDENUS 1990, 613–614.

⁷² AASI KK II. Anmeldebögen bis 1926, Johann v. Josika; AASI KK 37/2.

⁷³ Értesítő Kalocsa 1905/06, 103., 108.

⁷⁴ GYÖRGY 2006, 217.; vö. SZABÓ, é. n. Báró Jósika János beszédeit lásd DIPPOLD é. n.

⁷⁵ TIBOR SZABÓ 2004.

gas politikai tisztségeket töltöttek be. Zsigmond 1626-ban kapta meg Zágont, ahonnan a család egyik ágának az előneve származik. Mikes Mihály és Pál 1693-ban bárói, 1698-ban Mihály grófi címet nyert.⁷⁶

A XVIII. századi kettészakadás eredményeként létrejött mindkét ágból többen beiratkoztak a kalksburgi jezsuita kollégiumba. Az uzoni ágból egy testvérpár: Kelemen (1865) és János (1867)⁷⁷, a zabolai ágból pedig János (1876), későbbi szombathelyi püspök és unokaöccse Zsigmond (1867)⁷⁸, utóbb Brassó vármegye főispánja volt kalksburgi diák.⁷⁹ János – a zabolai – testvére, Ármin (1868) 1879 és 1887 között a Theresianumban tanult, minden osztályt itt végzett el, s itt is érettségizett, 1887 júliusában.⁸⁰

11. kép. Gróf Mikes Kelemen 1882/83-ban a VIII. osztály tagjai közt (balról ülve az első)

Forrás: AASI KK Photosammlung

A négy Mikes fiúból három a kalksburgi jelentkezése előtt nyilvános tanuló volt. Kelemen (lásd. 11. kép) két évet (I–II. osztály) töltött a pesti piarista gimnáziumban, ahol jó eredményt ért el, s megkezdte francia tanulmányait – noha a nyelvek nehezen mentek neki –, valamint rajzot is tanult.⁸¹ János a III–IV. osztályt a dévai minorita elemi iskolában végezte el. Azelőtt a szülői háznál tanították. Noha a nyelvekhez

⁷⁶ Mikes. <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/071/pc007103.html#5>; GUDENUS 1993, 311.

⁷⁷ Édesapjuk gróf Mikes Árpád (1835–1899), édesanyjuk gróf Horváth-Tholdy Róza (1836–1923). (GUDENUS 1993, 322–323.)

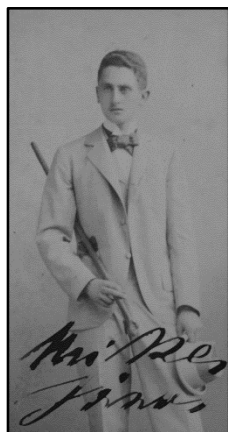
⁷⁸ Gróf Mikes Miklós (1841–1893) és báró Bornemisza Johanna (1842–1932) fia. (GUDENUS 1993, 324–325.)

⁷⁹ GUDENUS 1993, 322–323.

⁸⁰ Jahresbericht Theresianum 1879/80. 87.; Jahresbericht Theresianum 1880/81, 107.; Jahresbericht Theresianum 1881/82, 62.; Jahresbericht Theresianum 1882/83. 41.; Jahresbericht Theresianum 1883/84, 39–40.; Jahresbericht Theresianum 1884/85, 57.; Jahresbericht Theresianum 1885/86, 64.; Jahresbericht Theresianum 1886/87, 57–58.; Jahresbericht Theresianum 1887/88, 51. Lásd még: Album 1913, 244.

⁸¹ AASI KK II. Anmeldebögen bis 1926, Clement graf Mikes; AASI KK 37/2.

neki sem volt tehetsége, mégis elkezdett a franciával és a némettel is foglalkozni.⁸² Szülei egy időben írárták be őket a kalksburgi kollégiumba. Kelemen a VIII. osztály elvégzéséig az intézményben maradt (lásd 6. kép). Rendkívüli tárgyként a jelentkezéskor mind a kettőjüket beírták a francia mellett rajzra, tornára, lovaglásra és úszásra, Kelement pedig zenére is.⁸³

12. kép. Gr.
Mikos János

Forrás: AASI KK
Photosammlung

Zsigmond három középiskolába is járt. 10 évesen a Theresianum gimnáziumába írták be, ahol két évet töltött (1877–1879).⁸⁴ A gimnázium II. osztályát azonban már a görzi⁸⁵ állami gimnáziumban végezte el – feltehetőleg – magántanulónként. A III. osztály anyagával már elkezdett foglalkozni, de nem vizsgázott le, így a kalksburgi kollégiumtól ebbe az osztályba kérték a felvételét. 14-től 20 éves koráig volt a jezsuiták intézetének diákja. Korábban tanult – kevés sikerrel – zenét, valamint rajzolni. Kalksburgban a szülők a választható tárgyak közül magyarra, rajzra, vívásra és lovaglásra írták be.⁸⁶ János, a későbbi püspök (lásd 12–13. kép), a többiekkel ellentétben magántanulmányokat követően jelentkezett Kalksburgba. Itt végezhetette el a középiskolai osztályokat, hiszen 9-től 18 éves koráig volt az intézmény diákja. A beiratkozáskor már tudott kissé latinul, s beszélt franciául. A gimnázium első osztálya egyes tantárgyainak, a latin mellett a földrajznak és a természetrajznak a tanulását is megkezdte. Svájci édesanyja⁸⁷ nála kimondottan hangsúlyozta a magyar nyelv jelentőségét: „Magyar, így nagy súlyt fektessenek a magyar nyelv oktatására. Naponta egy órát kellene magyarul tanulnia.”⁸⁸ Érettségi vizsgát a Mikos fiúk diákévei alatt nem lehetett tenni a kalksburgi kollégiumban, mivel az még nem rendelkezett nyilvánossági joggal. A tanulmányi idő hosszúságából viszont arra következtethetünk, hogy többségük nem váltott középiskolát, hiszen hárman 18–20 éves korukig maradtak.⁸⁹

A Mikos fiúk közül egyedül a székelyudvarhelyi plébánosból 1911-ben, mindössze 35 éves korában szombathelyi püspökké kinevezett János (lásd 8. kép) lett az országos közelet tagja. Tanulmányainak folytatása ezért csak az ő esetében ismert: az innsbrucki egyetemen hallgatott teológiát.⁹⁰

⁸² AASI KK II. Anmeldebögen bis 1926, Johann graf Mikos.

⁸³ AASI KK 37/2.; AASI KK II. Anmeldebögen bis 1926, Clement graf Mikos, Johann graf Mikos.

⁸⁴ Album 1913, 239.

⁸⁵ Város Trieszt közelében. Vö. Görz. <http://www.kislexikon.hu/gorz.html>.

⁸⁶ AASI KK II. Anmeldebögen bis 1926, Sigismund Mikos; AASI KK 37/2.

⁸⁷ Az 1848/49-es szabadságharcot követően emigrációba kényszerült édesapját (gróf Mikos Benedek [1819-1878]) korán elvesztette. (A családi háttérrel lásd BAKÓ 2005.; vö. GUDENUS 1993, 324–327.)

⁸⁸ AASI KK II. Anmeldebögen bis 1926, Janos Gf. Mikos; AASI KK 37/2.

⁸⁹ Uzoni gróf Mikos János 1881-ben távozott az iskolából, tehát a felső gimnáziumi osztályokat máshol végezte. Fiatalon, mindössze 18 évesen (1886) hunyt el. (GUDENUS 1993, 323.; AASI KK 37/2.)

⁹⁰ BAKÓ 2005.

13. kép. Gróf Mikes János püspök a 40. érettségi találkóján

Forrás: 40 Jahre Matura, 1934, 49.

A báró Majthényi család

A vizsgált erdélyi családok tagjai közül egyedül báró Majthényi egyik tagja tanult Kalksburgban a trianoni döntést követően. A Majthényi régi magyar család, amely az előnevű szolgáló Kesseleökeő várát még 1431-ben nyerte el az uralkodótól. A család tagjai közül a bárói rangot katonai érdemeiért először György kapta meg 1631-ben. (Ezt követően újabb és újabb családtagok érdemelték ki ezt a kitüntetést.) Az első bárói ágak a leszármazottja, István (1882–1916) házasság révén került Erdélybe. (A család többi ága Magyarország más területein élt.) Az ő gyermekét, akit szintén Istvánnak hívtak, íratta be édesanyja, Gaál Ilona (1886–1965) a kalksburgi kollégiumba.

Meglepő döntés volt, mivel a Majthényiak közül korábban sem ide, sem a Theresianumba nem járt senki. Oka talán a családi helyzetben kereshető. Báró Majthényi István (1910–1964) édesapja hősi halált halt az első világháborúban.⁹¹ István 1922-ben magántanulmányok után a III. osztályba jelentkezett. Németül tudott, édesanyja azonban tartott attól, hogy a latin nyelvvel nehézségei lesznek, ugyanis elmondása szerint Romániában eltörölték annak gimnáziumi oktatását, ezért legutóbb már nem tudott levizsgázni belőle. Ő azonban továbbra is tanulta, s korábban kiváló eredményt ért el. A nem kötelező tárgyak közül az édesanyja a franciát és a zongorát választotta számára.⁹² Végül az I. osztályba vették fel, s itt érettségizett 1930-ban kitűnő eredménnyel, jogi tanulmányokra készülve.⁹³

⁹¹ GUDENUS 1990. 247–255.; Majthényi.

<http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/067/pc006750.html#5>.

⁹² AASI KK II. Anmeldebögen bis 1926, Baron Stephan v. Maythényi.

⁹³ Jahresbericht Kalksburg 1922/23, 8.; Jahresbericht Kalksburg 1923/24, 12.; Jahresbericht Kalksburg 1924/25, 12.; Jahresbericht Kalksburg 1925/26, 12.; Jahresbericht Kalksburg 1926/27, 13.; Jahresbericht Kalksburg 1927/28, 12.; Jahresbericht Kalksburg 1928/29, 13.; Jahresbericht Kalksburg 1929/30, 7.

14. kép. Báró Majthényi László húgával, Eleonórával. 1923

Forrás: AASI KK Photosammlung

A gróf Bethlen és a gróf Teleki család

A soknemzetiségű és felekezetiileg is sokszínű Erdély katolikus főrangú családjai számára tehát a távoli Alsó-Ausztria jezsuita kollégiuma vonzó intézménnyé vált a dualizmus korában. A Jósika és a Mikes család körében népszerű volt a jezsuiták kalocsai bentlakásos gimnáziuma is. Utóbbiban a gróf Teleki család katolikus ágának két tagja is tanult.⁹⁴ A protestáns családok számára fennállt az állami Theresianumba való beiratkozás lehetősége. A kalsburgi jezsuita kollégiumba ugyanis csak katolikusokat vettek fel. Láthattuk, hogy esetenként családi okok, így például az anya megözvegyülése miatt írárták be a gyermeket bentlakásos iskolába. Ez történt gróf Bethlen István (1874–1946) későbbi miniszterelnök esetében is.

A Bethlen régi magyar nemesi család, amely talán a XIII. században szakadt két ágra, s így jött létre az iktári és a bethleni Bethlen család. (A rokoni kapcsolat közöttük azonban forrásokkal nem igazolható.) Az iktári Bethlen család, amelyből a nagy erdélyi fejedelem, Gábor is származott, a XIX. században kihalt. A bethleni Bethlen család a XVII. század legvégén kapott erdélyi grófi címet.⁹⁵

A bethleni gróf Bethlen család több tagja is tanult a bécsi Theresianum gimnáziumában. Elsőként, még Mária Terézia korában, 1768 és 1776 között, József (1757–1815) későbbi cs. és kir. titkos tanácsos, erdélyi kincstárnok. József gyermekeit (József, Albert, Lipót, Ferenc Albert)⁹⁶ is beíratta az iskolába. Mindegyikük 1812 és 1815 közt volt az intézmény tanulója (lásd 1. táblázat). Újabb theresianumi diákja az

⁹⁴ Vö. Értesítő Kalocsa 1867/68–1917/18.

⁹⁵ GUDENUS 1990, 160.; Bethlen. <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/012/pc001294.html#4>.

⁹⁶ Gudenus munkájában csak ketten szerepelnek, harmadikuk (József) születési dátuma eltér, a halálzási azonban megegyezik. A negyedik fiú (Albert) teljes mértékben hiányzik. Az ő adatai az iskolai névtárban sem teljesekek. Az is lehet, bár nem valószínű, hogy Ferenc Albertet véletlenül kétszer vették fel.

1880-as években lett a családnak: János, majd István. Egyikük sem az említettek leszármazottja, igen távoli rokonok a család 1600-as években elágazó két másik főágából.

1. táblázat. A gróf Bethlen család tagjai a bécsi Theresianum gimnáziumában

Név	Születési év	Halálozási év	Therisianumi diák	Foglalkozás/cím
József	1757	1817 [1815]	1768–1776.	cs. és kir. titkos tanácsos, erdélyi kincstárnok
József	1795 [1788]	1846	1812–1815.	cs. és kir. kamarás
Albert	n. a.	n. a.	1812–1815.	n. a.
Lipót	1800	1861	1812–1815.	cs. és kir. kamarás
Ferenc Albert	1804	1852	1812–1815.	cs. és kir. kamarás, őrnagy
István	1874	1946	1883–1893.	nagybirtokos, országgyűlési képviselő, miniszterelnök
János	1875	1924	1885–1894.	földbirtokos

Forrás: Album 1913, 43., 115., 116., 251., 256.; Gudenus 1990, 162., 166., 168–169.

Gróf Bethlen János az előkészítő osztályban kezdhette tanulmányait (lásd lejjebb, a névsorból azonban hiányzik), az első osztályt 1886/87. tanévében kezdte meg. Valamennyi gimnáziumi osztályt a Theresianumban végezte el, 1893/94-ben „érett” minősítéssel érettségizett.⁹⁷

Gróf Bethlen István neveltetéséről apjának elvesztése miatt – két lánytestvérével együtt – édesanyja kérésére 1883-tól családi tanács döntött. Ugyanebben az évben került a Theresianum előkészítő osztályába. Korábban családi körben, magántanár-irányításával tanult. Már ekkor elkezdett a német nyelvvel foglalkozni. Az előkészítő osztály felső évfolyamát kétszer járva mind a német nyelvtudását tökéletesíthette, mind pedig fizikailag megerősödhetett. A szigorú rendet és a katonás fegyelmet eleinte ugyanis nehezen viselte. A gimnázium első osztályától a legjobb

⁹⁷ Jahresbericht Theresianum 1886/87, 51.; Jahresbericht Theresianum 1887/88, 53.; Jahresbericht Theresianum 1888/89, 53.; Jahresbericht Theresianum 1889/90, 65.; Jahresbericht Theresianum 1890/91, 54.; Jahresbericht Theresianum 1891/92, 57.; Jahresbericht Theresianum 1892/93, 68.; Jahresbericht Theresianum 1893/94, 52., 59.

tanulók közé tartozott. Nyolcadikosként a magyar növendékek titkos bizottságának a vezetőjévé választották. Az iskolában a klasszikus műveltség, a görög és a latin nyelv ismerete mellett alkalma nyílt modern idegen nyelvek elsajátítására is. Megtanult franciául, valamennyire angolul. Foglalkozott a gyorsírással, sőt a zenével (cimbalom) is. Jó érdemjegyeket szerzett természettudományokból is, noha ezeket a tárgyakat kevésbé szerette. A kedvence a történelem volt, s már ekkor megmutatkozott a politika iránti érdeklődése. Az intézményben nagy hangsúlyt fektettek a testi nevelésre. István úszott, lovagolt, vívott. Ügyessége, jó fizikumja és nem utolsósorban alkalmas személyisége miatt önkéntesi éve után marasztalták, hogy lépjen át a hivatásos katonák közé.

A kitűnő eredménnyel záruló érettségi vizsga letételét követően a budapesti egyetem jogi karának hallgatója lett 3,5 esztendőre, majd fél évet angol egyetemeken töltött. Célja angol nyelvtudásának fejlesztése, valamint jogi és politikai ismereteinek bővítése volt. A kötelező – már említett – egy éves katonai szolgálatot követően, 1898-ban beiratkozott az óvári gazdasági akadémiára. A képzés 2 évig tartott. Ugyan vendéghallgatói státuszt kért, az órákat szorgalmasan látogatta, hiszen 1897-ben már átvette birtokai vezetését, így szüksége volt arra, hogy korszerű mezőgazdasági ismeretekre tegyen szert.⁹⁸

Gróf Bethlen István édesanyja gróf Teleki Ilona volt. A Teleki régi, már Zsigmond korában igen tekintélyes magyar család, közülük Mihály, Apafi Mihály fejedelem főkancellárja és generálisa kapta meg a grófi címet I. Lipóttól 1685-ben. Főként neki volt köszönhető ugyanis, hogy Erdély ismét a magyar korona joghatósága alá került. Mihály fiait Lipót 1697-ben a birodalmi grófok közé emelte. A Teleki a XVIII. és a XIX. században Erdély legtekintélyesebb családjává vált, magas rangú tisztviselők, katonák, politikusok, tudósok sorát adta.⁹⁹ A Teleki család a bécsi Theresianum gimnáziumáról közvetlen tapasztalattal rendelkezett. Ahogy a 2. táblázat mutatja, Mária Terézia korától kezdve összesen tíz Teleki fordult meg az iskola falai közt, közülük öten az 1870-es–1890-es években. Azonban egyikük sem állt közeli rokoni kapcsolatban Teleki Ilonával.

A gróf Teleki család a XVII. században szakadt két ágra. Ferenc (szül. 1870) és József (1884) az első, a többiek a második ág leszármazottai, elsőfokú unokatestvérek. Az utóbbinak két fiútestvére volt,¹⁰⁰ de a bátyja (Jenő, 1881) és az öccse (Tibor, 1886) számára is más iskolát választottak. Úgy tűnik tehát, hogy a Theresianum esetében a testvérelv nem feltétlenül érvényesült. Nem tartották valamennyi gyermek számára egyaránt megfelelőnek az iskolát. Ettől függetlenül – vagy ezzel együtt – a Teleki diákok közt is volt több testvérpár: Arvéd és Arctur, valamint Ádám és Mihály. Azonban míg az előbbieknél nem volt testvérük, az utóbbiak Imre nevű bátyja más iskolába járt. A két testvérpárt elsőfokú unokatestvéri szál kapcsolta össze.¹⁰¹

⁹⁸ ROMSICS 2005, 15–29.

⁹⁹ NAGY 1865, 80–100.

¹⁰⁰ Ferencnek egyetlen húga.

¹⁰¹ Mihály és Ádám Kolozsvárt született, ahogy Imre (1863–1932) nevű bátyjuk is. Édesapjuk gróf Teleki Károly (1836–1912), édesanyjuk az igen korán elhunyt gróf Mikó Mária (1842–1868) volt. Bizonyára az ő halála is érv volt egy bentlakásos iskola választása mellett. (GUDENUS 1998, 104.) Arvéd

2. táblázat. A gróf Teleki család tagjai a bécsi Theresianum gimnáziumában

Név	Születési év	Halálozási év	Therisianumi diák	Foglalkozás/cím
János	n. a.	1768	1758–1767.	cs. és kir. hadnagy
Ferenc	1742	1808	1756–1768.	cs. és kir. ezredes
Tamás	1751	n.a.	1769–1772.	cs. és kir. ezredes
Ferenc	1784 [1785]	1831	1798–1802.	cs. és kir. kamarás, költő, matematikus, az MTA tiszteletbeli tagja
István	1822	1878	1834–1835.	n. a.
Arvéd	1865	1942	1876–1884.	országgyűlési képviselő, író
Mihály	1866	1942	1878–1883.	földbirtokos
Ádám	1867	1918	1878–1884.	földbirtokos, főrendiházi tag
Ferenc	1870	1925	1882–1889.	m. kir. huszárhadnagy, országgyűlési képviselő, földbirtokos
Arktur/Arctur	1873	1959	1883–1887., 1888–1892.	földbirtokos, író
József	1884	1946	1896–1897.	földbirtokos, országgyűlési képviselő

*Forrás: Album 1913, 31., 32., 44., 93., 142., 238., 242., 251., 275.;
Gudenus 1998, 86., 88–89., 102–104.*

és Arctur gróf Teleki Gusztáv (1836–1888) és Kállay Gemma (1842–1930) gyermekei voltak, mind a ketten Pesten/Budapesten látták meg a napvilágot, viszont Nagyszébenben, illetve Masorvásárhelyt hunytak el. (Uo. 102–103.)

A dualizmus időszakában a Theresianum gimnáziumába járó Teleki fiúk közül a leghosszabb időt Arctur¹⁰² töltötte az iskola falai közt. Ő az összes osztályt itt végezte, s itt is érettségizett 1892-ben, kitüntetéssel. (A IV. és az V. osztály között egy évet kihagyott.)¹⁰³ Arctur testvére, Arvéd is a Theresianumban végezte el a gimnázium mind a nyolc osztályát.¹⁰⁴ Vállalta a rosszul tanuló magyar diákok korrepetálását. Érdekes, hogy később két saját fiát is maga tanította a reáliskola (!) IV. osztályáig. Kihasznlta a Theresianum nyújtotta lehetőségeket, s a német mellett – diplomata pályára készülve – itt tanult meg franciául, angolul és olaszul. Beszért továbbá románul és szerbül. Az érettségit követően jog- és államtudományi tanulmányokat folytatott Bécsben, Párizsban és Magyarországon. Számos európai országot (Ausztria, Németország, Olaszország, Franciaország, Anglia, Svájc, Belgium) érintő külföldi tanulmányutat tett.¹⁰⁵

Egy másik testvérpár, Ádám és Mihály már jóval kevesebb időt töltött a Favoritenstraßen. A báty, Mihály 5 tanévre iratkozott be, az értesítőben csak a II. és a III. osztály tanulói közt szerepel.¹⁰⁶ Az öcs, Ádám az első osztályt 1881/82-ben kezdte meg, a II. osztályt is itt végezte el. 1883/84-ban valószínűleg év közben kimaradt.¹⁰⁷

A másik ág tagja, Ferenc a II–VIII. osztályt járta ki itt.¹⁰⁸ Az érettségi vizsga letételét követően jogi tanulmányokat folytatott először a bécsi egyetemen két évig, majd a kolozsvári egyetemen szintén két esztendeig.¹⁰⁹ Unokatestvére, József ugyan szerepel az iskola hivatalos tanulói névsorában, az értesítőben azonban nem került feltüntetésre, így minden bizonnyal a tanév közben kimaradt. Az országgyűlési almanach szerint az elemi iskola és a középiskola I–IV. osztályát magántanulóként végezte el. (Utóbbiak egyikét kezdhetette meg Bécsben.) Aztán egy évig Kassán tanult a premonstreicknél, ahol a konviktus tagja lett. Majd a szatmári királyi katolikus főgimnázium nyilvános tanulója volt, itt is érettségizett. Ezt követően több külföldi

¹⁰² Az értesítőben Arthurként szerepel.

¹⁰³ Jahresbericht Theresianum 1883/84, 36.; Jahresbericht Theresianum 1884/85, 52.; Jahresbericht Theresianum 1885/86, 61.; Jahresbericht Theresianum 1886/87, 54.; Jahresbericht Theresianum 1888/89, 55.; Jahresbericht Theresianum 1889/90, 66.; Jahresbericht Theresianum 1890/91, 56.; Jahresbericht Theresianum 1891/92, 58., 60.

¹⁰⁴ Az 1879/80. évi értesítő nem sorolja fel a nevét, az előző évben megtaláljuk viszont a III., a következő évben pedig az V. osztály diákjai közt. (Jahresbericht Theresianum 1878/79, 97.; Jahresbericht Theresianum 1879/80, 85–92.; Jahresbericht Theresianum 1880/81, 109.; Jahresbericht Theresianum 1881/82, 65.; Jahresbericht Theresianum 1882/83, 43.; Jahresbericht Theresianum 1883/84, 42.)

¹⁰⁵ FABRO – ÚJLAKY szerk. 1906, 242–243.

¹⁰⁶ Az első tanévben csak a legjobb tanulókat tüntették fel, a 2. és az 5. tanévben azonban talán év közben kimaradt. (Jahresbericht Theresianum 1878/79, 96–98.; Jahresbericht Theresianum 1879/80, 85–92.; Jahresbericht Theresianum 1880/81, 107.; Jahresbericht Theresianum 1881/82, 62.; Jahresbericht Theresianum 1882/83, 36–44.)

¹⁰⁷ Jahresbericht Theresianum 1881/82, 60.; Jahresbericht Theresianum 1882/83, 39.; Jahresbericht Theresianum 1883/84, 34–42.)

¹⁰⁸ Jahresbericht Theresianum 1882/83, 39.; Jahresbericht Theresianum 1883/84, 37.; Jahresbericht Theresianum 1884/85, 53.; Jahresbericht Theresianum 1885/86, 63.; Jahresbericht Theresianum 1886/87, 56.; Jahresbericht Theresianum 1887/88, 58.; Jahresbericht Theresianum 1888/89, 58., 61.

¹⁰⁹ VÉGVÁRY – ZIMMER szerk. 1910, 445.

tanulmányutat tett. Hazatérve a kolozsvári egyetem jogi karára iratkozott be. A második alapvizsga letételét követően a magyaróvári gazdasági akadémián folytatta tanulmányait, ahol két év alatt diplomát szerzett. Ezután átvette a családi birtokok igazgatását.¹¹⁰

Összegzés

Az arisztokrata fiúgyermekek jellemzően magántanulmányok után jelentkeztek a középiskolába, de kivételekkel is találkoztunk, gondolva itt az Apor család fiatalabb tagjaira, akik az arisztokrata tradíciókkal ellentétben nyilvános tanulóként (is) résztültek az elemi oktatásban. A középiskolában három utat követtek: 1. maradtak az első választott intézménynél egészen az utolsó osztály befejezéséig, 2. az alsóbb, 3. a felsőbb osztályokat – vagy azok egyikét – végezték el egy iskolában.

A családok a sokszínű nevelést nyújtó középiskolát – mint amilyen a kalksburgi kollégium és a Theresianum volt –, azért preferálták, mert a korábbi családi nevelés előnyeit is kínálta (elegáns környezet, társadalmilag viszonylag homogén tanulói kör, élő idegen nyelvek, zene, rajz, sport tanulásának lehetősége). Kutatásaink megerősítették, hogy az idegen nyelvek ismerete – elsődlegesen a franciáé, ami erdélyi vonás – elengedhetetlen elemét képezte az arisztokrácia műveltségének. Még akkor is korán elkezdtek a fiatalok a tanulásukat, ha nem volt tehetségük a nyelvekhez. Mindez azonban nem mehetett a magyar nyelvtudás rovására. A szülők az esetek többségében igényelték a magyar különórákat.

Az erdélyi mágnás ifjak a kalksburgi jezsuita kollégiumban leginkább néhány évet töltöttek el, s itt főként az alsóbb osztályokra kell gondolni. A középiskola összes évfolyamát főként a Theresianum növendékei végezték el egy intézményben: gróf Bethlen István és János, gróf Béldi Ferenc, gróf Teleki Arvéd és Arctur. Az ifjak körében a legnépszerűbb a diplomata, a katonai és az egyházi pálya volt. Néhányukat (ifj. báró Apor Gábor [1889], gróf Béldi Ferenc) aktív egyházi közéleti szerepvállalás is jellemezte. Többen aktívan politizáltak (gróf Bethlen István vagy báró Jósika János).

Forrásjegyzék

Adattárak

Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM). *Névtér, Irodalmi adattárak*. <http://opac.pim.hu/index.jsp?page=search&group=1>. [2015.05.02.]

DIPPOLD Péter (é. n.): A határokon kívül élő magyarság történetének bibliográfiája, 1918–1945. <http://adatbank.transindex.ro/region/dippold/>. [2017.02.09.]

DIPPOLD Péter (é. n.): A határokon kívül élő magyarság történetének bibliográfiája, 1918–1945. <http://adatbank.transindex.ro/region/dippold/>. [2017.02.09.]

¹¹⁰ Jahresbericht Theresianum 1896/97, 109–112.; VÉGVÁRY – ZIMMER szerk. 1910, 445.

Elsődleges források

- 40 Jahre Matura (1934). *Kalksburger Korrespondenz* Jg. XLXIX (Dezember 1934) 49.
- AASI KK 002 = *Archiv der Österreichischen Provinz der Gesellschaft Jesu/ Archivum Provinciae Austriae Societatis Iesu (AASI). Kollegsarchiv Kalksburg (KK) 002 Klassenkataloge (Klassenbücher mit Notenträger), Bd. 1.*
- AASI KK 37/2. *Register der eingeschriebenen Zöglinge, Bd. 2.*
- AASI KK I. *Anmeldebögen bis 1926.* = AASI KK Karton I. *Anmeldebögen bis 1926, A–Ban.*
- AASI KK II. *Anmeldebögen bis 1926.* = AASI KK Karton II. *Anmeldebögen bis 1926, Ka–Kn, Ho–J, M.*
- AASI KK Photosammlung [Rendezetlen]
- Album 1880 = *Album des kaiserl. königl. Theresianums (1746–1880).* Zusammengestellt von Max Freiherrn von GEMMEL-FLISCHBACH. Wien, Verlag der Buchhandlung von Moritz Perles.
- Album 1913 = *Album der k. k. Theresianischen Akademie (1746–1913).* Zusammengestellt von Max Freiherr von GEMMEL-FLISCHBACH. Fortgesetzt und ergänzt von Camillo MANUSSI Edler von Montesole. Wien, Brünn, K. u. k. Hofbuchdrucker Fr. Winiker & Schickardt.
- Az antiszemitapárti kerületek és képviselőjelöltek. *12 röpirat.* Budapest, 1887. május, VII. évfolyam, VIII. füzet. http://mtdportal.extra.hu/tizenket_ropirat/7_evfolyam/7_evf_8_szam.pdf. [2017.02.07.]
- Die kleine Marianische Kongregation. *Kalksburger Korrespondenz* Jg. XX. Nr. 48. (Juni 1905) 15.
- Disputanionen... (1905). *Kalksburger Korrespondenz* Jg. XX Nr. 46. (März 1905) 19–20.
- Eine Kalksburger Kolonie in Ungarn (1908). *Kalksburger Korrespondenz* Jg. XXIII Nr. 61. (Juli 1908), 24.
- Értesítő Kalocsa 1867/68–1917/18. = *A Jézus Társasága kalocsai érseki főgymnasiumába járt tanuló ifjúságnak érdemsorozata s az egyes tantárgyakból versenyezés folytán jutalmazottaknak kimutatása 1867/68. tanévben.* Kalocsa, 1868. [Megjelent 1867/68. és 1917/18. között minden tanévben változó címmel.]
- Fasching... (1905). *Kalksburger Korrespondenz* Jg. XX. Nr. 47. (Máj 1905) 17.
- Jahresbericht Kalksburg 1893/94–1917/18. = *Jahresbericht des Privat-Untergymnasiums der Gesellschaft Jesu Kalksburg für das Schuljahr 1893–94.* [Megjelent 1893/94. és 1917/18. között minden tanévben változó címmel.]
- Jahresbericht Theresianum 1867/68–1917/18. = *Jahres-Bericht über das Gymnasium der k. k. Theresianischen Akademie für das Schuljahr 1867–68. veröffentlicht von Dr. Heinrich Mittels.* Wien, 1868. [Megjelent 1867/68. és 1917/18. között minden tanévben változó címmel.]
- KKI Hauptkatalog 1892/93.–1917/18. = *Kollegium Kalksburg Irattár Hauptkatalog 1892/93.–1917/18.*

Kongregationsnachrichten (1905). *Kalksburger Korrespondenz* Jg. XX Nr. 46. (März 1905) 7–13.

Másodlagos források

- A magyar társadalom lexikonja* (1930). Budapest, A Magyar Társadalom Lexikonja Kiadóvállalata.
- APOR Éva (altorjai báró) tövisi báró Bálintt Károlyné. (2002). In KORNIS Gabriella (szerk., 2002): *Elődök és Utódok. Erdélyi főnemeselek a XX. században*. Budapest, Unikornis Kiadó, 63–71.
- Apor Gábor (é. n.). In *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/A/Apor.html> [2017.02.07.]
- APOR Klára (altorjai báró) alsótakácsi Farkas Györgyné. (2002). In KORNIS Gabriella (szerk., 2002): *Elődök és Utódok. Erdélyi főnemeselek a XX. században*. Budapest, Unikornis Kiadó, 53–62.
- APOR Vilmos (é.n.). In *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/A/Apor.html> [2017.02.07.]
- BAKÓ Balázs (2005). “*Non confundar*” – “*Nem szégyenülök meg*”. Megemlékezés gróf Mikes János püspökről. <http://www.vasiszemle.t-online.hu/2005/06/bako.htm>. [2015.05.25.]
- BERTA Annamária (2007): Klebelsberg Kunó fiatal éveei Székesfehérváron. *Neveléstörténet* 4. évf. 1–2. sz. http://www.kjf.hu/nevelestortenet/index.php?act=menu_tart&rovat_mod=archiv&eid=35&rid=2&id=270. [2017.01.19.]
- Bethlen. (é. n.). *Pallas Nagy Lexikona*. <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/012/pc001294.html#4>. [2017.01.19.]
- FABRO Henrik – ÚJLAKI Dénes (szerk., 1906): *Sturm-féle országgyűlési almanach 1906–1911*. Budapest. http://www3.arcanum.hu/almanach/a081030.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1906-1910_1&pg=0&l=hun. [2017.02.07.]
- Görz. (é. n.) <http://www.kislexikon.hu/gorz.html>. [2017.01.19.]
- GUDENUS János József (1990): *A magyarországi főnemesség XX. századi geneológiája*, I. Budapest, Natura
- GUDENUS János József (1993): *A magyarországi főnemesség XX. századi geneológiája*, II. Budapest, Tellér Kft.
- GUDENUS János József (1998): *A magyarországi főnemesség XX. századi geneológiája*, IV. Budapest, Heraldika Kiadó.
- GYÖRGY Béla (2006): *A romániai Országos Magyar Párt története, 1922–1938*. Doktori disszertáció, <http://doktori.btk.elte.hu/hist/gyorgybela/diss.pdf>. [2017.02.07.]
- JÓSIKA Aladár (1914): *Árpád-kori sírok Várfalván*. <http://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/7575/121-122.pdf?sequence=1>. (2015.05.16.)

- Jósika Gyula, branyicskai, báró (é. n.) In *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/J/J%C3%B3sika.html>. [2015.05.16.]
- Jósika. (é. n.). *Pallas Nagy Lexikona*.
<http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/053/pc005364.html#1>. [2017.01.19.]
- KEMPELEN Béla (1911). *Magyar nemes családok*, I. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- KORNIS Gabriella (2002). Kastélyélet a XX. század elejétől a második világháborúig. In KORNIS Gabriella (szerk.): *Elődök és Utódok. Erdélyi főnemesek a XX. században világháborúig*. Budapest, Unikornis Kiadó, 16–45.
- KÖKÉNYESI Zsolt (2013): „A nemesi erények műhelye” A Collegium Theresianum mint lovagi akadémia. *Hadtörténelmi közlemények* 126. évf. 1. sz. 134–148.
- Majthényi. (é. n.). *Pallas Nagy Lexikona*.
<http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/067/pc006750.html#5>. (2017.01.19.)
- MAKKAI Sándor (1940). Erdély társadalma. In DEÉR József (szerk., 1940): *Erdély*. Budapest, Athenaeum – Magyar Történelmi Társulat.
<http://mek.niif.hu/04700/04729/html/37.html>. [2015.05.02.]
- Mikes. (é. n.). *Pallas Nagy Lexikona*.
<http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/071/pc007103.html#5>. [2017.01.19.]
- NAGY Iván (1857): *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, I. Pest, Friebeisz István.
- NAGY Iván (1858): *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, II. Pest, Friebeisz István.
- NAGY Iván (1865): *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, XI. Pest, Ráth Mór.
- RÉBAY Magdolna (2010). A kalsburgi jezsuita kollégium magyar szemmel. In FENYŐ Imre – RÉBAY Magdolna (szerk.): *Felzárultatlan területeken. Tanulmányok Brezsnoványi László 65. születésnapjára*. Debrecen, Csokonai Könyvkiadó, 149–169.
- RÉBAY Magdolna (2015). Az Apor család tagjai a kalsburgi jezsuita kollégiumban és a bécsi Theresianumban (1867–1918) In BIRTA-SZÉKELY Noémi (szerk.): *Tudás – tanulás – szabadság*. Kolozsvár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem Pedagógia és Alkalmazott Didaktika Intézet, Doceo Egyesület, 157–163.
- RÉBAY Magdolna (2016): Négy erdélyi arisztokrata család/nemzetség (Jósika, Klebelsberg, Majthényi, Mikes) tagjai a kalsburgi jezsuita kollégiumban és a bécsi Theresianumban a dualizmus korában. In PÉNTEK Imre – SZÁLLASSY Noémi – ZSOLDOS MARCHIS Juliánna (szerk.): *A pedagógusképzés XXI. századi perspektívái*. Kolozsvár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem Pedagógia és Alkalmazott Didaktika Intézete és a DOCEO Egyesület, 207–218.
- SCHWARZ, J. (1903): Die niederen und höheren Studien an der k. k. Theresianischen Akademie in Wien, I. In *Jahres-Bericht des Gymnasiums der k. k. Theresianischen Akademie in Wien. Erstattet am Schlusse des Schuljahres 1903 von Regierungsrat Karl Zimsa*. Wien, 1–28.
- SZABÓ Csongor: *Országos Magyar Párt a két világháború közötti parlamenti választásokon*. <http://lexikon.adatbank.ro/tarsadalomismeret/szocikk.php?id=1>. [2017.02.07.]

Teleki. (é. n.). *Pallas Nagy Lexikona*.

<http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/099/pc009956.html#3>. [2017.01.20.]

TIBOR SZABÓ Zoltán (2004). Kettős kisebbségben. A zsidóság Észak-Erdélyben.

História 2. évf. 3. sz. <http://www.historia.hu/archivum/2004/040203tibor.htm>. [2017.02.07.]

VÉGVÁRY Ferenc – ZIMMER Ferenc (szerk., 1910): *Sturm-féle országgyűlési almanach*

1910–1915. Budapest, Pázmáneum. http://www3.arcanum.hu/almanach/a081030.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1910-1918_1&pg=0&l=hun. [2017.02.07.]

VEKOV Károly (2007): Töredékek egy erdélyi család történetéből. *Erdélyi Múzeum*

69. évf. 1–2. sz., 1–17. www.epa.oszk.hu/00900/00979/00419/pdf/001-017.pdf. [2017.02.07.]

VIRÁG Irén (2013). *A magyar arisztokrácia neveltetése (1790–1848)*. Eger, Líceum Kiadó.

Függelék

Erdélyi főrangúak kalksburgi kollégiumban¹

Név	Születési hely, év	Korábbi tanulmányok	Kalksburgi tanulmányok	Igényelt választható tárgyak (Kalksburg)	További tanulmányok
Báró Apor Gábor	Bécs, 1851. ápr. 12.	Családi háznál. Az elemi III. osztályát (II. félévet) elemi iskolában. Magyar, német, francia nyelv.	1860–67.	Magyar (?), francia, rajz.	Jogi tanulmányok a budapesti egyetemen.
Báró Apor Gábor	Kőröspatak, 1889. nov. 6.	Elemi I–II. osztályát katolikus magániskolában. Francia nyelv.	1898–05. (II. előkészítő–V. gimnáziumi osztály)	Magyar és francia.	Kalocsai jezsuita gimnázium, bécsi konzuli akadémia.
Báró Apor Samu (Sámuel)	Sopron, 1856. aug. 27.	Elemi I–IV. osztályát magánúton. Magyar, francia, zongora, rajz, úszás.	1866–68.	Zene, rajz, magyar, gimnasztika/úszás.	Bécsi hadapródiskola.

¹ Elsődlegesen Jahresbericht Kalksburg 1893/94–1917/18., AASI KK 37/2. és AASI KK I–II. Anmeldebögen bis 1926 alapján. Pontos adatok és egyéb források a korábbi lábjegyzetekben.

Név	Születési hely, év	Korábbi tanulmányok	Kalksburgi tanulmányok	Igénytelt választható tárgyak (Kalksburg)	További tanulmányok
Báró Apor Sándor	Sepsi-Kőröspatak, 1883. szept. 8.	Elemi I–III. osztályát. Magyar és francia nyelv.	1892–99. (II. előkészítő–V. gimnáziumi osztály)	Magyar.	n. a.
Báró Apor Vilmos	Segesvár, 1892. febr. 29.	Elemi I–II. osztályát katolikus magániskolában. Francia nyelv.	1900–07. (I. előkészítő–V. gimnáziumi osztály)	-	Kalocsai jezsuita gimnázium, teológia az innsbrucki Canisiumban.
Gróf Béldi Ákos	Kolozsvár, 1846. dec. 19.	Otthon a normál iskolai tárgyakat tanulta, s emellett franciát, rajzot és zenét.	1857–59.	Zongora, magyar, francia, német.	Kolozsvári felsőfokú tanulmányok.
Báró Bornemisza Gyula	Kolozsvár, 1873. dec. 16.	Otthon, majd 1888 és 1895 között a Feldkirchben.	1890–92.	Zongora és torna.	n. a.
Báró Bornemisza János	Marosillye, 1878. dec. 21.	1888-ig otthon tanult, utána 1895-ig Feldkirchben.	1895–98. (IV–VI.)	Zongora, angol, magyar, lovaglás, vívás.	n. a.

Név	Születési hely, év	Korábbi tanulmányok	Kalksburgi tanulmányok	Igényelt választható tárgyak (Kalksburg)	További tanulmányok
Gróf Klebelsberg-Thumburg Vilmos	Kolozsvár, 1847. jún. 4.	Otthon tanult, az I–III. gimn. osztály anyagából levizsgázott. Tanult magyar, francia nyelvet, kicsit rajzolni.	1859–1866.	Magyar, angol	n. a.
Gróf Klebelsberg-Thumburg Zdenko	Kolozsvár, 1852. nov. 13.	Otthon tanult, a gimnázium I–II. osztályából levizsgázott. Franciául is tanult.	1863–1870.	Magyar	n. a.
Báró Jósika Gyula	Várfalva, 1850. aug. 20.	Gyulafehérvárt (?) nyilvános tanulóként végezte az I–IV. gimnáziumi osztályt. Tanult franciául, németül, rajzolni és zongorázni.	1865–1866.	Zongora, rajz, magyar, francia. (Németet szóban és írásban is gyakorolnia kell, alig tud.)	n. a.

Név	Születési hely, év	Korábbi tanulmányok	Kalksburgi tanulmányok	Igényelt választható tárgyak (Kalksburg)	További tanulmányok
Báró Jósika Andor	Várfalva, 1851. jún. 20.	Gyulafehérvárt (?) nyilvános tanulóként végezte az I–III. gimnáziumi osztályt. Tanult franciául, németül, rajzolni és zongorázni.	1865–1866.	Zongora, rajz, magyar, francia. (Németet szóban és írásban is gyakorolnia kell, mert alig tud.)	n. a.
Báró Jósika Gyula	Kolozsvár, 1877. febr. 13.	Francia és magyar nevelő foglalkozott vele otthon. A gimnázium I. osztályát elvégezte. Franciául tanult.	1888–1892.	Francia, magyar, rajz.	Kalocsai jezsuita főgimnázium; bécsi, budapesti, leuveni egyetemen teológia.
Báró Jósika Gábor	Magyarfenes, 1878. márc. 24/25.	Francia és magyar nevelő foglalkozott vele otthon. A gimnázium I. osztályát elvégezte. Franciául tanult.	1888–1892.	Francia, magyar, rajz.	Kalocsai jezsuita főgimnázium.

Név	Születési hely, év	Korábbi tanulmányok	Kalksburgi tanulmányok	Igényelt választható tárgyak (Kalksburg)	További tanulmányok
Báró Jósika Andor	Magyarfe- nes, 1880. febr. 14.	Elemi iskolai tárgyakra a helyi lelkész (Zathureczky Károly) tanította.	1891–1892.	Hegedű, francia, magyar.	Kalocsai jezsuita főgimnázium.
Báró Jósika Aladár Géza	Gyéres, 1882. febr. 24/25.	Elemi iskolai tárgyakra a helyi lelkész (Zathureczky Károly) tanította. Kicsit tud németül és franciául.	1891–1892.	Magyar, francia, rajz.	Kalocsai jezsuita főgimnázium.
Báró Jósika János	Banyicska, 1888. máj. 21.	Otthon házi tanító foglalkozott vele. Az elemi iskolai tárgyakat tanulta és némi franciát.	1898–1905. (II. előkészítő–VI. gimnáziumi osztály)	Magyar, francia, rajz, torna, zongora.	Kalocsai jezsuita főgimnázium.
Gróf Mikes Kelemen	Magyar- csesztve, 1865. ápr. 15.	A gimnázium I–II. osztályát a pesti piaristáknál végezte bentlakóként. Rajzolni és franciául tanult, utóbbiban gyenge.	1877–1883.	Zene, rajz, torna, lovaglás, úszás	n. a.

Név	Születési hely, év	Korábbi tanulmányok	Kalksburgi tanulmányok	Igényelt választható tárgyak (Kalksburg)	További tanulmányok
Gróf Mikes János	Magyar-csesztve, 1867. aug. 5.	A dévai minorita elemi iskola nyilvános tanulója volt. Németül és franciául tanult, gyenge bennük.	1877–1881	Rajz, torna, lovaglás, úszás.	Innsbrucki egyetem teológiai kara.
Gróf Mikes Zsigmond	Kolozsvár, 1867. jún. 6.	A Thersianum, majd a görzi állami gimnázium (II. osztály) diákja volt. Tanult magyar, francia nyelvet, zenét, kicsit tud rajzolni.	1881–1887.	Magyar, rajz, vívás, lovaglás.	Bécsi Theresianum gimnáziuma (1877–1879).
Báró Majthényi István	Mezőszilvás, 1910. szept. 18.	Magántanuló volt. Magyarul, franciául, latinul tanult.	1922–1930 (I–VIII. osztály)	Francia, zongora	n. a.

TÁMBA RENÁTÓ

A szabadidő a kalksburgi jezsuita kollégium fényképein

Bevezetés

Tanulmányomban¹ a kalksburgi jezsuita kollégium fényképes dokumentumainak egyik, a pedagógiai antropológia és a neveléslélektan szempontjából is roppant érdekes csoportjának, a szabadidő-eltöltés módjával foglalkozó felvételek elemzésén keresztül kívánom érzékeltetni az intézmény nevelési gyakorlatának olyan jellemzőit, melyek a tantermi felvételeken² és a csoportképeken nem szembeutúőnek, így aztán jelentős többlettartalmakra világítanak rá az iskola diákéletének mikroklímájával, gyermekszemléletével kapcsolatban. Vizsgálataim során – Piotr Sztompka³ kategóriarendszere nyomán – olyan szempontokat követek, mint amilyen az emberi egyedek jellemzői (testbeszéd, arckifejezés, viselet), az oktatási aktivitások (rítusok és rutinok), illetve a társadalmi interakciók és azok tényezői (pl. a partnerek térbeli elhelyezkedése, státus). A vizsgálat elemzési struktúrájának kialakításához elsősorban a Panofsky-féle ikonográfiai-ikonológiai modell Mietzner – Pilarczyk szerzőpáros által továbbgondolt négylépcsős változata járult hozzá,⁴ az elemzések meghatározó társadalomelméleti alapját pedig Erving Goffman⁵ dramaturgiai koncepciója nyújtja. Elemzéseim során mindenekelőtt a fényképeken ábrázoltak mögött munkálkodó nevelői attitűdökre, érzületekre és gyermekideológiákra vonatkozóan kívánok következtetéseket tenni.

A fényképek mint a társadalmi jelenségek vizuális lenyomatai

Amikor otthonunkban régi családi fényképeket tekintünk át, általuk megidézzük múltunkat, családunk múltját, érzéseket, emlékeket próbálunk újra összerakni, letűnt

¹ A dolgozat képanyaga a Jézus Társaság Ausztriai Rendtartományának Levéltára engedélyével kerülhet bemutatásra. A képek nincsenek rendezve, ezért a lelőhely pontosabb megjelölésére nincs mód. A képanyag forráshelye: Archiv der Österreichischen Provinz der Gesellschaft Jesu/Archivum Provinciae Austriae Societatis Iesu (AASI) Kollegsarchiv Kalksburg (KK) Photosammlung. A tanulmány alapjául szolgáló német nyelvű irattári és levéltári források fordítását Rébay Magdolna végezte.

² Jelen írásom egy korábbi tanulmányom folytatásának tekinthető, melyben a kalksburgi kollégium osztálytermi tárgyú fényképeinek elemzésére vállalkoztam. Lásd TÁMBA 2015, 71–87.

³ SZTOMPKA 2009, 45–51.

⁴ PILARCZYK – MIETZNER 2010, 1–20.; MIETZNER – PILARCZYK 2013, 31–50.

⁵ GOFFMAN 1956.

idők élményvilágát kíséreljük meg rekonstruálni. Néha nosztalgikus utalásokat teszünk az adott történeti kor atmoszférájára, azonban odáig már ritkán jutunk el, hogy értelmező megjegyzéseket fűzzünk érzéseinkhez a korrajzra vonatkozóan, akár társadalom-, akár mentalitástörténeti megközelítésben. Márpedig a fényképek szemlélése éppen akkor kezd intellektuális kihívássá válni, amikor egy adott társadalmi berendezkedés, eszme- vagy intézményrendszer lenyomataiként próbáljuk értelmezni őket, amikor arra törekszünk, hogy felszínre hozzuk és megmagyarázzuk a fényképproduktumok mögött munkálkodó eszmei-társadalmi motívumokat,⁶ egy adott társadalmi réteg vagy érdekcsoport intézményesült szándékait, illetve, amikor megpróbálunk körülírni bizonyos intézményesült témákat, melyekben bizonyos társadalmi rétegek, csoportok életvilágának különböző létmotívumai jutnak kifejeződésre. Másképpen fogalmazva: a fényképes dokumentumok befogadása akkor haladja meg a jobbára passzív, érzelmeinket és ítéleteinket ellenőrizetlenül hagyó hétköznapi „nézelődés” szintjét, amikor felismerjük, hogy a fényképek bizonyos társadalmi jelentések által meghatározott termékek, s amikor célként tűzzük ki a látottak társadalmi kontextusba helyezését.

Minden fényképről elmondhatjuk, hogy készítője szűrőjén keresztül kifejeződésre jutnak bizonyos társadalmilag legitimált elvárások az adott társadalmi csoporttal, annak egyes tagjaival szemben, illetve minden felvétel közvetíti, érzékelhetővé teszi az adott társadalmi közegben működő felfogást a képen szereplőkkel kapcsolatban, megszólaltatva a róluk egy adott közegben működő meglátásokat, attitűdöket, illetve megvilágítva az ezek által érvényesített sztereotípiák, ismerettörédek mibenlétét. Nincs olyan fénykép, amelyen keresztül a készítő és/vagy a megrendelő – nyilvánvalóan sokkal inkább tudattalanul, mint tudatosan – ne juttatná kifejezésre valamiféle módon saját nézőpontját, melyeket át- meg átjárnak bizonyos társadalmi és politikai diskurzusok. Végző soron ezek a gyakran ideologizált beszédmódok határozzák meg a lencsevégre kerülő személyek, csoportok megjelenítésének módját: nincs olyan felvétel, mely ne hordozna magában bizonyos társadalmilag elfogadott jelentéseket,⁷ illetve eszmei, világnézeti és intézményi hatásokat. Ebből következik, hogy a fénykép – akár csak a műalkotás – „*mint a társadalmi tudat képi formában megjelenő modifikációja reprodukálja és interpretálja a társadalmi valóságot*”.⁸ A ránk maradt fényképes dokumentumok tehát hozzájárulnak a múlt kollektív tudatformáinak rögzítéséhez,⁹ a képek elemzése pedig nagymértékben segít az eszmei áttételektől terhes, s ezáltal (inter)textuális tartalmaktól átítatott társadalmi mikro-mozzanatok értelmezésében.¹⁰

A láttatás rejtett tendenciája által tükröződő képzetek, társadalmi elvárások, vagy éppen gyermekideológiai szövegek (lásd gyermekkép), illetve az adott társadalmi

⁶ Erre a törekvésre meghatározó példának lásd HAMILTON 1997, 75–150.

⁷ SZTOMPKA 2009, 41.

⁸ SCHNEIDER é. n.

⁹ ASSMANN 1999, 39-40., 42.

¹⁰ MITCHELL 1994; HORNYIK 2014, 64.

csoport „természetére” vonatkozó ismeretekből fakadó szemléleti vonatkozású motívumok (lásd gyermekfelfogás)¹¹ a kép tárgyával kapcsolatban az antropológiai térben jutnak kifejeződésre.¹² Ennek legfőbb elemei a ruházat, a testhasználat, az arc kifejezés, a tárgyi-fizikai környezet, valamint a társadalmi „aktorok” egymáshoz való térbeli és cselekvésbeli viszonya.¹³ A képen visszaköszönő mintázatot a tárgy kiválasztása, a lényeges kiemelése és bizonyos formanyelvi sajátosságok (pl. fény-árnyék játék) szintén meghatározzák. Ezeknek köszönhetően jutnak kifejeződésre az ábrázolt cselekvések mögött munkáló személyes szándékok, a cselekvéseket meghatározó kulturális szabályok, illetve az adott társadalmi közeg közös gondolkodási és kulturális sémái, attitűdjei.¹⁴ Ebből fakadóan társadalomtudományi szempontú értelmezésük során a fényképeket a társadalmi reakció eszközeinek,¹⁵ a társadalmi folyamatok dokumentumainak tekintjük.

Az alkotói színrevitel megoldásai által a tárgy társadalmilag konstruált nézőpontból kerül láttatásra, s e nézőpont befolyásolja, adott értelmezési keretek között tartja vélekedésünket a témáról, valamint a képen tükröződő társadalmi problémákra való rálátásunkat. E nézőpont szerint a kép társadalmilag megkonstruált, vagyis magában hordoz egy, a készítő által működésben lévő, a társadalom bizonyos problémáira vonatkoztatható konstrukciót. Erről a fajta kritikai állásponttól, illetve a mű ideológiai, kulturális kontextusának jelentőségéről olvashatunk Sarah Pink¹⁶ és Pierre Bourdieu¹⁷ írásaiban is. Köztes, mérsékelt állásponttal találkozhatunk Piotr Sztompka munkásságában; ő maga e nézőpontot kritikai realizmusnak nevezi. Sztompka szerint a fénykép úgy ábrázolja a társadalom egy szegmensét, hogy közben – a megjelenített társadalmi létmotívumok, attribútumok, emberi kapcsolatokra való utalások stb. révén – visszatükröz valamilyen társadalmi jelenséget, törvényszerűséget. E meglátás a kép társadalmi konstruáltságára figyelmezteti a szemlélőt, s felhívja a figyelmet arra, hogy a képek lényegét megvilágító, beszédes információkat közvetíthetnek a társadalom mikro-világairól, s azon keresztül egy adott társadalmi struktúráról, berendezkedésről, eszmerendszerről.¹⁸

A képek által hordozott társadalmi diskurzusok feltárása, vagyis az értelmezés nem pusztán lehetőség, sokkalinkább tekinthető törvényszerűen bekövetkező folyamatnak: nem lehet nem értelmezni a társadalmi jelentésekkel áthatott látványt fényképes örökségeinken, melyeket elevenné éppen a nem jelenlévő jelenségek megjelenítése, beleolvasása tesznek.¹⁹ Ahogyan a műalkotásra, úgy a fényképre is igaz, hogy az az immateriális anyagi manifesztációját nyújtja, hiszen ily módon válik láthatóvá,

¹¹ A gyermekkép és a gyermekfelfogás kérdéskörével kapcsolatban lásd korábbi tanulmányomat: TÁMBA 2016, 41–52.

¹² Az antropológiai tér fogalmáról lásd GÉCZI – DARVAI 2010, 201–237.

¹³ SZTOMPKA 2009, 45–51.

¹⁴ Uo. 61.

¹⁵ Vö. BÄTSCHEMANN é. n., 89.

¹⁶ PINK 2006, 712–713., 716.

¹⁷ BOURDIEU 1982, 226–242.

¹⁸ SZTOMPKA 2009, 60–63.

¹⁹ Vö. WALDENFELS 2004, 94.

így definiálódhat a humanitás.²⁰ Ugyanakkor az értelmezés aktusában ennek megfordítása kell, hogy bekövetkezzék: „Az anyagból értelem lesz, mert a vizuális értékek a szemlélés aktusában reagálnak egymásra”.²¹

Amikor a képekkel kapcsolatba lépünk, önkéntelenül is kommunikálni kezdünk velük, már csak értékképzeteink érvényesítése által is. Azonban míg képeinkkel való laikus kapcsolataink során mindenféle tudatos reflexió nélkül érvényesül azok társadalmi-eszmei, más szóval narratív meghatározottsága, reflektált, történet- és képtudományi szempontból egyaránt megalapozott elemzéseink hozzásegíthetnek a képek mögött húzódó eszmei motívumok, narratívák feltáráshoz, ahelyett, hogy jómagunk is hozzájárulnánk a narratív képzetek újratermeléséhez.

A képek mögött megbúvó narratívák, diskurzusok értelmezéséhez tudnunk kell, hogy a társadalmi élet mely sajátosságain keresztül van lehetőségünk eljutni a célhoz. Sztompka koncepciójából kiindulva a képen szemügyre vehetjük és rögzíthetjük a társadalmi struktúra olyan elemeit, mint az emberi tevékenységek (például interakciók személyek vagy csoportok között), az azokat meghatározó társadalmi szabályok, illetve azok az eszmék, melyekből a normák táplálkoznak. Az eszmék meggyőződések, nézetek és mítoszok foglalnak magukban, s mindebből fakadnak bizonyos érzületek, társadalmi, illetve egyéb attitűdök. A társadalmi struktúra fontos elemeinek tekintjük az életlehetőségeket is, vagyis a társadalmilag értékes javakhoz történő hozzáférés lehetőségeit.²²

A gyermekortörténeti szempontú képkutatás célja sem más, mint rámutatni a vázolt szempontok működésére, ám annak érdekében, hogy e cél megvalósulhasson, jól megválogatott szempontsor mentén kell elemeznünk a műveket. Elemzési szempontjaim részben leírhatók a Sztompka által, a társadalmi élet aspektusaira vonatkozóan megfogalmazott szempontokkal, melyek kutatásom számos pontján érvényesülnek (lásd 1. táblázat).

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a hétköznapi fényképek a mindennapit őrzik magukban,²³ ennél fogva alkalmasak a mikroközösségek életét szervező rítusok, rutincselekvések, az akaratlan, ám mégis sokat mondó nonverbális kifejezési formák, illetve a tárgyi-fizikai környezet elemeinek rögzítésére és arra, hogy mindezek nyomán értelmező megjegyzéseket tegyünk az azok mögött munkáló eszmei motívumok, illetve társadalmi, politikai diskurzusok rejtett működésére vonatkozóan. Mivel a gyermekkor és a fiatalkor történeti kutatása során olyan folyamatok megfigyelésén van a hangsúly, melyek lassan változnak, az időtényező rögzítése nem támaszt szigorú követelményeket az elemzővel szemben, ám mégis lényeges, akár csak a helyszín rögzítése,²⁴ hiszen fő célunk, hogy társadalomtörténeti kontextusba helyezzük a látottak és az ábrázolt szociális viszonylatok mögött húzódó jelentéseket.

²⁰ BOEHM 2006, 29.

²¹ Uo. 41–42.

²² SZTOMPKA 2009, 105.

²³ PILARCZYK – MIETZNER 2010, 4.

²⁴ Uo. 4.

1. táblázat. A társadalmi élet aspektusai Piotr Sztompka nyomán²⁵

Kategóriák	Elemzési szempontok
1. Emberi egyedek	Testbeszéd, arckifejezés, fiziognómia, testtartás, gesztusok, pózok, öltözék (egyenruha, jelvények, kitüntetések), frizura, testdíszítés, stigmák, társadalmi kivetettségre utaló jelek
2. Cselekvések – oktatási aktivitások	a) Rituális viselkedés: azonos, pontos időközökben ismétlődő viselkedés b) Rutin viselkedés: szokásos, hétköznapi, mindig elvégzett viselkedés c) Deviáns viselkedés: a többségben lévőtől eltérő viselkedés. d) Tipikus viselkedés: számos aktív egyed számára egyforma viselkedés. e) Ceremoniális viselkedés: ünnepélyesség, különlegesség, komolyság, a díszített forma gazdagsága, a sacrum atmoszférája.
3. Társadalmi interakciók	Kölcsönösen orientált, megfigyelhető szimbólumok köré szervezett tevékenységek. Formái: kapcsolatok, érintkezések, kommunikáció, beszélgetés, átmenet-rítusok, rituális események. Tényezői: a partnerek térbeli elhelyezkedése, az emberek mint jelhordozók, önazonosság, státus, társadalmi kompetencia, interakcióban lévő emberek, téri távolság
4. Közösségek, közösségi cselekvések	Ellentétek és feszültségek; a közösség tartalmi jegyei: cél, aktivitás, az aktivitás ritmusa; a tipikus közösségi viselkedés számos külső
5. Kultúra	Anyagi-eszközi javak (tárgyak), technológiai fejlettségre utaló jelek, táncok, rítusok, szakrális helyek, szimbólumok, térhasználati jellemzők, tiltások és parancsok ikonografikus jeleinek külső kifejeződései
6. Társadalmi környezet	Természetükből fakadóan aktív tárgyak; passzív tárgyak (funkció: kontempláció vagy dekoráció)

²⁵ SZTOMPKA 2009, 45–51.

A fényképek nem ábrázolhatják az objektív valóságot, hiszen azt – különösen társadalmi értelemben – nem lehetséges mintegy „visszatükrözni”, ehelyett egy bizonyos, társadalmi-politikai diskurzusok által meghatározott nézőpontból jelenítik meg a társadalom egy szegletét, mindenekelőtt a szelektálás képalkotási eszközeivel.²⁶ Ha egy sorozatról van szó, elemzéseink során érdemes kidomborítani bizonyos meghatározó motívumokat, melyek összehasonlítása összekötő kapcsot jelent az értelmezés folyamatában.²⁷ A technikai és a motívumelemzési szempontokon túl figyelniük kell a műfaji szempontokra és a kép funkciójára, felhasználási körülményeire is, hiszen ezek is megváltoztatják a kép jelentését.²⁸ Ami a műfaji szempontokat illeti, fontos különbség rejlik abban, hogy a képet hivatásos fényképész készítette adott intézményi érdekeket közvetítve, vagy az adott közösség résztvevői voltak a készítőik. Ugyanakkor bizonyos társadalmilag legitimált beszédmódok mindkét esetben fellelhetőek, hiszen a közösség tagjai ugyanúgy belsővé tehetik az adott szemléleti elemeket, attitűdöket, értékeket, normákat stb., mint az események „külső interpretátora”.²⁹

Elemzéseimet a fentebb vázolt módszertani keretek között végzem el, ám a képek vizsgálata során a Panofsky-féle ikonográfiai-ikonológiai modell eljárásait is érvényesítem. E metódus eredetileg a képzőművészeti alkotások elemzésére született, ám elméleti megfontolásait vonatkoztathatjuk a fényképek elemzésére is. A módszert a pedagógiatörténeti kutatások számára közvetlenül felhasználhatóvá Ulrike Mietzner és Ulrike Pilarczyk tette,³⁰ így jelen dolgozatban e szerzőpáros továbbgondolásainak eredményeképpen született metodológiai eljárások köszönnek vissza.

Az ikonográfiai-ikonológiai módszer első lépése a preikonografikus leírás, mely minden látható képi elem, kompozíciós megoldás pusztá regisztrálását jelenti. A második lépés (az ikonográfiai eljárás) a szerzőpáros változatában két részre tagolódik. Az ikonográfiai leírás során összefüggésbe állítjuk egymással az ábrázolás elemeit, meghatározzuk a témát és a képtárgyat, mélyreható jelentéstulajdonítás nélkül; ide tartozik a történelmi háttér, a technika, a kép keletkezési módjának és a kép készítőjére vonatkozó életrajzi információknak az ismertetése. Azonban az ikonográfiai interpretáció már a mélyebb motívumok, esetleg szimbolikus jelentéstartalmak feltárásával és rendszerezésével, a képek mögött húzódó konvenciók feltérképezésével foglalkozik, forrásként bevonva esetleg a készítőnek a képhez fűződő saját megjegyzéseit is. Végül az ikonológiai interpretáció a képek „megértésére”, szimbolikus, esetleg allegorikus jelentéstartalmainak feltárására törekszik.³¹

²⁶ Uo. 5.

²⁷ Uo. 9.

²⁸ Uo. 10.

²⁹ Uo. 10–11.

³⁰ MIETZNER – PILARCZYK 2013, 31–49.; vö. PANOFSKY 2011/a, 218–233.; PANOFSKY 2011/b, 252–274.

³¹ MIETZNER – PILARCZYK 2013, 36.

Míg tehát az ikonográfia leíró, osztályozó, rendszerező és analitikus jellegű kutatásokat jelöl,³² ennél fogva „*a tárggyal foglalkozik*”,³³ addig az ikonológus számára a képek a társadalmi tudat részeként tételeződnek, így érzületeket, viselkedési módokat, attitűdöket, eszményeket stb. dokumentálnak.³⁴ Mivel az ikonológia feladata eszme- és világtörténeti értelemben vett jelentéseket keresni a képnek, megközelítésmódjával mélyebbre merülhetünk a civilizáció, az eszmék, a vallásos érület, sőt, a mentalitás és a hétköznapiak,³⁵ vagy éppen a gyermekkor történetében is.

Jelen írásban is a mentalitás és a hétköznapiak történetének egy szegmensét kívánjuk feltárni a kalksburgi kollégium növendékeiről készült fényképes dokumentumok elemzésén keresztül. Elemzéseim során a mindennapi cselekvés nüanszaiból kiindulva teszek következtetést a gyermekek és fiatalok életére, illetve az őket illető gyermekszemléleti mintázatokra vonatkozóan. Az itt közölt szemléket áthatja a mindennapok szociálpszichológiájának szemlélete, különösképpen Erving Goffman modellje.³⁶

A mindennapi cselekvéstől a fegyelmezés mechanizmusaiig

A mindennapi világban a közös tevékenységek, a munkakapcsolatok és a megértés mozzanata köti össze az embereket, s mindez jelentéseken keresztül jut kifejeződésre. Jelentés-teli univerzumban mozgunk, az emberi élet társadalmi jelentések által meghatározott.³⁷ Így aztán elemzéseink során jól érvényesíthetők a mindennapi élet szociológiájának elméleti megfontolásai, különösen Erving Goffman dramaturgiai koncepciója, melyet maga Sztompka³⁸ is tematizál. Goffman az emberi élet nüanszainak megfigyelésére irányította a figyelmet, azzal a meggyőződéssel, hogy cselekedeteink társadalmilag meghatározottak, hiszen a mindennapi élet mások jelenlétében zajlik. Az emberek szerepeiken keresztül ismerik meg egymást, de a szerepekben ismernek önmagukra is.³⁹ Szerepeinken keresztül konstruáljuk meg saját arcunkat mások és önmagunk előtt, s életünk lényegi törekvése, hogy felnőjünk egy ideálként megfogalmazott társadalmi szerephez.⁴⁰ A személyiség végső soron nem más, mint maszk, álarc (ld. a „*person*” szó jelentésének magyarázatát –,⁴¹ amit magunkra öltünk, s amely mögött időről idő-re begyakoroljuk „sajátmagunkat”, pontosabban azt, aki lenni szeretnénk. Goffman e koncepciója nyomán eszünkbe

³² MAROSI 1985, 202.

³³ RÉAU 1997. <http://www.bibl.u-szeged.hu/jatepress/reau.htm>.

³⁴ GÉCZI 2010, 203., 207.

³⁵ MAROSI 1985, 202–208.

³⁶ GOFFMAN 1956.

³⁷ SCHÜTZ 1944, 499–501.

³⁸ SZTOMPKA 2009, 139–143.

³⁹ GOFFMAN, 1956, 10–11.

⁴⁰ Uo. 10.; vö. a „miniatűr felnőtt” konstrukciójával – PUKÁNSZKY 2004, 292–294.

⁴¹ GOFFMAN 1956, 11.

juthatnak Lord Henry Wotton szavai Oscar Wilde „Dorian Gray arcképe” c. regényéből (1890), melyben Gray cinikus barátja így szól az emberi természetéről: „*Erényei nem az ő erényei. Bűneit, ha vannak bűnök, csak kölcsönkaptá. Visszhangja lesz valaki más zenéjének, egy szerep színésze, melyet nem az ő számára írtak. Az élet célja az, hogy kifejlesszük önmagunkat*”.⁴²

Az „*önkifejlesztés*”, rövidebb távon a benyomáskeltés gyakorlata interakciókon keresztül zajlik, amelyek magukban foglalják a „*kölcsönösen orientált aktivitás széles körét*”.⁴³ Az interakció legegyszerűbb formái a találkozás és a gyülekezet, melyek két vagy több embernek a társadalmi réteghez, a nemhez, a nemzethez való tartozás tudata által meghatározott együttlétét jelentik. Ami ezek alatt történik, a színház analógiájával ragadható meg,⁴⁴ hiszen az egyén szerepet játszik, s szerepénél fogva az „*ideális ént*” mutatja mások felé „*autentikus énje*” helyett.⁴⁵

E színi előadás során a színészek bonyolult színházi eszközkészletet használnak. Idetartozik a homlokzat, melynek szerves részét alkotja a díszlet, ezen belül a bútorzat, a tárgyak, az eszközök. A személyes homlokzat pedig olyan „*eszközöket*” ölel föl, mint az életkor, a magasság, a testsúly, a ruházat és a kiegészítők.⁴⁶ Mindezt az egyének a célból használják fel, hogy megmutassák másoknak azt az arcot, melyet önmagukról a társadalmilag elismert attribútumoknak megfelelően kialakítottak.⁴⁷ Ezen önreprezentációs eszközökben tükröződnek az egyedül helyesnek vélt nevelési eszmék⁴⁸ és azok gyakorlati áttételei is, melyek a gyermekkép és a gyermekfelfogás fogalmában ragadhatóak meg.⁴⁹

A gyermekek és fiatalok életvilágát körülírhatjuk Michel Foucault paradigmájával is, mely szerint a természetes test a tevékenység ellenőrzésén keresztül alávetté válik a társadalmi ideálok által meghatározott hatalomnak; „*erők bordonója, egy időtartam székhelye*”⁵⁰ lesz, kiszolgáltatottan specifikus műveletek dresszúrájának és bizonyos funkcionális kényszerítések rendjének.⁵¹ Foucault szerint életvilágunkat a XVIII-XIX. századtól mindinkább meghatározták a fegyelmezés mechanizmusai, a fegyelem törekvése pedig nem más, mint egyetlen tekintettel mindent átlátni,⁵² s a fegyelmezés célja: az eltérések visszaszorítása.⁵³ Következésképp: „*Büntetni annyit, mint betanítani*”.⁵⁴ A fegyelmezés és a büntetés nem választható el a hierarchizálástól,

⁴² WILDE é. n., 22.

⁴³ SZTOMPKA 2009, 139.

⁴⁴ Uo. 139.

⁴⁵ GOFFMAN 1956, 22–32.

⁴⁶ Uo. 13–14.

⁴⁷ Uo. 11–13.

⁴⁸ OELKERS 1992, 11.

⁴⁹ E fogalmakról részletesebben lásd PUKÁNSZKY 2005, 9.; vö. SZABOLCS 1998, 253–260; TÁMBA 2016, 41–52.

⁵⁰ FOUCAULT 1990, 210.

⁵¹ Uo. 210.

⁵² Uo. 238.

⁵³ Uo. 245.

⁵⁴ Uo. 246.

a hierarchizáló büntetőrendszer kettős hatása pedig egyrészt megragadható a növendékek képességeik és magatartásuk szerinti osztályozásában, melynek célja a későbbi használhatóság mértékének meghatározása, másrészt pedig az állandó nyomásgyakorlás. Ez utóbbi célja „*az alkalmazkodásra, az alárendeltségre, az engedelmességre, a szorgalmas tanulásra és gyakorlatozásra, a feladatok és minden fegyelmi előírás pontos teljesítésére*”⁵⁵ való késztetés, illetve ráhangolás. A fegyelmezés és a büntetés végső soron az uniformizálásra való kényszerítéshez vezet a normalizálás tendenciáján keresztül. Foucault szerint a hatalom törekvései a fegyelmezés mechanizmusain keresztül a természetes testre mindinkább a gépies test paradigmáját erőltették rá,⁵⁶ s ez a törekvés – ha némiképp oldottabb formában is – megfigyelhető a kalksburgi jezsuita kollégium fényképes dokumentumain is.

Az itt vázolt szempontok elemzéseim során óhatatlanul érvényesülnek. A dramaturgiai koncepció fogalmaiban kifejeződik a gyermekség konstruálásának folyamata, s hozzájárulnak a gyermekszemlélet feltárásához. Elemzéseim során megfigyelhetjük, hogy a fényképeken – a színházi és a személyes homlokzat eszközein keresztül – milyen hangsúlyosan jelenik meg az „ideális én”, s ez a felnőtt szerepek és ideálok előrevetülésének (szereppredesztináció) irányába mutat. Továbbá a vizsgált képeken fölfedezhetők a foucault-i paradigma törvényszerűségei is, ám itt némi hangsúlyeltolódás figyelhető meg a hétköznapi kötelezettségek alóli felszabadulás irányában. Mindenesetre a fentebb vázolt két paradigma lényeges közös nevezője, hogy mindkét felfogás nagy szerepet tulajdonít annak, ahogyan a hatalom rejtett vagy deklarált törekvései az egyén viselkedésében és magatartásában manifesztálódnak. Goffman még csak ideálokról és színi eszközökről, Foucault pedig már egyenesen az ezeket előírányzó hatalom és fegyelmezés mechanizmusairól beszél, ám a végeredmény a viselkedés messzemenő sematizálása és befolyásolása, mely igény minden korban egy társadalom-, illetve emberkép felől érkezik.

Mint említettük, az itt vázolt összefüggések és a tárgyalt ideálok a képanyag vizsgálata során érvényesítésre kerülnek. Ám ehhez mindenekelőtt a szóban forgó növendékek életvilágának áttekintésére van szükség, ami jelen esetben annak egy szegmensét, a szabadidő-eltöltés módjait jelenti, melyekben ugyancsak tetten érhető a felnőtt ideáloknak és a hatalom törekvéseinek való megfelelés tendenciája.

A szabadidő-eltöltés módjának jelentősége

A szabadidő eltöltésének módja jelentős mértékben meghatározza a gyermek testi, lelki és szociális egészségének fejlődését. A jól szervezett szabadidő elősegítheti az értékszocializációs folyamatokat, gazdagíthatja a gondolkodást és az összefüggéslátást, fejleszti a jártasságokat, készségeket és képességeket, illetve alkotásra ösztönözhet. A szabadidős tevékenység számos tanulási folyamatnak ad alkalmat, szemben azzal a közkeletű tévhitel, mi szerint a tanulás mindenekelőtt az iskolapadban és az

⁵⁵ Uo. 249.

⁵⁶ Uo. 211.

írásztalnál történik. A szabadidős tevékenységek végzéséhez rendszeresség és kitartás szükséges, s olyan személyiségvonások kifejlődéséhez járul hozzá, mint amilyen a szorgalom és az önfegyelem. Sőt, John Locke szerint a szabadság és a boldogság keresése, illetve a szenvedélyek kordában tartása (önfegyelem) szoros kapcsolatban állnak egymással.⁵⁷ Ebből – a neveléelmélet szaknyelvének megfelelően – levonható a következtetés, mi szerint a valódi szabadidős tevékenység az, amely hozzájárul egyfajta konstruktív életvitel megalapozásához.⁵⁸ Ezen imperatívusz (vagy a szabadidő egyfajta ideálja) szerint a szabadidő nem lehet rokon a hedonizmussal, ám a gyakorlatban az emberek szabadidős tevékenységei mégis gyakorta keverednek destruktív magatartás- és tevékenységformákkal.

Arthur Schopenhauer szerint a szabadidő teszi az ember számára „*lehetővé öntudatának és egyéniségének az élvezését, nélküle létünk [pusztán] fáradtság és munka volna*”.⁵⁹ A filozófus – Epikurosszal együtt – vallja, hogy a szabadidő-eltöltés módja az egyéniség fontos értékmérője: „*a szabad idő létünknek a virága, gyümölcse, mert csak általa jutunk saját énlünk birtokába, azért boldogok azok, akiknek értékes az egyénisége*”.⁶⁰ Ugyanakkor felhívja a figyelmet a szabadidős tevékenység morális vonatkozásaira is, amikor a kártyajáték demoralizáló hatásáról beszél. „*Gondolatok híján kártyát kevernek és igyekeznek egymás pénzét elnyerni. Mily szánalomra méltó teremtmények!*” – írja. Mindazonáltal a kártyajáték „*jó előgyakorlat a világi és üzleti életbe*”,⁶¹ hiszen megtanít arra, hogy miképp használhatjuk ki a véletlen adta körülményeket, fő tanítása pedig, hogy mindig meg kell ragadni a kezünk ügyébe kerülő hasznot, kivéve, ha törvénybe ütközik. Schopenhauer szerint a kártyajáték által diktált morál a polgári életben masszívan jelen van, s nincs is olyan játék vagy szabadidős tevékenység, amely valamilyen módon ne hordozná magában a különböző társadalmi szerepekre való előkészületek mozzanatait.

Schopenhauer tehát felismerte, hogy szabadidős- és játéktevékenységeink egyfajta társadalmi előgyakorlatot jelentenek, vagyis ezek a tevékenységek nagymértékben hozzájárulnak a későbbi társadalmi szerepek, feladatok, viselkedésformák előkészítéséhez, ezért nagy jelentőséggel bírnak az értékszocializáció és a személyiségfejlődés szempontjából. A gyermek- és fiatalok szabadidős tevékenységeiben, játékaiban gyakran már végbemegy a felnőtt élet szerepeinek, funkcióinak begyakorlása (lásd Groos gyakorláselméletét),⁶² s így belsővé válhatnak a közösségi rituálékat kísérő főbb magatartásformák is.

Ugyanakkor a szabadidő jelentősége megragadható az egész társadalom perspektívájából is, ugyanis mivel a szabadidő-eltöltési mód minősége és tartalma közvetlenül befolyásolja az egyén életét, kihat a társas környezetre, azon keresztül pedig a társadalom egészére is. Mindezt kiegészítendő érdemes megjegyezni, hogy a Bulletin Officiel de l'Éducation Nationale című francia közoktatási dokumentum szerint a

⁵⁷ GALDI 2004, 26.

⁵⁸ A konstruktív életvezetés meghatározását lásd BÁBOSIK 2004, 14–15.

⁵⁹ SCHOPENHAUER 1925, 30–31.

⁶⁰ Uo. 32.

⁶¹ Uo. 32.

⁶² MÖNKES – KNOERS 2004, 106.

szabadidős tevékenységek során – annak válfajától függően – fejlődhet a gyermekek és fiatalok találékonysága, kíváncsisága, kommunikációs képessége, érzékenysége. A növendék megismerheti testét (különösen a fizikai és sporttevékenység által), erősödhet a közösséghez tartozás érzése, s így eszköze lehet az állampolgári nevelésnek is.⁶³ A szabadidő-pedagógia utóbbi aspektusa összhangban van a felnőtt ideálra való előkészítés, az állampolgárrá nevelés XIX. században grandiózus pedagógiai koncepciókban manifesztálódó tendenciájával.⁶⁴

A szabadidős tevékenység fentebb felsorolt hatásaival magyarázható a jelen témával kapcsolatos kutatások jelentősége. Ebben a dolgozatban arra vállalkozom, hogy közelebb kerüljünk a kalksburgi jezsuita kollégium diákéletéhez, azáltal, hogy vizsgálat tárgyává avatjuk a nevelési intézmény fényképes dokumentumainak azon csoportját, amelynek darabjai alapján képet alkothatunk a növendékek szabadidő-eltöltési szokásairól (jelen áttekintésben 29 db fénykép elemzésére vállalkoztam). Mindeközben különös figyelemmel kísérjük a szabadidős tevékenységek mentén formálódó értékvilágot, illetve – Erving Goffman dramaturgiai koncepciójából kiindulva⁶⁵ – a mindennapi cselekvések során nyomon követhető szerepjátszási technikákat, továbbá – a Piotr Sztompka által felvázolt szempontsort⁶⁶ követve – a hétköznapi élet gyakorlatában kirajzolódó rutincselekvéseket, rítusokat és ceremóniákat. Jelen írásban tehát elsősorban a szabadidő önreprezentációs vonatkozásaira összpontosítok, szemrevételezve az annak során kibomló társadalmi tanulási és értékszocializációs folyamatokra utaló jeleket, mozzanatokot. Mindenekelőtt azonban szükséges fölvezetnem az intézmény nevelési elveivel és szabadidő-pedagógiai vonatkozásaival kapcsolatos ismereteinket, majd az elemzés módszertani kereteinek⁶⁷ ismertetése után megkísérreljük elvégezni a fényképek elemzését.

Nevelési elvek és pedagógiai értékvilág a kalksburgi jezsuita kollégiumban

A kalksburgi jezsuita kollégium életében a növendékek erkölcsi nevelése a katolikus egyház tanításának alapjain nyugodott, ugyanakkor – meghaladva a jezsuita nevelés korábbi hagyományait – a személyiség egészének fejlesztésére irányult. Így fontos feladatként jelent meg, hogy a nevelők egyénenként is foglalkozzanak a neveltekkel, figyelembe véve azok különböző nevelési igényeit. Azonban a személy-orientált nevelést elősegítette a kollégium bentlakásos rendszere. A diákokat szorgalomra, fejelemre, kötelességtudatra, áldozatos életmódra nevelték, s arra, hogy mindig tart-sák szem előtt a közösség érdekeit. Ugyanakkor arra törekedtek, hogy az intézményből önállóan gondolkodó, érett, becsvágyó személyiségek kerüljenek ki,

⁶³ A megnevezett dokumentumot tárgyalja: MIHÁLY 2009. <http://ofi.hu/tudastar/iskolasok-iskolak#20>.

⁶⁴ Lásd PUKÁNSZKY 2005, 226.; PUKÁNSZKY 2004, 300–301.

⁶⁵ GOFFMAN 1956.

⁶⁶ SZTOMPKA 2009, 41–55.

⁶⁷ Uo. 41–55., 131–147., 60–71., 105–110.; GOFFMAN 1956.

akik a magánéletben és a közéletben egyaránt képesek helytállni. Az intézmény nevelési gyakorlatában nagy jelentőséggel bírt a szociális érzékenység kifejlesztése a növendékek lelkében, hiszen az iskola az esetetek megsegítésére nevelte a diákokat, s a kor szokásai szerint Karácsony idején külön ünnepséget rendeztek a falu gyermekei számára.⁶⁸

Mentalitástörténeti értelemben jelentős változást hozott, hogy a hagyományos jezsuita tanterv a klasszikus műveltség (irodalom és nyelvek) mellett fokozatosan magába engedte az állami tantervben már egyre nagyobb szerepet játszó természet-tudományos ismereteket is, a nyilvánossági jog elnyerésével pedig át is tért az állami tantervre.⁶⁹ Megmaradt ugyan az örökérvényűnek tekintett értékek átszármaztatására irányuló ismeretek, képességek átadására való törekvés (lásd normatív nevelési koncepciók⁷⁰), amelyek révén a nevelési intézmény – nem mellesleg a herbarti pedagógia alapvető törekvéseivel is összhangban⁷¹ – nyitott maradt az erkölcsi és a transzcendens értékek megismerése felé egyaránt, ám a pozitívizmus talaján kiforráló új, egyre inkább polgárosuló életszemlélet előtt is megnyílt az út. Mindezzel párhuzamosan – s ez ugyancsak a pozitívizmusnak a gyermeki szükségletekről, illetve a nevelésről való gondolkodásra gyakorolt hatását igazolja – különböző lehetőségek formálódtak ki a cselekvés, a cselekedtetés pedagógiája számára, ugyanis az ön- és közösségfejlesztő gyermeki aktivitás megnyilvánulásaira egyformán lehetőséget adtak az intenzív diákszínházi élet, a szavalás, a közösség előtti bátor, határozott szereplésre, illetve az artikulált, világos beszédre való tanítás különböző alkalmai. Továbbá az irodalmi műveltség, illetve a retorikai és poétikai ismeretek és képességek gyakorlásán túl a növendékek lehetőséget kaptak a nyelvtudás alkalmazására és igény szerinti bővítésére is.⁷²

Rendkívül fontos volt a testi nevelés és a sport, főleg pedagógiai okokból, a „felles energiák” levezetése végett, a szellemi munka kiegészítéseképpen. Jellemző volt a séta, a kirándulás, a labdajáték, a tenisz, a rendszeres úszás, télen a korcsolyázás, a szánkózás, a jégkorongozás, a sísülés. A vívásra és a lovaglásra is rendszeresen lehetőség nyílt, melyek e korban úri sportnak számítottak. A kollégium 1897-ben külön tornateremmel bővült. Minden év végén sport- és tornaünnepélyt tartottak.⁷³ Mindez utal azokra a mentalitástörténeti változásokra, amelyek a századforduló táján a gyermekek és fiatalok életkori sajátosságaira, illetve a fizikai nevelés jelentőségére irányították a figyelmet, némileg hozzájárulva a szigorú fegyelem oldásához, ugyanakkor a sportlehetőségek széles választéka egyértelműen összefüggésben állt azzal, hogy e diákok többsége módosabb körből való.

Fontos része volt a nevelésnek a hazafias nevelés is, a meglehetősen multikulturális közeggel együtt. Jelzésértékű például, hogy az első világháború alatt megjelent értesítők minden évben közölték a hősi halottak és a kitüntetettek névsorát, s ezzel

⁶⁸ RÉBAY 2010, 156.

⁶⁹ Uo. 158.

⁷⁰ BÁBOSIK 1997, 43–62.

⁷¹ Lásd PUKÁNSZKY 2005, 226.; PUKÁNSZKY 2004, 300–301.

⁷² RÉBAY 2010, 158.

⁷³ Uo. 158.

a diákokat bevonulásra ösztönözték.⁷⁴ Mint tudjuk, a tanulók egy bizonyos hányada békeévekben a katonatiszti hivatást választotta, s a fentebb említett fakultatív sporttevékenységek egy része (például lovaglás és vívás) is erre, a már serdülőkorban formálódóban lévő jövőképre, s az azzal együtt járó férfideálra irányította a növendékek figyelmét. Ugyanakkor a sportaktivitással együtt járó értékek (például önfegyelem, derekas kiállás, bátorság, kitartás, összpontosítás, precizitás, az önreprezentáció szándéka stb.) – hozzájárulván az értékszocializációhoz – a felnőttkori létmódra való előkészítés szempontjából is nagy jelentőséggel bírtak.

Tehát, mint említettük, a hősi halottakról és a kitüntetettekről való megemlékezés, az említett sporttevékenységek egyaránt a formálódóban lévő gyermekképre utaltak, s olyan értékeket erősítettek meg a diákokban, mint amilyen a bátorság, a kötelességtudat, a hazafiasság erénye, a közösségi összetartozás érzése, de ugyanígy megerősítették a neveltekben az öntudatosságot, a becsvágyat és a büszkeséget is. Mindezen értékek és személyiségjellemzők megerősítéséhez járult hozzá az osztrák katonatiszti viselethez hasonló uniformis, amely egyszerre emlékeztetett a hősökre, s figyelmeztetett saját maguk és a közösség (a nemzet) jövőjére. Ugyanakkor az alaki gyakorlatok is nagy jelentőséggel bírtak az értékszocializáció szempontjából, ugyanis a diákok alakzatban való mozgásra, a menetelésre, illetve a díszlépésre történő megtanítása során – közvetett módon – olyan polgári (részben pedig, bár nem kifejezetten jelentékeny mértékben katonatiszti) értékek váltak a növendékek személyiségének egyre szervezettebb részévé, mint amilyen a szorgalom, a rendszeresség, a precizitás, a kitartás és az önfegyelem. Mindezen értékek gyermekképi vonatkozása roppant jelentős, hiszen mindebben fölismerhető a herbarti gyermekideál, mely mindenekelőtt olyan képességek kialakítására irányult, amelyek révén a neveltek képesek uralkodni a felnőtt társadalom által zavarónak ítélt érzelmeiken, kiszabadulni az érzéki világ kötöttségei alól, s józan megfontolás szerint irányítani tetteiket.⁷⁵

A fent említett értékek és személyiségjellemzők kialakítására, formálására irányult a nevelők által alkalmazott nevelési és fegyelmezési kultúra is, amely – többek között a gyermekhez való odafordulás hangsúlyos nevelői törekvése, a gyermektisztelet és a követelés összefonódása, valamint a testi fenyték hiánya révén – részben empátikus légkörhöz vezetett, ugyanakkor az iskolai életet átszövő megannyi rítus, illetve az intézményben töltött rengeteg idő némileg zárt rendet eredményezett. Ráadásul, annak érdekében, hogy határozottan érvényesülhessenek a nevelési elvek, a kollégium sokáig kizárólag bentlakókat fogadott; később aztán bejáró tanulókat is felvettek, de csak minimális számban. Ugyanilyen okból a diákok eleinte még Karácsonykor sem mehettek haza. Azonban – éppen a bentlakásos rendszernek köszönhetően – mód nyílt a nyelvtanulás kiegészítésére is, ahogyan ének- és zenetanulásra, zenekarok és rézfúvós bandák létesítésére.

Ugyanakkor a tanulók nemcsak az intézmény falai között mozoghattak, hiszen módjuk volt rekreációs célú „klubtevékenységekben” is részt venni a Rauchtempelben, melynek már a neve („*A füst [értsd: dohányzás] temploma*”) is a felnőtt életre

⁷⁴ Uo. 159.

⁷⁵ PUKÁNSZKY 2005, 226.

való előkészületekre, előgyakorlatokra utal, de ebben az elnevezésben megjelenik a vágyott, folyamatosan érlelt, a polgári létmód és emberkép szempontjából meghatározó szabadságélményre való előkészítés mozzanata is. A Rauchtempel lovagjává a VII–VIII. osztály tanulói válhattak, akik az épület házigazdái lettek, azt elképzeléseik szerint díszíthették ki, rendezhették be és alakíthatták át. Az épület a nagydiákok szabadidős tevékenységeinek helyszíne lett: falai közt többek között teaalkalmakat, uzsonnákat rendeztek és biliárdoztak. A Rauchtempel mellett egy, majd két teniszpálya állt rendelkezésükre, illetve egy kuglipálya.⁷⁶ Összességében mindezen tény már önmagában is arra utal, hogy bár az iskola padsoraiban a diákok társadalmi karakterét a felnőtt tekintélynek való alávetettség határozza meg, az intézményi élet jó lehetőséget nyújtott a hétköznapi tanulóélet kissé feszes rendjének ellensúlyozására.

Ugyanakkor érdemes rámutatni arra is, hogy a nevelési intézmény oldottabb légköre nem egyszerűen csak a kikapcsolódásra nyújtott lehetőséget, hanem rendkívül hatékony lehetőséget biztosított a későbbi felnőtt életmodellre irányuló előgyakorlatokra, a felnőtt férfiélet magatartásmintáinak, illetve (Weszely Ödön fogalmaival élve: reális és ideális) értékeinek⁷⁷ belsővé tételére is. A Rauchtempelben nem szakadtak meg az intézményi nevelés folyamatai, ugyanis ennek keretében lényegében folytatódott a kalksburgi nevelési intézmény aprólékosan kidolgozott racionális terve által diktált viselkedés- és magatartásformák belsővé tételének folyamata. Mindennek nyomán azt mondhatjuk, hogy a Rauchtempel gyakorlatilag a totális intézmény kirendelt terepének, színterének tekinthető, s mindaz, ami falai között tapasztalható, a rejtett tanterv kiterjesztéseként értelmezhető. Mindaz, amit a tantermekben és a kollégiumban direkt ráhatás révén a tanárok a diákokba sulykolnak, a szabadidős terepek oldottabb légkörének köszönhetően belsővé válhat, kiegészülve más olyan, a felnőtt létformára előkészítő közösen végzett társadalmi (elő)gyakorlattal, amelynek értékvilága többé-kevésbé megjelenik az iskolai oktatás deklarált értékvilágában is, például a fakultatívan választható sportok által kínált értékpreferenciáknak köszönhetően. Mindenesetre ha feltevésünk igaz, végső soron a Rauchtempel nem tekinthető a kalksburgi kollégiumnak mint totális intézménynek a kivételes alkotóelemének, hiszen a rauchtempeli élet is részét képezi a kollégiumnak az ifjúság nevelésére irányuló racionális tervének.⁷⁸

Erving Goffman megfogalmazása szerint egy totális nevelési intézményben az intézmény vezetősége a populáció teljes ellenőrzésére törekszik, tehát teljes kontroll alatt tartja azt, teljesen megszervezi a növendékek programjait, hozzászoktatja őket az intézet követelményeihez, illetve elválasztja őket a nagyobb társadalomtól,⁷⁹ mégpedig – kiegészítve e meghatározást Foucault terminusával – egy fegyelmező térbe helyezve a gyermekeket, fiatalokat.⁸⁰ Mindezt valamelyest érvényesnek találjuk a

⁷⁶ RÉBAY 2010, 160.

⁷⁷ WESZELY 1935, 24–25.

⁷⁸ Vö. SOMODI 2011, 177–185.

⁷⁹ FLIEGAUF é. n., 3–4. http://docs.google.com/Doc?id=dhhhp72z_1gqdsqtcj.

⁸⁰ FOUCAULT 1990, 193.

kalksburgi kollégium életére is, hiszen itt a „*figyelő szem*” kényszerítő ereje⁸¹ még a szabadidős tevékenységeket is áthatotta. Az intézmény életében ugyanis a délutáni séták és kirándulások is pontosan megszerveztettek és kötelező jellegűek voltak, azonban mindez nem jelenti azt, hogy a növendékek életében nem volt jelen a felzabadosultság élménye. Mivel magas önbecsüléssel bír, a mindennapi életben emelt fővel járó, büszke emberfőket kívántak kinevelni, nem elnyomottakat, hanem önálló, fegyelmezett, „öntörvényű” egyéniségeket kellett kiérlelni, s erre kitérő lehetőséget adtak a szabadidős és a sporttevékenységek egyaránt. Mivel a cél a folyamatos erkölcsi öntökéletesedés volt, nem volt értelemszerű a gyermekélet rigorózus korlátozása, ehelyett inkább a pedagógiai folyamatok gondos megtervezése bizonyult hatékonyak.⁸² A nevelés ebben az intézményben nem a gyermek akaratának megtörésére irányult, hanem sokkal inkább arra, hogy a gyermek – a szocializáció Lloyd DeMause által definiált, gyermekkor-történeti/pszicho-históriaiban – „*önként alávesse magát az együttélés normáinak, zökkenőmentesen beilleszkedjék a társadalomba*”.⁸³ A cél ugyanis az volt, hogy a nevelés folyamatában biztos értékek eresszenek gyökeret a növendékek lelkében abból a célból, hogy egyszer majd önállóan, független individuusként boldogulhassanak a társadalmi életben.⁸⁴ Így érthetővé válik a némiképp hideg, korlátozó nevelői attitűd és a barátságos, oldottabb légkör egyidejű jelenléte is.

Végül a nevelői attitűd⁸⁵ vonatkozásában elmondhatjuk, hogy a kalksburgi intézményben a nevelés gyakorlatában volt helye a gyengédségnek, elismerték a növendék önállóságát, illetve nem tartották célszerűnek az önértettség visszafojtását sem, de kulcsfontosságú volt a nevelői következetesség és a mérsékelt szigor. A tanárok büntetés helyett olykor a diákok „úri” vagy „nemesi büszkeségére” kívántak hatni, hangsúlyozván, hogy ily módon gyorsabban célt lehet érni. A nevelők szerettek, ha a növendék kitartó, rendszerető és szófogadó, azonban nehezteltek a bizalmatlanságra, ami feltehetően annak jele, hogy a nevelők közel szeretnének kerülni a nebulókhoz. Nagyra értékelték a tanulóban a képzelőerőt, a kreativitást (például képességek a rajz és a zene terén), a szorgalmat, a kitartást.⁸⁶ A tanárok és a szülők egyaránt fontosnak tartották a gyermekek egyéni sajátosságainak figyelembe vételét, s többnyire „*a szelíd, szeretetteljes bánásmód pedagógiai előnyeit hangsúlyozták*”.⁸⁷ Minderről a gyermekek iskoláztatására vonatkozó iratokból, jelentkezési lapokból, bizonyítvá-

⁸¹ Uo. 234.

⁸² PUKÁNSZKY 2005, 97–98.

⁸³ DEMAUSE 1998, 40.

⁸⁴ David Riesman értelmezésében ez a meghatározás átfedésben van a belülről irányított társadalom definíciójával. Lásd RIESMAN 1983, 65–66.

⁸⁵ A nevelői attitűd és a nevelésmódszertan (pl. tanítási módszerek, tanulásszervezési metodika, fegyelmezés, motiválás) alapvetően a gyermekfelfogás számára jelentenek következtetési alapot, míg a gyermekkép számára a nevelési intézmény deklarált értékvilága, a követendőként meghatározott nevelési célok, az emberkép és az embereszmény; egyezőval pedagógiai antropológiai és nevelésfilozófiai megfontolások. A két fogalomhoz lásd PUKÁNSZKY 2005, 9–10.; TÁMBA 2016, 41–52.

⁸⁶ RÉBAY 2014, 17–18.

⁸⁷ Uo. 24.

nyokból, a szülők és a nevelők, tanárok közötti levelezésekből és más dokumentumokból értesülünk. Ezen dokumentumok nagy mennyisége szintén arra utal, hogy a pedagógusok a növendékek életét fokozott figyelemmel kísérték, lépten-nyomon ellenőrzés alatt tartották a tanulói élet pontos megszervezése és a nevelési folyamat egyéni szükségletekhez, igényekhez igazítása végett.

Ugyanakkor mindebből a gyermeki személyiséggel szemben gyakorolt empátiáról és elfogadásról is képet kapunk, s ez összhangban áll a diákújságokból, a diáklapokból és a fényképes dokumentumokból kirajzolódó képpel. Miképp a leírásokból, úgy e dokumentumokból sem egy zord, komor szellemű intézmény képe rajzolódik elénk,⁸⁸ ám a jezsuita oktatási intézmények szervezeti és szellemi életére alapvetően jellemző túlszabályozottság tényét már nem tagadhatjuk bizonyítékaink alapján.⁸⁹ Mindenesetre az valószínűleg elmondható, hogy a tárgyalt intézményben a fegyelem és a rend mellett az örömmel és a jó kedélynek is volt helye, s mivel cél volt a büszke, öntudatos jellem kifejlesztése, nem vitás, hogy a nevelők számára is fontos volt a jezsuita nevelési ideálok szintjén deklarált nevelési cél- és értékvilág, illetve a nagyfokú kontroll lazítása, árnyalása a gyakorlatban. A kollégiumban zajló nevelés célja a növendékek személyiségének formálása volt egyrészt a keresztény ember, másrészt az öntudatos, büszke egyéniség ideáltípusának megfelelően, s mindennek megfelelő magatartásmintákat vártak el és erősítettek meg a nevelők és a tanárok, így aztán – ezt a kettősséget figyelembe véve – érthető, hogy a nevelés gyakorlatának rendkívül árnyaltnak kellett lennie.⁹⁰

Mindezen szempontoknak az intézményi nevelés minden színterén meg kellett valósulnia: a tantermekben, a kollégiumi folyosókon és szobákban ugyanúgy, mint a szabadidős terepeken vagy éppen a már említett Rauchtempel életében. Igaz ugyan, hogy a diákoknak valóban volt saját elképzelés szerint eltöltött szabadidejük, ám az idő szervezése legtöbbször a fölöttük állóktól függött, bár az életkor előrehaladtával egyre több privilégiumaik lehettek, egyre több mindenhez volt joguk, s értelemszerűen csökkent a nevelő és a nevelt közötti távolság, „kommunikációs szakadék” is.⁹¹

A szabadidő-eltöltés intézményes keretei a kollégiumban

A Rauchtempelt az 1870-es évek közepén alakították ki mint a korosabb diákok rekreációs helyét. Eleinte – tárgyi és szervezeti értelemben egyaránt – roppant egyszerű volt, aztán idővel gondoskodtak az épület esztétikumáról, belső tereinek kialakításáról, illetve természetesen az intézményi élet kínálatának sokoldalúságáról is.

⁸⁸ Ugyanakkor a „bizonyítékok” tekintetében elbizonytalaníthat az a sejtésünk, mi szerint előfordulhatott, hogy a diáklapokba és a fényképalbumokba elsősorban a pozitív hangvételű cikkek, illetve a de-rűsebb életszemléletről tanúskodó felvételek jelentek meg.

⁸⁹ Vö. SOMODI 2011, 183–184.

⁹⁰ Vö. uo. 181–183.

⁹¹ Vö. uo. 182–184.

Az épületet 1878-ban kezdték kicsinosítani. Ebből a célból 1883-ban „*Szépitési Egyesület*” (vagy: „*Szépitő Egyesület*”) is (Verschönerungsverein) alapítottak, az épület és környéke díszítése céljából; voltaképp ennek alapításával lett egyesület a Rauchtempelből. Ennek saját tisztikara volt, első elnöke egy VII. osztályos diák lett.⁹² Valószínűleg VII–VIII. osztályos diákok lehettek a tagjai.⁹³ A Rauchtempel életéhez számos rekreációs célú tevékenység tartozott. Ismeretes például, hogy kétszer egy évben nagy uzsonnát, illetve teaestéket rendeztek.⁹⁴

Sokáig kis diáklétszám jellemezte a kollégium egészét, ezért az intézmény életében családi hangulat uralkodott. Azonban idővel megnőtt a konviktus diáklétszáma, ennél fogva több térre (s többek között több játszótérre) volt szükség, ezért aztán jelentős átépítések indultak meg, amelyek 1897-ben zárultak le. A park alsó részét is átalakították.⁹⁵

A konviktusi élethez számos rekreációs célú tevékenység tartozott. A növendékek a tanítás nélküli délutánokon gyakran sétáltak, télen pedig sportfoglalkozást szerveztek.⁹⁶ Az intézmény életében kötelező jellegű délutáni kirándulást szerveztek két hétköznap, amelynek időtartama másfél-két óra között mozgott, tanítási szünetek idején (például október 4-én vagy májusban) pedig egész napos kirándulást tartottak.⁹⁷ A bécsi kirándulónapok is a szabadidős tevékenységek fontos részét képezték.⁹⁸

A szabadidő-eltöltés módjának elmélyültebb megismerése céljából azonban mindenekelőtt érdemes tisztázni a konviktusok beosztásával kapcsolatos legalapvetőbb ismereteinket, mivel a szabadidő-szervezés alapegységeit alapvetően a konviktusok egységei adták meg. A fiúkat osztály és életkor alapján hét divízióba („szakasz”) sorolták be. Egy-egy szakasznak 40–60 tagja volt.⁹⁹ Mindegyik divízióknak külön játszótér, rekreációs tere volt. Az 1. konviktus magában foglalta egyrészt az előkészítő osztály, másrészt 2-2 gimnáziumi osztályt; ezek együtt öt divíziót jelentettek. Az 1893/94-ben megnyílt 2. (olcsóbb) konviktus két divíziót foglalt magában: az 1. divízió nagyrészt az alginimáziumot jelentette, a 2. divízió pedig nagyrészt a felgimnáziumot és még azzal együtt néhány IV. osztályos tanulót.¹⁰⁰ A szabadidős tevékenységek megszervezése divízióként történt.¹⁰¹

Végül – abból a célból, hogy érzékelhetővé váljék az intézmény diákjainak napi-rendje – foglaljuk össze, hogy miképp telt egy nap az előkészítő osztályban. Egy nap összetevői (1905): reggeli ima, memorizálás (katekizmus, bibliai történetek stb.),

⁹² CSÁVOSSY 1902, 23–27.

⁹³ Das Kollegium Immaculatae... 1906, 40–42.

⁹⁴ Uo. 39.

⁹⁵ Uo. 21.

⁹⁶ Jahresbericht Kalksburg 1918/19, 34.

⁹⁷ Das Kollegium Immaculatae... 1906, 39.

⁹⁸ 100 Jahre Kollegium Kalksburg... 1956, 24.

⁹⁹ Uo. 14.

¹⁰⁰ Jahresbericht Kalksburg 1911/12, 80.

¹⁰¹ Jahresbericht Kalksburg 1909/10, 83.

szentmise, reggeli, rossz időben a játékszobában szabadidős tevékenység (játék építőkockával, ólomkatonával, képeskönyv olvasása), iskola, szépírási óra (levélírás), ebéd, foci, iskola, rekreáció, olvasás, vacsora, esti ima a kápolnában, alvás.¹⁰²

Ez a leírás ugyancsak következtetési alapot jelent a szabadidő-eltöltés kereteinek, hogyanjának megítélése szempontjából, hiszen látható, hogy meglehetősen szoros időbeosztás jellemezte a jezsuita kollégium életét. Ebben a szigorú rendből pedagógiai szempontból igen fontos kilépőket jelentettek a szabadidős tevékenységek, ám ne feledkezzünk el arról, hogy a diákok mentalitásának formálódása szempontjából egy igazán tudatosan tervezett, illetve szervezett hosszútávú pedagógiai folyamatban a diákélet semmilyen mozzanata nem jelent valódi kilépőt. A kalsburgi jezsuita kollégiumban minden egy tervszerű, tudatosan végiggondolt, célorientált nevelési folyamatnak a része volt, így a szabadidős tevékenységek is hozzájárultak a felnőtt élet, illetve a kiformalandó életideál szempontjából meghatározó értékrend, világlátás kifejlesztéséhez: a biliárd éppúgy, mint az újságolvasás; a labdajátékok és a téli sportjátékok éppúgy, mint a lovaglás vagy a vívás; a diákszínházi élet éppúgy, mint a zenekari élet. Ugyanis mindezen tevékenység többek között olyan értékek, attitűdök, viselkedésformák megerősítésére, gyakorlására, kírlelésére szolgáltatott alkalmat a diákok számára, mint amilyen a szüntelen intellektuális fejlődés iránti igény, a társadalmi élet kérdéseiben való tájékozódás igénye, a társasági élet során kialakítandó viselkedés, a csoporttudat és a csapatszellem, a büszkeség és az öntudatosság, illetve a közéleti szereplés képessége.

A következőkben részletekbe menően kifejtjük a különböző szabadidős tevékenységekről szerzett ismereteinket, melyek alapjait a kalsburgi kollégium írásos dokumentumai szolgáltatják. Azonban bizonyos szabadidős tevékenységekre vonatkozó információinkat az ezt követő fejezetben részletezzük, méghozzá azokat, melyek az itt közölt fényképelemzésekhez fűződnek.

Szabadidős lehetőségek és sporttevékenységek a kollégiumban

A kalsburgi kollégium életében rendkívül jellemző rekreációs tevékenység volt a játék és a sport, olyannyira, hogy a diákok télen sem unatkoztak: hóvárakat építettek, hócsatát játszottak,¹⁰³ szánkóztak,¹⁰⁴ vagy éppen korcsolyáztak.¹⁰⁵ A konviktus életében jellemző sport, illetve sportjáték volt a foci, a pugnajáték,¹⁰⁶ a hoki (a századfordulótól), a tenisz, illetve a lovaglás.¹⁰⁷ Mód nyílt krikettre, tollasjátékra, újszatra, díszkoszra, teniszre és tornára is,¹⁰⁸ rossz időben pedig a biliárd és a pingpong volt

¹⁰² Ein Tag... 1905, 23.

¹⁰³ Das Kollegium Immaculatae... 1906, 47.

¹⁰⁴ Uo. 46.

¹⁰⁵ Uo. 48.

¹⁰⁶ A pugnajáték lényege, hogy a játékosok bőrlabdával dobják egymást és pajzzsal védik magukat (100 Jahre Kollegium... 1906, 48.).

¹⁰⁷ Das Kollegium Immaculatae... 1906, 43–44.

¹⁰⁸ Jahresbericht Kalsburg 1911/12, 80.

sonon.¹⁰⁹ Fakultatív sport volt a vívás és a lovaglás, előbbi 1857-től,¹¹⁰ az utóbbi oktatásának kezdeteiről nincsenek pontos adatok. Minderről azonban a tanulmányban szereplő fényképelemzések mentén gyarapodhatunk részletesebb tudással. Az intézményben rendkívül közkedvelt sport volt a tenisz is. Külön tenisztornékat rendeztek a Rauchtempel lovagjainak, s külön egyes divízióknak.¹¹¹ 1906-ban zajlott az első teniszverseny.¹¹² A focit bizonyítottan 1905-től űzték, 1913-ban rendezték az első mérkőzést.¹¹³ Az intézmény életében jellemző volt a torna (heti 1-2 óra, főleg első tagozatos tanulók részére), illetve a gyógytorna¹¹⁴ is.

Ami a szabadidő- és sporttevékenységekhez fűződő tárgyi feltételeket illeti, érdemes kiemelni, hogy a torna sokáig a szabadban folyt, csak egy idő után állt rendelkezésre torna- és vívóterem.¹¹⁵ A XX. század elejétől két teniszpályát használhattak a diákok.¹¹⁶ A kollégium közelében volt két nyitott medence, ezekben lehetőség volt úszni tanulni; 1906-ban például 200 fő vett részt úszásoktatásban.¹¹⁷ Tavasszal, nyáron és ősszel a diákok (a felső két osztály) kerti munkát is végeztek, ugyanis gondozták a teniszpálya oldalában található virágágyások növényeit; jellemző volt a rózsza, az ibolya, a liliom jelenléte a kertben.¹¹⁸

A diákoknak rendelkezésükre állt egy iskolai mozi is, amely saját vetítőgéppel rendelkezett. 1913/14-ben a diákok minden héten mehettek mozielőadásra, ahol elsősorban iparral, földrajzzal, természettudományokkal, kultúrával kapcsolatos filmeket, illetve humoros darabokat vetítettek. Két VI. osztályos diák kezelte a készüléket.¹¹⁹ A diákoknak módjuk volt bekapcsolódnuk az intézmény zenekari életébe, illetve a színjátszásból is kivehették részüket. Erről ugyancsak az itt közölt fényképelemzések kapcsán olvashatunk többet.

A szabadidő eltöltése a kalksburgi kollégiumban a fényképek tükrében

A források és a témakörök meghatározása

Az elemezni kívánt fényképek javarésze amatőr felvétel, melyek többek között a növendékek ízlésének formálása céljából készültek. A képek között találhatóak szakemberek által készített darabok is; ezek elsősorban a lovaglásról és az ünnepi eseményekről készültek, de részben (bizonytalan arányban) ilyenek a csoportképek is. A Pílarczyk-Mietzner szerzőpáros kifejezésével élve tehát egyszerre van dolgunk

¹⁰⁹ Jahresbericht Kalksburg 1909/10, 85.

¹¹⁰ Jahresbericht Kalksburg 1906/07, 87.

¹¹¹ Das Dritte Tennisturnier... 1908, 44–45.

¹¹² 100 Jahre Kollegium Kalksburg 1956, 48.

¹¹³ Uo., 49.

¹¹⁴ Jahresbericht Kalksburg 1913/14, 56–59.

¹¹⁵ Das Kollegium Immacolatae... 1906, 46.

¹¹⁶ 100 Jahre Kollegium Kalksburg 1956, 48.

¹¹⁷ Jahresbericht Kalksburg 1906/07, 86.

¹¹⁸ Jahresbericht Kalksburg 1910/11, 98.

¹¹⁹ Jahresbericht Kalksburg 1913/14, 39–40.

„idegen képekkel”, melyeket „felnőttek készítettek a gyermekekről vagy a fiataloktól”, illetve „saját képekkel”, „amelyeket a gyermekek vagy a fiatalok készítenek barátaikról, családjukról vagy egyáltalán a világról, amelyben élnek”.¹²⁰ A minta egészében feltehetően – már csak a képek minőségéből, technikai sajátosságaiból is, illetve a képeken megragadott jelenetek spontaneitásából, s ezzel együtt egyfajta intimitásából következően – az utóbbiak a dominánsabbak. A felvételek jelentős része a XX. század elején készülhetett, a képek többségén azonban dátum nem szerepel.

A tanulmányban tárgyalt témakörök a következők: **1.** társasági élet, **2.** kikapcsolódás és pihenés (kirándulás, séta, borbélyjelenet), **3.** téli játékok, **4.** téli sportjátékok és sportok (labdajáték, pugnajáték), **5.** fakultatív sportok (lovaglás, vívás) és tornaóra, **6.** zenekari élet, **7.** ünnepség (jubileumi ünnepség, ünnepi körmenet, ünnepség után, farsang), **8.** diákszínházi játék, **9.** intellektuális önfejlesztés (természettudományi kísérlet). Az írásban tárgyalt 29 db kép nem képezi a minta egészét, ám minden témakört lefed. A minta egészében – a képek tartalmát és beállítását tekintve – számos ismétlődés és hasonlóság található, ezért elhagyhatónak találtam a teljes minta elemzését.

Társasági élet a Rauchtempelben

1. kép. Az 1. képen (é. n.) megjelenített fiatalemberek társadalmi-gazdasági helyzetét leképező tárgyi-fizikai környezet (a második antropológiai tér) gondtalan, kiszolgált életstílusra enged következtetni. A nagyméretű ablakokon beáradó fény mintegy átjárja szellemüket, s a nagy ablak egyúttal a tág életperspektívákra, a nyitott életszemléletre is utalhat, ha szándék nélkül is. A kör alakú asztal, amit körbe ülnek, kifejezetten alkalmas higgadt hangnemben, oldott légkörben történő beszélgetés folytatására, ám amint látható, ebben a pillanatban talán csak egyikük kezdeményez beszélgetést; erre utal a bal-hátsó fiúalak felemelt alkarja és a többiek felé irányuló tekintete.

Az elülső két fiú azonban olvas, európai stílusban keresztbe tett lábuk¹²¹ pedig valószínűleg mérsékelt, némiképp státuszvédő lelkiállapotra, távolságtartó attitűdre utal, s mindezzel együtt a „kiválóság” érzésére, afféle osztálytudatra. Utóbbi érzékeltetésére alkalmas az olvasás közben felemelt alkar is, mely az intellektuális-tájékozódó tevékenységgel együtt járó megfeszített figyelemre utal. Mindkét fiú kissé hátra dől, feszengés nélkül. A szivar a jobb oldali fiú szájában a felnőtt élethelyzetekre való előkészületek mintegy rituális eszközének tekinthető, ahogyan egyébként az újság is, illetve az asztal, amit körbe ülnek. Az újságolvasás aktusa utal a társadalmi réteghelyzetre is, hiszen a különböző sajtóorgánumok nyelvi regisztere és tematikai kánonja meglehetősen réteg-specifikus, minden társadalmi réteg más és más tudattartalmak (re)konstruálásában és konzerválásában érdekelt. A tekintetek nem tartanak össze, hiszen nem kifejezetten az egymás iránti őszinte érdeklődés tartja össze

¹²⁰ PILARCZYK – MIETZNER 2010, 16.

¹²¹ PEASE – PEASE 2004, 205.

a fiatalembereket, sokkal inkább a szereptudat: együtt gyakorolják a körük-béli felnőttek hétköznapi rítusait, rutinjait. Nem egymásért vannak, de együtt, hasonló érdekek által vezérelve.

1. kép. Újságotvasás

2. kép. Biliárdszalon

2. kép. A 2. képen (é. n.) biliárdozó fiatalembereket láthatunk. A falakon sűrűn elhelyezett képek szalonhangulatot keltenek a teremben, s mivel a felfokozott kép-igény a magasabb társadalmi rétegekre jellemző, megvilágítja a képen látható fiatalembereket jellemző úri vagy nemesi jellegű érzületet, osztálytudatot. Mivel a biliárdasztal került az előtérbe, s ez válik igazán hangsúlyos képelemmé, e kép mintha nem a fiatalemberekről szólna, hanem magáról a játéktevékenységről, melynek jellemzői – precizitás, kimértség, megfontoltság – révén megjelennek az ábrázoltak életvilágát jellemző főbb erények is. A fiúkon látható egyenes vonalú, összegombolt uniformis önuralomra utal, a merevített gallér pedig egyenes nyaktartásra sarkall, s ez által ugyancsak önfegyelemre készítet. A testtartás egyenes és kimért, s ez önbecsülésre, önbizalomra és önfegyelemre utal, ám felismerhető némi oldottság a biliárdasztalon támaszkodó fiú részéről. A kezekben látható cigaretta a társasági rituálé tartozéka, az „itt és most”, az együttlét élményének záloga.

Kikapcsolódás és pihenés

Kirándulás, séta, rekreáció

3. kép. A 3. kép (é. n.) előtérben több padot körül ülő, uniformisba öltözött fiatalember látható, némelyikükön pedig a katonatiszti sisakhoz hasonló fejviselet. Úgy tűnik, mintha a kép egy váratlan megszólításra készült volna, valamelyik kortársuk által, s a kép eleven hatását, illetve pillanatszerűségét éppen a hirtelen megszólított-ság mozzanata, a hátratekintés gesztusa adja. A pillanatszerűség és a spontaneitás hatását fokozza a dekomponáltság érzését keltő jobb oldalról beékelődő diákfej is. A kép valószínűleg egy kiránduláson készült.

3. kép. Kiránduláson

4. kép. Kollégium előtt

4. kép. A 4. képen (é. n.) a diákok társadalmi, s egyúttal közösségi integritását jelző intézményi épület látható, mely előtt szervezkedő, talán sétára készülő fiúkat láthatunk. A magas szintek, a nagyméretű kapu, az épület felé vezető széles, hosszú út, a gondosan növényesített udvar mind utalnak az itt élő diákok rangjára, méltóságára, társadalmi-gazdasági helyzetére, elsősorban származásukból fakadó megbecsültségükre, illetve életperspektíváikra, az épület barokk stílusa pedig alapvetően a jezsuitizmus hagyományára, továbbörökítendő értékrendjére utal. A képen a parányi figurák már-már az épület, a tér pusztá tartozékainak tűnnek, mintha individuális mivoltukat magába nyelné a társadalmi-gazdasági helyzetüket jelző tér hatalma.

5. kép. A 5. képen (1913 előtt)¹²² kiránduló fiúkat látunk, szemléltetve azt a gyakorlatot, mi szerint a kalksburgi diákoknak két hétköznapi délután másfél-két órát, tanítási szünetek idején (például október 4-én vagy május hónapban) pedig egész nap kirándulniuk kellett. Ezek az alkalmak nem tekinthetők kitérőknek, jól beilleszthetők az intézményi nevelés gyakorlatának egészébe, hiszen alapos szervezés, szigorú időbeosztás és nevelői kontroll mellett történt minden. „Az egymást követő tevékenységek »sorozatba« rendezése” lehetővé tette, hogy minden pillanatban lehetőség nyíljon „a részletes ellenőrzésre és a pontos beavatkozásra”.¹²³ Az intézményben törekedtek minden pillanat kiaknázására,¹²⁴ s ezáltal a növendékek a hatalom alávetettjeivé váltak, akik kizárólag a maguk zárt társadalmi közegében mozoghattak,¹²⁵ még ha mindez kellő nevelői elfogadással, odafigyeléssel is társult.

¹²² Rajta felirat: „A költő Mathias Hama emlékére (1913. július 10.)”

¹²³ FOUCAULT 1990, 216.

¹²⁴ Lásd uo. 208.

¹²⁵ Vö. SOMODI 2011, 177–185.

5. kép. Kirándulás a faluban. 1913 előtt

A fiatalokat ezúttal valószínűleg séta közben látjuk, szemlátomást ilyenkor is viselnek uniformist. Bár e tevékenység is minden bizonnyal egy szigorúan megtervezett tevékenységi program részeként valósult meg, e képen a mozdulatok mégis rendkívül tervezetlenné hatnak; e fénykép minden bizonnyal egy véletlenszerű ötletnél fogva készült. A fiatalok egyike a padon áll, talán egy rögtönzött színjátékot ad elő bolondozásból, de több fiatalember arckifejezése is komédiázásról, jó kedélyről árulkodik. A háttérben lévő falusi ház az egyszerű életmódra, a templomtorony pedig a transzcendens tartományok felé irányuló törekvések jelenlétére utal. A padok alapvetően a falusiak életvilágának kellékei, de most a fiatalok egy pillanatra egészen „belakják” a teret, mintegy felszabadítva lényüket egy önfeledt, ám illékony pillanatra a fegyelmező idő nyomása alól.

6. kép. A 6. kép (1922) talán kirándulás közben készült, érdekessége, hogy egyetlen alak szerepel rajta, ráadásul minden beállítást nélkülöző pozícióban lett megörökítve. Mozdulatai nem utalnak sem rangra, sem tekintélyre, sokkal inkább egy pillanatfelvételtől van szó, amelyben előbújnak az egyébként elrejtteni kívánt emberi tulajdonságok is. A természeti háttérből béke és nyugalom árad, s ez az érzés tölti be a kép egészének hangulatát is. E képen magától értetődően előtérbe kerül az individuum, a fiatalembert önmagában – mindenféle szociális kontextustól függetlenül – is értékes életszakaszaként föltüntetve. A képen nem jelenik meg semmiféle, a fiatalléttel kapcsolatos gondolati konstrukció, itt egészen egyértelműen a spontaneitás és az öntevékenység a meghatározó motívuma a fiatallétnak. Jelen van ugyan az egyenruha, ám itt még ez sem rejtja el az individualitást, hiszen mozdulatának, kéztartásának és arckifejezésének egyedisége előhívja azt. Látható tehát, a kalksburgi kollégium fényképes dokumentumai számos esetben rögzítik a növendékeknek a szigorú kollégiumi életrend kontrollja és a lineáris idő célorientált hatalma alóli mentesülésének vágyát, más szóval: az individuum szabadságigényét. Bár a kollégiumban még a szabadidő számos komponense is programszerűen adott volt, a fényképeken mégis előtűnik a gyermeki és ifjú lélek e természetes igénye.

6. kép. Portrééletkép. 1922

Borbélynál

7. kép. A 7. képen (1900-as évek eleje) egy, a kollégiumba meghívott borbély munkájának lehetünk szemtanúi – a borotvahabot sazemlátomást már ráhelyezte az ifjú arcára. Sok más felvételtől eltérően ezt a képet hivatásos fényképész készítette; több ehhez hasonló kép készült, feltehetően jubileum alkalmából. A felvételen egy nagy, jól megvilágított belső teret látunk, benne a szakma szempontjából nélkülözhetetlen berendezési tárgyakkal, munkaeszközökkel, két helyen is tükörrel ellátva, s ezek a tárgyak egyenes körvonalakkal bontakoznak ki a befogadó előtt.

7. kép. Borbély keze alatt. 1900-as évek eleje

Ebben a világos, jól tagolt, áttekinthető belső térben minden a rendezettség, a tisztaság, az ápoltság benyomását kelti, s e térben – a felvételen keresztül – a fiatallét is ezen tulajdonságok tükrében kerül láttatásra. A kép állítása szerint a kalksburgi diákéletben a goffmani személyes homlokzat („personal front”) részben már említett attribútumai (az ápolt arc és haj, illetve a viseleti elemek) rendkívül fontosak voltak az önreprezentáció, vagyis a „szelf” mindennapokban történő bemutatása,

illetve a benyomáskeltés gyakorlatának szempontjából.¹²⁶ A fiú egyenes testtel ül a széken, könnyen elérhetővé válva így a borbély munkája számára. A borbély és alanya mögött egy másik fiatalúr ül európai módon keresztbe tett lábakkal, ölében újságot pihentet.

A borbélyhoz járás szokása szerves részévé vált a kalksburgi fiatalemberek életének egy bizonyos korosztálytól fogva. E kép egy jellegzetes, a felnőttiségre felkészítő rítust dokumentál. Ez az emlék fontos volt a diákoknak, hiszen férfiaságuk mérföldköveként jegyezték; akkor még dokumentálták, őrizték, s talán büszkék is voltak rá egy ideig. Mint e felvétel is bizonyítja, életkoruk előrehaladtával a diákok egyre több privilégiumra, jogra tehettek szert, így létformájuk is egyre közelebb került a felnőttekéhez.¹²⁷

Téli játékok

A rekreációs célú tevékenységek sajátos csoportját képezte a játék és a sport. Télen hóvárakat építettek, hócsatákat vívtak,¹²⁸ illetve szánkóztak a parkban vagy a dombon.¹²⁹ Minden diáknak külön szánkója volt. Ha volt hó, akkor az ún. Schlittenbergre mentek, ahol minden divízióknak külön szánkópályája volt. Jellemző téli szabadidős elfoglaltság volt a korcsolyázás is, melyet a parkban található két tó befagyott felszínén űztek. Január 6-án jégünnepélyt tartottak a jégpályán, fáklyával és büfével.¹³⁰

8. kép. A 8. képen (é. n.) három serdülőkorban lévő diákot látunk egy szánkón, egymás testközelétől nem tartózkodva. Szembetűnő a fiúk önfeledtsége, a közös pillanat átéltsége. Ennek az érzését fokozzák a kitartott kezek is, melyekkel a gyerekek a szánkót próbálják megrendíteni vagy éppen megindítani. Az átlós kompozíció fokozza a mozgalmasság érzését. A felvételen közösségi értéként jelenik meg az egymásra hangoltság, a játékosság, a felszabadultság, illetve az összetartozás mozzanata. A fiúkat melegítő réteges ruházat révén itt a biztonság érzése is megjelenik, így e kép „öntudatlanul” is a serdülőkori érzelmek és élmények gondtalan szcénájává avatja e havas tájat.

9. kép. A 9. képen (é. n.) talán egy hóvárát látunk, rajta pedig egy 12 főből álló, életkor tekintetében homogén gyermekszereget. Előttük egy tőlük elkülönült fiút, oldalt pedig, a képtérbe épp csak félig belépve, egy felnőtt alakot látunk. A képen mindenki, aki látszik, jó kedélyűnek tűnik. A kép állítása szerint a gyermekkor alapvetően önfeledt, a szabadság és a kölcsönösség mozzanata által meghatározott életszakasz. E felvételt valószínűleg nem szakember, hanem valamelyik kortársuk készítette, mint ahogyan ez még sok más képről elmondható. A kép bal alsó sarkán

¹²⁶ Lásd GOFFMAN 1956, 13., 15., 40., 47., 132–151.

¹²⁷ Vö. SOMODI 2011, 182–184.

¹²⁸ Das Kollegium Immaculatae... 1906, 47.

¹²⁹ Uo. 46.

¹³⁰ Uo. 48.

feltűnő alak talán – testmagasságából ítélve – egy pedagógus lehet, ezáltal utalva a felnőtt kontroll jelenlétére.

8. kép. Szánkózás

9. kép. Csoportkép a hófalon

Téli sportjátékok és sportok

Labdajáték

10. kép. A 10. képen (é. n.) látható fiúalakok szétszórva helyezkednek el a térben; talán hógolyóznak vagy valamilyen téli sportot űznek. Az előtér nagyrészt üres, ami azt a benyomást kelti, mintha a fénykép keletkezésének háttérében a szemlélődés motívuma állt volna. A szemlátomást amatőr fényképész, aki feltételezhetően maga is a növendékek életvilágának kortárs csoporti szereplője, talán néhány szabad percében készítette a képet. Ilyen percekben az ember úgy hiszi, hogy némiképp függetlenedhet a közösségtől, amelyben minden nap mozog, ám lehetetlen felmentést kapni a szocializáció folyamatai alól.

Annak köszönhetően, hogy az alakok a fókuszponttól távol kerültek elhelyezésre, illetve az alakok parányi méretéből fakadóan a befogadó számára is lehetővé válik a csendes, szemlélődő attitűd a kép áttekintése, értelmezése során. Ugyanakkor a kép bizonyos elemei szociális jelentéstartalommal bírnak: ilyen elem a fiúk ruházata, valamint a kép bal oldalán, illetve a háttérben lévő épület is.

Ami a ruházatot (első antropológiai tér vagy Goffman dramaturgiai koncepciójában: személyes homlokzat)¹³¹ illeti, az uniformis egyértelműen a normákra, illetve a felszabadult szabadidős tevékenység ellenére is jelenlévő önfegyelemre, önuralomra utal, valamint a társadalomtól való elkülönítés pedagógiai törekvésére. Ami pedig a körülhatároló teret (második antropológiai tér vagy Goffman koncepciójában: a homlokzat mint színtér)¹³² illeti, a fiúkat félig körbeölelő épületek csoportja jelzi a közösségi integritást, utal a valahová tartozás élményére, ugyanakkor ezeknek az épületeknek a jelenléte szintén figyelmeztet az internátus azon törekvésére, mi szerint a növendékeket következetesen és szigorúan el kell különíteni a társadalom

¹³¹ GOFFMAN 1956, 15., 40., 47.

¹³² Uo. 28–29.

egésztől.¹³³ Az épületek utalnak az internátusban szüntelenül uralkodó szabályokra és normákra is, amelyekre hivatkozva a személyzet a diákok életét lépten-nyomon szabályozta, időben és térben egyaránt.¹³⁴ Ugyanakkor, mivel a tér jobboldalt nyitottnak tetszik, a szemlélő számára ez azt a benyomást kelti, hogy van kitérés lehetőség a totális kontroll alól, ha korlátozottan is, de az intézmény falai között is jelen van némi szabadság.

10–11. kép. Labdajáték I-II.

11. kép. A 11. kép (é. n.) gyakorlatilag a 10. képpel egy időben készült, ugyanakkor itt már az alakok valamivel közelebbiek, sőt, némelyikük közelit az előtér felé. Az előtér üressége itt is a csend érzetét kelti, ugyanakkor ezen a képen a közeledő alakoknak köszönhetően már-már „érezzük” a lármát.

12–13. kép. Labdajáték III–IV.

12. kép. A 12. képen (é. n.) egy dombon vagy egy parkban játszó fiúkat látunk, valószínűleg hógolyócsatát vívnak egymással. A fénykép némileg átlós kompozíciója némi elevenséget kölcsönöz a képnek, akárcsak a mozdulatok élénksége, sokfélesége, a diáksoport alakjainak sokirányú mozgása. Ugyanakkor mégis érzünk a diákok mozdulataiban valamiféle egy irányba tartást, ami érthető, hiszen aktivitásuk feltehetőleg egy bizonyos játéktárgyra összpontosul.

¹³³ FLIEGAUF é. n., 3–4., 17. http://docs.google.com/Doc?id=dhphp72z_1gqdsqtcj.

¹³⁴ FOUCAULT 1990, 193–203.

13. kép. A 13. képen (é. n.) hasonló tartalommal szembesülhetünk. E két kép állítása szerint a gyermeklét meghatározó eleme a felszabadult játék, s ennek fontos színtere a gyermeki aktivitást magába fogadó természet, mely évszaktól függetlenül mindig kedvez az eleven fiúgyermeki természetnek. A háttérben látható hegy mindent még inkább kiemeli, utalva a gyermeki természet vadregényességéről szóló (akár belülről, akár kívülről indukált) gyermekségkonstrukcióra. Mindenesetre a gyermeklét motívumai mindkét képen (**12–13. kép**) a csoporttudat, a csapatszellem, az összetartozás élménye, az eleveenség, az éberség, a spontaneitás és az önfeledtség.

Pugnajáték

14. kép. A 14. képen (é. n.) pugnajáték szemtanúi lehetünk. A kép előterében látható fiú alakja hangsúlyos, mintegy az ő nézőpontjából jelennek meg a látottak. Az ábrázolt sporttevékenység megjeleníti a közösségi szellemet és az egymásrautaltság élményét, de utal az ember szociális természetére, az interakciók meghatározó jelentőségére is. Az elülső fiú hátat fordít nekünk: saját figuráján keresztül a közösséggel való kapcsolatának milyenségére irányítja a figyelmet. Érdekes, hogy e képen – a körülhatároló terek hiányából fakadóan – már-már korlátatlannak érezzük a megjelenített játékos gyermekek szabadságát, ám a képbe mégis bekelődik egy részlet az épületből – egy oszlop –, figyelmeztetve a szemlélőt az intézményi kontroll jelenlétére. Bár e kép valószínűleg nem tudatosan komponált, ha mégsem teljesen véletlen az oszlop szerepeltetése a képen, ezzel talán áttételes utalás történik a pedagógusoknak a gyermektársadalomban betöltött nélkülözhetetlen, „tartó” szerepére.

14. kép. Pugnajáték

Fakultatív sport és tornaóra

Vívás

Az intézmény életében jelentős szerepet töltött be a *vívás*, amelyet fakultatív módon lehetett tanulni 1857-től. Sokáig a francia, majd a német, végül pedig a XX. század

eleje környékén a modern olasz irányzat szerint oktatták a tanulókat.¹³⁵ A vívás szabályát és rapier tört használtak.¹³⁶ Körülbelül negyven fő tanulta, 3-3 kurzus keretén belül, hetente háromszor, 2-2 órás alkalmakon, tanítás után. A lehetőséget már IV. osztálytól igénybe vehették a tanulók.¹³⁷ 1913-ban rendezték meg az első vívóversenyt.¹³⁸

15. kép. A 15. kép (1906/07) a vívóállást mutatja be, mely önbecsülésre, önfegyelmre, határozott kiállásra sarkall. A kard mint az „én” kiterjesztése az önbizalom, az önbecsülés és a magas társadalmi státusból fakadó büszkeség jelképeként értelmezhető. Ugyanakkor a hatalom, a hősiesség, az igazságosság és a mértékleteség potenciális tudattartalmait is magában hordozva a vívás gyakorlata és a kard jelenléte egyben utal a diákok értékvilágára is.¹³⁹ A háttérben álló tanár az autoritást, a felügyeletet és az intézményi kontrollt testesíti meg, míg a mellette álló fiúalak talán sorára vár, hogy ő is gyakorolhasson. A gyakorlás a tornateremben zajlik, melynek belső térszerkezetét az áttekinthetőség, az egyszerűség és a funkcióknak való alárendeltség jellemzi.

15. kép. Vívó párbaj. 1906/1907.

16. kép. A 16. kép (1906/07.) egy beállított felvétel, mely a kollégium mindennapi életének bemutatásának céljából készült. A felvétel vívást gyakorló fiúkat ábrázol, a háttérben lépcsőn álló fiúkkal, köztük pedig a tanár alakjával, mely az autoritás és az intézményi kontroll megtestesítőjeként lép elő, tiszteletre méltó, határozott kiállású tekintélyszemélyként. Vélekedésünk szerint a vívás célja bizonyos, a kalksburgi kollégium mikro-társadalma számára tipikus, fentebb, s más helyen is említett értékek aktualizálása (vö. a 15. kép elemzésével), illetve ezen értékek kiemelésével a közösségi érzés erősítése volt.¹⁴⁰

¹³⁵ Jahresbericht Kalksburg 1906/07, 87.

¹³⁶ Jahresbericht Kalksburg 1911/12, 81.

¹³⁷ Jahresbericht Kalksburg 1906/07, 87.

¹³⁸ 100 Jahre Kollegium Kalksburg 1956, 48.

¹³⁹ PÁL és ÚJVÁRI 2001. http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm#k.

¹⁴⁰ SZTOMPKA 143–145.

Lovaglás

Közkedvelt sport volt a lovaglás is, melyet fakultatív módon lehetett űzni a IV. osztálytól, s heti 3-6 órában volt lehetőség gyakorolni. Két lovaglóiiskola állt a diákok rendelkezésére: egy nyitott és egy fedett. Öt lovasra jutott egy ló, az oktató egy nyugalmazott tiszt volt; külön volt lovas prefektus is. A lovaglőedzés tanítás után történt, délelőtt, 11 órától 12 óráig vagy 12:30-ig; fejenként 30 perc állt rendelkezésre a gyakorláshoz. Kedden és csütörtökön délután lehetőség volt kilovagolni. 1905/06-ban például – az Értesítő szerint – 45 növendék lovagolt.¹⁴¹ A lovaglás az első világháborúig volt jellemző, körülbelül 40 fő tanulta évente.¹⁴²

Júniusban, Szent Alajos (a tanuló ifjúság védőszentjének) ünnepe alkalmával lovas bemutatót tartottak, amelyen vendégek is részt vettek. Sokáig ilyenkor színi előadás volt, de már az 1912/13. évi értesítő is úgy ír róla, mint hosszabb ideje tartó hagyományról.¹⁴³ A bemutató részét az egyszerű lovagláson kívül olyan gyakorlatok képezték, mint amilyen az akadálylovaglás, illetve a fegyverekkel való gyakorlatozás lovon ülve. Az ünnepen játszott a banda és a zenekar.¹⁴⁴

A lovaglás a kalksburgi diákok esetében értelmezhető a későbbi életideálra, illetve az életmódjukat jellemző tevékenységekre való rákésülés sportjaként is, ugyanakkor közvetlen gyakorlati haszna is volt képességeik fejlesztésének. Ugyanis érettségi után mindenkinek lehetősége nyílt egy éves önkéntes katonai szolgálatra, amelyet követően – vizsga letétele ellenében – tisztkévé válhattak, s mint tudjuk, a katonatisztek számára fontos volt a lovaglás képessége. Továbbá tudásuknak hasznát vették a vadászat során is, mely kiemelkedő jelentőségű hagyomány volt a nemesek körében. Mindezen túl a lovaglás az önbizalom, az önbecsülés és az önuralom kifejlődésének is jó lehetőséget biztosított.

17. kép. A 17. képen (é. n.) feltételezhetően lovasbemutatónak, vagy legalábbis arra való előkészületnek, gyakorlásnak lehetünk szemtanúi. A fiúk egyenes háttal, fegyelmезetten ülnek lovaikon, szuronyt tartanak kezükben, mely már önmagában is hozzájárul a büszkeség, az önbecsülés és az önuralom kifejlődéséhez, hiszen a kardra számos kultúrában saját lényük meghosszabbításaként tekintenek használóik. A növendékek – a herbarti nevelésfelfogással összhangban – egymás mellett, katonás rendben jelennek meg, jelezve a háttérben meghúzódó törekvést, a derekas, bátor férfivá nevelés tendenciáját. A gyermekkép vonatkozásában megjegyzendő: úgy érződik, mintha a gyerekekre mint „*a jövő polgárára, katonájára*” tekintenének ebben a nevelési intézményben, „*akinek kötelességei lesznek nemzetével*”,¹⁴⁵ nemzedékével, illetve a következő nemzedékekkel szemben.

¹⁴¹ Jahresbericht Kalksburg 1906/07, 82–85.

¹⁴² 100 Jahre Kollegium Kalksburg 1956, 49.

¹⁴³ Jahresbericht Kalksburg 1912/13. 65.

¹⁴⁴ Das Kollegium Immaculatae... 1906, 45.

¹⁴⁵ PUKÁNSZKY 2004, 292.

naóra eseményeibe nyerhetünk betekintést, méghozzá atlétikai gyakorlatokat láthatunk, mely gyakorlatok szemlátomást hozzájárulnak az egyenes testtartás kifejlesztéséhez, melyben mintegy megtestesül az önuralom, az önfegyelem és a büszke öntudatosság. E gyakorlatokban megvalósul a test és mozdulat összekapcsolása, a test megfelelő kihasználása a jó időbeosztás végett.¹⁴⁷

20. kép. Tornagyakorlat. 1906/07.

A teremben láthatunk egy falon ülő fiút is, aki talán célirányosan helyes testtartását próbálja elősegíteni. A növendékek sorba állnak, s várják, hogy sorra kerüljenek, miközben figyelik diáktársuk gyakorlatát.

A képen megfigyelhető a tanár alakja is, méghozzá hagyományos tanári viseletben: úgy tűnik, a tekintélytisztelet érdekében az önreprezentáció e kelléke az intézmény pedagógiai gyakorlata szerint nem volt mellőzhető. Sokáig a torna a szabadban folyt, 1906-ban azonban már volt az intézménynek külön torna- és vívóterme,¹⁴⁸ valamint tornaszertára is.¹⁴⁹ Mint látható, a tornateremben láthatunk falovat, létrát és egy ugró-rudat is.

Zenekari élet

Jelentős volt az intézmény énekari, zenekari élete is. 1856/57.-ben már heti három énekpróba szerepelt a hetirendben, később plusz heti két alkalom az egyházi énekek gyakorlása céljából, világi énektanár irányítása, vezetése alatt. A kórusba kizárólag a legjobb képességűeket vették fel, s tehetségtől függően néhány diákkal külön tanár foglalkozott. Zenekar már az első évektől volt. 1859-től több világi zenetanár tanította a diákokat hangszeres zenére, mindenekelőtt zongorára és hegedűre. A zenekar szerepelt az ünnepségeken (például az úrnapi körmeneteken), s az intézményben

¹⁴⁷ FOUCAULT 1990, 206.

¹⁴⁸ Das Kollegium Immaculatae... 1906, 46.

¹⁴⁹ Jahresbericht Kalksburg 1906/07, 86.

külön zeneigazgatói tisztség is volt.¹⁵⁰ 1868-ig a mödlingi rezesbandát hívták szerepelni, ebben az évben azonban létrejött az ún. Banda, amelyet P. Schwärzler alapított.¹⁵¹ Eleinte 12 fúvós tagja volt, majd az évek folyamán 60 főre bővült.¹⁵² 1869-ben szerepelt először a kalksburgi úrnapi körmeneten. A zenekarban és a Bandában IV. osztályos kortól lehetett játszani, a jelentkezőket a zeneigazgató és egy orvos vizsgálta meg, továbbá feltétel volt a szülői és az általános prefektusi engedély.¹⁵³ Ekkoriban még nem volt kötelező zeneoktatás a kollégiumban.¹⁵⁴

21. kép. A 21. kép (1878–1880 között) nem más, mint egy csoportkép a Bandáról, fúvósokkal és ütősökkel. Az „ifjú zenészek” életkorilag heterogén csoportjának e képén szemlátomást sokféle viselkedésformát nyugtázhatunk, ám a fúvós és ütős hangszerek jelenléte révén a legdominánsabb gyermeklét-motívumként itt az elevenség, az éberség és az optimizmus jelenik meg. Elöl, ülve találhatóak a kisebb, leghátul a korosabb diákok; s ebben valamiféle csoporton belüli hierarchia jut kifejeződésre.

21. kép. Zenekar. 1878 – 1880 között

Ünnepség

Jubileumi ünnepség

22. kép. A 22. képen (1906) a jubileumi ünnepségnek, konkrétan az Immaculata szobor felszentelésének a szemtanúi lehetünk. A madártávlatból készült felvétel rávilágít a díszmenet olyan vonásaira, mint amilyen a fegyelmezettség és az összerendezettség, ily módon itt megjelenik az ünnepség azon általános funkciója, melynek lényege a közösségi összetartozás kiemelésében és aktualizálásában ragadható

¹⁵⁰ 100 Jahre Kollegium Kalksburg... 1956, 14.

¹⁵¹ Uo. 44.

¹⁵² Jahresbericht Kalksburg 1906/07, 85–86.

¹⁵³ 100 Jahre Kollegium Kalksburg... 1956, 44.

¹⁵⁴ Uo. 46.

meg.¹⁵⁵ E felvételen az individualitás szempontja már-már eltűnik, hogy helyébe a totális kollektivitás fogalma lépjen, mely ebben a kontextusban a társadalmi rendzalogaként tételeződik.

22. kép. Az Immaculata szobor felszentelése. 1906

A menet kissé idegenszerűen ékelődik a természetbe, s ebben, ha önkéntelenül is, a szervezett emberi társadalomnak (a társadalmi rendnek) az alapjában véve - a még a középkori kereszténységből örökölt antropocentrikus, ember és természet kettősségét valló szemléletmódból fakadóan – rendezetlennek tekintett természet felett gyakorolt hatalma jut kifejeződésre, ugyanakkor szemlátomást itt a táji környezet maga is a „tisza ráció” követelményeinek megfelelően lett elrendezve. A képen a fiatalság létmotívumai a fegyelem és az összetartozás, mely tulajdonságokat az intézmény totális kontrollja fejleszti ki a növendékekben.¹⁵⁶

Ünnepi körmenetek

23. kép. A 23. képen (é. n.) úrnapi körmenetnek lehetünk szemtanúi. A mozdulatok és a taglejtések szertartásos átszellemültségről tanúskodnak, a képen megjelenített sematizált, stilizált és ismétlődő cselekvések a transzcendens tartománnyal való kapcsolattartást demonstrálják. A körmenet – mint minden ceremónia – szintén aktualizál és kiemeli a társadalom számára bizonyos értékeket, illetve ugyancsak kiemeli a közösségi összetartozás érzését, a közösségi szellemet, mely az emberi természet

¹⁵⁵ SZTOMPKA 2009, 143.

¹⁵⁶ Vö. FLIEGAUF é. n., 3–4., 17. http://docs.google.com/Doc?id=dhhhp72z_1gqdsqtcj.

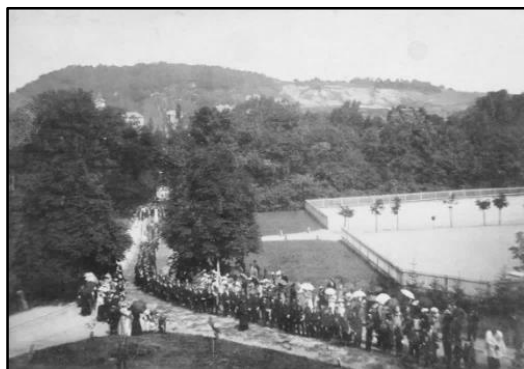
szerves része.¹⁵⁷ Ugyanakkor a körmenetek alkalmasak a társadalmi megosztottság csökkentésére, valamint – például az énekes kíséret révén – alkalmasak a társadalomban gyülemelő feszültségek feloldására is, ily módon is megerősítve a közösségi integritást.

23. kép. Úrnapi körmenet

24. kép. A 24. képen szintén az úrnapi körmenet (1906) eseményeibe tekinthetünk be. A megjelenített embercsoportot szemlátomást szimmetria és arányosság uralja, s mivel ebben a látványban meghatározó az egyházi viseletben megjelenők látványa is, a kép mintha azt sugallaná, hogy az intézmény közösségi élete egyszerre alávett az isteni tervezettségnek és harmóniának, a vallásos alázatosság szellemének, illetve a szakralitás által szentesített társadalmi rendnek.

24. kép. Úrnapi körmenet. 1906

25. kép. A 25. képen (1901. június 6.) ünnepi körmeneten haladó egyenruhás diákokat látunk, méghozzá a Banda tagjait zenélés közben. Alakzatban való mozgással, díszlépésükkel mintegy „civil”, polgári közönség előtt demonstrálják az in-

¹⁵⁷ SZTOMPKA 2009, 143.

tézményi élet fegyvelmezettőségét. E képen tehát a szélesebb társadalomtól elkülönített növendékek találkoznak a társadalom belterjes képviselőivel, azonban a társadalom testétől való elkülönítettség mozzanata itt is érzékelhető; úgy véljük, ebben némiképp visszaigazolódik mindaz, amit Erving Goffman a nevelési intézmények totális kontrolljával kapcsolatban megállapított.¹⁵⁸ A tavaszi napfény egészen áthatja a kép atmoszféráját, már-már békés idillé avatva a felvételt a szemlélő benyomásai előtt, ugyanakkor a természeti látványba beékelte egyenruhás alakok látványa kissé idegenszerűnek hat, hasonlóan a 23–25. képhez, melyeken a társadalmi rend hatalmába vetett hit demonstrálásának lehetünk szemtanúi.

25. kép. Ünnepi körmenet. 1901. június 6.

Mindezzel együtt e felvételeken (22–25. kép) nyugtázható az a jelenség, amit Michel Foucault a „fegyvelmező idő” fogalmával illet. E fogalom leírja, hogy a felvilágosodás, majd a polgári modernizációs folyamatok meghatározó hozadékaként a társadalmi élet megszervezését illetően jellemzővé vált a cselekedetek elemeire bontása, a munkavégzés ritmusának fölállítás, az ismétlődések ciklusának szabályozása, illetve a viselkedés anatómiai-időbeli sémájának meghatározása. Mindezzel összefüggésben rendkívül fontos értéként jelenik meg a szorgalom, az önuralom, az önfelegyelem, a pontosság és a rendszeresség.¹⁵⁹

Ünnepség után

26. kép. A 26. kép (1902/03.) valószínűleg egy ünnepi esemény utáni önfeledt pillanatot mutat, de az itt látható „aktorok” ezúttal kisfiúk, az előkészítő osztály tagjai karikával, a pugnajátékban használatos pajzzsal, illetve lobogóval. Míg az előbbieket a

¹⁵⁸ Vö. FLIEGAUF é. n., 3–4., 17. http://docs.google.com/Doc?id=dhhhp72z_1gqdsqtcj. BERKOVITS 2003 (<http://www.c3.hu/~prophil/profi034/berkovits.html>).

¹⁵⁹ FOUCAULT 1990, 203–211.

gyermeklét attribútumaiként, utóbbi a közösségi integritásra utal, akárcsak az intézmény egyik épülete a háttérben. Az előtéri fiúalak eleven mozgása azt sugallja, hogy ebben az életkorban az éberség és a gyermeki spontaneitás legitimált motívuma a gyermeki létnek. Az épület és a zászló jelenléte okán a totális kontrollból itt is érzékelhetővé válik valami, ám itt meghatározóbbnak tetszik a gyermeki derű megjelenítése.

26. kép. Ünnepség után. 1902/03.

Farsang

27. kép. A 27. kép (1903) nem más, mint egy farsangi csoportkép, P. Johannes B. Wagner „Zuaven Pius IX” című darabjának szereplőivel. A mozdulatok, illetve a viselet sokfélesége révén megjelenik itt az elevenesség és az együttesség élménye. A diákok kilépnek saját szerepeikből, más szerepekbe öltöznek, s ez által felszabadulnak az intézményi rend szigora, s némiképp a totális kontroll élménye alól. A testközelség a közvetlenséget prezentálja, a tanár jelenléte pedig arra utal, hogy megérti és elfogadja e szerepmentesítő rituálé lényegét. Velük tart ő is, ezzel is ápolva a tanár-diák kapcsolatot, melynek nemcsak a szigorú ellenőrzés az alapja, de a partneri viszony is, illetve a megértő-elfogadó nevelői attitűd.

27. kép. Farsangi beöltözés. 1903

Diákszínjátás

28. kép. A 28. képen (az 1904-es farsang idején) a diákszínjátás életébe nyerhetünk betekintést, mely az intézmény életében jelentős tradíciókkal rendelkezett.¹⁶⁰ Eleinte nem volt színpad, de 1858-ban már építettek, majd 1897-ben készült el a jelentősebb méretű színházterem.¹⁶¹ E felvétel már ebben a teremben készült. A képen Karl Theodor Körner gyakran színpadra vitt drámájának, a Zrínyinek egyik jelenetét látjuk, harcra készülő katonának öltözött színjátszókat. A nemzeti témájú színdarabok feldolgozása, mint tudjuk, nem állt távol az intézmény nevelési ethosától, hiszen a hősi értékek hangsúlyozása – az adott nemzet ügyeiben való érdekeltiségre, illetve valamelyest a katonatiszti pályára történő előkészület végett – jellemző törekvés volt a kalksburgi jezsuita kollégium pedagógiai gyakorlatában.¹⁶² Ez a gyakorlat azzal a felfogással volt összefüggésben, mi szerint a gyermek nem más, mint „a jövő polgára és katonája”, a nemzeti, illetve a családi folytonosság letéteményese, ennél fogva értéke nagymértékben függ attól, hogy miképp szolgálja nemzedéke, illetve a jövő nemzedékek érdekeit. Ekkortájt még meghatározóak voltak a szerepkövetelmények és a társadalmi elvárásoknak való elégtétel, úgy a polgárok, mint a nemesek körében.¹⁶³

28. kép. Színjátászó diákok. 1904

Az e felvételen eljátszott jelenetben olyan értékek kerültek kiemelésre és aktualizálásra, melyek újfent a már serdülőkorban érelelődő jövőképre, életperspektívára, s az azzal együtt járó férfiideálra irányították a növendékek figyelmét, illetve, az uralkodó jelenléte révén a tekintélyszemély tiszteletére sarkallnak. A színdarab díszletei, illetve a csoportrendezés sajátosságai már-már a klasszicista festészetben uralkodó

¹⁶⁰ Jahresbericht Kalksburg 1912/13, 39–64.

¹⁶¹ Uo. 68.

¹⁶² Vö. RÉBAY 2010, 159.

¹⁶³ Vö. PUKÁNSZKY 2004, 292.

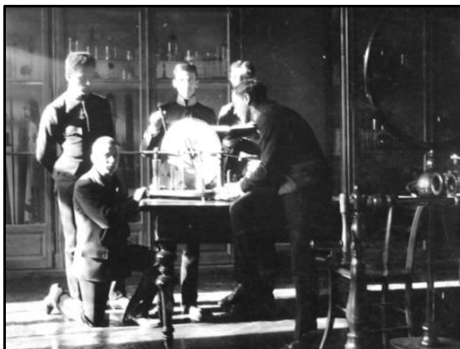
szimmetriát és áttekinthetőséget idézik, melyben ugyancsak kifejeződésre jutott a társadalom feletti kontroll gyakorlásának igénye, illetve a tiszta észbe vetett végtelen hitből fakadó optimizmus. Ugyanakkor mindez – főleg a viseletek és az egyéb drapériák okán – nem mentes némi barokkos fennkölségtől sem, mely pedig a jezsuitizmus szelleméhez áll közel. A felsorolt vonások az intézmény életére vonatkozóan rendkívül sokatmondóak.

Intellektuális önfejlesztés

Természettudományi irányú tanulási tevékenység (a kísérletezés rituáléja)

29. kép. A 29. képen (1906/07.) természettudományos kísérletet látunk, valószínűleg tanórai kereteken kívül; ez utóbbira a tanár személyének hiánya utal. A felvétel meglehetősen beállítottnak hat, valószínűleg hivatalos fényképész által készült. A képen megjelenített kísérlet kissé úgy hat, mintha afféle, a felvilágosodás és a pozitívista szemlélet diadalmát igazoló, új típusú, „tudományos szertartás” volna. A századfordulón már határozott szerepet töltött be az iskolai tantervek felépítésében a reáliák oktatása is, s ez a tantervi fordulat a meglehetősen a klasszikus műveltségre építő kalksburgi jezsuita gimnázium esetében is megfigyelhető.

29/a. kép. „Tudományos szertartás”. Természettudományos (fizikai tárgyú) kísérlet a kalksburgi kollégiumban. 1906/07.

29/b. kép. Joseph Wright of Derby: A légpumpa kipróbálása (Kísérlet a pneumatikával). 1768, London, National Gallery

Ebben az intézményben természetesen a pozitívista életszemlélet nem vette át az istenhit szerepét, de mindenesetre a képen érződő „tudományos szertartásosság” hangulata kétségtelen, s érdekes az is, hogy a szertartásban részt vevők jól körülírható, meghatározott pozíciókat birtokolnak. Középen található a „vezető”, a „szertartásmester”, aki ütögeti a fémkorongot; valószínűleg a hétköznapiakban is nála lehet a vezető szerep, vagy épp talán a „marsallbot”, ha úgy tetszik. Mellette asszisztál a „pap”, aki mintegy bibliaként olvassa a tudományos utasítást, mint egy imát. Elöl

térdel a kis ministráns (a „szolga”), mintha áldozna vagy aláztatosságot mutatna. Másik oldalt egy fiatal fiú látható, aki egyszerűen figyelmével követi az eseményeket; az ő személyében egyszerűen a tudományos érdeklődés testesül meg, akárcsak a háttérben látható fiú esetében. Végül megjegyezzük, hogy a képen általánosan megfigyelhető magatartásjellemzők közül elsősorban az önfegyelem, a fegyelem, a szertartásosság emelendő ki.

A századfordulón már nem csak a kereszténység volt az egyedül meghatározó világtrend, hanem a newtoni fizika alapjain álló, a haladásba vetett optimizmust sugalló új világfelfogás, illetve ezzel együtt az a kísérletező szemlélet, mely összefügg a kapitalizmusra oly jellemző vállalkozó szemléletmód kifejlődésével, s ezen keresztül a középosztályi liberalizmus erősödésével, s mint tudjuk, pozitívizmus és liberalizmus egymással kéz a kézben járt, egymást támogatták. Éppen az efféle eszméletörténeti párhuzam teszi létjogosulttá egy művészettörténeti párhuzam fölállítását, a párhuzam tárgyaként gondolva itt Joseph Wright of Derby „A légpumpa kipróbálása” („Kísérlet a pneumatikával”) c. festményére (1768, London, National Gallery; **29/b.**). A képen látunk egy elragadtatott fizikust, egy fiatal leányt, „*aki a gépezetben halálát lelő madarat siratja*”, egy férfit, „*aki a kísérlet fontosságát magyarázza neki*”, és egy másik, elgondolkodó férfit, „*aki talán a jövőn medítál*”. E „*figurák mind a vége felé közeledő század teoretikus hajlamát illusztrálják*”,¹⁶⁴ s éppen ezért nyilvánvaló, hogy bár érzünk némi hasonlóságot a két kép között (hiszen mindkét esetben a tudomány afféle apoteózisáról van szó), a diákkísérlet-tárgyú képen szó sincs már teoretikus hajlamról és túlhajtott pozitívista optimizmusról. E képen egészen egyszerűen annak lehetünk szemtanúi, hogy a reáliák beépültek a tantervbe, s a diákok egymást tanítva megismerkednek az új természettudományos felfedezésekkel, eredményekkel. Egymás között, egymáson keresztül tanulnak, már a tanulás folyamatában is be- és felosztva, lépten-nyomon előgyakorolva, előkészítve a társadalmi szerepeket. Ami Derby képen végtelen szentimentalizmus és társadalmi optimizmus tárgya volt, az e fényképen már megvalósult, az iskolai életbe integrálódott, hétköznapi gyakorlattá szelődött.

Összegzés és rendszerezés

Mikroklíma a kalksburgi kollégiumban. A kalksburgi iskola pedagógiai praxisában, értékrendjében fontos volt az önkontroll, a külső ellenőrzés, a fegyelmezettség, a szorgalom és a kötelességtudat, ahogyan az áldozatos életmód, a keresztényi jóindulat és a hazafiasság is.¹⁶⁵ Ugyanakkor az önállóságra, büszkeségre és becsvágyra nevelés is kiemelkedő helyet foglalt el a személyiségfejlesztés törekvései között, ami összefüggésben állt a diákok származásával, illetve a felnőtt életre való előkészítéssel. A felnőttkori életideálra való treníroztatás miatt nagy jelentőséggel bírt a testi nevelés és a sport, hiszen ezek a tevékenységek alkalmasak voltak az önuralom, a

¹⁶⁴ LEGRAND 2001, 18. A közölt kép forráshelye: uo.

¹⁶⁵ RÉBAY 2010, 149–169.

rendszeresség, a fegyelmezettség és a kitartás erényeinek kifejlesztésére a neveltek személyiségében. Ugyanakkor ezek az aktivitások az éberség és a férfiúi életerő karbantartása végett is nagy jelentőséggel bírtak. Ily módon jellemző volt a séta, a kirándulás, a labdajáték, az úszás, télen pedig a korcsolyázás, a szánkózás, a jégkorongozás, a síelés, a vívás és a lovaglás. Mindez utal azokra a mentalitástörténeti változásokra, amelyek a századforduló táján a gyermekek és fiatalok életkori sajátosságaira, illetve a fizikai nevelés jelentőségére irányították a figyelmet, némileg hozzájárulva a szigorú rend oldódásához, illetve a korabeli pedagógiai törekvések szemléletének mérsékelt befogadása révén a jezsuita nevelés megújulásához.

Ugyanakkor az oldottabb mikroklímára utal az is, hogy mód volt rekreációs célú „klubtevékenységekben” is részt venni a Rauchtempelben, mely – bizonyos sporttevékenységekhez hasonlóan – szintén lehetőséget adott bizonyos felnőtt, felnőttkori magatartásformák gyakorlására, belsővé tételére, afféle társadalmi előgyakorlatra, gondolva itt például a billiárd-alkalmakra. Az 1877-ben alapított Rauchtempelnek már a neve („A füst [értsd: dohányzás] temploma”) is a felnőtt életre való előkészületekre, előgyakorlatokra utal. A Rauchtempel lovagjaivá, s egyúttal házigazdáivá a VII–VIII. osztály tanulói válhattak. A Rauchtempel épületének díszítését, berendezését, átalakítását a saját elképzelésükre bízták, hogy aztán itt tölthessék szabadidejüket – többek között teáztak, uzsonnákat rendeztek, biliárdoztak. Összességében mindezen tény már önmagában is arra utal, hogy bár az iskola pad-soraiban a diákok társadalmi karakterét a felnőtti tekintélynek való alávetettség határozza meg, a Rauchtempel életének jó lehetőséget nyújtott a hétköznapi tanulóélet kissé feszes rendjének ellensúlyozására, egyszersmind a későbbi életmodell elemeinek elsajátítására irányuló előgyakorlatokra, a felnőtt férfiélet magatartásmintáinak, illetve (Weszely Ödön fogalmaival élve: reális és ideális)¹⁶⁶ értékeinek belsővé tételére.

A rendszerezés szempontjai. Tanulmányomban arra vállalkoztam, hogy a Piotr Sztompka „Vizuális szociológia” c. könyvében vázolt módszertani szempontsor, illetve Erving Goffman dramaturgiai koncepciójának segítségével vizsgálat tárgyává tegyem a kalksburgi jezsuita kollégiumban a szabadidő-eltöltés módjával kapcsolatos fényképes dokumentumait, szám szerint 29 db fényképet. Az elemzések során mindenekelőtt a rítusok, rituálék, a viseleti elemek, a tárgyi-fizikai elemek alapján kívántam következtetéseket levonni a pedagógiai klímára, illetve a gyermekszemléletre vonatkozóan. Tematikus szempontok szerint haladva tekintettük át a rendelkezésünkre álló fényképes dokumentumok jelentős részét, azonban az áttekinthetőség kedvéért, illetve az értelmező szempont kidomborítása végett érdemes megvizsgálni a dokumentumokat bizonyos tartalmi szervezőelemekre összpontosítva is. Rendszeres áttekintésünk szempontjai a következők: 1. Antropológiai tér (Goffman dramaturgiai koncepciójában: homlokzat): a) viseleti elemek, b) testbeszéd, c) tárgyi-fizikai környezet; 2. Társas kapcsolatok, szociális kontextusok: rítu-

¹⁶⁶ WESZELY 1935, 24–25.

sok, rituálék, ceremóniák; 3. Gyermekszemlélet: következtetések a gyermekideológiára és a gyermekfelfogásra (pl. a képi atmoszféra, a nevelői attitűd és a nevelésmetodika nyomán).

1. Antropológiai tér. A képek többségén idősebb, 16–18 éves diákokat látunk, többnyire VI–VIII. osztályosokat, ugyanakkor találunk néhány, kora gyermekkorban lévő fiúgyermeket ábrázoló felvételt is.

a) Viseleti elemek. A diákok javarészt katonatiszti uniformishoz hasonló egyenruhában vannak, amely azáltal, hogy emlékeztetett a hősökre, illetve figyelmeztetett saját maguk és a közösség (a birodalom és országuk) jövőjére, megerősítette a neveltekben az öntudatosságot, a közösségi összetartozás érzését, büszkeséget és becsvágyat ébresztett a növendékekben. Mindez elvezetett az önbecsülés kifejlődéséhez a növendék személyiségében, ez a személyiségjegyek pedig – miképp Bruno Bettelheim is megállapítja¹⁶⁷ – az önuralom és az önfegyelem alapja. A katonatiszti viselethez hasonló egyenruha a kisebb gyermekeken fokozottan enged következtetni a „miniatűr felnőtt” képére, ám ezt ellensúlyozza a képeken a mozdulatok sokfélesége és elevenisége, illetve az, hogy a felvételen jelen lévő tanárok szemlátomást elfogadják, megértik a fiúgyermeki rakoncátlanságot, talán a gyakorlatban sem tartják túlzott mértékben kordában őket. Olykor a felnőttkori létmódra utaló „úrias” viselettel is találkozunk, mely utal a „nagyvilági” létformára való előkészületre. Néhány kép afféle társadalmi előgyakorlatot mutat be, ilyen például az 1-2. kép is, melyek a felnőtt lét jellemző rituáléit jelenítik meg. Ugyanakkor ezek a rituálék szociológiai értelemben réteg-specifikusak, mert csak bizonyos társadalmi rétegre jellemzőek igazán; az újságolvasás rítusában például – Klaus Mollenhauer szóhasználatával élve¹⁶⁸ – megjelenik a késleltetett jutalom sémája, amely jobbára a közép- és felsőosztályra jellemző.

b) Testbeszéd. Gyakori a státuszvédelemre, pozícióőrzésre (lásd egymásba font karok), a fensőbbiség-érzésre (lásd emelt fő), a hierarchia jelenlétére (lásd vigyázzállás), illetve az önuralomra való törekvésre (lásd hátul összekulcsolt kezek, alkart markoló kéz) utaló gesztusok, gesztuscsoportok. Ugyanakkor a kora gyermekkorban lévő „aktorok” esetében ezt nem mondhatjuk el, sőt, itt a kép tárgyi elemeiről is azt állapítjuk meg, hogy azok a fiúgyermeki természettel (a konstrukció vagy a gyakorlati tapasztalat szintjén?) együtt járó lármát, élénkséget, eleveniséget, a gyermeki aktivitást prezentálják. A nagyobb fiúk esetében hangsúlyos tárgyi elemek nincsenek, leszámítva néhány kiemelkedő példát.

c) Tárgyi-fizikai környezet. Ami a fizikai (épített) környezetet illeti, olykor megjelennek a közösséghez tartozás élményét prezentáló intézményi épületek, körbeölelve a felszabadultan játszó diákokat, olykor pedig meg sem jelenik a konviktus vagy a Rauchtempel, s ilyenkor önkéntelenül is a szabadságélmény kerül előtérbe.

¹⁶⁷ BETTELHEIM 2003, 107–119.

¹⁶⁸ Vö. MOLLENHAUER 1996. <http://mek.niif.hu/01900/01944/01944.htm>.

2. Társas kapcsolatok. A szociális kontextusok tekintetében mindenekelőtt a társadalom rendjét alkotó gyakorlatokra érdemes utalnunk, mint amilyenek a sportjátékok,¹⁶⁹ melyek hozzájárulnak a közösségi érzés erősödéséhez, illetve maguk a sporttevékenységek, amelyek pedig előkészítenek bizonyos, a későbbi létforma szempontjából meghatározó értékeket, magatartásformákat, tehát társadalmi előgyakorlatként realizálódnak az adott időben.¹⁷⁰ Ez utóbbi gyakorlatokon keresztül fölkészülnek társadalmi szerepeikre, szemük előtt tartva bizonyos társadalmi ideált, amely felé útjuk vezet „autentikus énjük” felől.¹⁷¹ Ez az „autentikus én” kora gyermekkorban még erősebb, mint ahogyan azt képanyagunkon is látjuk; ezekben az életkorokban ugyanis még nem mélyült el különösebben a szerepjátszási technikák interiorizációja. Ez a folyamat majd csak a későbbi életkorokban tapintható ki határozottabban a növendékek viselkedésében, önreprezentációjában. A belsővé tétel rendkívül fontos tényezőit jelentik a különböző rítusok, rituálék és ceremóniák, melyekben lépten-nyomon aktualizálódnak a mikro-társadalom (közösség) működése szempontjából releváns értékek, illetve a közösségi összetartozás élménye is hangsúlyosan megjelenik ezekben az aktusokban. A rituálék fontos jellemzője az azonos, pontos időközökben ismétlődő viselkedés, így ilyennek tekinthetjük a már említett újságolvasást, a biliárdjátékot (vö. Schopenhauer a kártyajátékról),¹⁷² illetve a sporttevékenységeket is.

3. Gyermekszemlélet. A gyermekszemléletet illetően el kell vetnünk azt az elgondolást, mi szerint az intézmény falai között fokozottan érvényes lett volna a szakirodalomban a herbarti „kis vadember” címszóval említett gyermekfelfogás, mindenesetre – a jezsuita nevelés szellemiségéből fakadóan – természetesen tetten érhetőek merev elvárások a gyermekkel szemben, még ha ezek nem is voltak módfelett rigorózus és kérlelhetetlen követelmények. Igaz ugyan, hogy a szabadidős tevékenység megszervezésében valószínűleg – a szintén jezsuita pécsi Pius Internátushoz hasonlóan – precizitás és szigorú tervezés uralkodott, ám az életkor előrehaladtával a fiúk egyre több joggal és szabadsággal rendelkeztek. Mindazonáltal a fényképek egyértelműen bizonyítják, hogy a fiúk lépten-nyomon készültek a felnőtt életre, melyben öntudatos, büszke férfiként kell helyt állniuk. A vizsgált nevelési intézmény állandóan szem előtt tartott egy kettős szempontrendszert: a gyermekeket szigorú életvezetésre és önuralomra kell tanítani, ugyanakkor nem szabad bennük elfojtani a magas társadalmi státuszból fakadó büszkeséget, sőt, elő kell segíteni annak kifejlődését, megérését. Mindennek következtében a pedagógusok sokkal inkább a jó kedéllyel és a jámbor keresztényi szellemmel próbáltak hatást gyakorolni,

¹⁶⁹ A sportjáték még nem kifejezetten célorientált, az együttség élménye itt még meghatározóbb. A lényeg maga a játék, így ez némiképp öncélúnak tekinthető. Ezzel szemben a sportban mindenekelőtt az elért eredmények számítanak, illetve itt talán a társadalmi elismerés kivívása a legátfogóbb cél. – A sportjáték és a sporttevékenység közötti különbség érzékeltetéséhez lásd MÉREI – V. BINÉT 2006, 118–134., különösen: 124–127.

¹⁷⁰ Vö. SZTOMPKA 2009, 132–136.

¹⁷¹ Vö. uo. 138–145.

¹⁷² SCHOPENHAUER 1925, 28–32.

semmint rigorózus testi fenyítéssel és a büntetés egyéb módjaival. Érdemes kihangsúlyozni, hogy az intézmény falai között tapasztalható derűs életszelletről és jó kedélyről, illetve a gyermekek és fiatal emberek jelentős önbizalmáról a fényképek is tanúskodnak.

Források

Elsődleges források

- AASI KK Photosammlung = *Archiv der Österreichischen Provinz der Gesellschaft Jesu/ Archivum Provinciae Austriae Societatis Iesu (AASI). Kollegarchiv Kalksburg (KK) Photosammlung.*
- CSÁVOSSY Elemér (1902): Der Rauchtempel. *Kalksburger Korrespondenz* Jg. XVII. Nr. 35. April 1902. 23–27.
- Das dritte Tennisturnier... 1908 = Das Dritte Tennisturnier (1908): *Kalksburger Korrespondenz* Jg. XXIII. Nr. 4. Juli 1908. 43–45.
- Ein Tag... 1905 = Ein Tag in der Vorbereitungs-klasse. *Kalksburger Korrespondenz* Jg. XX. Nr. 47. Mai 1905. 18–23.
- Jahresbericht Kalksburg 1906/07 = *Jahresbericht des Gymnasiums der Gesellschaft Jesu in Kalksburg mit Öffentlichkeitsrecht über das Schuljahr 1906–1907.* Kalksburg, 1907.
- Jahresbericht Kalksburg 1909/10 = *Jahresbericht des Gymnasiums der Gesellschaft Jesu in Kalksburg mit Öffentlichkeitsrecht über das Schuljahr 1909–1910.* Kalksburg, 1910.
- Jahresbericht Kalksburg 1910/11 = *Jahresbericht des Gymnasiums der Gesellschaft Jesu in Kalksburg mit Öffentlichkeitsrecht über das Schuljahr 1910–1911.* Kalksburg, 1911.
- Jahresbericht Kalksburg 1911/12 = *Jahresbericht des Gymnasiums der Gesellschaft Jesu in Kalksburg mit Öffentlichkeitsrecht über das Schuljahr 1911–1912.* Kalksburg, 1912.
- Jahresbericht Kalksburg 1912/13 = *Jahresbericht des Gymnasiums der Gesellschaft Jesu in Kalksburg mit Öffentlichkeitsrecht über das Schuljahr 1912–1913.* Kalksburg, 1913.
- Jahresbericht Kalksburg 1913/14 = *Jahresbericht des Gymnasiums der Gesellschaft Jesu in Kalksburg mit Öffentlichkeitsrecht über das Schuljahr 1913–1914.* Kalksburg, 1914.
- Jahresbericht Kalksburg 1918/19 = *Jahresbericht des Gymnasiums der Gesellschaft Jesu in Kalksburg mit Öffentlichkeitsrecht über das Schuljahr 1918–1919.* Kalksburg, 1919.

Másodlagos források

- 100 Jahre Kollegium Kalksburg... 1956 = *100 Jahre Kollegium Kalksburg Festschrift 1956. 100 Jahre Collegium Immaculatae Virginis Kalksburg. Sonderheft der Kalksburger Korrespondenz.* Kalksburg, Kollegium Kalksburg, 1956.
- ASSMANN, Jan (1999): *A kulturális emlékezet.* Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- BÁBOSIK István (1997): *A modern nevelés elmélete.* Budapest, Telosz Kiadó.
- BÁBOSIK István (2004): *A nevelés elmélete és gyakorlata.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

- BÄTSCHMANN, Oskar (1998): *Bevezetés a művészettörténeti hermeneutikába*. Budapest, Corvina.
- BERKOVITS Balázs (2003): Foucault és Goffman – a humán tudományok működése. *Pro Philosophia Füzetek* 5. évf. 4. sz. <http://www.c3.hu/~prophil/profi034/TARTALOM.html> [2017.01.12.]
- BETTELHEIM, Bruno (2003): *Az elég jó szülő. Könyv a gyermeknevelésről*. Budapest, Cartaphilus Kiadó.
- BOEHM, Gottfried (2006): A nyelven túli? Megjegyzések a képek logikájához. In NAGY Edina (szerk.): *A kép a médiaművészet korában*. Budapest, L'Harmattan, 25–42.
- BOURDIEU, Pierre (1982): A fénykép társadalmi definíciója. In HORÁNYI Özséb (szerk.): *A sokarcú kép. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 226–242.
- Das Kollegium Immaculatae... 1906 = *Das Kollegium Immaculatae Virginis zu Kalksburg, 1856–1906*, Festschrift zur Jubelfeier seines fünfzigjährigen Bestandes. Wien, Verlag des Kollegiums Immaculatae Virginis zu Kalksburg, 1906.
- DEMAUSE, Lloyd (1998): A gyermekkor története (részletek). In VAJDA Zsuzsanna – PUKÁNSZKY Béla (szerk., 1998): *A gyermekkor története. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Eötvös József Kiadó. 13–41.
- FLIEGAUF Gergely (é. n.): *Totális intézmény kritika: mennyiben változott a börtön társadalmi funkciója az elmúlt ötven év során?* Kézirat. http://docs.google.com/Doc?id=dhhh72z_1gqdsqtcj. [2016.02.17.]
- FOUCAULT, Michel (1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- GADAMER, Hans-Georg (1997): A kép és a szó művészete. In BACSÓ Béla (szerk., 1997): *Kép, fenomen, valóság*. Budapest, Kijarat Kiadó.
- GALDI Gábor (2004): *Szabadidőstruktúra és fizikai rekreáció Magyarországon 1963–2000 között, életmód-időmérleg vizsgálatok tükrében*. PhD értekezés. Budapest, Semmelweis Egyetem Neveléstudományi (Sporttudományi Doktori Iskola).
- GARFINKEL, Harold (1967): *Studies in Ethnomethodology*. New Jersey, Englewood Cliffs, Prentice Hall.
- GARFINKEL, Harold (1996): Ethnomethodology's Program. *Social Psychology Quarterly* vol. 59. issue 1., 5–21.
- GÉCZI János – DARVAI Tibor (2010): A gyermek képe az 1960–1980-as évek magyar nevelésügyi szaksajtójában. *Új Pedagógiai Szemle* 60. évf. 3–4. sz., 201–237.
- GÉCZI János (2010): *Sajtó, kép, neveléstörténet – tanulmányok*. Veszprém – Budapest, Iskolakultúra, 203–213.
- GOFFMAN, Erving (1956): *The Presentation of Self in Everyday Life*. Edinburgh, University of Edinburgh – Social Sciences Research Centre.
- HAMILTON, Peter (1997): Representing the social: France and Frenchness in post-war humanist photography. In Hall, Stuart (szerk., 1997): *Representation: Cultural Representation and Signifying Practices*. London, Sage Publications Inc. 75150.

- HORNYIK Sándor (2014): A képek és a dolgok - A vizuális kultúra archeológiája a fotográfia mentén. *Disegno* 1. évf. 1. sz., 62–77. http://disegno.mome.hu/articles/Disegno_05_Hornyik-Sandor.pdf. [2016.12.12.]
- LEGRAND, Gérard (2001): *A romantika művészete*. Budapest, Helikon.
- MAROSI Ernő (1985): *Bevezetés a művészettörténetbe*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- MÉREI Ferenc – V. BINÉT Ágnes (2006): *Gyermeklélektan*. Budapest, Medicina Könyvkiadó Rt.
- MIETZNER, Ulrike – PILARCZYK, Ulrike (2013): Képek forrásértéke a neveléstörténeti kutatásban. In HEGEDŰS Judit – NÉMETH András – SZABÓ Zoltán András (szerk., 2013): *Pedagógiai historiográfia. Új elméleti megközelítések, metodológiai eljárások*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó – Eötvös Loránd Tudományegyetem, 31–50.
- MIHÁLY Ildikó (2009): *Iskolások, iskolák és a szabadiód*. Ofi.hu. <http://ofi.hu/tudas-tar/iskolasok-iskolak>. [2017.01.18.]
- MITCHELL, W. J. T. (1994): The Pictorial Turn. In *Picture Theory. Essays on Verbal and Pictorial Representation*. Chicago, University of Chicago Press, 1994, 11–34.
- MOLLENHAUER, Klaus (1996): Szocializáció és iskolai eredmény. In MELEG Csilla (szerk., 1996): *Iskola és társadalom*, I. Szöveggyűjtemény. Pécs, JPTE. <http://mek.niif.hu/01900/01944/01944.htm>. [2016.02.17.]
- MÖNKS, Franz J. – KNOERS, Alphons M. (2004): *Fejlődéslélektan*. Budapest, Urbis Kiadó.
- OELKERS, Jürgen (1992): *Nevelésetika*. Budapest, Vince Kiadó.
- PANOFKY, Ervin (2011a): A képzőművészeti alkotások leírásának és tartalomelemzésének problémájához. In PANOFKY, Ervin: *A jelentés a vizuális művészetekben. Tanulmányok*. Budapest, ELTE BTK Művészettörténeti Intézet, 218–233.
- PANOFKY, Ervin (2011b): Ikonográfia és ikonológia: bevezetés a reneszánsz művészet tanulmányozásába. In PANOFKY, Ervin: *A jelentés a vizuális művészetekben. Tanulmányok*. Budapest, ELTE BTK Művészettörténeti Intézet, 252–274.
- PÁL József – ÚJVÁRI Edit (szerk., 2001): *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Budapest, Balassi Kiadó. http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm. [2017.07.12.]
- PEASE, Barbara – PEASE, Allan (2004): *A testbeszéd enciklopédiája*. Budapest, Park Könyvkiadó.
- PILARCZYK, Ulrike – MIETZNER, Ulrike (2010): A képtudomány módszerei a neveléstudományi és a társadalomtudományi kutatásban. *Iskolakultúra* 20. évf. 5–6. sz. Melléklet, 1–20.
- PUKÁNSZKY Béla (2004): Fejezetek a gyermekkor és a családi nevelés történetéből. In NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla: *A pedagógia problémátörténete*. Budapest, Gondolat. 259–330.
- PUKÁNSZKY Béla (2005): *A gyermek a 19. századi neveléstani kézikönyvekben*. Pécs, Iskolakultúra.
- RÉAU, Louis (1997): Az ikonográfia meghatározása és alkalmazása. In FABINY Tibor – PÁL József (szerk.): *Az ikonológia elmélete. Ikonológia és műértelmezés 1*. Szeged, JATEPress. <http://www.bibl.u-szeged.hu/jatepress/reau.htm>. [2016.01.12.]

- RÉBAY Magdolna (2010): A kalksburgi jezsuita kollégium magyar szemmel. In FÉNYŐ Imre – RÉBAY Magdolna (szerk.): *Felszántatlan területeken. Tanulmányok Breznyánszky László 65. születésnapjára*. Debrecen, Csokonai Könyvkiadó, 149–169.
- RÉBAY Magdolna (2014): A felvidéki elit a kalksburgi jezsuita kollégiumban (1856–1918). In TORGYIK Judit (szerk.): *Sokszínű pedagógiai kultúra*. Komárom, International Research Institute, 5–25.
- RIESMAN, David (2013): *A magányos tömeg*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- SCHNEIDER, Norbert (é. n.): Művészet és társadalom: a társadalomtörténeti megközelítés. In RÉNYI András (szerk.): *Érintkező felület. Rényi András honlapja*. http://www.renyiandras.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=207&Itemid=193. [2016.12.01.]
- SCHOPENHAUER, Arthur (1925): *Életbölcsetség*. Budapest, Pantheon Irodalmi Intézet.
- SCHÜTZ, Alfred: The Stranger (1944): An Essay in Social Psychology. *American Journal of Sociology* 49. évf. 6. sz., 499–507. http://tucnak.fsv.cuni.cz/~hajek/ModerniSgTeorie/texty_seminar/schutz-the%20stranger.pdf. [2016.02.22.]
- SOMODI Imre (2011): Az értelmezés kötelezettsége: egy bentlakásos iskola helye a lokális társadalomban és annak emlékezetében – A pécsi Pius Internátus. In BENEDEK Dániel – VADÁSZ Viola (szerk.): *Perspektívák a neveléstudományban. Válogatás a Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola kutatóinak írásaiból*. Pécs, PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola – Virágmandula Kft., 177–185.
- SZABOLCS Éva (1998): Gyermekkortörténeti szempontok a pedagógiai szakirodalomban. *Magyar Pedagógia* 98. évf. 3. sz. 253–260.
- SZTOMPKA, Piotr (2009): *Vizuális szociológia. A fényképezés mint kutatási módszer*. Budapest – Pécs, Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.
- TÁMBA Renátó (2015): Osztálytermi fényképek a kalksburgi jezsuita gimnáziumból. In KAPUSI Angéla – UGRAI János (szerk.): *Elitek nevelése és oktatása. Esetek és összefüggések a 18-20. századból*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 71–87.
- TÁMBA Renátó (2016): Gyermekszemlélet és gyermekkor-narratívák a kritikai pedagógia, a gyermekkor-szociológia és a narratív pszichológia tükrében. *Különleges bánásmód* 2. évf. 2. sz., 41–52.
- WALDENFELS, Bernard (2004): Az idegenség etnográfiai ábrázolásának paradoxonjai. In BICZÓ Gábor (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmelről Derridáig*. Debrecen, Csokonai Kiadó.
- WESZELY Ödön (1935): *A korszerű nevelés alapelvei. A neveléstudomány rendszere*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- WILDE, Oscar (é. n.): *Dorian Gray arcképe*. Budapest, Filum Kiadó.

RÉBAY MAGDOLNA

A pozsonyi evangélikus gimnázium a dualizmus korában különös tekintettel az arisztokrata tanulókra*

Pozsony város és középiskolái

A régi koronázási székhely, az országgyűlés egykori színhelye a dualizmus korában is jelentős település maradt. Pozsony 1900-ban az ország ötödik legnépesebb városa volt. Ekkor 61 537 polgári és 4 330 katonai, azaz összesen 65 867 lakosa volt. A lakosság száma a dualizmus korában elsődlegesen a betelepülésnek köszönhetően gyarapodott. Mobilitási célponttá a határhoz közeli fekvése, kulturális jelentősége, a gazdasági, kereskedelmi és közlekedési életben betöltött funkciói miatt vált.¹ Növekedési üteme azonban elmaradt Magyarország más városaiétól, ezért – Szarka szavaival – inkább nevezhető „stagnáló történeti város”-nak, mint „dinamikusan fejlődő regionális alközpont”-nak.² Pozsony etnikai határvonalak metszéspontjában feküdt, ami multikulturális településsé tette. A lakosság többsége német volt, de jelentős volt a magyarok és a szlovákok aránya is. A magyarok számaránya a dualizmus utolsó harmadában folyamatosan növekedett (lásd 1. táblázat). 1910-re nagyjából ugyanannyian lettek, mint a németek.³

A magyarosodás folyamatára így emlékezett vissza a tanulmányait a városban folytató műkritikus, irodalomtörténész Schöpflin Aladár: „... [A] 80-as években indult nagy lendületnek az asszimiláció. Ma is fülemben van egy fiatal lány szava, aki a Mihály utcában⁴ ezt mondta mamájának: *Aber, Mama, sprechen wir ungarisch, es ist doch eleganter.*”⁵ Egyre többen beszéltek tehát magyarul, 1890-ben a város lakosságának már az 51,2%-a.⁶

A lakosság felekezeti szempontból is igen heterogén volt. 1900-ban többsége (71%) a katolikus egyház tagjának vallotta magát. A második legjelentősebb vallásfelekezet az evangélikus volt (14%), a harmadik a zsidó (12%). Igen kicsiny volt a református (2%) és a görögkeleti egyház (1%).

* A kutatás az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának köszönhetően valósult meg.

¹ SZARKA 2005, 401–403., VUTKOVICH 1904. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0017/7.html>; Pozsony. <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/084/pc008400.html#7>.

² SZARKA 2005, 403.

³ Uo. 401–405.

⁴ Az Óvárosban található, a város egyik legrégebbi utcája.

⁵ Idézi FUKÁRI 2003, 10.

⁶ Magyar Statisztikai Évkönyv XIX., 1912, 22.

1. táblázat. Pozsony lakosságának etnikai megoszlása (%)

	1880	1890	1900	1910
Német	63,4%	59,9%	50,4%	41,9%
Magyar	15,1%	19,9%	30,5%	40,5%
Szlovák	15,2%	16,6%	16,3%	14,9%
Cseh	n.a.	1,3%	1,6%	1,2%
Egyéb	6,3%	2,3%	1,2%	1,5%

Forrás: Kepecs szerk. 1996, 241.; Szarka 2005, 405.

Pozsony iskolaváros is volt, ahol a nagyobb felekezeteknek saját intézményeik voltak. Az evangélikus egyház elég erős volt ahhoz, hogy kiterjedt iskolarendszert működtessen az alapfoktól a felsőfokig. Három népiskolát tartott fenn, abból kettőt a Belvárosban. Saját főgimnáziuma és teológiai akadémiaja volt. Az árvák neveléséről pedig külön intézetekben gondoskodott.⁷

1. kép. A pozsonyi királyi katolikus főgimnázium új épülete

Forrás: Szecessziós Művészeti Magazin.

<http://www.szecessziomagazin.com/imagemagazin3/miklos/pozsonyigimnazium.jpg>

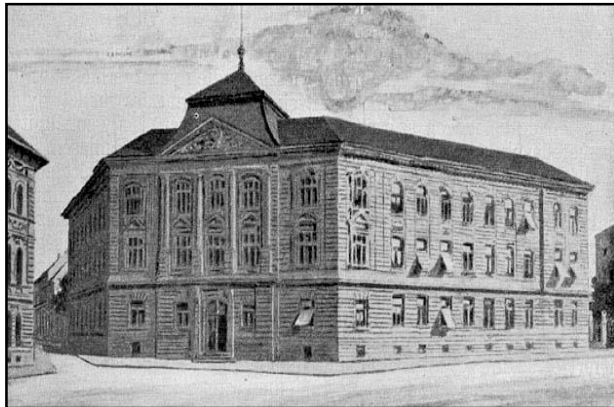
A dualizmus korában három fiú-középiskola és egy leány-középiskola működött a városban. A királyi katolikus főgimnáziumot jezsuita gimnáziumként még Pázmány Péter alapította 1626-ban. A jezsuiták 1773-ig vezették az iskolát. Ezt követően az állam működtette, majd a bencés rend vezetése alá került (1812–1850). Az

⁷ VUTKOVICH 1904. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0017/7.html>.

Entwurfot (1849) követően a régi-új tulajdonos, az állam nyolcosztályossá fejlesztette. Azon iskolák közé tartozott, amelyekben először lehetett az országban érettségi vizsgát tenni (1851). (A helyi evangélikus líceum tanulói is részt vettek ezen a megmérettetésén.) A tanítás nyelve német volt, míg az 1861. évi helytartótanácsi döntés alapján kétnyelvűvé nem vált. 1868-tól magyarul folyt az oktatás, de az 1880-as évek elejéig a németet segédnyelvként használták. Az iskola tanulóinak száma növekedett: 1880/81-ben 410, 1900/01-ben 526, 1910/11-ben pedig 569 rendes tanuló iratkozott be.⁸ A régi iskolaépület ezért szűknek bizonyult. Így Lechner Ödön tervei alapján új, a modern kor követelményeinek megfelelő épületet emeltek, amelyet 1908-ban adtak át (lásd 1. kép).⁹

Az evangélikus főgimnáziumot a XVII. század elején alapították, történetével a következő fejezetben fogunk foglalkozni.¹⁰ A városi főreáliskola (lásd 2. kép) a XIX. században keletkezett. 1850-ben hozták létre, ez volt az ország első ilyen típusú intézménye. Tanítási nyelve 1868-ban lett a magyar, addig a német volt. Falai közt az első érettségi vizsgát 1876/77-ben tartották. 1886-ban fenntartását átvette az állam. 1895-ben elkészült az új, korábbinál nagyobb létszámot befogadó otthona. Ez az iskola kevésbé volt népes, mint a királyi katolikus főgimnázium, de voltak évek, amikor több tanulója volt, mint az evangélikus főgimnáziumnak. Az 1880/81-es tanévre 303, az 1900/01-esre viszont 520 tanuló iratkozott be. 1910/11-ben 441 diák választotta az iskolát.¹¹

2. kép. A pozsonyi állami főreáliskola épülete

Forrás: Plachy – Pirchala 1904, <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0017/19.html>

⁸ Az iskolának az arisztokraták nevelésében-oktatásában betöltött szerepével külön tanulmány keretében foglalkoztunk (lásd RÉBAY 2015).

⁹ MÉSZÁROS 1988, 241.

¹⁰ Uo. 241.

¹¹ Uo. 242.; PLACHY, PIRCHALA 1904. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0017/19.html>.

A lányok közül középiskolai tanulmányok céljából 1895 után mind többen iratkoztak be az előbb említett intézményekbe. Az állami felsőbb leányiskolát ezért 1916/17-től felmenő rendszerben leánygimnáziummá alakították át.¹²

A pozsonyi evangélikus gimnázium

Az iskola története

Pozsonyban az egyházközség megalakulása után hamarosan Sturm rendszerét követő iskolát alapított, mely elemi, gimnáziumi, valamint filozófiai és teológiai képzést egyaránt nyújtott. Az intézmény 1607-ben kezdte működését. A kezdő diákokkal, míg a latin nyelvet el nem sajátították, németül – s egy ideig magyarul – foglalkoztak. Politikai okokból még a XVII. században rövid ideig (1672-től) szünetelt az intézmény működése. 1682-ben kezdték meg újjászervezését. Különösen sokat köszönhetett Bél Mátyásnak, aki 1714 és 1721 között a rektora volt. Az intézményt a magyarországi evangélikus tanintézetek anyaiskolájának tekintették. Fenntartója ugyan a pozsonyi egyházközség volt, ám tanügyi tekintetben sokáig az egyetemes gyűlés fennhatósága alá tartozott (s nem a dunáninneni egyházkerülethez).¹³

Az intézmény a XIX. században is három tagozatból állt, hivatalosan annak közepétől hívták líceumnak. Az akadémiai szint 1815-ben jogi képzéssel egészült ki. 1847-ben az elemi iskolai tagozat önállósult. Mivel a gimnázium nem felelt meg az Entwurf előírásainak, 1851-ben elvesztette nyilvánossági jogát. A fenntartó egyházközség ezt követően mindent megtett fejlesztése érdekében, s a gimnáziumot nyolc osztályossá bővítette. Ennek ára a jogi képzés feladása volt. Az első érettségi vizsgát 1861/62-ben tartották. Az oktatás fokozatosan magyar nyelvűvé vált, de még az 1870-es években is használták a német nyelvet a tanórákon.¹⁴ A tanulók anyanyelvéhez igazodva viszont négy különböző nyelvű önképzőkör is működött falai közt: német, magyar, szlovák és szerb. Utóbbi szűnt meg először, még az 1850-as években, a szerb anyanyelvű diákok elmaradása miatt, aztán a szlovák az 1870-es években. Szlovák nyelvet azonban 1900/01-ig választható tárgyként még lehetett tanulni. A XVIII. század végén alapított, s azóta majdhogynem folyamatosan működő német önképzőkör 1894-ben olvadt össze a Magyar Társasággal báró Eötvös Loránd miniszter kezdeményezésére. Eötvös szerint ugyanis egy iskolában két azonos célú önképzőkör működtetése tanulmányi okokból helytelen. Az így megalakult Lyceumi Ifjúsági Önképzőkörben két nyelven, egy magyar- és egy némettanár vezetésével folyt a munka.¹⁵

1882-ben a teológiai tagozat önállóvá vált, akadémivá szerveződött. (Belőle alakult ki utóbb az egyetem teológiai kara.) A líceum nevet a gimnázium tartotta meg.

¹² MÉSZÁROS 1988, 242.

¹³ Valószínűleg a dualizmus korában lett egyházkerületi iskola.

¹⁴ PLACHY – PIRCHALA 1904. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0017/19.html>; FUKÁRI 2003, 19–26., 72.; MÉSZÁROS 1988, 241–242.

¹⁵ MARKUSOVSKY 1896, 591–602.; FUKÁRI 2003, 33.; Értesítő 1900/01. 138.

A középiskolai törvény elfogadását (1883) követően a fenntartó egy ideig önerőből próbálta fejleszteni az intézményt. A követelményeknek való megfelelés kényszere miatt azonban végül úgy döntött, hogy az állam segítségét kéri. 1895-ben létrejött a szerződés a vallás- és közoktatásügyi miniszter és az iskola vezetése közt: a gimnázium fenntartási államszegélyben, valamint építkezési segélyben részesült. Helyszűke miatt ugyanis új otthon (lásd 3. kép) felépítése vált szükségessé. Ebbe 1896-ban költöztek át, az új tanév már itt kezdődött. (A gimnázium régi épületét a teológia kapta meg.)

3. kép. A pozsonyi evangélikus főgimnázium új épülete

Forrás: Értesítő 1900/01., oldalszám nélkül (o. n.)

Az építkezés hamarosan folytatódott, 1901-re elkészült az új, 120 férőhelyes internátus (lásd 4. kép), amely a gimnázium épületével szemben állt. Így a korábbinál jóval több diákot tudott az intézmény elszállásolni. Az alumneumban csak kevés hely volt ugyanis. A líceum igen jelentős és egyben értékes könyvtárral rendelkezett. Bél Mátyás több eredeti kéziratát őrizte. A gimnázium tulajdonában országos viszonylatban is ritka érem- és régiséggyűjtemény állt, amelyet 1897 januárjában konventi határozattal a nyilvánosság számára is látogathatóvá tettek.¹⁶ A gyűjteményt Schimko Frigyes Dániel, a líceum egykori növendéke, a bécsi egyetem Protestáns Theológiai Intézetének tanára adományozta a pozsonyi evangélikus egyháznak.¹⁷

A gimnáziumnak számos kiemelkedő tanára volt a vizsgált korszakban. Itt dolgozott – időrendben – Lichner Pál klasszika-filológus, Lehr Zsigmond műfordító, Kámory Sámuel orientalista, bibliafordító, Böhm Károly filozófus, Schneller István neveléstudós és Kvacssala János teológus, egyháztörténész.¹⁸

¹⁶ A régiséggyűjteményről lásd *Értesítő* 1903/04. 82–83.

¹⁷ Schimkó életéről lásd Schimkó. In SZINNYEI é. n. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/s/s23014.htm>.

¹⁸ PLACHY – PIRCHALA 1904. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0017/19.html>.; FUKÁRI 2003, 27–83.; MARKUSOVSKY 1896, 549., 557–558., 609–610., 618–619.

4. kép. A pozsonyi evangélikus főgimnázium internátusa

Forrás: Értesítő 1900/01., o. n.

Az iskola tanulói

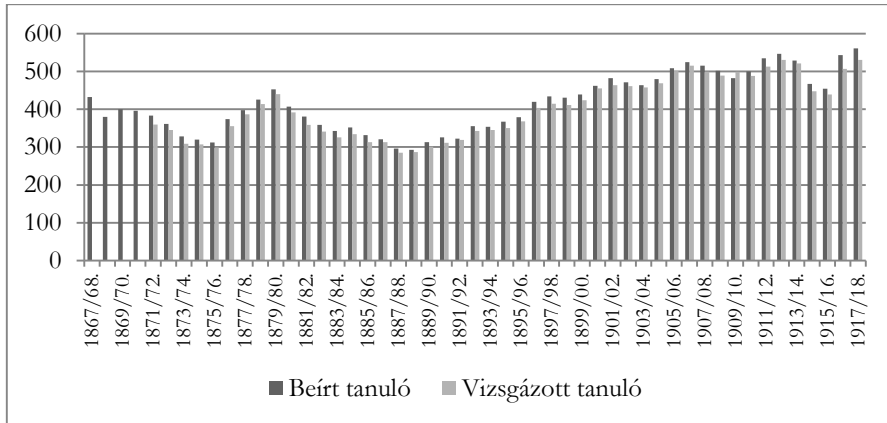
Az iskola népessége a dualizmus korában – ha ingadozásokkal tarkítva is – jelentősen megnövekedett: míg 1867/68-ban 432 volt a beiratkozott tanulók száma, addig 1917/18-ban már 561 (lásd 1. ábra). A növekedés azonban nem volt egyenletes, két nagy hullámvölgy rajzolódik ki. Az egyik mélypontja 1875/76. (312), a másiké pedig 1888/89. (293). Rövid visszaesés figyelhető meg továbbá az első világháború kitörésekor. Feltételezésünk szerint az első apályban közrejátszhatott a helyi reáliskola érettségit adó középiskolává válása. Ugyanekkor ugyanis hasonlóan lecsökkent a királyi katolikus főgimnáziumba járók száma is. A másodikra egyelőre nem találunk magyarázatot. A királyi katolikus főgimnázium tanulóinak száma – az értesítők tanúbizonysága alapján – az 1880-as évek első felében szintén mérséklődött, de ez a tendencia csak néhány évig tartott. Az evangélikus líceumban a 1894/95-ben meginduló növekedést lehetővé tette az iskola elköltözése: 1896/97-től már volt hely párhuzamos osztály(ok)nak.

Vajon mely vallásfelekezet tagjai voltak az iskola tanulói? Megfigyelhető-e a városra jellemző heterogenitás vagy a fenntartó felekezet dominanciája állapítható meg? Az adatok alapján (lásd 3. ábra) megállapíthatjuk, hogy a legnépesebb csoport az evangélikus vallású diákoké volt. Arányuk mindvégig 50% körül mozgott. Legmagasabb az 1880-as években volt, amikor majdnem elérte a 60%-ot. Más evangélikus gimnáziumoktól eltérően¹⁹ ebben az iskolában nem került kisebbségi helyzetbe az iskolafenntartó felekezet. Az izraelita vallású diákok száma mindazonáltal ebben az intézményben is jelentősen megnövekedett. 1890/91-ben arányuk már 13%, s ezt követően – a vizsgált tanévekben – mind magasabb: 1915/16-ban már 30% volt. Ezzel szemben a görögkeleti vallású tanulók száma már a korszak elején igen leesett, s mindvégig nagyon alacsony maradt. Némi ingadozással, de a református vallásúak aránya is csökkent: a kezdeti 23%-kal szemben az utolsó vizsgált tanévben arányuk

¹⁹ Eddig három másik iskolával foglalkoztunk (eperjesi, nyíregyházi, budapesti), ezek mindegyikére igaz ez az állítás: az evangélikus helyett mind a három esetben a legnépesebb felekezeti csoport az izraelitáké lett.

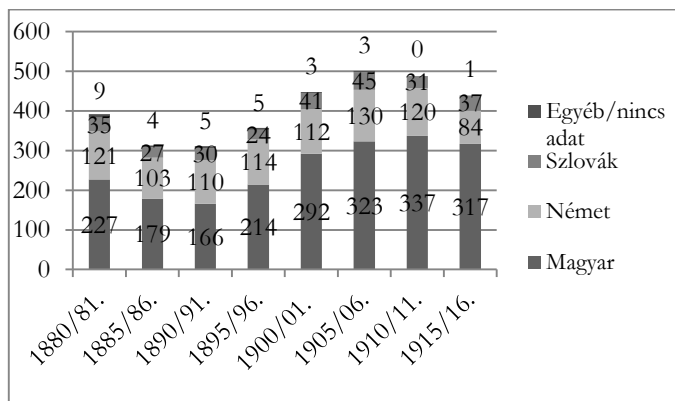
már csak 9% volt. A katolikus felekezetűek aránya a 11–18% közti sávban hullámzott.

1. ábra. Tanulói létszám a pozsonyi evangélikus főgimnáziumban (1867/68–1917/18.)

Forrás: Értesítő 1867/68–1917/18.

2. ábra. A tanulók vallásfelekezeti megoszlása tíz kiválasztott tanévben²⁰

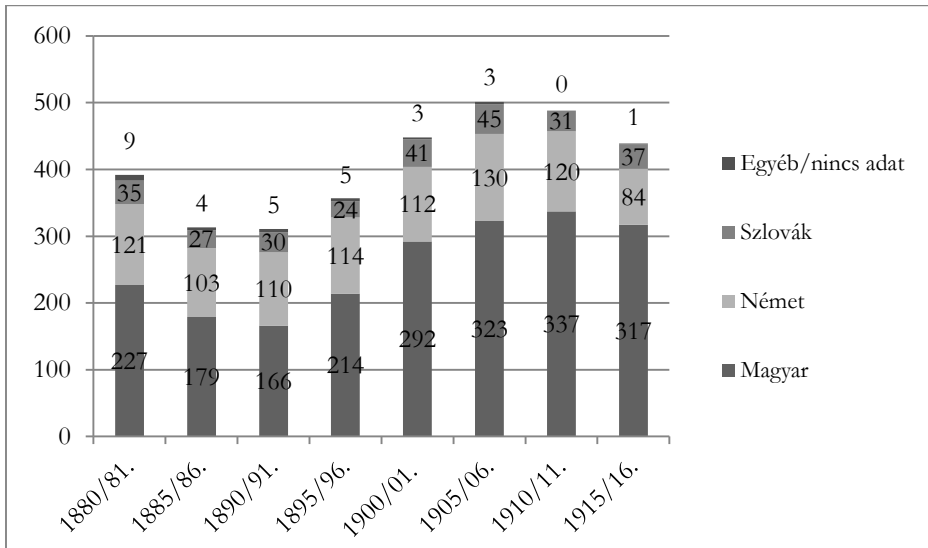

Forrás: Értesítő 1871/72. 43–44., 1875/76. 35, 1880/81. 74., 1885/86. 141., 1890/91. 125., 1895/96. 115., 1900/01. 137., 1905/06. 108., 1910/11. 104., 1915/16. 112.

²⁰ Az 1870/71. évi értesítő nem tartalmaz adatokat a diákok felekezetére vonatkozóan. Az ábrán az első két tanév kivételével a vizsgázott tanulók felekezeti hovatartozása látható. Két tanév esetén (1895/96. és 1900/01.) az adatsor hiányos.

A városban és a környező megyékben élő evangélikus felekezetű hívek többségükben német vagy szlovák anyanyelvűek voltak. Feltehetjük a kérdést, vajon a Pozsonyban meginduló asszimiláció és a gimnázium magyar tanítási nyelvűvé válása tükröződött-e vajon a diákok anyanyelvén? Ahogy a 4. ábra mutatja, az anyanyelvet illetően a legnépesebb csoport a magyaroké volt. Arányuk az 1890-es években kezdett növekedni, s 1915/16-ra elérte a 72%-ot. A német anyanyelvűek eleinte – pontosabban az első négy vizsgált tanévben – a vizsgázottaknak 30–35%-át tették ki, majd ez a szám lecsökkent 25% körülire. Az utolsó tanévben viszont már csak 19% volt. A szlovák anyanyelvűek aránya ugyanakkor hullámzott (6–9%), nem lehet semmiféle tendenciáról beszélni. Az egyéb (francia, olasz, szerb, román) nyelvűek száma minimális volt.

3. ábra. A vizsgázott tanulók²¹ anyanyelve

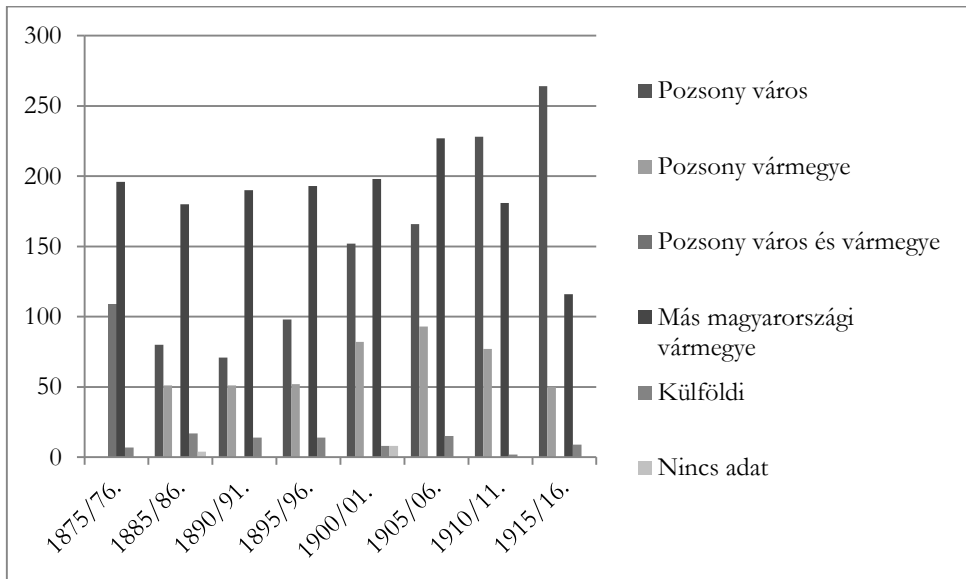
Forrás: *Értesítő* 1880/81. 74., 1885/86. 141., 1890/91. 126., 1895/96. 115., 1900/05. 137., 1905/06. 108., 1910/11. 104., 1915/16. 112.

A dualizmus időszakában a diákok közt egyre többen voltak pozsonyi lakosok (lásd 5. ábra). (Míg arányuk 1885/86-ban még csak 24%, 1900/01-ben pedig 34% volt, addig 1910/11-ben már 47%, sőt 1915/16-ban már 61% volt!). Párhuzamosan a Pozsony vármegyéből és más magyarországi vármegyékéből érkezők száma lecsökkent. Történt mindez annak ellenére, hogy az iskola férőhelye 1896-tól az átköltözésnek köszönhetően megnőtt, sőt 1901-től nagy, 120 férőhelyes internátus is rendelkezésére állt a távolabb lakóknak. Ezzel a lehetőséggel éltek is: 1905/06-ban 122

²¹ Két tanév esetén (1895/96. és 1900/01.) az adatok csak a nyilvános tanulókra vonatkoznak. Az 1870/71-es és az 1875/76-os tanévről nincs adat.

lakója volt, öt évre rá 117, 1913/14-ben pedig 122, aztán évekig nem használhaták,²² ugyanis 1914/15-ben katonai kórház céljára lefoglalták.²³ A távolabb lakók elmaradásában minden bizonnyal szerepet játszott a magyarországi középiskolai hálózat bővülése, illetve a korábban négy- vagy hatosztályos intézmények érettségit adó iskolákká fejlesztése.

4. ábra. A tanulók²⁴ szüleinek állandó lakhelye

Forrás: Értesítő 1875/76. 35., 1885/86. 140., 1890/91. 125., 1895/96. 116., 1900/01. 138., 1905/06. 108., 1910/11. 103., 1915/16. 111.

Három tanév esetén pontos ismereteink vannak arról, mely vármegyéből érkeztek az iskola növendékei. Ez alapján a beiskolázási körzetet – Pozsony város és vármegye mellett – elsődlegesen a szomszéd vármegyék (Sopron, Győr, Moson, Komárom, Nyitra, Bars, Trencsén) alkották. A beiratkozott diákok 33–34%-a lakott ezekben. A legtöbben mind a három tanévben Nyitrából érkeztek, a második helyen pedig Komárom állt. Viszonylag sokan iratkoztak be egyes távolabb fekvő vármegyéből (Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Bács-Bodrog vagy Trontál). Ez azért is feltűnő,

²² Értesítő 1905/06, 109.; Értesítő 1910/11, 105.; Értesítő 1913/14, 116.

²³ Értesítő 1914/15, 41.

²⁴ Az első három tanév esetén az adatok a beiratkozott tanulókra vonatkoznak, a többi esetben pedig a vizsgázottakra. Az 1895/96-os és az 1900/01-es tanév esetén csak a nyilvános tanulók lakóhelyét tüntették fel. Az 1875/76-os tanévi értesítőben nem különítették el Pozsony várost Pozsony vármegyétől. 1880/81-ről nincs adatunk.

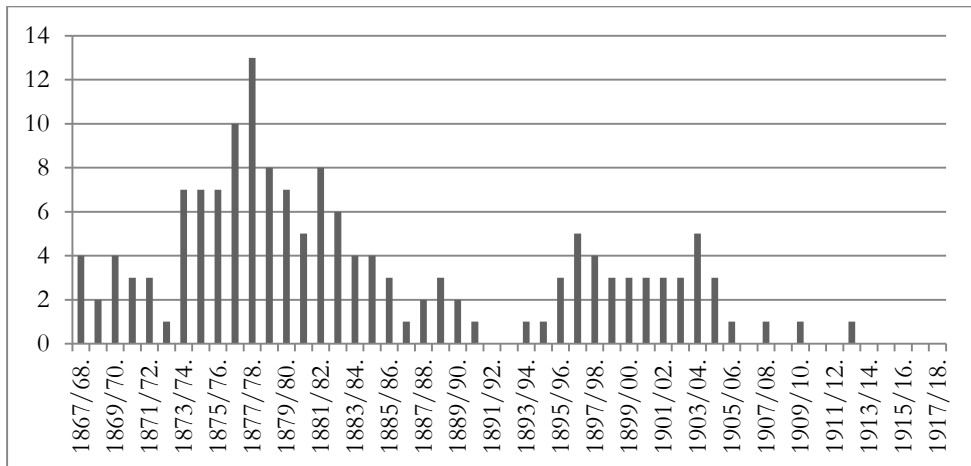
mert több dunántúli vármegye²⁵ viszont igen alulreprezentált volt. Mindig többen érkeztek Felső- és Nyugat-Magyarország egyéb vármegyéiből is. Erdélyi, kelet-alföldi vármegyék azonban nem vagy csak elvétve szerepeltek a listán.²⁶

Az alábbiakban az iskola arisztokrata tanulóira fókuszálunk. Bemutatjuk ezt a csoportot, s megvizsgáljuk, vajon jellemzőiben eltért-e a teljes tanulóifjúságtól. S mivel az arisztokrácia származás, felekezet, vagyon s egyéb tényezők szerint differenciálódott, s egységesnek ezért nem is nevezhető, néhány családdal kiemelten foglalkozunk.²⁷

Arisztokrata diákok az iskolában

A dualizmus korában – az értesítő tanúsága szerint – 55 főnemesi ranggal bíró diák tanult az intézményben. Számuk alakulása nem követte az összes tanulóét, annak ellenére, hogy többségük – ahogy látni fogjuk – nyilvános tanuló volt: a csúcs 1877/78-ben volt (13 fő), az 1880-as évek második felétől csak néhány fővel voltak jelen, a századfordulón kissé megnőtt a számuk, majd szinte teljesen elmaradtak. 1905/06-tól csak négy tanévben találkozhatunk velük a névsorban, s akkor is mindössze 1-1 fővel (lásd 2. ábra). Egy részük a helyi királyi katolikus főgimnáziumot választotta, ahol számuk éppen ezidőtájt növekedett meg.²⁸

5. ábra. A pozsonyi evangélikus főgimnázium arisztokrata tanulói (fő)

Forrás: Értesítő 1867/68–1917/18.

²⁵ Somogy, Zala, Tolna, Baranya, Fejér.

²⁶ Értesítő 1875/76, 35.; Értesítő 1885/86, 140.; Értesítő 1890/91, 125.

²⁷ Vö. BALLABÁS 2013, 37–49.

²⁸ RÉBAY 2015, 253–254.

A főnemesi ranggal rendelkező 55 diák 29 családból érkezett, ezek közül 11 a grófi, 18 pedig a bárói címet viselte. Közülük a legtöbb diákot a báró Buttler és a báró Podmaniczky család adta, 6-6 fő. A báró Buttler család valamennyi ismert iskolás fiú tagja a korszakunkban ennek az intézménynek (is) a diákja volt: báró Buttler Henriknek (1827–1910), aki Nógrád vármegye szolgabírája volt, három fia (Ervin, Jenő, László²⁹) és két unokája (Elemér és ifj. Ervin³⁰), testvérének, Frigyesnek (1828–1910) egyetlen fia (Sándor³¹).³² Mind a hatan az iskola nyilvános tanulói voltak. Egyikőjük sem végezte el itt valamennyi gimnáziumi osztályt. A legfiatalabbakról tudjuk, hogy középiskolai tanulmányukat (I–II. osztály) a budapesti evangélikus gimnáziumban kezdték meg egyidőben, mégpedig magántanulóként. A III. osztályt egy másik helyen végezték el, s ezt követően jelentkeztek a pozsonyi gimnáziumba – a IV. osztályba – immár nyilvános tanulónak. Két évet töltöttek el itt, majd megint egy másik iskolába iratkoztak be.³³ Elemér (lásd 5. kép) később a budapesti tudományegyetemen folytatott jogi tanulmányokat, s államtudományból doktorált. (Öccsének is jogi doktorátusa volt.) Ezt követően a családi birtokon gazdálkodott. 1939-ben Balassagyarmat országgyűlési képviselőjévé választották.³⁴

A szintén evangélikus Podmaniczky családból³⁵ is hat fiút írtattak be a pozsonyi evangélikus gimnáziumba. (A család erősen kötődött³⁶ az aszódi evangélikus gimnáziumhoz is, amely azonban sokáig algimnázium volt, csak 1915/16-ban nyílt meg a VIII. osztálya. Feltehetően ezért nem is jártak oda a fiúk.) A Podmaniczky diákok is több generációból kerültek ki. Báró Podmaniczky Árminnak (1825–1886), báró Podmaniczky Frigyes, a híres politikus öccsének, mindkét feleségétől született valamennyi fia (Elemér, Béla, Gyula, Endre, Pál)³⁷ az iskola tanulója volt – de csak

5. kép. Báró Buttler Elemér

Forrás: Haeffler szerk. 1940, 144.

²⁹ Báró Buttler Ervin (1857–1927), báró Buttler Jenő (született Libericsén 1865 körül, Gudenus adatai az értesítőjével nem egyeznek), báró Buttler László (1867–1909).

³⁰ Báró Buttler Elemér (1889–1970), báró Buttler Ervin (1890–1975).

³¹ Báró Buttler Sándor (1865–1942).

³² GUDENUS 1999b, 53–56.

³³ Értesítő Budapest 1900/01. 51., Értesítő Budapest 1901/02. 53., Értesítő 1903/04. 109., Értesítő 1904/05. 89. A tanulmányi utak feltérképezéséhez a Hungaricana közgyűjteményi portál iskolai értesítő adatbázisát (<https://library.hungaricana.hu/hu/search/>) használtuk, ebben azonban a középiskoláknak csak egy hányada szerepel.

³⁴ HAEFFLER szerk. 1940, 27.; 144–145.; GUDENUS 1999b, 54.

³⁵ A család történetét a XVI. századig bezárólag feldolgozta Lukinich (1943).

³⁶ Ennek oka, hogy báró Podmaniczky Árminnak itt volt birtoka. Annak eladása után is segítették azonban a család tagjai az iskolát. (Lásd PETRY 1900, 3–49.)

³⁷ Báró Podmaniczky Elemér (1852–1909), báró Podmaniczky Béla (1853–1912) alezredes, a mezőhegyesi királyi ménes parancsnoka, báró Podmaniczky Gyula (1855–1920) huszárórnagy, helyettes államtitkár, báró Podmaniczky Endre (1858–1932) huszárórnagy, nemzetgyűlési képviselő és báró Podmaniczky Pál (1885–1949) teológiai professzor.

viszonylag rövid ideig. Szokatlan a legkisebb, Pál iskolai pályája, aki jóval fiatalabb volt bátyjainál.³⁸ Egy éves korában elvesztette koronauradalmi igazgatóként dolgozó atyját, majd sorsa hamarosan rosszra fordult, vagyonából kiforgatták. Ugyan kitűnő képességei voltak, a középiskolából anyagi okokból két év után kimaradt. Tanulmányait magánszorgalomból, önállóan folytatta. 1903-ban érettségi bizonyítvány hiányában rendkívüli hallgatóként kezdhetett csak meg az evangélikus lelkészképzést Pozsonyban. A hiányt pótlandó ugyanekkor az itteni evangélikus gimnáziumban magánvizsgát tett a IV. és az V. osztály anyagából, majd a következő évben újra két-két osztályéból.³⁹ Erre ekkoriban miniszteri engedéllyel lehetőség nyílt. 21 évesen, 1906-ban érettségizett le, egy évre rá pedig diplomát szerzett. Ezt követően egy évig a rostocki egyetemen tanult, majd lelkészként dolgozott. 1910-ben anyaintézményében magántanári képesítést szerzett. 1917-től előbb az eperjesi, egy évre rá a pozsonyi teológiai akadémia/kar tanára lett.⁴⁰

A család másik ágából egyetlen gyermeket íratkott be a pozsonyi evangélikus gimnáziumba, Horácot (1866–1938).⁴¹ Vele hatéves korától magántanárok foglalkoztak. 1875/76-ban a budapesti evangélikus elemi iskola tanulója lett. A következő évben iratkozott be a pozsonyi evangélikus gimnáziumba, ahol nyilvános tanulóként négy évet töltött. Ekkor családja is Pozsonyban élt. A fővárosban, a piaristáknál érettségizett 1884-ben. Majd a budapesti egyetem jogi karán folytatta tanulmányait. 1887-ben néhány hónapot rendkívüli hallgatóként a Sorbonne-on töltött. Jogi diplomát 1888-ban Budapesten szerzett. Külföldi tanulmányutakra később is vállalkozott: először a korszerű gazdálkodást figyelte meg, később, mikor már eladta birtokát, könyvtártudományi ismereteit gyarapította. Jelentős szakmai karriert futott be: dolgozott a Központi Statisztikai Hivatalban, a római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet könyvtárának igazgatójaként is ténykedett, végül a Pénzügyminisztérium miniszteri tanácsosaként ment nyugdíjba.⁴²

Egy másik evangélikus családnak, a gróf Zaynak öt tagja járt a pozsonyi evangélikus gimnáziumba. Ez a család is erősen kötődött az evangélikus egyházhoz. Gróf Zay Károlynak (1797–1871), az evangélikus egyház egyetemes felügyelőjének⁴³ unokái és dédunokája voltak az iskola tanulói. Esetükben is szoros rokoni kapcsolat mutatható ki tehát. Károly fia, gróf Zay Albert (1825–1904) a bécsújhelyi akadémia mérnöki karán folytatott tanulmányait követően katonai pályára lépett. Ennek lezárását követően átvette apja birtokát és posztógyárát, majd faipari vállalkozásaiból nagy vagyonra tett szert. Cenzus alapján tagja lett a Főrendiháznak. 1887-ben és 1892-ben pedig a baáni kerület (Trencsén vármegye) szabadelvű párti képviselőjévé

³⁸ GUDENUS 1999a, 97–105.

³⁹ Ugyan az 1904/05. évi értesítőben csak a VI. osztály tanulói közt szerepel, minden bizonnyal az V. osztály anyagából is itt vizsgázott le. (Értesítő 1903/04. 109., 111.; Értesítő 1904/05. 92.; Értesítő 1905/06. 106–107.)

⁴⁰ Podmaniczky Pál története, 2015. <http://cultura.hu/kultura/podmaniczky-pal-tortenete/>

⁴¹ GUDENUS 1999a, 96.

⁴² RÓZSA főszerk. 2014, 585.

⁴³ Életét bemutatja: FUKÁRI 2008, 117–132.

választották. Ezután újra a Főrendiház névsorában szerepelt, mint örökös tag.⁴⁴ Kilenck gyermeke született, s mind a négy fia (Miklós, László, Imre, Károly⁴⁵) az általunk vizsgált iskola tanulója lett. Az országos politikai közéletben egyedül a legidősebb gyermeke vett részt. Miklós három középiskolában is megfordult. Az aligművelői osztályok tananyagából⁴⁶ Pozsonyban tett magánvizsgát. A felsőbb osztályokat már nyilvános tanulóként végezte el: először két évig a selmecebányai evangélikus gimnáziumban, aztán egy évig a budapesti evangélikus gimnáziumban, végül ismét a selmecebányai iskolában. Itt is érettségizett jeles eredménnyel.⁴⁷ Ezt követően Genfben modern idegen nyelveket és kereskedelmet tanult, majd Párizsban és Budapesten jogot. Külföldi útjain szerzett benyomásait, tapasztalatait publikálta. 1888-ban tagja lett a Főrendiháznak. Az egyházi közéletbe is bekapcsolódott: 1890-ben az orosházi református egyházközség világi felügyelője lett. 1896-ban ugyanitt a szabadelvű párt színeiben országgyűlési képviselővé választották.⁴⁸ 1901-ben vesztett, mivel azonban elmebetegség miatt gondnokság alá helyezték, a Főrendiházban sem politizálhatott többé.⁴⁹

Miklós fia, Károly Albert⁵⁰ tanulmányi pályáját nem sikerült teljes mértékben rekonstruálni; annyit tudunk, hogy a II–IV. osztályt magántanulóként végezte el Pozsonyban.⁵¹ Miklós testvéreiről viszont kiderült, hogy ők is megfordultak a pozsonyi mellett a selmecebányai evangélikus gimnáziumban. Gróf Zay László ugyanis szintén Pozsonyban kezdte tanulmányait magánúton (I. osztály), majd Selmecebányán folytatta, még mindig magántanulóként (a II. osztályba kétszer iratkozott be). A III. osztályt már Budapesten járta ki nyilvános tanulóként. Ezt követően azonban nem tért vissza Selmecebányára, mint a bátyja és az öccse, hanem Pozsonyban lett nyilvános tanuló (IV–VIII. osztály).⁵² Gróf Zay Imre már Selmecebányán kezdte gimnáziumi tanulmányait szintén magántanulóként. Ekkor a testvérei is itt tanultak. Ugyanakkor, amikor a többiek, ő is váltott, s hozzájuk hasonlóan Budapesten lett nyilvános tanuló (II. o.). Aztán visszatért Selmecebányára immár mint rendes tanuló (IV. o.), majd egy évet Pozsonyban végzett el. Ezt követően viszont egy negyedik, általunk ismeretlen iskolában tanult (V–VI. o.), az utolsó két évben viszont újra a pozsonyi

⁴⁴ HALÁSZ szerk. 1887, 176.; STURM szerk. 1892, 349.; STURM szerk. 1901, 114.

⁴⁵ Gróf Zay Miklós (1864–1939), gróf Zay László (1866–1925), gróf Zay Imre (1867–1941), gróf Zay Károly (1872–n.a.)

⁴⁶ Igazolhatóan az I., a II. és a IV. osztályt, viszont nagy valószínűséggel a III. osztályt is. (Értesítő 1874/75. 26.; Értesítő 1875/76. 27.; Értesítő 1876/77. 26.)

⁴⁷ Értesítő Selmecebánya ev. 1877/78. 5.; Értesítő Selmecebánya ev. 1878/79. 3.; Értesítő Budapest 1879/80. 53.; Értesítő Selmecebánya ev. 1880/81. 30., 53.

⁴⁸ STURM szerk. 1897, 380–381.

⁴⁹ STURM szerk. 1901, 115.; Az 1906. évi május hó... I., 1906, 24. sz. 38.

⁵⁰ Gróf Zay Károly Albert (1890–1941).

⁵¹ Értesítő 1901/02. 159.; Értesítő 1902/03. 93.; Értesítő 1903/04. 111.

⁵² Értesítő 1876/77. 26., Értesítő Selmecebánya ev. 1877/78. 4.; Értesítő Selmecebánya ev. 1878/79. 2.; Értesítő Budapest 1879/80. 50.; Értesítő 1880/81. 59.; Értesítő 1881/82. 54.; Értesítő 1882/83. 35.; Értesítő 1883/84. 59.; Értesítő 1884/85. 115.

evangélikus gimnázium diákja lett.⁵³ A négy testvérből a legfiatalabb, Károly csak két évig volt beiratkozva – magántanulóként – ebbe az iskolába, mindkétszer az I. osztályba.⁵⁴

Izgalmas lenne tudni az iskolaváltások okait. A(z esetleges) rossz tanulmányi eredmény ugyanis csak az egyik lehetséges magyarázat.⁵⁵ A család valószínűsíthetően ebben az időszakban Zayugrócon lakott, tehát a költözés sem lehet indok. Amint láthattuk, a gyermekek többé-kevésbé egyszerre mozogtak. Ahogy az eltérés okaira, úgy általában az iskolaválasztás mögött meghúzódó szándékokra azonban csak személyes forrásokból lehetne következtetni.⁵⁶

6. kép. Báró Marschall Gyula

Forrás: Gyula Marschall.

<https://www.geni.com/people/Gyula-Marschall/6000000013238577860>.

A családok közt nagyságrendben a negyedik, a báró Marschall is evangélikus volt. A thüringiai Altengotternben született báró Marschall Levin (1824–1894) cs. és kir. lovaskapitány, Thüringia örökös tartományi marsallja magyar hölgyet vett feleségül. A Nógrád megyei Berceken vásárolt kastélyt és birtokot. Mindkét gyermeke, Julian/Gyula (1858–1932) és Rudolf (1863–1903) tanult a pozsonyi evangélikus gimnáziumban.⁵⁷ Julian 1869/70-ben tűnt fel a névsorban a IV. osztály nyilvános tanulói közt. A következő évben ugyanitt ismételte meg a IV. osztályt, továbbra is nyilvános tanuló-

ként. Rudolf 1873/74-ben az I. osztályba iratkozott be szintén rendes tanulóként.⁵⁸ Egyikük további tanulmányi útja sem ismert. Gyula (lásd 6. kép) a katonai pályát választotta, az altábornagyi rangig jutott, s számos magas kitüntetést szerzett.⁵⁹

A báró Marschall család másik két, Pozsonyban tanuló tagja⁶⁰ közül Werner 1871-ben született a Komárom vármegyei Ácson. Az ő középiskolai tanulmányi útja jól nyomon követhető. A közeli rév-komáromi bencés algimnáziumban végezte 1882/83-ban az I. osztályt magántanulóként Kolpaszky Pál vezetésével. A következő tanévtől kezdve öt éven keresztül a győri bencés gimnáziumba járt. Az utolsó

⁵³ Értesítő Selmecbánya ev. 1878/79. 3.; Értesítő Budapest 1879/80. 50.; Értesítő Selmecbánya ev. 1880/81. 35.; Értesítő 1881/82. 52.; Értesítő 1884/85. 115.; Értesítő 1885/86. 139.

⁵⁴ Értesítő 1882/83. 30.; Értesítő 1883/84. 51. Hogy hová iratkozott be ezt követően, az nem ismert. A Hungaricana portál adatbázisa alapján sem a budapesti, sem a selmecbányai evangélikus gimnáziumba nem járt.

⁵⁵ Az említett evangélikus gimnáziumok nem közlik a tanulmányi eredményt.

⁵⁶ A Zay család Szlovák Nemzeti Levéltárban (Pozsony) őrzött iratainak kutatására nem nyílt lehetőségünk.

⁵⁷ GUDENUS 1993, 282–283.

⁵⁸ Értesítő 1869/70. 22.; Értesítő 1870/71. 15.; Értesítő 1873/74. 22.

⁵⁹ MTI, Napi hírek 1932. június 4/6. kiadás. [https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1932_06_1/?query=SZO%3D\(%22marschall%20gyula%22\)&pg=119&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1932_06_1/?query=SZO%3D(%22marschall%20gyula%22)&pg=119&layout=s).

⁶⁰ Ők valószínűleg nem báró Marschall Levin gyermekei, a genealógiákban nem szerepelnek.

két évet – szintén nyilvános tanulóként – a pozsonyi evangélikus gimnáziumban végezte el. VIII. osztályos korában az Önségélyező Intézet főpénztárosa volt.⁶¹ Ő is katonai pályára lépett (1891), 1918-ig a császári és királyi haditengerészetnél szolgált, hajókapitány lett.⁶²

Báró Marschall Ernő 1883-ban született Bercelben⁶³, a pozsonyi evangélikus gimnáziumban az I–II. és az V–VIII. osztályt végezte el nyilvános tanulóként. Jó tanulmányi eredményeiért II. osztályos korában jutalomkönyvet kapott. Többször adakozott jótékony vagy társadalmi célra, mint pl. 1899-ben a pozsonyi Petőfi szobor felállítására. Jó eredményeket ért el testnevelésből. 1901-ben magasugrásban részt vett az országos ifjúsági tornaversenyen (II. hely), s vívni is tanult az iskolában.⁶⁴ Mégsem követte a családi tradíciókat, nem a katonai hivatás mellett döntött, hanem elvégezte az erdészeti főiskolát és erdőmérnök lett, végül az erdőtanácsosi címig jutott. 1946-ban háborús és népellenes büntetért letartóztatták, 1950-ben szabadult.⁶⁵

Egy másik idegen eredetű (frank) családnak, a báró Feilitzschnek is több tagja megfordult a pozsonyi evangélikus gimnáziumban: báró Feilitzsch Fedor Lázár (1823–1883) három fiatalabb fiúgyermeké.⁶⁶ Közülük a legkisebb, a magyar politikai és társadalmi élet befolyásos alakjává vált Berthold (1867–1949) így emlékezett vissza gyökereire és iskolás éveire: „*Anyám, Lukáts Friderika nemes katonacsaládból származott. [...] Édesatyám, Feilitzsch Feodor Lázár báró, őseinek többszázéves kastélyában, Kürbützen született a szász királyságban.... [...] Atyám a katonai pályára lépett és 1843–1845-ig mint hadnagy a porosz királyi I. Gárda-dzsidás ezredben szolgált. Mint abban az időben nagyon sok külföldi, ő is átlépett az osztrák hadseregbe... Híres lovas, kiváló lóismerő és nagyon gyakorlott kardvívó volt. Nyelvtelensége nem volt, a magyar nyelvet elsajátítani nem tudta. De szigorúan őrködött felette, hogy fiai magyar iskolákban és magyar szellemben neveltesse. Így én is Pozsonyban – ahol családunk letelepedett – nőttem, fel, ott végeztem a középiskolát az evangélikus líceumban, a jogot is Pozsonyban hallgattam és ott szereztem meg az államtudományi államvizsgáról a bizonyítványt is. Akkori időben még nem volt divatban a doktori fokozat elnyerése.*”⁶⁷ Neveltetéséről szólva hozzátette: „... nem mulaszthatom el megemlékezni

⁶¹ Értesítő Komárom 1882/83. 44.; Értesítő Győr 1883/84. 226.; Értesítő Győr 1884/85. 197.; Értesítő Győr 1885/86. 221.; Értesítő Győr 1886/87. 138.; Értesítő Győr 1887/88. 222.; Értesítő 1887/88. 152.; Értesítő 1888/89. 145., 134.

⁶² Rangliste... 1918, 16.

⁶³ Apja Gyula, anyja Péczy Sarolta. (HU BFL – VII.101.d – rab. VI – 3356. <https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Fogoly/38065/>)

⁶⁴ Értesítő 1893/94. 142.; Értesítő 1894/95. 235., 242.; Értesítő 1897/98. 95.; Értesítő 1898/99. 111., 140.; Értesítő 1899/00. 68., 97.; 105., 108., 109.; Értesítő 1900/01. 89., 98., 100., 136., 148.

⁶⁵ Változások... 1917, 454.; HU BFL - VII.101.d - rab. VI – 3356. <https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Fogoly/38065/>.

⁶⁶ GUDENUS 1990, 384–386.

⁶⁷ FEILITZSCH 1933, 4–5.

*Martinengó Nándor*⁶⁸ *vívómesteremről, aki nemcsak vívni tanított meg, hanem lovagias szellemet is oltott belém. Nagy nevelőhatással volt reám a sport is, melynek sok szabad órámat szenteltem. Vívtam – főleg vívótőrrel, – korcsolyáztam, eveztem és főleg Nyíregyházán sokat gyakoroltam a teniszt.*⁶⁹

Báró Feilitzsch Berthold azon kevesek közé tartozott tehát, akik nem váltottak középiskolát.⁷⁰ Mindvégig nyilvános tanuló volt, s elég aktívan kivette a részét az iskolai közéletben. Könyveket adományozott a magyar és a német önképzőkör könyvtárának, ajándékokkal gazdagította a természetrajzi gyűjteményt, végzősként pedig az Önszegélyező Intézet osztálypénztárnoka volt.⁷¹ Jogi tanulmányai befejezése után Torontál vármegye közigazgatásában kezdett el dolgozni. 1897-ben az uralkodó Szabolcs vármegye főispánjává nevezte ki. Ezt a tisztséget négy évig töltötte be. 1927-ben Csonka-Bihar vármegye élére került, 1929-től pedig Békés vármegyét is ő vezette. 1930-ban előbbi tisztségéről felmentették, utóbbiról 1931-ben ő mondott le.⁷²

Bátyja, Kamill⁷³ viszont csak egy esztendőre iratkozott be a pozsonyi evangélikus gimnáziumba, a VII. osztályba. Több iskolában is megfordult: 1874/75-ben⁷⁴ a selmecbányai királyi katolikus nagygimnázium IV., egy évre rá az V. osztályának nyilvános tanulója volt. A VI. osztályt viszont a nagykanizsai piarista gimnáziumban végezte el, ahol a Segélyező Egylet választmányi tagjaként is szerepet vállalt. Franciául és gyorsírni is tanult. Kamill pozsonyi diákként hunyt el 1877-ben vagy 1878-ban.⁷⁵ Testvére, Alfréd (1863–1936) is megfordult ebben a három gimnáziumban: 1875/76-ban Selmecbányán III., 1876/77-ben Nagykanizsán IV. osztályos volt. Testvéréhez hasonlóan mindkét intézményben nyilvános tanuló volt. Majd ő is a pozsonyi evangélikus gimnázium diákja lett. Eredményei alapján az V. osztályt meg kellett ismételnie. A második évben már magántanuló volt.⁷⁶

Az utolsó család, amelynek a tagjaira részletesebben kitérünk, a katolikus vallású Logothetty (Logothetti), amely velencei, később osztrák grófi címet kapott. Három

⁶⁸ Martinengó Nándor Pozsony neves vívómestere volt, báró Feilitzsch Berthold iskolai tornatanára 1877/78. és 1879/80. között. Feltehetőleg később magánórákat is vett tőle. (Értesítő 1877/78. 30.; Értesítő 1878/79. 38.; Értesítő 1879/80. 5.)

⁶⁹ FEILITZSCH 1933, 7.

⁷⁰ Értesítő 1877/78. 48., Értesítő 1878/79. 60., Értesítő 1879/80. 30.; Értesítő 1880/81. 58.; Értesítő 1881/82. 53.; Értesítő 1882/83. 34.; Értesítő 1883/84. 58.; Értesítő 1884/85. 115.

⁷¹ Értesítő 1882/83. 12.; Értesítő 1883/84. 47–48.; Értesítő 1884/85. 103.

⁷² FEILITZSCH 1933, 11–12., 22., 38–41.

⁷³ Kamil és Camill néven is szerepelt. Született 1860 körül Törökkanizsán (Torontál). (Gudenusnál [1990, 384–386.] nem szerepel.)

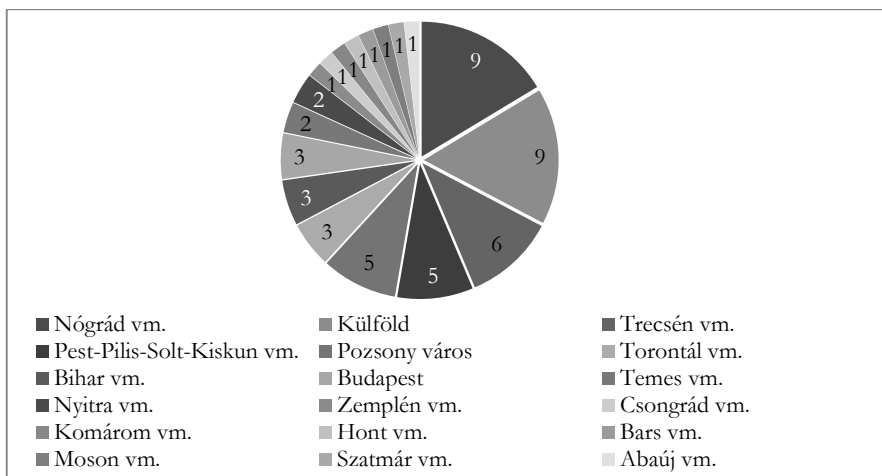
⁷⁴ Érdekes, hogy a két bátyjuk nem járt ezekbe az iskolákba, hanem Arthur pl. pont 1874/75-ben a szegedi piaristáknál végezte a VII. osztályt nyilvános tanulóként. (Értesítő Szeged 1874/75. 32.) Ugyaninnen maradt ki két évvel korábban – csak a VI. osztályból – Feodor. (Értesítő Szeged 1872/73. 18.)

⁷⁵ Értesítő 1877/78. 57.; Értesítő Selmecbánya kat. 1874/75. XIII.; Értesítő Selmecbánya kat. 1875/76. 37.; Értesítő Nagykanizsa 1876/77. 30., 53., 55.

⁷⁶ Értesítő Selmecbánya kat. 1875/76. 35.; Értesítő Nagykanizsa 1876/77. 51.; Értesítő 1877/78. 54.; Értesítő 1878/79. 64.

tagja járt a pozsonyi evangélikus gimnáziumba: Hugó, Jenő és Leó.⁷⁷ A legidősebb a IV–VIII. osztályt végezte el itt nyilvános tanulóként, a középső csak a III–IV. osztályt, míg a legfiatalabb az alsó négy osztályt.⁷⁸ (Érdekes, hogy olyan év nem volt, amikor mind a hárman ide jártak volna.) A két idősebb fiú a helyi királyi katolikus főgimnáziumban kezdte gimnáziumi tanulmányait. 1870/71-ben Hugó a II. osztályba iratkozott be, Jenő pedig az elsőbe. Ekkor még magántanulók voltak. A következő tanévben mind a ketten másodikosok és nyilvános tanulók lettek. A rákövetkező évben viszont Jenőnek kellett ismételnie a II. osztályt, Hugó felléphetett a harmadikba. Tanulmányi eredményeik továbbra is meglehetősen rosszak maradtak: 1873/74-ben a rajz mellett egyikük latinból, másikuk magyarból lett elégtelen.⁷⁹ 1874/75-ben már mind a ketten az evangélikus gimnázium tanulói lettek. Későbbi tanulmányaikról, életükről nem rendelkezünk adattal.

6. ábra. Az arisztokrata diákok szülőhelye

Forrás: *Értesítő 1867/68–1917/18.*

Az arisztokrata diákok szüleinek állandó lakhelyéről nem állnak rendelkezésünkre adatok, így az alapsokasággal nem tudunk összehasonlítást tenni. Ismert azonban a születési helyük (lásd 6. ábra). E társadalmi réteg esetén nem meglepetés,

⁷⁷ Ugyan mindegyikük máshol született, de mivel csak néhány év különbséggel, s körülbelül egy időben jártak ugyanazokba az iskolákba, feltehetőleg testvérekről van szó. Gudenusnál egyikük sem szerepel (1993, 200–203.) Az értesítők alapján Hugó 1859 körül született Bécsben, Jenő nagyjából egy év múlva Pozsonyban, míg Leó 1865 körül Temesvárott.

⁷⁸ *Értesítő 1873/74.* 23–24.; *Értesítő 1874/75.* 29–30.; *Értesítő 1875/76.* 26., 31.; *Értesítő 1876/77.* 24., 29.; *Értesítő 1877/78.* 52., 58.; *Értesítő 1878/79.* 63.

⁷⁹ *Értesítő Pozsony kat. 1870/71.* 56., 58.; *Értesítő Pozsony kat. 1871/72.* 62.; *Értesítő Pozsony kat. 1872/73.* 40–41.

hogy mily sokan születtek külföldön. Többen voltak a pozsonyiak is. 1-1 vármegye felülreprezentáltsága hátterében pedig a népesebb családok állnak: pl. a báró Buttler Nógrad vármegye súlyát növelte, Trencsénét pedig a gróf Zay.

Végül megemlítjük azokat az arisztokrata famíliákat, amelyek kettő vagy egy diákot „adtak” a pozsonyi evangélikus gimnáziumnak. Az első csoportba tartozik négy család (báró Boemelburg, báró Leonhardi, báró Mannsberg és a gróf Matuschka), a másodikba pedig húsz (báró Ambrózy, báró Buttler, báró Clauer, gróf Erdődy, gróf Esterházy, gróf Hardenberg, báró Hoening, báró Maasburg, gróf Mensdorf-Pouilly, báró Nyáry, báró Papan, gróf Pálffy, gróf Ráday, gróf Schweinitz, báró Török, báró Uray, báró Üchritz, gróf Vasquez, báró Ward, báró Wildburg).

Az arisztokrata diákok közt – az összes diákhoz hasonlóan – többségben voltak az evangélikus vallásúak: 12 család 34 tagja tartozott e felekezethez (lásd 2. táblázat). A második legnagyobb csoportot köztük a katolikusok alkották (11 család 15 tagja). A harmadik helyen álltak felekezeti sorrendben a reformátusok (5 család 1-1 tagja). Körükben tehát – a többi diákhoz viszonyítva – az evangélikusok felül voltak reprezentálva. Ez annak is köszönhető, hogy – ahogy láthattuk – az evangélikus családok nagyobb számban írták be az iskolába gyermekeiket. Ami talán meglepő, az a katolikusok magas aránya. Hiszen ők, ha Pozsony városához ragaszkodtak, akkor beiratkozhattak volna a helyi királyi katolikus főgimnáziumba is.

2. táblázat. Az arisztokrata diákok felekezeti hovatartozása

Vallás	Diák (fő)	Diák (%)	Család
Evangélikus	34	62	12
Református	5	11	5
Katolikus	15	27	11
Nincs adat	1	2	1
Összesen	55	100	29

Forrás: Értesítő 1867/68–1917/18.

3. táblázat. Az arisztokrata diákok tanulmányi státusza

Nyilvános tanuló	Magántanuló	Nyilvánosból magán	Magánból nyilvános	Nincs adat
35 fő	11 fő	2 fő	3 fő	4 fő
64%	20%	4%	5%	7%

Forrás: Értesítő 1867/68–1917/18.

Az iskola felekezeti jellegének nincs akkora jelentősége, ha a diák magántanuló. Érdemes ezért megvizsgálni a diákok státuszát. Láthatjuk (vö. 3. táblázat), hogy a többségük nyilvános tanuló volt. Ez azt jelenti, hogy a városban vagy az internátusban laktak. (Ez meglepő adat, hiszen a helyi királyi katolikus főgimnáziumban a főnemesek közt többségben voltak a magántanulók.⁸⁰) Tizenegyen végig magántanulók voltak, öten pedig megváltoztatták tanulmányuk jellegét. Többen (7 fő) ismételték az előző osztályt. Erre őket ez vagy egy másik intézmény kötelezte. Négy egykori tanuló pedig eltávozott más iskolába, majd visszatért.

Ahogy fentebb említettük, érdemes összevetni a státuszt a felekezeti hovatartozással. Azt láthatjuk, hogy a mindvégig nyilvános tanulók közt nagy többségben voltak a protestánsok (21 evangélikus, 5 református). Úgy tűnik tehát, hogy az iskolaválasztásban az iskola felekezeti jellege szerepet játszott. A katolikus tanulók közt kilencen tartoztak ebbe a kategóriába, s közülük – 7 evangélikus mellett – négyen voltak mindvégig magántanulók. Két katolikus diák először magántanuló volt, majd nyilvános tanuló lett. Feltehetjük a kérdést, vajon miért nem választották a katolikus diákok a helyi királyi katolikus főgimnáziumot? Ha a névsorokat összevetjük, kiderül, hogy közülük hárman ott kezdték gimnáziumi tanulmányaikat. A két Logothetty gróf mellett báró Clauer Elek, akinek azonban szintén voltak tanulmányi nehézségei: ő azonban nem ott ismételt osztályt, hanem ebben az iskolában.⁸¹ Érdemes megnézni a királyi katolikus főgimnáziumba járó főnemesi címmel rendelkező diákok névsorát; ott csak ritka kivételként találunk nem katolikus diákot. A két evangélikus közül az egyik báró Üchtritz Emil (1875–1934). Ő az I. osztályt még a felekezete szerinti gimnáziumban járta ki, majd – 2 év kihagyás (?) után – a katolikus iskolában folytatta tanulmányait. Itt is érettségizett 1894/95-ben.⁸² Gróf Hardenberg Károly az evangélikus gimnáziumban tanult három esztendőig, aztán átjelentkezett a katolikusba. A IV. osztályból azonban kilépett, aztán máshol tanult, majd egy évre (VI.) magántanulóként visszatért első iskolájába.⁸³

Megvizsgáltuk, hogy a pozsonyi evangélikus főgimnáziumban hány tanévet kezdtek meg az arisztokrata diákok (lásd 4. táblázat). Látható, hogy a nagy többség, azaz az 55 fő 38%-a mindössze egyetlen évre iratkozott be. Kevesen voltak köztük (22%), akik 5–8 tanév elején is a tanulók közt szerepeltek. Azt mondhatjuk, hogy ugyan általában magas volt a fluktuáció a dualizmus korabeli középiskolákban, de ebben a társadalmi rétegben, amely többségében nem volt ráutalva ösztöndíjakra, s kiváltképp ebben az intézményben talán még az átlagosnál is nagyobb.

⁸⁰ RÉBAY 2015, 255.

⁸¹ Értesítő 1877/78. 48.; Értesítő Pozsony kat. 1876/77. 49.

⁸² GUDENUS 1998, 160–161.; Értesítő 1885/86. 133.; Értesítő Pozsony kat. 1888/89. 79.; Értesítő Pozsony kat. 1889/90. 71.; Értesítő Pozsony kat. 1890/91. 85.; Értesítő Pozsony kat. 1891/92. 98.; Értesítő Pozsony kat. 1892/93. 64.; Értesítő Pozsony kat. 1893/94. 67.; Értesítő Pozsony kat. 1894/95. 51., 66.

⁸³ Értesítő 1907/08. 102.; Értesítő 1908/09. 126.; Értesítő 1909/10. 100.; Értesítő Pozsony kat. 1910/11. 75.; Értesítő 1912/13. 101.

4. táblázat. Arisztokrata diákok által megkezdett tanévek száma

Tanév	1	2	3	4	5	6	7	8
Fő	21	10	6	6	3	4	1	4

Forrás: Értesítő 1867/68–1917/18.

Összeszámoltuk, hogy az arisztokrata diákok mely osztályokba iratkoztak be az elemzett gimnáziumban (lásd 5. táblázat): a legtöbben a IV., a VIII. és az I. osztályba. Tehát sokan voltak azok, akik itt kezdték meg tanulmányaikat, s sokan, akik itt fejezték be.

5. táblázat. Arisztokrata diákok az egyes osztályokban

Osztály	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Fő	22	18	17	24	18	15	19	23

Forrás: Értesítő 1867/68–1917/18.

Összegzés

Eredményeinkből leszűrhetjük, hogy a pozsonyi evangélikus főgimnázium a dualizmus korában az arisztokraták körében veszített a vonzerejéből. Bíró Zsuzsanna Hanna adatközlése alapján azonban összességében a felekezeti iskolák közt az érettségizettek tekintetében még így is a 7., az evangélikusok közt pedig az 1. helyen állt. Leszögezhetjük, hogy az iskolaválasztásnál a felekezeti hovatartozás lényeges, de nem kizárólagos szempont volt. Az iskolában tanuló arisztokraták többsége ugyanis evangélikus vallású volt. Számos példát találtunk a gyakori iskolaváltásra is, s egyes családok (pl. gróf Zay) esetén megállapíthattuk, hogy a szülők kimondottan az evangélikus iskolák között válogattak. A főrangú diákok közt magas volt a nyilvános tanulók aránya, amelynek oka lehetett az is, hogy sok újabb, s idegen eredetű főnemes család sarja tanult az iskolában. Az iskola arisztokrata diákjai közül utóbb többen jelentős tisztséget töltöttek be: báró Feilitsch Bertholdot főispánná nevezték ki, báró Buttler Elemért és gróf Zay Miklóst pedig országgyűlési képviselővé választották.

Források

Elsődleges források

- Értesítő Budapest 1900/01. = *A budapesti ág. hitv. evang. főgymnasium értesítője az 1900/1901-iki iskolai évről*. Közzéteszi GÓBI Imre. Budapest, 1901.
- Értesítő Budapest 1900/01. = *A budapesti ág. hitv. evang. főgymnasium értesítője. 1879/80*. Budapest, 1880.
- Értesítő Budapest 1901/02. = *A budapesti ág. hitv. evang. főgymnasium értesítője az 1901/1902-iki iskolai évről*. Közzéteszi GÓBI Imre. Budapest, 1902.
- Értesítő Győr 1883/84. = *Értesítő a pannonhalmi Szent-Benedek-rend győri főgymnasiumáról az 1883–84. tanév végén*. Győr, 1884.
- Értesítő Győr 1884/85. = *Értesítő a pannonhalmi Szent-Benedek-rend győri főgymnasiumáról az 1884–85. tanév végén*. Győr, 1885.
- Értesítő Győr 1885/86. = *Értesítő a pannonhalmi Sz.-Benedek-rend győri főgymnasiumáról az 1885–86. tanév végén*. Győr, 1886.
- Értesítő Győr 1886/87. = *Értesítő a pannonhalmi Sz.-Benedek-rend győri főgymnasiumáról az 1886–87. tanév végén*. Győr, 1887.
- Értesítő Győr 1887/88. = *Értesítő a pannonhalmi Sz.-Benedek-rend győri főgymnasiumáról az 1887–88. isk. év végén*. Győr, 1888.
- Értesítő Komárom 1882/83. = *Értesítő a pannonhalmi Sz. Benedek-rend rév-komáromi kath. kis-gymnasiumáról az 1882/83-ik tanév végén*. Komárom, 1883.
- Értesítő Nagykanizsa 1876/77. = *Kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló nagy-kanizsai kath. főgymnasium értesítője az 1876–1877. tanévről*. Nagykanizsa, 1877.
- Értesítő Pozsony 1867/68–1917/18. = LICHNER Pál (szerk., 1868): *A pozsonyi ágostai hitvallású evang. főiskola értesítője az 1867/8-diki tanévről*. Pozsony. (Megjelent 1867/68. és 1917/18. között minden tanévben változó címmel. Az egyes évfolyamok elérhetők a Hungaricana közgyűjteményi portálon – v. ö. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/iskolai_ertesitok_pozsony_evangelikus_foiskola/ [2017.04.02.]
- Értesítő Pozsony kat. 1870/71. = *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium értesítője az 1870/1. évről*. Közli WIEDERMANN Károly. Pozsony, 1871.
- Értesítő Pozsony kat. 1871/72. = *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium értesítője az 1871/2. tanévről*. Közli WIEDERMANN Károly. Pozsony, 1872.
- Értesítő Pozsony kat. 1872/73. = *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium értesítője az 1872/3. évről*. Közli WIEDERMANN Károly. Pozsony, 1873.
- Értesítő Pozsony kat. 1876/77. = *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium értesítője az 1876/7 évről*. Közli WIEDERMANN Károly. Pozsony, 1877.
- Értesítő Pozsony kat. 1888/89. = *A pozsonyi kir. kat. főgymnasium értesítője az 1888/89. iskolai évről*. Közli PIRCHALA Imre. Pozsony, 1889.
- Értesítő Pozsony kat. 1889/90. = *A pozsonyi kir. kat. főgymnasium értesítője az 1889/90. iskolai évről*. Közli PIRCHALA Imre. Pozsony, 1890.

- Értesítő Pozsony kat. 1890/91. = *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium értesítője az 1890/91. iskolai évről*. Közli PIRCHALA Imre. Pozsony, 1891.
- Értesítő Pozsony kat. 1891/92. = *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium értesítője az 1891/92. iskolai évről*. Közli PIRCHALA Imre. Pozsony, 1892.
- Értesítő Pozsony kat. 1892/93. = *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium értesítője az 1892/93. iskolai évről*. Közli PIRCHALA Imre. Pozsony, 1893.
- Értesítő Pozsony kat. 1893/94. = *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium értesítője az 1893/94. iskolai évről*. Közli PIRCHALA Imre. Pozsony, 1894.
- Értesítő Pozsony kat. 1894/96. = *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium értesítője az 1894/95. iskolai évről*. Közli PIRCHALA Imre. Pozsony, 1895.
- Értesítő Pozsony kat. 1910/11. = *A pozsonyi kir. kath. főgimnázium értesítője az 1910/11. iskolai évről*. Közli POLIKETT Károly. Pozsony, 1911.
- Értesítő Selmecbánya ev. 1876/77. = *Értesítés a selmeci ágost hitv. evang. kerül. Lyceumról 1876/77*. Közzé teszi BREZNYIK János. [Selmecbánya, 1877.]
- Értesítő Selmecbánya ev. 1877/78. = *Értesítés a selmeci ágost hitv. evang. kerül. Lyceumról 1877/78*. Közzé teszi BREZNYIK János. [Selmecbánya, 1878.]
- Értesítő Selmecbánya ev. 1878/79. = *Értesítés a selmeci ágost hitv. evang. kerül. Lyceumról 1878/79*. Közzé teszi BREZNYIK János. [Selmecbánya, 1879.]
- Értesítő Selmecbánya ev. 1880/81. = *A selmecbányai ágost. hitv. ev. kerül. lyceum értesítője az 1880/81 tanévről*. Közzé teszi BREZNYIK János. Selmecbánya, 1881.
- Értesítő Selmecbánya kat. 1874/75. = *A selmecbányai kir. kath. nagy-gymnasium tudósítványa. Az 1874–5-ik tanévről*. Selmecbánya, 1875.
- Értesítő Selmecbánya kat. 1875/76. = *A selmecbányai kir. kath. nagy-gymnasium értesítője az 1875/76 tanévről*. Közli MÜLLNER Pál. Selmecbánya, 1876.
- Értesítő Szeged 1872/73. = *A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló szegedvárosi főgymnasium értesítvénye az 1872–73-iki tanévről*. Szeged, 1873.
- Értesítő Szeged 1874/75. = *A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló szegedi városi főgymnasium értesítvénye az 1874–75-iki tanévről*. Közzéteszi: MAGYAR Gábor. Szeged, 1875.
- FEILITZSCH Berthold (1933): *Emlékeimből!* Budapest, Stádium Sajtóvállalat.
- HU BFL – VII.101.d - rab. VI – 3356. A jogszolgáltatás területi szervei. Budapesti Királyi Országos Gyűjtőfogház iratai. Rabtörzskönyvek, 1948, Marschall Ernő. <https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Fogoly/38065/> [2017.04.02.]
- Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új folyam XIX. 1911. (szerk., 1912): A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal.
- MTI, Napi hírek 1932. június 4./6. kiadás. [https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1932_06_1/?query=SZO%3D\(%22marschall%20gyula%22\)&pg=119&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1932_06_1/?query=SZO%3D(%22marschall%20gyula%22)&pg=119&layout=s). [2017.07.02.]
- Országgyűlési Főrendiház Irományai = *Az 1906. évi május hó 19-ére hirdett országgyűlés főrendiházának irományai*, I. (1906) Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt.
- Rangliste der k. u. k. Kriegsmarine richtiggestellt bis 27. Juni 1918*. Wien, K. u. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1918.
- Változások és kitüntetések az erdészeti szolgálat köréből. *Erdészeti Lapok* (1917) 56. évf. 17–18. füzet, 452–454.

Másodlagos források

- BALLABÁS Dániel (2013): A magyar nemesség társadalmi tagolódása (16–20. század). In KOLLEGA TARSOLY István – KOVÁCS Eleonóra – PANDULA Attila – VITEK Gábor (szerk.): *Genealógia 2*. Budapest, Tarsoly Kiadó, 7–57.
- FUKÁRI Valéria (2003): *Egy régi alma mater. A pozsonyi evangélikus líceum és teológiai akadémia utolsó negyven éve (1882–1923)*. Pozsony, Kalligram.
- FUKÁRI Valéria (2008): *Felső-magyarországi főúri családok. A Zayak és rokonaik 16–19. század*. Pozsony, Kalligram.
- GUDENUS János József (1993): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*, II. Budapest, Tellér Kft.
- GUDENUS János József (1990): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*, I. Budapest, Natura.
- GUDENUS János József (1998): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*, IV. Budapest, Heraldika Kiadó.
- GUDENUS János József (1999a): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*, III. Budapest, Heraldika Kiadó.
- GUDENUS János József (1999b): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*, V. Budapest, Heraldika Kiadó.
- HAEFFLER István (szerk., 1940): *Országgyűlési almanach. Az 1939–44. évi országgyűlésről*. Budapest.
- HALÁSZ Sándor (szerk., 1887): *Országgyűlési almanach 1887. Főrendibáz*. Budapest.
- KEPECS József (szerk., 1996): *A Felvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai százalékos megoszlásba (1880–1941)*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- LUKINICH Imre (1943): *A podmanini Podmaniczky-család története*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- MARKUSOVSKY Sámuel (1896): *A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története kapcsolatban a pozsonyi hitv. ág. evang. egyház múltjával*. Pozsony, Wigand Nyomda.
- MÉSZÁROS István (1988): *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948. Általánosan képző középiskolák*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PETRY Gyula (1900): Az aszódi ág. hitv. evang. algyimnasium történetének vázlatja az 1887/88. év végéig. In *Az aszódi ágostai hitv. evang. algyimnasium értesítője az 1900/1901. iskolai évről*. Közli BOLLA Lajos. Aszód, 3–49.
- PLACHY Bertalan – PIRCHALA Imre [1904]: Közoktatásügy. In BOROVSKY Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye*. Budapest, Apollo Irodalmi Társaság. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0017/19.html>. [2017.03.19.]
- PODMANICZKY Pál története. *Cultura*. 2015. március 22. <http://cultura.hu/kultura/podmaniczky-pal-tortenete/>. [2017.03.28.]
- Pozsony. In *Pallas Nagylexikon*. <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/084/pc008400.html#7>. [2017.03.24.]
- RÉBAY Magdolna (2015): Arisztokrata jelenlét a pozsonyi királyi katolikus főgimnáziumban a dualizmus korában. In BASKA Gabriella – HEGEDŰS Judit (szerk.,

- 2015): *Égi iskolák, földi műhelyek – Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére*. ELTE PPK, Budapest, 250–258.
- RÓZSA Dávid (főszerk., 2014): *Portrék a magyar statisztika és népeségtudomány történetéből. Életrajzi lexikon a XVI. századtól napjainkig*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár.
- SCHIMKÓ Frigyes Dániel. In SZINNYEI József (é. n.): *Magyar írók élete és munkái*. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/s/s23014.htm>. [2017.03.21.]
- STURM Albert (szerk., 1892): *Országgyűlési almanach 1892–1897*. Budapest.
- STURM Albert (szerk., 1897): *Országgyűlési almanach 1897–1901*. Budapest.
- STURM Albert (szerk., 1901): *Országgyűlési almanach 1901–1906*. Budapest.
- SZARKA László (2005): Pozsony etnikai változásai és a városi közigazgatás a két világháború között. In CZOCH Gábor (főszerk.), KOC SIS Aranka (szerk.), TÓTH Árpád (szerk.): *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Pozsony, Kalligram, 401–419.
- SZEMERJAI DEÁK Imre (szerk., 1927): *Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932. (Dr. Deák-féle)* Budapest.
- VUTKOVICH Ödön [1904]: Pozsony. In BOROVSKY Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye*. Budapest, Apollo Irodalmi Társaság. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0017/19.html>. [2017.03.19.]

